

Ираэф

ЛИТЕРАТУРОН-АЙЕВАДОН ЖУРНАЛ

I
2010

ЖУРНАЛ АНЗ ЦЛУЙ 4 ХАГТИ

г.ДЭҮҮБЕГИГЬЭУ.

ИРАФ
№1, 2010
Литературон-аййевадон журнал

ИРАФ
№1, 2010
Ежеквартальный
литературно-художественный журнал.
Издается с 1991 г.

Учредитель: Комитет РСО-А. по печати
и делам издательств.

Сәйрәг редактор - Малити Васо

Редколлеги:
Бабочити Руслан
Джиккайти Шамил,
Колити Витали (бәрнон секретарь),
Скъодтати Эльбрус,
Тетцойти Таймураз,
Хәмициати Тамарә

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пер. Соляный, 9.
Телефоны: 53-28-21, 53-14-32

Сдано в набор 7. 11. 2009 г., подписано в печать 23. 01. 2010 г.
Формат 60x80 1/16. Печать офсетная. Усл. печ. л. 19.

ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
362015 РСО-А., г. Владикавказ, пр. Коста, 11
© Ираф, №1, 2010 г.

ÆГЬУЗАРТИ Саукуй

СИКЬО
(Уацау)

1.

Хәрдмәэдзо арви цъәхи ранигъулдәй, мулдзуги асә дәр нәбал әй, фал уәддәр ә зартән ба әеппундәр кәрон нәбал ес. ІЕ гъәләси аләмәти муртәмә әердзәе уәхән цәмәдесәй нийгъуста, аема цума некәдбал бандайдзәнәй, уотә кәсүй адәймагмә.

Æрмәест еу усмә фәгъытос уй. Борәмәелгъәе 'й аехе әевзагәй ку исфәнзуй, иннәе гоцгәнагә мәргтәе ма ин рәззәдонәй ку исфәрсаг кәнунцә, уәд фенцайуй, нийгъосуй сәмәе, уәдта нәуәгәй, гье мардзәе, ә тухәе – ә бонәй нитъялланг ласуј.

Сикъо цәвәги гъәдәбәл әринцийнә кодта, саудор исиста, е 'ндон комбәл әй цалдәр хатти радаудта. Уой фәсте ә тәрнихи хед ә амонән әнгүлдзәй расәрфта аема арвмәе искастәй. Арв адтәй цъәх аема әнәбун. Сауәнгәе ма ә уодәй арт ка цагъта, уоци хәрдмәэдзобәл дәр ә цәстәе не 'рхуәстәй. Æнәе еу мегъи бәндзуг гъәуагәе арв әехе әертадта хори зәрийнә тунтәмәе, рәвдудта әй, ә реуи аехе ка баримахста, еци маргъи әнәкәрон зар. «Зәрдәскъуд фәгуудзәнәе, гормон, исон дәр ма дә цәрун гъәүй», – ә беңъой буни фәлмәен баҳудтәй зәронд ләг. Хор хонхи къубурәй әрәги әрбакастәй, аема игуәрдән әнәнимәдзәе җәппозуртәй әрттивта. Сәумон әртәхи уәззәй ка ракъолә әй, еци кәрдәг үестәе-үестәй ә фәдбәл әрхъан әй. Расәмәе кастәй фәстәмәе аема ә зәрдәе барохс әй. ІЕхе куд зәронд хонуй, уотә бустәги дивил нәма әй. Нәма фәллайуй ә цонг, федар ма әй ә астәуистәг, кәд косгәй дәр, әгустәй дәр әэмраст исләуунмәе зийнадә кәнүй, уәддәр.

«Мәе ләги карәнәй аци тъәпән айфонмәе карст фәцайдәе. Гъо, карст адтайдәе. Рәзәе бәләсти ахсән уәраги уәнгәе кәрдәг

дær фæлвунхæй хустайдæ зæнхæбæл. Хустайдæ-гъо. Фицаги хъаурæ нæбал ес, сæттун ибæл, фал мæ карæнтæй къагъди лæуд некæмæй дæн. Некæмæй, мæнæ аци сай зæнхи ардистæн!» – æхецаен нифсæвæраæгай загъта Сикъо, иннаæ усмæ ба багузавæ кодта: «Дзæгъæли æвæрис дæхецаен уæхæн нифс, мæнæ: лæг. Зæронд зæронд аей. Зæрондæй ба кæд Бозурони арахæ æма нæ гъоги фагус æнцæ хуарз, æндæр неци, æлпундæр неци!»

Сикъо нæуæг уесбæл æрлæудтæй, цæвæт æма кæрдаæт кæрæдзеи, хæцæ кud æнзæгъæ дузæтъæ кодтонцæ, уомæ дзæвгарæ рæстæг фегъуста æма бабæй æхецаен загъта: «Кæрдæт аерзæдæй, цæвæгæй аеркарста, лæг аей хæдзараæмæ баласта, тъог аей бахуардта, сонгун æхсир си æрдугътонцæ, сувæллон аей баниуазта... Цард аей ейæ? Цард аей, мадта æндæр ци уа? Йæз дær рагъонбæл дæн, фæццардтæн, еу бундор мин фæцæй, нур тагъд тъæпæни гъæумæ мæ надбæл næхстæр кæндзæнæн, фал мæ фæсте кадæр байзайдзæнæй. Мæ фуртæн – фурт. Мæ тог, ме'стæг. Кæбæлти нифс аей мæнæн! Аспанихъо мин мæ бундор ихалун нæ бауадзæнæй, мæ тæригъос не сревæд уодзæнæй æма е дær цард аей, мадта ци аей? Де'цæт дуйнемæ æнæзæрдæдзоргæй рандæ уо – ци ма уа уомæй хуæздæр?..»

Машини даргъ уаст раскъудта гъудити халæ. фæууæлахæз зæй мæргъти æнæбæнцайгæ цъæбар-цъубурбæл, æма Сикъо æ кæрдун ниуугъта. Рæзæдонæн æ къилдунаæрдигæй адтæй, уасун ба иннердигæй, колдуарæрдигæй райгъустæй. Колхози рæзæдонæ адтæй гъæуи сæри, гъæу ба æринцадæй гъæди дæлбазур, Цъетедони билгæрон. Сæрдигон ардæмæ иуазæг уотæ араæх нæ цæуи, рæзæй нецима исцæттæй уй æма си ци рахæсдæнæй? Уомæ гæсгæ Сикъо бадес кодта: «Сæрдар уа æма сæрдари машинæбæл уæхæн уасæн нæйиес. Цидæр æнахур уаст кæнуи. Цума ке багъудтæн?»

Цæвæт зæнхи ниссагъта, нимæтин ходæй æ хед ниссæрфта, уорс хæдони æндæгæй, æ хузæ хорсугъдæй бæрæг кæмæн нæбал адтæй, уæхæн тæнæт пинæаконд æргæлста æ усхъитæбæл æма бæлæсти æхсæнти карстбæл фæуурдуг аей. Цалинмæ æ уосонгæмæ хъæртæй, уæдмæ ма еу хатт ниууаста: фицаг даргъ, уæдта цубурдæр, никки цубурдæр.

«Цидæр аей, уæддæр кедæр æхсïцгон багъудтæн», – загъта Сикъо æма нæ фæррæдудæй.

Колдуармæ фæйдта уорс-уорсид «Волгæ». Хори тунтæмæ

цæхæртæ калдта. Йæ цори лæудтæй еу дууниæй анзæзуд борхелæв бæзæрхуг лæг. Сикъо бафеппайдта: æрвгъуз цæстити сæрмæ æрфуг бæрæг нæ адтæй. Кенæ игурцæй, кенæ ба 'й хор æнæвгъау басугъта. Зекъæн æ астæу – къурфæгонд. Иуазæт Сикъомæ ку баҳудтæй, уæд къурфæ цæгомбæл æрбайсавдæй. Бафарста:

- Аци рæзæدونи хæцау ду ма уай?

- Кæд ма ести зонун, уæд æз дæн, – загъта Сикъо æма иуазæги къох райста: – Алли бон нæмæ æгæс æрцо!

- Орсанти Сикъо дæ?- баҳудтæй иуазæг.

- Е бæргæ дæн... Медæмæ рахæзæ, дæ хуарзæнхæй. Мæнæ ами уосонги фарсмæ къелабæл дæхе æруадзæ. Кæд дæ естæмæн пъæун – табуафи!

- Гъæуис мæ, мадта Мæскуйæй ардæмæ кæмæ иссудтæн?

- Мæскуйæй, зæгъис? Уæртæ уоци хуæдтолгæбæл?

- Еци хуæдтолгæ мин райони хæцаудæ равардтонцæ. Исуайæ, дан, Бæрзигъæумæ, фæууинæ Сикъой, æ хæцæ радзубанди кæнæ.

«Йæхе дær ку нæ амонуй, цæмæн аей багъудтæн?» – батухæгæу кодта Сикъо. Иуазæг фæхсæ къелабæл æхе æруагъта, ходгæ цæститæй зæронд пæгмæ бакастæй.

- Ка дæн, зæгъгæ, дес кæнис, æвæдзи, нæ?

- Базудтæй аей...

- Мæ мүггæл Орлов аей, Олег мæ хонунцæ. Йæурналист, Мæскуй æурналтæй еуеми косун:

«Гъе дин, гъе! Ци лæг исæмбалдæй мæ къæсбæл! Йæма уордигæй ардæмæ ке байагурдта? Колхози рæзæгæси. Кæми фескъуæлхæн, цумæ? Йæви нæхе лæги хæлар аей, æ зонгæ?» – Гæзæмæ неци исдзурдта, æрæгиау ба уотæ:

- Орлов, зæгъис. Йæма уæд ду дær ирон ку дæ, ирон.

- Кутемæй дæн ирон?

- Раст Цæргæстæй дæ. Махмæ, Ири зилди, уæ муттаг арæх аей. Къабазгин айтæ, Цæргæстæ. Ираæ, Уæрæсейæй кæми нæ айтæ, еу уæхæн нæбал байзадæй.

- Нæ зудтон мæ ирон æрваддæлти, – зæронди гъазæн дзубанди балæдæрдæй Орлов æма бацийнæхуз аей.

- Мадта 'й нурæй фæстæмæ зонæ. Уæдта ма мин еу зонгæ дæр адтæй, раст Идили билгæронæй. Де'рвадæ. Иуане. Уайуг лæг адтæй.

- «Адтæй» цæмæн зæгъис?

- Нæбал аей æма уомæн, – фенкъард аей Сикъо.- Фæммard

аёй, мæгур. Ё цæститæбæл ин аэз баҳуаствæн. Ё хъаурæ, аэ бæгъатæрдзийнадæн аэмбал нæ адтæй, фал уæддæр фæммард ай.

Дуумæй дæр зæнхæмæ никкастæнцæ аенæдзоргæй, цума мардæн тæфирифæс кодтонцæ, уойяу, уæдта Олег бафарста:

- Уæ гъæу Бæрзигъæу цæмæн хуннүй, еу бæрзи тала си ку нæйиес, уæд?

- Уæртæ еци коми ку бауайай, уæд си бæрзæ бæлæстæв берæв. Уордигæй ралигъдан мах дæр аëма нин нæ гъæу дæр уомæн исхудтонцæ уотæ.

- Цæй, ме 'рбацуdi сæр дин зæгъон, – дзубанди иннердæмæ раздахта Орлов. – Цæвettонгæ, финстæг райстан. Дæ фуртифуртæй...

- Асланихъойæй? – ниддес кодта Сикъо.

- О, Асланæй. Уотæ хъæбæр, уотæ уарзgæй ниффинста аэ дадабæл аëма мин редактор бафæдзахста: «Цо аëма сæбæл очерк исаразæ. Сæ хузæ дæр син еумæ исесæ». Гъема иссудтæн Ирингенмае, фæффарстон адæми. Ёппæлунцæ дæ. Сикъой разнодони ков, дан, алкæми дæр кæнунцæ, колхоз, дан, уомæй иштүгттæнти. Хтушæгай, дæ фурт ци косæг аёй? Гъавуи цæруй? – Биккæтимон Орлов.

«І дипр Минни дыну хузæн хаулли аёй», – зæгъунмæв гъавуйнаг ялтæн Сикъо, фили аæхе бауорæдта, врф ниууолæфтæй аëма ишкæврæнти.

Гъавуи Цæргæв ку байзадайдæв, уæд бæргæ... Уæд ци цæрун гъудти. Уæд атæ зæронд уайнае, – аэ кьюх æррæуигъта, уæззау ишууолæфтæй:

- Горæтæг аёй мæ фурт, Цæргæвсти лæхъуæн. Уоркъох аëма хускæвастæуæй аэ бонтæ тонуй.

- Некæми косуй?

- Некæми. Кийнугутæ финансæгæй, дан, косуй аëма в дæр куст аёй?

- Дæ фурт финансæг аёй? – десхузæй бафарста Орлов.

- Адаен уотæ дзорунцæ.

- Дæ зæрдæмæ цидæр нæ цæуий, хуарз лæг.

- Гъай-гъай нæ цæуий мæ зæрдæмæ цидæр... Гъæууон лæг

гъæуама зæнхон уа, махæн ба уæлæрвти тæхүй. Ё фиди хæдзарæ аëма дуккаг бон кæбæлти раледзүй дууæ зæрондемæй, уой лæдæргæ дæр нæ бакæнæн.

Сикъой фæндæ адтæй никки карзæр дзурдæтæ зæгъун аэ фурти

туххæй, фал Орлов аэ разæй фæцæй.

- Дæуаин еске горæти цъæхсæртæ дæдтæд, уæд медæхсæвæ аэ раледзисæ?

- Хæррæги думæг раледзина! Лæги хузæн лæг горæти дууæ боли дæр нæ бафæрдзæнай. Сумах ба магосатæ айтæ, косун нæ уарзетæ аëма устур горæти уæ бонтæ хуæретæ. Мæ фуртифурт Аспанихъо горæтæй гъæумæ аерлигъдæй. Уæнгæли адæ ин кæнүй уоми аëма аерлигъдæй. Цæмæн аерлигъдæй, уой зонис? Мæ тог финций аэ дадзинтти аëма уомæн! Лæг аёй аëма си нур дæр лæги тæф цæуий. Ёвæдзи, лæг зæнхæст нæма аёй, фал лæги бундæфхад уæддæр аёй. – Фæгъельс аёй, баҳудтæй, рæвдаугæ худт: – Ё дууадæс анзи аæхе фæцæнцæ. Ёртингдæсæймаг райдæдта.

- Дессаг, аэ фиди туххæй куд неци ниффинста. Ёрмæст дæу туххæй.

- Аëма ци ниффинса аэ фиди туххæй? Магоса, хускæвастæв ке аёй, уой ниффинса? Ёви гъæуబæл ке исустурзæрдæ аёй, уомæй раппæла?

- Финсæги куст зæнцен нæй, Сикъо...

- Ё сæрбæл дзорис? Уогæ сумахмæ мухциурæй еци-ев дон руаягътонцæ. Ду дæр горæти райгурдæтæ зæви горæтæг исдæ? – мæстгунæй бафарста Сикъо.

- Ёз горæтæг дæн, – сабур гъæлæси уагæй загъта Орлов.

- Аëма уотемæй мæнбæл финансунмæ аерцудтæ?

- Куд уинис, уотæ...

- Ду мæнбæлнеци ниффинсæнæ. Горæтæг гъавуккаг цардæн неци лæдæрүй. Цо, аëма горæтæгтæбæл финансæ. Мæнбæл ба Асланихъо ниффинста аëма в фагæ фæууæд. Уой хузæн мæ неке лæдæрүй. Нæдæр мæ фурт, нæдæр ду. Аëма нæ дзубанди уобæл фæууæд!

- Баравнай, фæллæвуузе ву минкъий.

- Нæ дзубанди хæцæн аёй! – аэ бунатæй фестадæй Сикъо, исхуфтæй, аæвæдзи, аæхе зæрдæмæ дæр нæ фæццудæй, ке загъта, в, аëма Орлови усхæе æркъуæрдта:

- Хатирæй фæууæд. Гъо, хатир бакæнæ. Иуазæг Хуцауи иуазæг аёй аëма дин фусун ан. Нæ цæнхæ – кæрдинæй нин исахуадæ.

- Бахатир кæнæ, Сикъо...

- Еу хатир дæр нæ. Хæдзарæмæ цæууæн аëма Бозурони арахъæн нæхемæ фæккæсæн. Кай зонуй, уæд кæрæдзей хуæздæр балæдæрдзинан.

- Устур зәрдиуага० юуинав, фал...
- Фал ма ци?
- Тагъд мæ горæтмæ фездахун гъæуий. Гъуддаг мæ ес, зөвæстеуатæй исаразун ке гъæуий, уæхæн гъуддаг.
- Мæнмæ аерцудтæ аæви уоци гъуддаг аразумнæ!
- Дæумæ, фал ма къуæре ами уодзæннæн. Да० хæдзари исæмбæлдинан. Исон-иннаебон аерцаудæннæн, – тагъд-тагъдæй дзурдта Олов æма цалдæр хатти аеркастæй æ сахатмæ.
- Гъема хуарз. Мæ къæсæрæй зда०хис æма-гъо. Ёрмæст мæ ма фæссайæ. Ёнгъæлмæ дæмæ кæсдзинан Асланихъои хæццæ.
- Фæуунунмæ, Сикъо!
- Уасгерги дæ рапхæз фæрсти цæуæг уæд, Цæргæсти лæхъуæн!

Орлов рандæй æма цидæр æнкъард гъудити хæццæ байзадæй Сикъо. «Уотæ тагъд цæмæн фæццæуæг æй? Ёвæдзи, бостæ фæцæй, мæ дзубанди æ зæрдæмæ нæ фæццudæй. Кæд фæззинна, уæд хуарз, ку нæ фæззинна, уæддæр ин ци мæ бон æй? Ёнæрæвдудæй ке рандæй, уомæй раст нæ бакодтон. Гъо, нæ бакодтон», – фæстæмæ хуагæрцæмæ 'зда०хгæй æхе æфхуардта Сикъо.

2.

Уосонги дуар æнавсунæй байгон æй æма си цубур æлвид сæр разиндтæй. Аслан аербахизтæй медæмæ, дзæкъолæ стъолбæл æривардта, ходгæ цæститæй бакастæй æ бабамæ æма игъæлдзæгæй загтæ:

- Хуæруйнаг дин исхастон, Бæбæ!

Сикъо гъæдин хуссæнбæл æхе рauагъта, дууæ къохи æ сæрибуни бакодта æма тутурмæ æдзинаæт кастæй, къæхти гъæрмæ дæр нæ базмалдæй. Зудта æй, аци афони 'ймæ æ футифурт бастæй дæр нæ фæллæудзæнæй, гъар хуæруйнаг ин ку нæ исхъæртун кæна, уæд ин æ цард нæбал исадæ кæндзæнæй.

- Хуæруйнаг дин исхастон, Бæбæ!

Сикъо зийнадæгæнгæй рабадтæй. Ё къæхтæ зæнхæмæ аеруагъта, æ беçьотæ сæхе медæгæ базмалдæнцæ æма арф ниууолæфтæй.

- Сæйгæ дæ, Бæбæ?

Биццеуи гъар гъæлæс æ зæрдæбæл аербамбæлдæй, цæстити ра०бунти ци æнцүулдæтæ аэрæмбурд æй, етæ фæйнердæмæ

фæллигъæнцæ, дзорæгмæ в 'ргом раздахта:

- Сæйгæй мин ма тæрсæ, Асланихъо!
- Мадта цæмæннæ неци дзорис?
- Дзордзæннæн... Еу афони бабæй фæкъкъæртт уодзæннæн.
- Хуæргæ бакæнæ, Бæбæ.
- Хуæргæ фæстæдæр, кумæ мин ервæзуй... Скъолай адтæ?

Аслани скъолайæйраги рauагътонцæ, фал скъоладзаутæ халсарти хумтæмæ зелунцæ æма уоми фæууй. Биццеу Сикъомæ фæрсæги цæстæй бакастæй:

- Абони хуцаубон æй, Бæбæ!
- Мæрдиронх ми фæцæй.

Иронх си нæ фæцæй. Сæумæцъæхтæбæл ку æригъал æй, уæд æгæсей фиццаг æ зæрдæбæл æрбалæудтæй: «Хуцаубон. Фæллæдуадзæн. Цума еци биццеу нæ фæззиндзæнæй?»

- Аспанихъо, дæ фидæй неци хабар игъусуй?
- Неци... – Хуæруйнæтæмæ фæккомкоммæ æй: – Ниуузал æнцæ, Бæбæ. Еу комидзаг искæнæ!
- Ёнæрæвдудæнæ мин ци киунугæ кастæ, е куддæр ку хундтæй?

– æнæнгъæлти бафарста Сикъо.

- «Зæронд лæг æма денгиз».
- Ёзинæ 'й мæ фуни фæууидтон.

Биццеу гъæрæй ниххудтæй:

- Кутемæй æй фæууидтай дæ фуни?
- Зæронд лæги фæууидтон. Дзæбæх æма 'й æнæнæзæй фæууидтон. Киунуги, дан, раст нæ ниффинстонцæ, тогдзухтæн мæ кæсалгæ хуæрун нæ бауагътон. Сухти çæльд, дан, фæцæнцæ мæнæрдигæй.

- Бæргæ, уотæ ку адтайдæ... Ёз ин тæрегъæд кæнун, – фенкъард æй Аслан.

- Ка 'й тæрегъæд? Уæхæн зæронд лæгæн тæрегъæд нæ гъæуий. Тæрегъæд мæнæе мах ан. Да० цард батонæ æма еу лæги хузæн тæннæтæг мæ исаразæ! – Сикъо æ къæхти бунай ниууолæфтæй, тæрли бунай аертæ дзурди исласта æма æнахур гъæлæси уагæй тæннæтæг! – Мах ан тæрегъæд...

Тæмæн уотæ зæгъис, Бæбæ? – бостæхузæй бакастæй Аслан ин бакамæ: – Ёз дæ сæрустур дæн... Скъолай мин мæ финстæй рæшигъæтæнцæ. Ахургæнаег нин уæхæн куст равардта, ке хузæн тæннæтæг фæндуй? Ёз дæву туххæй ниффинстон, Бæбæ, æма сæрдæннæ фæццudæй.

Æ футифурт ибæл ке ниффинста, е Сикъойæн æхсицгон адтæй, уотæ æхсицгон аëма ма хуфгæ дæр исходта. Æрæгиау ба Сикъо загтыа:

- Ке мæбæл ниффинстай, уой зонун. Фегъустон аëй...
- Кæмæй аëй фегъустай? Ахургæнаëг дин аëй загтыа?
- Ахургæнаëг – наæгъ. Æндæр кадæр. Зæгъдзæнæн дин аëй фæстæдæр, гъо, зæгъдзæнæн. Фал æгасей зæрдæмæв ка цæуу, уæхæн лæг нури уæнгæ нæма райтурдæй. Кæд еци зæрондæй ести зæгъис, уæд е æндæр гыуддаг аëй... Мæ фуни мæмæв æ уорс беçъоти буни бахудтæй, æ дзæккори асæ къохæй мин мæ усхъзæ æрхуаста, æ цæстæв мæмæ хециони æлхъивд æркодта. Зæгъун, дæр рунтæ мæ губуни, уæйуг лæг, цæвүæн нæхемæ аëма ирон арахъ баниузæн. Нæ бакумдта аëма – хуарз. Денгизæй æрбаздахтæй, еци фæлладæй ма кумæ цудайдæ? Уадзæ, е бабæй æ фуни домбайтæ фæууина.

- Бæбæ, ду дæр фуни сирдтæ некæд фæууидтай?

Аслан аëй уотæ цæмæн бафарста, уой æхуæдæт дæр нæ балæдæрдæй. Фæрсуйнаг аëй адтæй æндæр цæбæлдæр, фал вугæр æ цъухæй исхаудтæй, уæд ма ци гæнæн адтæй?

Сикъо æ бунати бæзмæлдæй, цума фестунмæ гъавта, фал ин фестун зин адтæй аëма бадгæ байзадæй. Биццеу æнгъæлмæкæсæг цæститæмæ фендзаст аëй, кæнгæ худтæй бахудтæй:

- Сирд нæ – нæ игоңхъур уасæнги дæр некæд ма фæууидтон. Сирдти дæр тухгин адæм фæууинунцæ сæ фуни.

Ду дæр тухгин дæ, Бæбæ!

Сикъо æ къох раraуигъта:

- Ма дæрæ, Асланихъо, цæй тухгин вс мæнæй?
- Ес, ес, мадта дин түгъди дууæ ордени кутемæй равардтонцæ?
- Түгъди æрмæст мæнæн нæ равардтонцæ. Се 'гасемæн дæр лæвардтонцæ аëма мæнæн дæр фæххай кодтонцæ. Уоми дессагæй неци ес.

- Аëма уæд Æццойæн цæмæннæ равардтонцæ?

Æццой коймæ Сикъо фæккуддæр аëй, æ зæгъуйнаг фæстæмæ зинтæй ниннхъурдта, æ цæсгон фæттар аëй, мæнæн хорбон арвæл сау мегътæ кud æрбæрæсæндуңцæ аëма е кud ærbatalingæ уй, уотæ. Еу уомæ зæнхæмæ кæсгæ байзадæй, фæстæдæр зæгъуйнаг адтæй: «Æццо түгъди нæ адтæй», – фал нæз загтыа. Æ сæр гæзæмæ фæггубур аëй, цума æ къæхти бунмæ ести ниххæдæй аëма уой агурдта, уоййау. Æрæгиау ба, биццеуи еввæрстi кумæдæр никкастæй, уотемæй загтыа:

- Раст нæз загтыон, Асланихъо. Ордентæ аëгас адæми фагæ кæми адтæнцæ. Æфсæйнаг тохæн дзазумайæн нæ фагæ кодта, аëма... Түгъди дзамани кæмæ не 'рхаздæй, е æ хуарзæнхæ фæстæдæр райста.

Биццеу имæ аргъавдæй лæудтæй, Сикъой цыухи зæлæв æнхæст нæма рапурх аëй, уотæ ин æ хуури фæббадтæй:

- Аëма фæстугъд дæр Æццойæн орден ку нæ равардтонцæ, Бæбæ.

Сикъо нæуæгæй зæнхæмæ никкастæй, бæзмæлдæй, æ талуу къохæй хуури уæллаг æгънаëг исæфтудта аëма æ цæсгон баходæзмолæ 'й.

- Нæ фалæ ци, уой зонис, Асланихъо? Еци лæгмæ ирон тог макæцæй адтайдæ, уомæн уæн нæййес. Æнæмæнгæ, ирон тог имæ хъæртүй!

- Кæмæй зæгъис? – десхузæй бафарста биццеу. Е æнгъалдта: Æццойæй зæгъуй. Фал Æццо, гъæуи астæу æ цъæхсæр хæдзарæ уæлдай бæрæг кæмæн даруй, еци Æццо ирон аëй, мадта ка 'й? «Æццойæй зæгъис?» – фæрсуйнаг адтæй Аслан, фал нæбал бафарста. Еу гыуддаграги балæдæрдæй Аслан. Æццой кой кæнун некæд фæндана уидæ Сикъой – нæдæр хæдзари, нæдæр уосонги.

- Кæмæй зæгъис? – æрæгиау бафарста биццеу.

- Дентизон лæгæй зæгъун, дентизон. Цидæр аëй ку исхудтай?

- Сантьяго...

- Гъо, Сантьяго. Е америкаг æвзагæй аëй Сантьяго, махмæ ба кæнæв Сандир, е ба Ягор ести хундзæнæй. Уæдта еци финсæг ирон адæми ма зудтайдæ, уомæн уæн нæййес.

- Кæцæй, Бæбæ, кæцæй? Max кæми цæрæн аëма етæ кæми цæрунцæ: max зæнхи еу кæрон, етæ – зæнхи иннæв кæрони.

- Ма кæнæв, Асланихъо, ирон лæги тæф цæуий еци денгизон зæрондæй.

- Кæцæй, Бæбæ, кæцæй? – цъæхсæнг пъæлæсæй ниххæдтæй Аслан аëма дзæкъолæв ихалун райдæдта.

- Гъа, мæнæв картофгун, аëйкитæ, цæнхæ. Цалинмæ пъар æнцæ, уæдмæ ракомидзаг кæнæв.

- Кæцæй, фæрсис? – стьолæмæ кæсгæ дæр нæ бакодта Сикъо:

- Гæр, æдта дæу хузæн лæгтæг уотæ гъæуама бафæрса? Дамугъатæ туххæй ку марун аëма ма 'й æз дæр ку зонун... Нæ алан-фиддæлтæ ци нæ бæсти балæудтæнцæ, еу уæхæн ку нæбал байзадæй. Цард, зæнæхатир цард сæе нийьеугæйттæ кодта. Æнæдæр бæстити дæр сæ

тог, се 'гъестæ нæ исискъудæй. Тухгин адтæнцæ, уодфедар адтæнцæ æма цæргæ байзадæнцæ. Сæ мутгæттæ, сæ нæмттæ æйийивд æрцудæнцæ, фал тогигъæдæ куд байиевдзæнæ? Тогигъæдæн мæлæн нæйийес. Тогигъæдæ æности сæрти хезуй æма макæд рамæлæд! – Сикъо уæлдай игъæлдзæтдæрæй загъта еци дзурдтæ, сауæнгæ ма æ къох уæлдæфи цапдæр тилди дæр ракодта: – Гъе, уоттæ, Бæби цæруйнаг, мадта куд æнгъалдтай? Æма уой зæгъун: Сандир кенæ ба Ягормæ ирон тог, æнæмæнгæ, хъæртуй. Нæртон тог имæ ес. Нартæ дæр денгизæй хайгин адтæнцæ æма зæронд лæгæн дæр æ дадзинти денгизаг тог уомæн тæлфуй. Уоттæ кæй, уобæл æппундæр ма гурусхæ кæнæ, Асланихъо.

- æвæдзи... – æрæгиау исарази æй Аслан æма нæуæгæй стъолмæ бакастæй: – Ниуузал æнцæ, Бæбæ, гъарæй бахуæрæ!

- «æвæдзи» си некæми бал гъæуий. Гъо, зæгъгæ, зæгъæ æма дæ гъуддаг раст! – цума æхеçæн устур хуæрзеуæг курдта, уоййау загъта Сикъо.

- Ес имæ, æнæмæнгæ 'ймæ ес ирон тог, – æ бунатæй фæгтæпп кодта Аслан æма Сикъои çонгбæл рахуæстæй:

- Гъенур рацо æма бахуæрæ!

- Гъенур цæун æма хуæрун... – исарази æй Сикъо.

Биццеу айкæ расаста æма 'й кæдзос кæнуñбæл фæçæй, зæронд лæг картофгүни карст æрбаиста æма си адгин комидзаг никкодта. Æ цæгсом дзæвгарæ фæйийирдæр æй, цидæр игъæлдзæг усмæ æ цæстити римахста, фал еу рæстæг дзубанди нæбал райгъустæй. æвæдзи, Сикъо æ комидзаги хæццæ лæмбунæгæй æууилдта æ зæгъуйнаг дæр æма Аслани нæ фæндæ адтæй уой бæгъигæ дарун. Зæронд лæг куд ездонæй хуардта, е биццеу зæрдæмæ цудæй. Æ нана ин уоттæ ку фæззæгъуй, еци лæг абои хæдзарæмæ нæбал æрцæудзæнæй æма ин ести исдавæ, зæгъгæ, уæд зæрди кæронбæл цидæр æнахур гъар рандзæвуй, фæгтæпп ласуй, уайтæг дæрæзæдони кьюмти æ гъудити æрзелуй. Цæмæн, уой æхуæдæг дæр нæ зонуй, уæдта 'й ку зона, уæддæр æй некæмæн зæгъдæнæй, фал Асланимæ Сикъоиæй цидæр гъар цæуий. Еци гъар æй сайуй æхемæ, еци гъар æй æндavуй, еци гъармæ уарзуй игъосун æма цæрун. Æ нана, Уацираут, кæбæлти фæлмæндæр, харакетдæр æй, уæддæр Сикъои дæрзæг гъæлæс зæрдæбæл хъæбæрдæр æмбæлуй. Сауæнгæ ма ин æ номбæл «ихъох ке бафтудта, уомæй дæр сæрустур æй. Аслан – нурма мулути хеçау ка æй, уæхæн биццеу ном, Асланихъо – лæггæдæ ка уодзæнæй, уæхæн ном...

- Бæби цæруйнаг, дæ мийнасаæ берæ уæд! Иннæ аци афонæмæ æфæс дæн, уоттæ бахуардтон. Бæркадкъох дæ, Асланихъо, æма е ба амонди нисан æй, – стъолæй евварс разилдæй, æ къохтæ кæрæдзæбæл æрцæгъта, цума инсади ругтæ цагъта, уоййау æма æрмæст уæд фестадæй æ бунатæй. Асланæн æхсицгон адтæй зæронди коzбæу, фал уæддæр загъта:

- Мæ бæркад нæй, нанай бæркæдтæ зенцæ.

- Раст нæ зæгъис, мæ лимæн лæг. Бæркад ка радтуй, уой æй.

Биццеу æ мед-зæрди исарази æй зæронди хæццæ, æ нихмæ нецибал загъта, æрмæст имæ игъæлдзæг цæститæй бакастæй:

- Разелæн, Бæбæ?

- Разелдзинан. Цæмæннæ гъæуама разелæн нæ зæлæндони?

Сæрдигон изæр æхе æрæгульта бæлæсти цьонгитæбæл, сифтæргин къалеутæбæл, æрнигупдæй, ка фæтталингæ æй, еци кæрдæги. Ку еуæрдигæй, ку ба иннердигæй цьирцьираæтæ сæ уодтæй арт цагътонцæ, нæбал æма нæбал æнцадæнцæ. Бустæги дессæ ба хæпситæ бæскъуæлхæнцæ. Асланмæ уоттæ каstæй, цума гъæумæ нæ, фал сауæнгæ горæтмæ, æ фиди хæдзарæмæ дæр игъусуй сæ арапло. Арв адтæй кæдзос, æнæкæрон, æнæбун æма Аслан гъуди кодта: уоттæ рæсугъд, уоттæ лæмбунæг æй ка нихнæтда?

Рагъæй думдта уахъæзæ, æмбæлдæй бауæрбæл, фæлмæн сæрвасæнæй фаста биццеу цубурæлвид сæригъунтæ. Е сабур къахдæзæftæй цудæй Сикъои галеу фæрстї, Сикъо ба, æ къæдзæ пæдзæг æ фæсонтæбæл цæхгæрмæ æривардта, çонги фæттасæнтæй æй æхемæ æрбæлхæвтæ, уотемæй æ уæззæу къахдæзæftæи буни цидæр агурдта. Неци дзурдта, кæрдæмæ къехæй каstæй, æ дзабуртæ æртæхæй куд бауомæл æнцæ, уой æстæгftæй.

- Рæстæг хуарз рахæсдзæнæй, – æрæгиау загъта зæронд.

- Зонун æй, – дзуапп равардта биццеу.

- Цæмæй æй зонис?

- Хæпситæ æма цьирцьираæтæ уасунцæ. Хæпситæн сæ гъæлæсти дон нæйийес, фал æнцæ кæдзос. Æртæх – берæ. Рагъæй думуй – хуарз рæстæги нисан, – загъта Аслан. Сикъо æхеçæй нибоз æй: амæй размæ ин бонигъæди туххæй цидæр дзурдта, евгурæй дæр сæ æ зæрдæбæл бадардта. «Цума æвзонгæй зæрдæбæл дарагæ дæр цæмæн ан? Кæд си хæран æма фудæнхæн бунат ке нæма фæууй, уой туххæй?» Сикъо исхуфтæй:

- Мадта дæ фидæй неци хабар ес, Асланихъо?

- Нэци... Тагъд Болгарий бэстээмэе цауй, уой зонис?

- Зонун...

- Абони ай радиойэй өппэлдтэнцэ.

- Ци, дан?

- Хуарз киунугэе, дан, ниффинста.

- Еци лэг хуарз киунугэе некаэд ниффинсдзэнэй, Асланихьо. Биццеу десхузэй өрлэудтэй, э зэгъүйнаг кэмидаэр хорхи уадиндзи ниццаётгэй.

- Цээмэн өрлэудтэй? Ёви мэе дзубанди дээ зэрдэмэе нэе цауй?

- Мэе фидэй... Дээ фуртэй... – ферхуастэй Аслан. – Уотэе цээмэн зэгъис? Ниффинста киунугэе, хуарз киунугэе. Адэм дзорунцэе уотэе...

- Адэм алли хатт рээститэе нэе фэдэдзорунцэ. Адэм ке зэгъунцэ, уой кэнун гъауй, фал зэрдэе ци зэгъя, е дэр нимаййнаг ай.

- Ёма дээ зэрдэе куд зэгъуй, Бэбээ?

- Мэе зэрдэе ба уотэе зэгъуй, лимэнихьо, ёма мэе фурт устур горэти финансэгэй кэсүй, фал си финансэг ба некаэд рауайдзэнэй.

- Рауадаёй си, Бэбээ!

- Ма дзорэ... Нэе си рауадаёй. Уой аэз куд дээбэх зонун, уотэе дээбэх цард фавканаэ – Сикъо арф, зэрди бунаёй ниуулэфтэй;

- Ёма фудгин ка ай, зэгъгэе, ёма цээмэннэе фэрсис? Мэнэе аэз маахуаёдэг дэн фудгин!

- Ду ба цээмэн, Бэбээ?

- Ёз ба уомаён, ёма дээ фидэй лэг нэе рауайун кодтон. Зэнхи адээ нэе балэдээртэй, зэнхи адээ аэ тоги нэе рагъардта, уотемэй ай горэйтмэе рауагътон. Гъаёуи скъюла куддээр фэцэй, уотэе горэйтмэе тэргэв-бэхжэй исхъяэртэй, институти балэудтэй, цума ин ескумэе ервазтэй. Ё къохтэе некаэд исдондэллалэе ёнцаэ, цэвээги гъаёдэбэл некаэд аэрхуастэй, гъаёдэй сор некаэд аэрпласти. Циувавэр лэг ес уомаёй? – Ё къох мэстгун тъэлт аэркодта, минкъий ма, ёма аэ лэдзээг аэ фэсонтэй ма аэрхая. Исуолаёфтэй, уэззэу уолаёфт, ёма биццеумэе аэхгээ кастэй бакастэй:

- Цэй лэг си ес? Ёз ин аэ финанситаёбэл не 'ууяндун. Царди адээ ка нэе бавзара, е цардбэл финансун некаэд базондзэнэй. Ё тубун ёестонг кэмэн нэе бавзурста, уомаёй циувавэр финст агорис? Мэнэе уоци лэгай кээд зэгъис... Цидэр ай ку исхудтай?

- Сантьяго.

- Сантьяго... Санчир, кенэе Ягор. Ахсэви ай мэе фуни ку фэууинон, уэд ай фэрсгэе кэндзэнэн...

Аци хатт Аслан эхе нэбэл бауорэдта:

- Уоци лэгэ финансэг гъуди аэркодта. Ёримисаггаг ай.

- Ма дзорэ, Асланихьо, еци лэгэн аеримисаэн нэйийес... Ёма 'й бафэрсдзэнэн: «Гъей, Зэнхэе ёма Донбеттири фурт, Нарти байзайяяаг, ду уотэх хъаурэгин, уотэх энэсээттон цээмэн дээ?» Куд дээмэе кэсүй, ци дзуапл мин гъаёуама радта? Е зэгъдзэнэй: «Зэнхи хъаурэй, зэнхи сойнайх исаёрст дэн ёма мин тухагээнэг тухэе уомаён нэе еруй!» Уотэе ке зэгъдзэнэй, е ми аеруагэс кэнүй.

- Ё кэсалгэе ин тогдзухтэе баихардтонцэ, састи бунати байзадэй, – ниллэг гъаёлэсэй исдэурдта биццеу.

- Састи бунати ка байзайуй, е аэ фуни домбайтэе нэе фэууинуй...

Дээ фидэе уотэе некаэд ниффинсдзэнэй ёма мэе катай уобаёл ай.

- Е 'гром биццеуаэрдээмэе раздахта. – Фал уэддээр мэе зэрди еу нифс цаёрий ёма уобаёл хъаёбэр зеууяндун.

- Циувавэр нифс?

- Дэяуаёй мэе ес нифс... Ду ескэд ниффинсдзэнэе киунугэе. Зонун ай: ду зэнхэе уарзис, мэе тогаёй дээмэе берэе ес. Дээ карэнтэе горэйтмэе сэе идонгэенттэе тонунцэ, ду ба горэтэй ледзгээ аэркодтай. Дээ фиди, дээ мади ниууагътай ёма мах хэццэе цэрис. Рааст мин зэгъай, нэе сэе имисис?

- Имисун, фал мин дэву хэццэе хуаёздээр ай, Бэбээ, – басастэй Аслан.

- Дээ рунтэе – мэе губуни... Ду зэнхэбэл федар пэвдзэнэе, ёма ди нифсгүн дээр уомаён дэн, Бэби цаёрийнаг! Уэдта ма ци, уой зонис?

- Нэе зонун.

- Мэе мард мин ду ку нэе байвэрэй, уэд аэндээр неке, – зэронд лэгэ гъаёлэс фэссастэй, баризтэй ёма нигъльюс ай. Аслани зэрдэе аэрбаунгээ ай, кэунгъаёлэсэй загъта;

- Мэлуни кой ма кэнэе, Бэбээ, нурма мэлунэнраги ай.

- Ёма аэз дэр нур ку нэе мэлун, фал мэе ескэд мэлун гъаёудзэнэй, мадта нэе гъаёудзэнэй? Ёнэмэлгээ дуйне абони уяэнгэе некема аэргүуди кодта. Ду мин исрээсүйд кэндзэнэе мэе зиан, Асланихьо. Мэе фурт дэр кэуудзэнэй, ду дэр кэуудзэнэй. Ёз ай аэндээр дуйнемэе дэр пэдээрдзэнэн: дээ кудт аэцэг лэгэе кудт уодзэнэй. Цэстисуги дэр гъаёуама уод уа, мадта? Горээтаг

кудт әема гъеуккаг кудти әхсән берәе будуртәе ес. Горәвтәгтәв хъәбәрдәр адәми үастиәмә фәккәунцәе, сәхүәдтәе ци берәуәләдзугон хәдзәртти фәеццаерунцәе, уәхән берәуәләдзугон фәүүй сәе кудт дәр.

- Мах нәема мәләен, Бәбә! – дүккаг хатт загъта Аслан.

- Нәема мәләен – гьо. Әма дин нур күд рамәлон, күд? Нурма дә скъолай рахуәцен гъеүй, уәдта устур кәндәнәнә. Уәдта дин киндзәхсәвәр гъеудзәнәй. Дәләе дин нәхе тъәри гъосмәе хондзәнән бийнонтәе. Мадта горәти киндзәхсәвәр дәр киндзәхсәвәрбәл нимад үәүй? Кәрәдзей сәрти еци унгәт къумти әсчьеун кү райдайунцә... Ами ба апцидәр парахат әй. Тургъае – урух, бунәттәе – хәрхәе. Биццеутәе сосәггити каураебун кү раниуазунцәе, уәд сәе фарсәбл хуәздәр бахуәцүй ниуәзтәе. Уәдта үауәт фәэззиндәнәй, берәе үауәт. Мәенай еунәг бундар нәе раудзәнәе. Уәдта сабити хәецәе гъазунәй кү бафсәдон, уәд наехемә наехстәрбәл исуодзәнән. Мадта бәрzonдбәл бадәт аносон цард нәе равардта әема әндәр ци киндәуя?

- Мах мәлгәе нәема кәнән, Баба! – унгәт зәрдәй загъта Аслан әема зәронд ләгбәл әхе багәлста. Сикъо ин армитъапавнае әе сәр әерсәрфта, иннае къохәй әй әе реумәе әербалваста. Ә пәндәзәт зәнхәмәе ке әрхәудтәй, е дәр си феронх әй. Ести зәгъун әй фәндәе адтәй, фал әе реуи ци кәундзаг әримбурд әй, е кү истона, уомәй тарстәй әема гъосәй ләгудтәй.

Цирцыраәтә әема хәспити дәрәгъедзәгаймә сәрдигон изәр зәнгад-әнцойнәй әе фәлләд уагъта. Зәнхәе уолаefтәй әема әе уолаefт тогдадзинтәбәл әмбалдәй, сәр зипдәй, зәгъән кәмән наийес, уәхән әхсицгон үәмәйдәр...

3.

Дәлләй, гъеүәй, күйти рәйүн әема уасәнгити стуф райиивтонцәе гъоцити уасун әема уәсити катай. Фиццаг сабургай, уәдта фулдаәргай әефтудәй әзгулибәл әема гъеү әгасәй дәр әригъал әй. Сикъо әе медфунмә дәр базонуй бони райгурд. Еунәгәй не 'сахур әй, гъеүи кү цәрай, уәд еунәг нәе уодзәнәе, фалимә фәстагәрдәмә хуәздәр кәсун райдәдта саманае конд къәс. Еунәгәй байзайй рәззәедони, е 'нәкәрон сағъәстәе әема гъудити хәецәе уоданцойнәе банкъаруй, кенә ба фәсмони хай фәүүй. Ләг кү базәронд уа, уәд евгүд дөгәмәе къехтәв кәнун райдайй, зәрондән әе исони бонмәе кәсун фәэззиндәр уй, әема,

әе сәрти ци әензәе-догтәе ратахтәнцәе, уонәми дөгөләе кәнүн райдайй. Зәрдәе дәр, зунд дәр цидәр әнәбәрәг катай фездирвүй, кәрәдзей гъун-гъес дзәвгарә рәстәг фәххуәрунцәе. Цард цард әй әема си апцимән дәр ес бунат. Еу бол масти уацари уодзәнәе, иннае бол, мегъәстәе арви губунае хор күд ракәса, уотә цийни тунә ракәсүй, әема бабәй адәймагбәл базурта басадзүй. Адәймаг цийнән райгурдәй, ә цард-цәрәнбон уомәе фәббәллүй, фал цийнәе әема масти еу тәразәбәл әривәрәе, уәд масти дзәвгарә үәззаудәр разиннидә.

Әма Сикъо әе уати кү райгъал әй, әе хуссәни кү рабадтәй, уәд банкъардта: әзинә күд рохсәрдәй бафунәй әй, уомәй нецибал байзадәй. Ләг бадес кодта: «А дессаг нәй – цийни хәецәе бафунәй уо әема мәстәйдзагәй әригъал уо. Әви фуни адәймаг жарвонгәй цәруй?»

- Гъе, ме 'дули сәр, әзинә и биццеуи үәбәл мәстәй фәэммардтай! – гъәрәй исдаурда Сикъо әема әе аллифәрстәмәе ракастәй, кәд мәе еске фегъуста, зәгъыг, фал Аслан әе хәецәе нае байзадәй. Биццеуи фәндәе адтәй әе дәлфәдтәмәе ниххуссун, фал әй Сикъо хәдзарәмәе парвиста, цума 'й зонгәе кодта: изәрәй ин ке фәдззурдта, уобаел сәумәй фәсмон кәндәнәе.

Хъәбәр ләмәгъ фәккастәй әхемәе Сикъо. Ләг әе цийнәе, әе мастибәл хуәцун кү нае фәрәза, уәд әнәбон әй. Сикъо әе сәр зәнәбари батилдта: «Гъе, хуарз ләг, әзәгәй дәр фәэззәронд кәенис, дәе уорамәнтәе наебал уорамунцәе, дәе гъудитәе гъәрәй дзорун райдәдтәй. Әма кәмән? Саби-суваеллонаен...» Уогәе, цидәриддәр фәдззурдта, уонәй мәнгәе неци адтәй, еугурәй дәр әңәзәт адтәнцәе, фал син әнәе гъәрәй дзорән фәткәе на 'дтәй? «Ци 'рдәмә мәе баләдәрдзәнәй биццеу?»

Сикъо әе хуссән бафснайдта, әхемәе зийнадәгәнгәй базипдәй, уәдта әндәмәе рацуудәй, дуар әе фәесте рахгәедта.

Тәхгәцьеутәмәе цума тикис бағызтәй, уойай бәстәе сәрбәл исистонцәе. Бәләстәе зәнгад ләудтәнцәе, думгә син сав сифтәртәй гъазта, цума сәе игъал кодта, уойай. Кәрдәт әртәхи уәззәй әрхъян әй. Аци уодәгас дүйней мәе гъудәй әрмәстдәр хор әема уәд ниггүп ластайдә, ә билтәй ракалдайдә.

Сикъо сабур къаҳдзәефтәй рараст әй сауәедони әрдәмәе: «Зәронд ләги туххәй ке загътон, уобаел нае фәсмон кәнүн, фал мәе зәрди уагәе биццеуән ке паргом кодтон, е ба си нецәмән

гъудаёй, ёппундэр нецәмән...» – загъта јехенимәр Сикъо. – Ләг тъяуама æ уарзт æндәмæ ма 'вдеса – е næ фәткæ уй. Тузмæг уарзт – е лæгбæл федаўй. О, æгæр лæмæгь разиндтæ, уотемæй ба еци денгизони дæ фуни фæуунунмæ гъавис. Уотæ лæмæгь дæн, уой ку базона – мæ фуни дæр мæмæ næбал æрцæудзæнæй»...

Сикъо телин горенмæ бахъæрттæй, дуари къандзу исæфтутда æма æрхæмæ ци къахнад фæуурдуг æй, уомæ рахистæй. Ёртæ къахдзæфи дæр næма ракодта, уотемæй æ бунати лæугæй байзадæй. Рахезæрдæмæ фæккастæй æма фæууидта: мæскъи æрдигæй уæлæмæт хæрди иссæуий Зæриат. Ё къохи – лæдзæг, размæ фæггубур æй. Сасуг æ сæрбæл тухт, æ уæле – дæрдгун къандзол, æ къæхтæбæл резинæ цулухътæ. Мæрдтæмæ дæр базутайдæ Сикъо Зæриати къахи ист, æ цуд. Кизгæй дæр уоци семгæ цуд кодта, ку фæззæронд æй, уæдта æ къахи райст фендæрхузи æй, фæууæзбундæр æй, фал уæддæр уотæ рæсугъдæй байзадæй.

Еу гъæуи райгурдæнцæ, Бæрзигъæуи, æрмæст кæрæдзей хæццæ арах не 'мбалдæнцæ. Кæддæр æригæннтæй арах æмбалдæнцæ, кæрæдзей уидтонцæ алли бон дæр. Сæумæй дæр, изæрæй дæр. Се 'хсан тунæ нивæндæгай ци уарзти къубулойнæ ираæтæй, уой ратонун неке бон иссайдæ, уой ратонунмæ æ нифс неке бахастайдæ. Уотемæй ба соми næ бакодтонцæ, кæрæдзæмæн арт næ бахуардтонцæ. Ёрмæст еу хатт дууæ изæрæй астæу Зæриат цæхгæрмæ гъæунги Сикъо размæ фæцæй. Ё уиндæй Зæриати цæсомбæл медбилти худт рабадтæй, æ къæхти бунмæ никкастæй, е 'нгом реутæ сæхе медæгæ исуопæфтæнцæ. Нæци имæ исдзурдта Сикъо. Къæрта ци къохи адтæй, еци къох næ, фал иннае къох, галеу къох, æ дæрзæг армитъæпæни бакодта, æ реумæ 'й нилваста. Уæхæн гъар къох, уæхæн фæлмæн къох некæдбал райста уой фæсте, уæхæн рæвдаугæ æнгулдзитæ некæдбал бандæфтæнцæ æ бауæрбæл. Зæриат сæгрубурæй æ размæ лæудтæй, зæнхæмæ æдзинæт каstæй, æ къох ба Сикъо реубæл пеллон арт уагъта. Лæг балæдæртæй, æ гупп-гупп æ реуæй næ цудæй, фал æ армитъæпæнæй! Тог æгасæй дæр уоцирдæмæ ниццаvта, æма тоги зæйæ зæрди æ фæдбæл ласта.

Ераги адтæй, хъæбæрраги. Уотæраги æма уæдæй нурмæ æгас дуйне дæр базæронд æй. Уæддæр Сикъо, мæнæ нуртæккæ, мæнæ аци усмæ Зæриати мæскъи хæрдбæл иссæуугæ ку фæууидта, уæд е 'гас бауæрæй дæр банкъардта еци дууæ изæрæй астæу

фæлмæн сатаег, еци пеллон арт, еци зæрди дзæхст-дзæхст æма гъар, зæгъæн кæмæн næйиес, еци армитъæпæни гъар...

Зæриати фæуундæ алли хатт дæр æхсицгон уидæ Сикъойæн, фал уой фæсте ба исмадзора уидæ, æхемæ игъосунмæ фæууидæ. Ё кæддæри рист næуæгæй æригъал уидæ æма 'й еу рауæн næбал уадзидае. Сикъо лæдæртæй: кæддæр æ реуи ци æнкъарeron æнкъарæн рапурдæй, е рамæлæтмæ дæр æ хæццæ цæргæ байзайдæнæй. Еци æнкъарæнæй некæдбал фæййервæздæнæй, кæд æ фарсмæ æндæр æнкъарæнæтæ цæрунцæ, уæддæр æ хæццæ цæргæ байзадæй. Уоци æнкъарæнæй æ реу некæдбал исревæд уодзæнæй. Еци æнкъарæн æ реуи гъæргæй цæрдзæнæй æма, æвæдзи, гъæргæй рамæлдзæнæй.

Уосæ ин ку худтонцæ, æ цийнæбæл ин æгас гъæубæстæ дæр ку цийнæ кодтонцæ, уæд Сикъо сæри ба еу гъуди зелдогъ кодта: «Гæр, Зæриат æ киндæхæсæвæрмæ Зæриат, уомæн æма еци рæстæг æ катайбæл адтæй: æ фиццаг сувæллон авдæнæй ку рахистæй, уæд дуккæг ба æ зæрди буни тæлфун райдæдта.

Уацирает, кондгин æм уиндгун, цæрæг хæдзари кизгæ, цудæй Сикъой зæрдæмæ, фал зæрдæмæ цæун æма уарзун кæрæдзæмæ идард пæуунцæ. Киндæхæсæвæр ку рагеçæн æй, æртæ боней фæсте талингæ уати Уацирати хæццæ ку байзадæй, уæд Сикъомæ уотæ фæккастæй, цума Зæриати бауæр æй, Зæриати содзgæ бауæр. Зæриати содзgæ æнгулдзитæ содзунцæ æ армитъæпæни... Ёхуæдæг дæр ин нæци балæдæртæй, фал æ хурфæй исервазтæй гъæрзун, æхенимæр ба загъта: «Ниххатир мин кæнæ, Зæриат!» Ёма 'й æндæр тухæ æ фæдбæл расайдтæ.

Уой фæсте, берæ æнзти фæсте, тугъди будури, еу уæхæни уазап æма стонгæй акъоппи бадгæй ку рафунæй æй, уæд имæ æ фуни фæэззиндтæй Зæриат. Ё размæ уæргутæбæл æрбадтæй æма никкудтæй: «Ниххатир мин кæнæ, Сикъо, мæ фуд næ адтæй!» «Мæ бон næй» – загъта Сикъо. Зæриати сæр æ реубæл æрхаудтæй, никки хъæбæрдæр искудтæй: «Уой æнгъæл дæмæ næ каstæн»... Сикъо ин фæттæретæгъæд кодта: «Мæ ко, Зæри, æз мæстгунæй уотæ загътон, æндæр дин цæмæннæ хатир кæнун... Уæдта уойбæрцæбæл фудгин дæр ку næ дæ»... «Дæн, Сикъо, дæ рази фудгин дæн. Ёз дæу уарзтон, æз дæумæ æнгъæлмæ каstæн, дæуæй æндæр уингæ дæр неке кодтон, ду мæ гъудтæ... Ку мæ ракъаftонцæ, уæддæр дæумæ нигъæр кодтон: «Фæдес, Сикъо, фæййервæзун мæ кæнæ!»

Фәййервәзүн мәе кодтайсәе, әруагәс ми кәнүй, фал идарди адтәе, Хъәзләри фонси хәәцәе. Фаастәәдәр базудтон: ка мәе раскъафта, е дәе рандәмәе берәе фенгъәлемә кастәй. Тәрсәе ди кодта...»

«Еци хабар ку фегъустон, Зәри, уәед мин цума мәе зәрдәе хъәмайәй дууәе рафастонцәе, уойайа фәйтәен. Ка дәе раскъафта, уой мин ку загътонцәе, уәедта мәе хурфи тоги аәртав нәбал райзадәй». «Дәу фудәнән мәе раскъафта, Сикъо, е 'сәфт ди цәмән фәууидта – нә зонун». «Зәронд хабәртәе зәнцәе, Зәри... Кәддәр ағъаззаги хилә фәцан. Нә гъәзуи колхоз арастан. Цәботи кулакбәл банимадтонцәе. Самангәрдән сәмәе адтәй әема уой пасунмәе бацуудан. Сәе күй, әгас гъәубәстәе дәр кәмәй тарстәнцәе, еци гъиггаг къубургъос нәмәе горени сәрти әхе рагаелста, мәенбәл әхе ницавта. Фәгъызбесәй – пъәбесмәе ан... Күй ә гәндәзәйтәе телунаеи ку бандадәй, уәед, дәу ку раскъафта, е хъәма әлвәстәй раләбурдта. Рауурстон әй, е хъәма ин евварс фехстон, ә фәрсқытәй ин дууәе расастон, ә цәсгони тог фәббадтәй. Бавзиста мәмәе: «Мәе къохәй цәудзәнәе мәрдтәмәе, гәбәррагы!» «А хәецәе ци хъурдохән кәнүн, Сикъо, уой, тәходуйтәе, ку ләдәрисәе. Ахсаевә дәр, бонә дәр дәүбәл гъуди кәнүн. Армәст Уацират дәмәе не 'нгъәлмәе кәсүй, әз дәр дәмәе аңгъәлмәе кәсүн»... «Ци загътай, Зәри? Еума хатт дәр ма 'й зәгъай!» – нигъяэр кодта Сикъо, фал Зәриат нецибал загъта әмә сонтәй фегъал әй.

Уой фәсте әй некәдбал фәууидта әе фуни. Аспундәр некәдбал. Ку 'й фәууидтайдәе, е ба 'й хъәбәр фәндәе адтәй. Еци фун арф әвәрдәй байзадәй әз зәрди, түгдү төхгәй имәе цидәр әнхур нифс әвзурун кодта, әнхур цәбәлдәр әз зәрдәе дардта. Цәбәл дардта әз зәрдәе? Зәриатән – ләг, дууәе фурти, Сикъоән – уосә, әхе аңгәс фурт. Цәбәл дардта әз зәрдәе? А магъа, цәбәл... Мадта ләг әз зәрдәе ку нецәбәл дара, уәед е цәй ләг әй? Анәбазур маргъ күд нае тәхүй, уотәе ләг аңгъәлмәе ку нае кәсә, уәед мәлгәе кәнүй...

Сикъо әе бунати базмалдәй. Цалинмәе гъудити уацари адтәй, уәдмәе әе къәхтәе бандзуг әнцәе, зәнхәмәе әлвәстәй байзадәнцәе. Зәриат әе размәе ку исхъәрттәй, уәеддәр еу къаҳдзәф бакәнәе, е әе бон нае бацәй.

- Дәе сәүмәе хуарз, Сикъо, – загъта нилләг гъәләсәй, әрләудтәй, ә цәститәмәе ин әедзинәг никкастәй. Сикъо дәр имәе аңәдзоргәй дзәвгарә фәккастәй. Сасуги буни әе уорс

сәригъунтәе разиндәнцәе, е 'нцыулдәе фудхуз цәсгом цәунәй гәзәмәе фәссурх әй. ә мудхуз цәститәе адтәнцәе арф әвәрд әмә фәлләд.

Сикъо рагъуди кодта: «Цард, күд гъәүй, уотәе фәеццардтәе, зәгъыгә, уәед нуртәккәе дәр кәбәлти рәсүгъд адтайсәе, Зәри!» Иннае усмәе ба әхе аәфхуәрүнмә фәецәй: «Аәма дәехүәдәг ба, дәехүәдәг! Бакәсай дәхемәе, ке хузән исдәе? Еци фудхуз турисконд зәнхәмәе ләззәруй. Кәддәри цәститәен сәе цәхәр аәрталингә 'й, кәддәри сай бәзгин әрфугтәбәл халасәе аәрбадтәй, сәригъунтәе бәндүлтәй рәстәт фәххаста, исләгүн әй сәр, исуорс әй. Аңәдаст, хәмпәл рехәе. Ци адтәе, әема цәмәе аәрхәудтәе, гормон, дәхе дасунмәе дәр зийнадәе кәнүн курайдәйтاي...»

- Аәгас аәрцо, Зәриат, – аеппунаәрәгиау загъта Сикъо. – Аци афони дәе ардәмәе ци Хуцау аәрбахаста?

- Азинае нае гъог не 'рцудәй әема... Зайуйнат әй. Куддәр бол фәеццызъәх әй, уотәе мәе и ләг рарвиста, цо, әема 'й мәсекъиаги байагорә, зәгъыгә.

- Ахуәдәг әй цәмәннәе агоруй? – мәсгүнәй бафарста Сикъо.

- Бузити авдәнбәттәнәй рист әй...

Ләти ма цидәр исзәгъун фәндәе адтәй, фал әхебәл ниххәстәй, цәбәл рагъуди кодта, ка 'й зонүй, уәедта силгоймаги еувәрсти дәләмәе ракастәй, сабур гъәләсі уагзей загъта:

- Зәриат, ду цо хәәдзарәмәе. Уәеддәр мәнән неци күст ес, гъог әз байагордзәнән...

- Нәе гъәүй, Сикъо...

- Цо, зәгъун. Дае иннае стортәмәе фәккәсәе. Аргъаумәе сәе раскъәрәе.

- Нәе гъәүй, Сикъо... Еске әй базондәнәй, къәхтәе әема 'йбәл къохтәе баftаудзәнәнцәе әема бабәй... Нәе гъәүй, Сикъо... Аңауой дәр цәргәе цәрәнбонти мастәй хайгин дән, – Зәриати хури касуидзәг фәббадтәй әема нигъыс әй.

- Mastәй не 'тас дәр хайгин ан... – Сикъо арф ниууоләфтәй, цума уотәе зәгъунмәе гъавта: «Зәронд гъәдгин ма къахәе, зәронд гъәдгин әгәр ресагә әй, әема ма кәнәе, хуарз зәронд уосә!»

Уәеддәр әхе нае бауорәдта: – Зәриат, ниххатир мин кәнәе, фал уой аңгъәл некәд адтән әема ду дәр цард Цәботи Аңццой хәецәе батондзәнәе. Некәд аңгъалトン, Зәри...

Уосә цума еци дзурдмәе аңгъәлмәе кастәй: аңәсумәй

искудтәй, сасуги еу кәронәй ә цәститәе бамбарзта әмә ә усхъитәе фесхъеүә-фесхъеүә кодтонцә. Ләти зәрдәә дәр аербаунгәт әй, ахе реуи фәйнәгбәл ниххуста, кәд ә къаҳтәә әмә ин ә къохмә бавналтә. Кәддәр ә реумә ци гъар къох нилхъивта, еци къох адтәй уазал әмә дәрзәг. Ёвәедзи, нуртәккәә Зәриатән дәр Сикъой къох уотә уазал әмә дәрзәг адтәй. Тәлтәг, әнәрцәф тог нәбал зепүй дадзинтти, рәстәг әй ә хәецәе фәххаста, байурста әй сәе цәуәтбәл, сәе цәуәти цәуәтбәл әмә уони бауәри гъазүй еци пеллонкалгә тог.

- Зәри... Хатир. Устур хатир мин бакәнә... Ёз дәуу фәрресун кәненон - уой бәсти мәе цард нәе гъәүй. Ма ко...

- Ёз дәз загъдәй нәе кәсун - мәе цардбәл кәсун. Берәгы хәецәе базәронд дән әмә 'й дәуәй уәлдай неке зонүй, ду мәе ләедәртәе цәрәнбонти... - Зәриат фәгъъяс әй, Сикъомә бакастәй: - Мәе цард мәбәл әнгъәлмәе кәсгәй раевгъудәй... Тугъди ку адтәе, уәд хабар фегъосунмәе мәе били цъәрттәе хуардтон. Тәрсәе дин кодтон... Уацирасти фәрсун некәд бандиудтон, фал әй, цит, идардмәе ку фәууининә, уәддәр зудтон: «Сикъойәй хуарз хабар райста, кенәе ба Сикъойәй хабар нәйиес. Ёңдәй, ә зәрдиуагәй дәр аестафтән: куд дәе, ци дәе, фәрсун ба 'й некәд бандиудтон...»

- Ёз дәр гъәүәй финстәг райстон, уәд алли хатт дәр дәе ном агоринәе, фал некәд неци... Ёрмәст еу хатт мәе зәрдәе куд нәе ратудта. Цәботи Ёцдо, дан, пъәлициаг нилләудтәй, наемуй, маруй. Еци хабар ку кастән, уәд мәе къохи гәгъәди пеллон арт уагъта.

- Цалдәр хатти мәхе марунмәе дәр рагъавинә, зәгъун, нецибал әй мәе цард әмә аци дүйнейән хуәрзбон зәгъон. Рандәе адтайнәе, фал мәе надбәл цәхгәр нилләудтәнцә мәе сувәлләенттәе. Куд сәе ниууагътайнае берәгы евгед? Уәдта, зәгъун, Сикъо тугъдәй ку исәздәхә, уәд имә идардәй уәддәр ма бакәсә... - Зәриати гъәләес баризтәй, наууагәй ә хъури фәббадтәй кәундәет.

- Ма ко, Зәри, әз әмә ду аци зәнхәбәл дзәгъәли нәе фәңцардан, - зәрдәвәрәгау загъта Сикъо.

- Мәен си мабал аeftauә, Сикъо...

- Дууә фурти исгъомбәл кодтай...

Еци дзурдтәе ку нәе загътайдае Сикъо. Фурти коймәе Зәриати

цәсгон райивта, дзәвгарәе зәронддәрхуз фәцәй, ә римәхст әнцъултәе րаләбурдәнцә ростәмәе, тәрнихмәе әмә зәнхәмәе кәсгәй ә сәр банкъуста:

- Гъо, исгъомбәл кодтон... Мәен гъомбәлгонд ку адтайуонцә, бәргә...

Сикъой еци загъд ке нәе гъудәй, уобаәл аевеппайди аерфәсомон кодта, уомаен әмә хуарз зудта: Зәриати тәккәе ресагәдәр Гъәдгин фәйиагайдта.

Ёңцой фурттәе адәми рәнгүй нәе рацудәнцә. Кәд Зәриат ә уодәй арт ҹагъта, уәеддәр фиди ахур тауә исуагъта. Еу дзамани Ёцдо колхози будургәсәй куста. Ә хестәр фурт Будзула ба шефири дәснинадәе райста әмә бонәе дәр, әхсәвәе дәр ә фиди унаффәмәе игъуста. Ә мади дзурд имә гъаргәе дәр нәбал кодта. Цәботи гъәуи астәу цъәхсәр хәдзарә ку низзиптонцә, се фсәйнаг цъәххүрст горени сәрти маргъ батәхун дәр ку нәбал фәрзата, уәд әй ци зонүн гъудәй: колхози нартихуар, колхози дуармәе фәууидтайсә. Колхози хеңсүттәе, сәрдарәй райдайә әмә агрономәй фәууу, уотә исахур зөнцәе Цәботаебәл әмә син зөнәе уой сәе цард адәе нәбал кодта. Уәдмәе Будзула цидәр устур давди туххәй ахәстонәмәе бахаудтәй. Ку исуәгъдае 'й, уәдта гъәумәе нәбал аерцудәй. Уәрәсей тәккәе арфдәр къуми цәргәй байзадәй, бийнонтәе аерхудта әмә нур цалдәр анзи мард әй, аегас әй, уой неке зонүй.

Тепсүр дәр рәхти е 'нсуваәри халәе рахуардта. Ёнтулласәгәй куста ферми. Хеңауи хәецәе кәрәедзей баләедәртәнцә, ахе нәе, фал Ёццой фәрци, әмә әхсәнади фонсбәл буларәе рауагъта. Ёрахәстонцә уой дәр.

Сикъо Зәриатән тәрегъәдәй фәццәймардәй, ә хәецәе дзубандимәе ку фәйиев адтайдае, е әй фәндәе адтәй, уәеддәр әй цъухи дзурдәй барәвдудтайдә, фал силгоймат хәдзарәй зөндәмәе нәбал цудәй.

Гъәубәсти зианмәе, гъәубәсти цийнәмәе әй ә къах нәбал хаста. Батадәй, бампулдәй масть, медхъурдохәнтәй.

Фал Сикъо араәх уидта хисти дәр, киндзхәсәвәрти дәр Ёццой сурх бәрзәй, нурма федар, әнзтәе ке нәема фәккеун кодтонцә, еци туппуртәе турисконд. Ёцдо ци фингәбәл бадидә.

еци фингәмәх хәстәг некәд цәуидә Сикъо, фал ескәд еу хатт хәрхәмбәлд фәууионцә. Ё листәг цъәх цәститә зәнхи фәццаутайда. Ёццо, кенә ба ә раэти сәрбәрзондәй, биләскөлтә кәнгә баевгъудайда. Сикъо гүдимәгәсгә, Ёццой фәндә адтәй ә хәецца бафедаун, цидәр фәлтәрәнтә дәр ракодта, уәлдайдәр ә хестәр фурт ку бахаудтәй, уәд. Еу хатт имә Тепсур әнтүдласән машинәбәл рәзәедонәмә дәр иссүдәй. Устур ахсәвәр афонә адтайда, уотә дуар әнәхуайгәй байгон кодта. Сикъо хүссәнбәл әхе аеруагъта, бонизәрмә колхозонти хәецца кәрдту тудта әма бафәлладәй. Иуазәги әрбаңдә рабадтәй, фәтәген цирагы әздохән исзилдта, уат ниррохс аей.

- Каңци дә? – фәрсүй Сикъо.

- Ду әнгъәл кәмән нә адтәе, уәхән иуазәг дәк къәсәрбәл, Сикъо! Ёццой цъәх цәститә, Ёццой бәзгин билтәе, Ёццой нард ростәе. «Ё мадәй имә әппүндәр неци ес», – багузавә кодта Сикъо.

- Ка некәд цәуагә, әегас нәмә әрцо! Дәхецаң бунат байагорә!

- Исбаддзәнән, цәмәннәе гъәуама әрбадон мә фиди әрдхуарди уосонги? – Тепсур үорс дәндәгута бази-хыр әнцә. Сикъобәл арахы тәф әрбакалдәй, ә цәсгон фәттар аей, загъта:

- Дә фиди әрдхуард некәд адтән асма уомәй мәнгәдтәе дзорис.

- Гъома, цәмәннәе адтәе, Сикъо? – ә хури фәббадтәй Тепсур. – Ци уин нә фагә кәнүй, ци иуаруйнаг уин ес?

- Ес нин иуаруйнаг...

- Гъома, кәддәр цәйдәр туххәй фәббуцәу айтәе әмә... Некәд неке фәххилә һәмә некәд неке бафедудта?

- Дә фиди хәецца мәнән бафедаун нәййес, нә иуаруйнагән байуарән куд нәййес, уотә.

- Цәмәннәе, Сикъо, цәмәннәе?

- Ёфсаән, цәсгонән иуарән нәййес, Ёфсаәв әмә цәсгон еу әнцә, биццеу...

Тепсур сонтај фәтгәлл ласта, дуарәрдәмә баудәй, фәстәмә фездахтәй:

- Цәмән уотә зәгъис, уой ләдәрун. Мә фидә тугъди нә адтәй әмә некәд неке фәэррәедүй? Немуцмә куста әмә ци? Уәхән уәззаях саҳат алке дәр ә уоди къоптай кой фәеккәнүй...

Мә фидә гъәубәстән әезнаггадә неци ракодта. Далә Җагъати Сауали рамардтонцә әмә е аехе фуд адтәй...

- Нимодзә 'й ка бакодта?

- Әма 'й ци нимодзун гъудәй? Гъәдәй әрбүрдәй, немуци камендантурәмә багызтәй.

- Дә фидә ба 'й фәууидта, банимугъта әй... Кәд әй е нә рамардта, уәддәр ибәл ә тогтә ес.

- Мә фидә әезнаг ку адтайда, уәд әй рагәрах кодтайонцә. Фудгин ке адтәй, уой туххәй ба ахәстони фәббадтәй, – сабурдәрәй загъта Тепсур әмә хүссәни кәронбәл әрбадтәй. Сикъо ә къох парәуигъта:

- Җәй – гъо, уой туххәй наебал дзордзинан. Кәдәй-уәдәй мәмә әрбаңдәтә әмә дә нур цәмәй хуарз фәууинон?

- Уәртәмашини авгидзаг, цидәр къәбәри мортә. Ёрбадавон сә?

- Ниуазгә ку нә кәнүн...

- Дә рәзәен тәрсис? Гъома, исрасуг дә кәндзәнән, ду бафунәй уодзәнәе, әз ба кәрдтутә мәнә сарайәй радавдзәнән...

- Нецимәй тәрсун, биццеу. Расуәй дәр, давунәй дәр.

- Аци анз дә рәзәедонә тогбәп раскъудәй, Сикъо.

- Раскъудәй – гъо.

- Уәдта мин еу бәлласә әртонун ку баудзисә, – цума гъазгә кәнүй, уойай гиризгәнәгү загъта Тепсур әмә баудтәй.

- Нә баудзәнән. Мәхе ку уайонцә, уәд ма дә, кай зонүй, баудзинә, фал мәхе нә 'нцә – колхози әнцә.

- Гъома, колхозән еу бәлласә ци әй?

- Ка нә гъәүй, уәхән дзубанди кәнис, биццеу, – сабур гъәләсі уагәй загъта Сикъо, ә сәри ба февзурстәй: «Куд дессаг ай цард, уогә ба! Кәддәр мәнә аци рәзәедонәмә талатә мә рагы ку хастон, уәд сә ә фидә ба әркъахидә, әхе дзәхәрадони сә нийяразидә. Нур ә фурт әрбаңдәй, уой дәр әхсәвигон... Ёви ә фиди масть есунмә әрбаңдәй? Ёхсәвә... Неке әй фәууиндзәнәй, къамбеци хъаурә һәмә. Ци зәрдәй мә байагурда – Хуцау ә зонәг. «Тәрсәе си кәнүн?» – Сикъо Тепсурмә бакастәй, сабургай загъта:

- Дә фиди цәсгон нә – дә мади цасгон нимайә. Е дә рәдүйүн нә баудзәнәй.

- Әз әппүндәр нецимәй рәдүйүн! – ә бунатәй фәтгәлл кодта Тепсур. – Уәдта мә фиди цәсгон ба цәмәннәе нимайон,

ца? Кәмәй ләгъуздаәр ай, кәмәй мәгурдаәр цәруй?

- Цъаҳсәр хәдзәрттә – етә цәсгон аевдесәг нәе 'нца.
- Уәеддәр бабәй цәсгон. Ци цәсгон, цәсгон кәнис, дә Хуцаи хатирәй?

- Дундуиней цәсгонәй цәруй...

- Даубаәл дәр цәсгон, мә фидәбаәл дәр цәсгон. Ду дәр рамәлдзәнәе, е дәр рамәлдзәнәй. Нитту кәнәе дәе цәсгонбаәл.

- Да фидә раги рамардәй, Тепсур, хъәбәр раги. Ёз дәр рамәлдзәнән, мадта мин ўндәр ци хуасәв ес? Аци рохс дүйнейәй ку цәуон, уәд мин мә гъәубәстә зәгъдзәнәнцәе: «Рохсан уәд Орсанти Сикъо, ләги цардәй фәеццардәй, нур цәүй аёма нин ци рәзәедонә ниуугъя, е ае номбәл байзайәд!» Ёз мә царди уәеддәр баеластә нийиаразтон, рәзәедонә исходтон, дә фидә ба хуарзәй ци фәецәй адәмәен?

- Дауәй нецәмәй дәлдәр ләуүй, иғъосис! Хицәй имәе мәлис аёма еци хицәй азүймаг кәндзәнәе!

- Хуцау мә бахезәәд уәхән ләгмә хицәе кәнүнәй. Дауәэн ба, бицьеу, уотә зәгъүн: дә сәрәй ахәстони дуар хуайис аёма 'й ма хуайә. Ду уәеддәр мабал фәэрресун кәнәе дәе мади зәрдәе.

- Мә мади хәеццае дәе неци гъуддаг ес! – фесхъиудтәй ае бунатәй Тепсур, цидәр фуддзурд кәнүнмәе гъавта, фал ин нәбал бантәестәй, уотемәй дуар ае фәесте ниггүпкү кодта аёма фендәдуар ай,

«Дзаегъәли тарстән маңт есунәй. А дәр ае фиди хузән тәрсагә зәй», – уотә аевеппайди ке фендәбиләй, уомај фенкъард ай Сикъо.

Еци хабар мәнәе нур, Зәриат ае цори ку ләудтәй, уәд аербаймиста, радзоруйнаг ин ай адтәй, фал ажыра баяорәедта, дзорун ести гъуддай аёма хуәздәрән иссердта:

- Ёгәр берә ләууән, Зәриат. Цо нур. Ёз гъог байагордзәнән. Ку ай иссерон, уәд ай дзаехәрадони дәллазурмәе аербатәрдзәнән. Уордигәй ба 'й Аспанихъо уәхемәе баскъәрдзәнәй. Цо, Зәриат...

- Цәун, Сикъо. Арфәе дин нае кәнүн. Дауәэн арфәе кәнүн мәмәе мәхеңән арфәе кәнәнгай кәсүй. Фал ди уәеддәр еу гъуддагәй боз дән. Уәләбәл ке цәрис, дауәй мәмәе ци рохс кәлүй, уомај ди хъәбәр боз дән, Сикъо. Ёрмәст еци рохси нифсаәй дәр цәрдзәнән.

Силгоймаги хъури кәундзәәг наеуәгәй фәеббадтәй, сабургай

аже разилдта аёма гъауаәрдәмәе рааст ай.

Сикъо ае фәәбәәл кастәй, ае зәрдәе аенахур змәлд кодта, ае баяар әмрәзәги ризтәй аёма ае бунати ләугәе байзадәй.

4.

Рәзәедонәй гъәдәмәе берә цәун нае гъуддай. Рааст, горенәй ахгәәд кәми аерцудәй, уоми мәскъәе райдәдта. Мәскъәй исгәлл кәнәе, еу минкъий уоддәр баяйә аёма фәрбуни фәммәдәг уодзәнәе. Сикъо цудәй сабургай, ае ләедзәгбәл уәззазау зәнцайгәй аёма къотәртәмәе ае гъос дардта. Сәумәй ку райгъап ай, уәд ае мәти сәр, аэзина Асланаң ае зәрдәе ке райхаптта, ае фиди ин ке рафаудта, е адтәй. Нур ае сагъәстәбәл бафтудәй. Зәриати фәлмәст цәсгон ләудтәй ае цәстити рази, ае дзурдтәе гъости азәлдәнцәе, сәри хъанз аэзмәлүн кодтонцәе. Ёвеппайди ае сәри февзурстәй: «Зәриат уотә аенамонд ке разиндтәй, уоми мәхуаәдәг дән фудгин, аермәстдәр мәхуаәдә!» Уоци гъуди имәе уотә арф багъардта аёма аерләудтәй.

О, о, мәхуаәдәг дән фудгин, – гъәрәй загъы Сикъо, ае сәр дууердәмәе батилдта, зәрди бунай ниууоләфтәй, еу хатт, дуккаг хатт, уәдта дзоргәе-дзоргәй рааст ай. – Фудгин аэз дән. Мән туххәй фудцәрдиттә фәеккодта Зәриат. Ку ай раскъафтонцәе, уәд уотә тагъд цәмән раравуигътон мәе къох мәе амондбәл? Уоци исафтизагәй ай байсун гъуддай. Ёви мәмәе хъаурәе нае адтәй? Ех-хе-хе, хъаурәе мәмәе адтәй, куд мәмәе на 'дтәй хъаурәе? Мадта ин ае фәрсқыттә кутемәй нимморәе кодтон? Е нуртәккәе ай хъаурәгин, мәнән ба мәе хъаурәе түгди фесавдәй, уазап акъоппти байзадәй. Ёз стонгәй ку мардтән, уәд е ба нард фингәбәл бадтәй, немуцән фезонгуттә кодта, ае дзилләбәл гадзирахаттәй цудәй. Фал нуртәккәе фембалдан, зәгъигә, ард хуәрун, мәхе си нае раладзәнән, ае мәкъурристәг ин фездохдзәнән. Мәхе маңт, Зәриати маңт, ае дууәе фурти ке нае фәббәзтәнцәе, еци маңт дәр си бәргәе райсинае. Уәхән уәйгәнгуттән гъауама уәләбәл бунат ма уа, хъодигонд уонцәе, е ба гъәүи астәу цъаҳсәртә раскъардта ае давәлтгаг ахчатәй. Кәддәр уәйягәнәг ка 'дтәй, кәддәр немуци зәбәттәе ка зәстардта, е абори хуарз цәмән цәруй? Гъей, мә бәстәе, агъәр хатиргәннага дәе, аёма мин е зин ай. Уотемәй цард, фәндөн цард кәед исараздинан? Некәед! Рааст аёма цъаммар гъауама еумәе макәд цәронцәе! Гъей, мә бәстәе, аэз унаффағәнәг ку уайнәе.

уәед уәйәегәнгүти еу сакъадахмәе аерәмбурд кәенинәе. Цәрәентә уоци рауәен, ци сәе фәндүй, уой кәнәнтәе, сәе кәрәедзей дәр цагъди дәр фәгуәнтәе!» Сикъо, гъәди бәләести аәхсәнти җәугәй, гъәрәй ке дзурдта, е имәе раст наә фәеккастәй аәма еу усмәе нигыгъос ай, уәедта наәугәй арф нийнаәфтәй: «Ex, Зәриат, цәй аәнәбон, цәй ләмәгъ – разинтән дәе зин сахатти! Аңае хыпп, аәнәсумәй дәе кәмән ниууагътон?! Нәе, неци хузи дәе ниууагътайнае, дәе зәрди уаг дин кәроннәе ку зудтайнае, уәед. Неци хузи, Зәриат... Не 'хәен вунаәг уоци изәр адтәй, уоци аләмәти изәр аәма җәстәнгас, аәндәр неци... Нур ма донмәе фәрәтәй ләбора. Цард наә зәрдитәбәл нәргәе рандәй, базәронд ан, зәрондәй ба адәймаг берәе җәбәндәрти фәгъгуни кәнүй...»

Сикъо дзәвгарә рәестәг әхе ке фефхуардта, уомәй ин гәзәмәе фенцондәр ай. Цәунәй истәвдәй 'й, хәденни уәллаг җәппәр исәфтулта, тәрнихи хед нимәтходаеи ниссаәрфта.

Гъәди арфомау бауадәй, фәруә бәләестәе, аәхсәри къотәртә фәстегәй байзадәнцәе, ставд-зәнгәе тәрситәе исарәх аәнцәе. Сикъо галеуәрдәмәе фәэзуленмәе гъавта, фал цидәр аәзгули ә гъос райахәста аәма әәрләудтәй. Байгъуста. Сабур. Бәрзонд қылалутәмәе хор әәрбакстәй аәма сифтәрти сәебар-субур нидән цудәй. Цума цидәр стүф исцудәй, уотәе фәеккастәй Сикъомае. Уоддәр бауудае.

А гъос ай наә фәссайдта. Толдәе бәласи буни фари сор сифтәрбәл хустәй наәүәгзад уәес. А мадәе 'й әәстардта, фал қылалутәмәе сонтәй ә сәер фәхъхъел кодта, бауаста. Цәботи гъоги базудта Сикъо, әхе аәгъдауәй ә медбилти баҳудтәй, гъәрәй исдүрдта:

- Хуцау дәе амондгүн игурд фәккәнәе!

Хәстәг бауудаеи гъогмәе, цалдәр рәевдауән дзубанди ин загъта, арми тъәпәнәй ин ә фәрстәе аәрсәрфта, уәедта дзоццәги уәеси размәе исбадтәй. Уәес адтәй игәрхүз, аәрмәст ә сәербәл бәрәг дардта дәргъеңцион уорс тәлмәе.

- Байрайә, Дзәгъар! – загъта Сикъо, уомәл царбәл ә къох рәевдаугәе аәрхаста; – Аци рохс дүйнәмәе дзәбәхәй фәэззиндәе аәма дзәбәхәй байрәзә! Нәе кәси, ка дәе, цума? – Сикъо баҳудтәй, аәхсизғон худт: – Е, кизгәе ку дәе, кизгәе! Аз ба дин биццеу җенгъяел ку адтән. Цәй – тъо, әеппүн неций бәсти кизгәе дәр хуарз

аей, зәгъыгәе, фәэззәгъунцәе. – Сикъо гъогәрдәмәе фездахтәй, аәрсәрфитәе 'й кодта: – Маладес фәууо, маладес, берәгътәй ка наә фәттарстәй. Ама уотәе әәркъард җәмән әңцәе дәе җәститәе. Дзәгъари мадәе? Цокорагин кизгәе ку нийирдтәй, аз дәр ма де турдәл цийнәй ку мәлүн... А-а, ресгәе кәнис аәма уомән дәе әңкъард. Ма тухсәе, радзәбәх үодзәнәе. Дәе хеңау, ләгәй наә зәгъун, цәй ләг ес уомәй, фал Зәриат дәе мәтәй наә бафунаеи ай. Надәй ай фәстәмәе раздахтон. А хестәр фуртән, зәгъунцәе, җәуәт ес аәма нур еци сабитәе де 'хиси хырут ма скәнәнтәе, уәед е күд раст ай. Дзәгъари мадәе? Нәе раст, наә, аәма Зәриат ци адтәй, уомәй еуғурдәр бампулдәй. Ex-хе, зәнхәбәл җәйбәрцәе җәнараст гъуддәгтәе ес аәма син исраст кәнүни фадуат ку наәбал фәуүү! Ду растән дәр, зулунән дәр неци ләдәрис, Дзәгъари мадәе, Хуцау дәе фонси мүттәг искудта аәма дәхе фәндауягәе җәрәе, фал дин уәеддәр фәеддәхсүн: Зәриати зәрдәхудти макәд бацо. Зәрдрист ай, ацап-аяул анзи берәгъи җәңгәр җәмә афонәй раздәр базәронд ай. Изәди хүзән адәймаг ай аәма ин хуарз уо! Афонәбәл җо җәдзарәмәе, дәе уорсаг си макәд баримәхсәе. Баләдәрдтәе, Дзәгъари мадәе?» Гъог е стәрун ниууагъта, аәнцад ләүдтәи, уотемәй игүуста Сикъомае. Рәестәгәй-рәестәгмәе иснәтидәе, уәесмә дзангъир җәститәй бакәсидае, уәедта наәүәгәй ләтмәе ә сәер әәрбазелидәе. Уәес фиццагау хустәй сифтәртәбәл, ә тәнтәе еци әәмхузонәй уоләфтәнцәе. А җәститәе бацьундәе кодта, цума 'й Сикъо дзубандимә хүссәг ний-йахәста. Ләг имәе фәеккастәй, хатиркорағау загъта:

- А, мәе җәсгәе мәәрдтәе, гъе! Астанг дәе, аз ба дәе сор дзурдтәй рәевдаун. Хатирәй мин фәууәд, Дзәгъар! Зәронд дзорагә 'й, аәма аз дәр дзорун, мадта ци кәнөн? Аригонәй мәе җуухәй дзурд аргъәвнәй дәр не 'сластайсәе. Мадзора, бон изәрмәе мәхеңән гъудитәе кодтайнае, мәе зәгъүйнаг ба гъәрәй некәед загътон. Нур базәронд дән, Дзәгъар, аәма мәе сосағ даубанди дәр гъәрәй дзорун райдәйттон». Сикъо уәеси әәрбагъәбес кодта, зәнхәй ай исиста, гъоги бүнмәе 'й баҳаста, фәздонәбәл ай бафтулта.

- Дәе мади аәхсир дин җәлар уәед. Дзәгъар! Мади аәхсирәй хъазардәр ба неци ес. Ей, Дзәгъари мадәе, дәе уорсагәй дәе хъәболәмәе фәеккәсәе!

Уайтагъидәр уәеси сум-сум искудәй. Сикъо ай исуадзунмәе гъавта, фал ә къаҳтәе уотәе ләмәгъ адтәнцәе аәма ин аәрханунаеи

фөттарстәй. Дзоццағи әрбадтәй, бунаей ин уәләмәе ә губунбаел хуәстай, ә медбилти рәевдаугаे худтәй:

- Цъәм-цъәм ма кәнәе, Дзәгъар, уәдта зудәе дәр – күмәе тагъд кәенис зәви дә еске соргәе кәнүй? Зәрди дзәбәхән дәйәе, е ба дин аххәуаен уа. Зәрди фәндөн баниузәе дә мади әхсирәй аәма нахемәе цәуәен, кенәе ба мәннәе дәр мәе ахсан дзору. Ёстонгәй Хуңау бахезәд. Ёз, Дзәгъар, ёстонг цәй хәецца хуәргәе Й, уой хуарз зонун. Мәхе рагъбәл ай бавзурстон. Еу хатт... Уәеддәр гъәуи адтәй... Ме 'мбали хәецца... Орлови хәецца... Ёзинә дәр мәмәе ев Орлов Мәскүйәй иссүдәй. Е 'рвадә. Фингәе, дан, дәбәл кәнүн...

Сикъо зәрдәбәл әрләудтәй.

Бәстәбәл гүпп-гәрахәй уәлдай нецибал игъустәй – зәнхәе ә резунәй наебал аәнцадәй, фәинердәмәе фәркитәе хаудтәй. Ёртәе бони, әртәе ахсаеви изди-зәйән нигъяс наебал адтәй. Нә түгдонтәе губуни хуаллагәй бустәги әздзәлләг иссәнцәе. Цидәр кәрдәвту хәлләтәй уодлаууын кодтонцәе. Сикъо түгдиди райдайәни ев аәхе карән лаҳкүүени хәецца фәэззонгәе Й. Идили билгәрон ка съомбәл ай, уәхән гъәуккаг, музухътәе араест ставдзәнгәе федар ләппо. Борхелае Иван. Ё хъаурән әмбал нае адтәй, исдзорун имәе неке аәндиудта. Ку фәэззонгәе генцәе, уәд ин Сикъо аргомәй загъта: «Ёз дәмәе Иван – номәй нае дзордзәнән, Вания дәр дае нае хондзәнән. Үане – ном цәүү мәе зәрдәмәе».

«Үане ба цәмән?» – баҳудтәй Иван:

«Үане дәр Иван ай, мадта ци ай? Ёрмәст – ирониау».

«Хуарз, арази дән. Фал дәе аәз дәр Сикъо нае хондзәнән, уруссагау дәмәе Сергей, зәгыгәе, дзордзәнән».

«Нәе, мән Сикъо хонае, Сикъо номәй аәндәр мин ном найыйес».

«Ема ци нисан кәнүй Сикъо?»

«Еу сиуәе қәбәл фәүүй, уәхән гал»,

Иван ходәгәй бакъуаецәл ай:

«Еу сиуәе, дан. Ха-ха-ха! Ема еу сиуәе дәр әрзайүй? Оу, мәннәе дессәеттәе иғъосун. Ха-ха!»

«Нәе зайүй, фал галән хуәцгәе-хуәцүн ә сиуәе ку расәдта, уәд ма 'й нихасгәе бакәндәнән? Гъема дин еци гал Сикъо».

Иван уәхән хәларзәрдәе худт кодта аәма имәе Сикъо аеппундәр не 'смаестгүн ай. Е дәр ә хәецца худтәй.

Гъема еци тогуарән ку адтәй, уәд сәе дууемәе дәр фәдзәурдта командир, цубурәй загъта: «Цотәе аәстәри, базонетәе

бәргутае. Хәстәгдәр гъәуи немуцәй уәлдай аәндәр цәргутае ес ави нае?»

Рандәе зәнцәе, аәндәр гәнән кәми адтәй. Цудәнцәе гъәди. Дзәвгарә ку раудаенцәе, уәд Иван бәласәбәл бандойнәе кодта, уотемәй загъта: «Ex, нур фуныки фунх картофәй бафсәдә!» Сикъо дәр аххенимәр загъта:

«Ex, нур нахемәе къәлүй месин гъар нартихуари кәрдзини хәецца!» Ё коми дон күд әрүадәй, уой баләдәрдтәй, аәма е 'мбалмәе бакастәй: «Картоф дәр уодзәнәй, нае губунтае дәр бафсадзинан, Үане! Цәуәен, раҳуәецән бабәй...»

Ку еу рауән, ку иннәе рауән ихалдәнцәе бомбитәе. Ескәд еу хатт райгүусидәе автомати цубур, фал еүгәндән къәр-къәр. Сикъо бафеппайдта: бәләести ахсаенти сау хъуәцәе нидзәгъәл ай, бәстәе нитталингәе Й. «Сугъд. Ёваедзи, гъәуәбәл бандзарстонцә», – фегурдәй ә сәри. Гъәдерәбүнәй сәхе баистонцә.

Сугъдәй мәнәуи хумәе, пеллон арт уагъта. Мәнәуи къәрцитәмәе адәймагмәе уотә кастәй, цума хумәе кәугәе кодта. Еу уотә Сикъомәе уәхән гъуди фәэззиндәй: дууемәй фенналән аәма арт әрхүссүн кәнән. Иннәе уотә еци гъудибәл ә къох раккуәрдта: зәгәр идәрдәбәл рангъәвста пеллон арт, әвдеу дәр зәй наебал бауорамдәе нае. Е 'мбалмәе бакастәй. Ивани ростәбәл аәгъзандәнцәе ставд цәстисугтәе. Нәци имәе исдзурдта. Ёрғиау Иван нилләт гъәләсәй загъта: «Мәнәуәе син ци кодта? Сирдәе дәр уәхән миуәе нае бакәндәнәнцәе. Аци тилләги азар уә фәдбәл аәфтуд фәүүүәд, гъәддаг хутә!» Ё цәстисугтәе ниссләрфта, е 'втомат реубәл әрауигъта, къәндәзестугаәй исдзурдта: «Бахатир кәнәе, Сикъо. Мәхеңән уотә ләмәгъәнгъәл нае адтән».

«Нәци кәнүй, Үане, аәз дин дәр рист ләдәрун», – загъта Сикъо.

«Нәе фал ци, уой зонис? – әвеппайди ә цәсгон фәййирд ай Иванән. – Нәе цүппәртәбәл бабурән хумәмәе. Цалинмәе нае ныххъәзеләе Й, уәдмә нахе бафсадаен».

«Күтәмәй?»

«Мәнәуи әффсерәе райсәе, дәр армитъәпәни ай раууәрдә, ә сүгтәбәл ин бафу кәнәе, кәдзос гагатәе ба дәр гъәләсі бақапәе».

Бабурдәнцәе. Сәе губунтәбәл хүсгәй, тудтонцәе әффсертәе, жуурстонцәе сәе, хуардтонцәе сәе зудәй. Ёрғиау Иван

и пълнодазгай уота бакодта: «Аңғәлдән, аема бафсес дән!» – е 'Нәргыцә ислаудтәй, къабәстәе райвазта: – «Ex, ци хуарз ай аефсесәй цәрун! Сикъо!..» – идардәр ци зәгъүйнаг адтәй, уой нәбал исдзурдта. Никкиудтәй, нигъгъәрзтәй аема уәззаугай аерхъан ай мәнәуи хуми. Сикъо имә бахилдәй: «Ци кәенис, Уане?» Аң реуәй тог күд фемәхстәй, уой бафеплайдта. Нәдәр топпи гәрәх фәеццудәй, нәдәр әндәр әзгули. «Дзәгъәл наемугәй фәеццаф ай» – загъта ахецаен Сикъо, ә хәдонә дууә рафаста. Нәмуг бацудәй зәрди буни аема әндәмәв нә ракизтәй. Куддәртәй бабаста цәф, ә рагъмае ай исәргүвтә, уотемәй гъәди къохмәе бабурдәй, зәнхәбәл ай әривардта: «Бабухса еу усмәе, Уане, аэз дин дон райагорон».

«Сикъо, дон... Мәлгәе кәнун!..» – исгъәрзтәй Иван.

«Ма тәрсәе, Уане...»

«Нур нәбал тәрсун... Нәхемә фегъосун кәнәе... Аңфсесәй, зәгъигәе, фәеммәрд ай... Мәнәуә басугъдәй... Макәд бал баудзәе мәнәуяш содзун, Сикъо...»

Ивани җәститәе дзангырәй райзадәнцәе.

«Еунаңгәй мәе кәмән уадзис, Уане! – нирдеуагәе кодта Сикъо, уәдта ин әе җәститәбәл аерхуәстәй...

5.

Хор арви астәумәе дзәвгарә исуадаей, уота Сикъо рәззәдони дәлпазурмә аербахъәрттәй. Аң хед фәсонтәй рагъардта, бастадәй уәс хәссунаей, ә хъуавцае калдәй, фал уәддәр ахецае бозгәй байзадәй: «Нурма мәе уәраг федар ай. Дзәгъәли тәрсун кәнун мәхе, бустәги зәронд нәма дән...»

Дорбәл әхе аеруагъта, гъог аема уәс кәрәдземәе күд аесмотунцәе, уомае ходәнбиләй қастәй, уәдта әе дзиппәй къохмәрзән исиста, ә тәрнихи, ә сәри хед ниссәрфта.

- Бәе-бәе! – әе гъостәбәл рауадәй цъәхснаг гъәләс. «Асланихъо мәе агоруй, бухст дәр мәбәл нә фәразуи», – баҳудтәй Сикъо, фестадәй, рәззәдони 'рдәмәе искастәй.

- Гъей, ардәмәе, ардәмәе рацо!

Минкъий фәстәедәр Аслан горени сәрти уоци еу гәлл аербакодта аема дәләмәе аертъәбәртт ласта. Цидәр зәгъүнмәе гъавта, фал Сикъойәй уоддәр гъог аема уәс кү рауидта, уәд әе гъәләс хәлеуәй райзадәй.

- Ке әенцәе, Бәебәе?

- Етәе әнәхецау нәе уодзәнәнцәе, Асланихъо, фал мәмәе аци хатт күд араәтәй фәззиндтә? Дае райст-байвәрд дарәску исходтай? десхузәй имәе бакастәй Сикъо.

- Сқыолай адтән, Бәебәе!

- Ци тагъд исхәрттәе. Аеви уәе хумтәе ахсаст фәйләнцәе?

- Нәе фәецәнцәе, фал мәе фидәе ахургәнәгәй ракурдта.

- Ами ай?

- Ами 'й, – уәси размәе аербадтәй Аслан.

- Еунаңгәй? Мәекүйаг әе хәециә неке ес?

- Нәке.

- Дае мадәе дәр?

- Нәгъ.

«Аәма дае мадәе ба җәмәннәе не 'рүудәй?» – фәерсүйнаг адтәй Сикъо, фал нәбал бафарста.

Кәд әе зәрдәе естәбәл ходуй? Айразмә сәмәе еу әхсәвәе фәецәй. Горәтмәе ай цидәр гүддәгү түхәй исуайн гүдәй аема ә фуртмәе ма фездәхә, уой ба әе сәрмәе не 'рхаста.

Аңвәймаг уәлладзугмә исхизтәй, дуари сәрмәе ци уорс стыәлфә адтәй, уой нәе нигъывита, фалдуар къохәй баҳуста. Киндәе имәе ракастәй. Ку ай рауидта, уәдти фицаг күддәр фәецәй, уәдта 'йәбел идуул цағонәй әхе бағәлстә:

«Кәдәй-уәедәй ма. Аңгас цо, баба!»

«Киндитәе, қәми мәе ес киндиттә», – ахецаен загъта Сикъо, уой размәе имәе уайсадгәе кодта аема ин е зингомау адтәй. Пъолцийаг балхәдтә, Уацирәтән аертае цихтуннискаенүн кодта, әхүәдәгә кәрк равгарста, сабати горәтәй кү аерцудәнцәе, уәдта киндаи әхемәе исдзорун кодта. Нур имәе киндәе уайсадгәе кү кәнидәе, е ай аерфәнде адтәй.

«Фарнә а-хәедзари!» – аэрәгиау загъта Сикъо аема әе къәхтәмәе зеркастәй.

«Ма сәе раласәе!»

«Нәе, аци горцъети аккаг нәе 'нцә мәе дзабуртә. Аңдәр ести мин фәуүинәе. Биццеу қәми ай?»

«Күстү!»

«Мадта 'имәе рателефон кәнай, дае зәронд фиди къодахами ай...»

Фурт уайтагъд әерхъәрттәй, киндәе фингәе әривардта, хүвзәдерән ин конъяк рахаста. Сикъо кинди бафарста: «Нәе зәронди арахъәй уәмәе наййес?»

«Ec».

«Уомаёй мин рахæссæ, аэз ауæхæн ниуæтбæл ахур нæ дæн».

Рахаста ирон арахъ, агувзæв байдзаг кодта. Сикъо рохс зæрдзей райдаёт: «Нæ фингæбæл цæнхæ аëма кæрдзин ес? Ес! Мадта баковæн... Гъæйдæ, биццеу, нур æндæр цардзей цæрæн аëма къурцæй баниузæн...»

Баниузтонцæ, уæдта ма никкидæр, уæдта ма нæуæгæй дæр. Сикъо ку баигъæлдæг æй, уæд дзурд дзурди къахта, рæстæг æ цудæй не 'нцадæй аëма куд æрталингæ 'й, уой Сикъо нæ балæдæртæй. Цæунни къахбæл ниллæудтæй. Нæбал æй рауагътонцæ, фæстаг автобус, дан,раги раевъудæй, сæхе машинæ ба – сæст. Байзадæй Сикъо. Хузгин телевизормæ фæккастæй, фунæй кæнуни размæ ба цæбæлдæр батухстæй. Цæбæлдæр, зæгъгæ, æ ахур куд адтæй, уомæ гæсгæв гъæуама иуазæгдонæмæв бацудайдæ, фал фефсæрми æй. Алци дæр си æндæмæв игъусүй аëма...

Киндзи размæ авд ходуйнаги нæ кæнуиæ æ зæронд сæр?

Исистадæй, æ дзабуртæв исходта.

«Кумæт цæуис?» – æ размæ фæцæй киндзæ. «Терки билæбæл еу минкъий рауолæфон», – рæуонаæ иссиридта Сикъо. Фурт æ хæцæтæ цæуинаг адтæй, фал æй нæ рауагъта...

Æ гъуддаг ку бакодта, уæд æхенимæр загътта: «Кенæ ба ци загъдаеуа уæ горæтаг цардæн. Де 'хсицгон исаразунмæ дин æгæр-мæгур зæрди фæндон фадуат дæр ма уæд!»

«Нæ, киндзи зæрдæ мæбæл гъæуама мацæмæй фæххода. Уæхæнæй ку неци загътон. Кæд нæхеуони хæцæтæ фæххилæ æнцæт?» – рагъуди кодта Сикъо аëма Асланмæ бакастæй.

- Дæ мадæ цæмæннæ æрцudæй?

- Нæ зонун... Цæуæн, Бæбæ, хæдзари дæумæ æнгъæлмæ кæсунцæ.

- Цæун, Аспанихъо, цæун, фал мин еу гъуддаг искаенæ.

- Циувæр гъуддаг?

- Мæнæ аци фонс нихъхъæртун гъæуий. Зæриати æнцæт.

- Ёццоти?

Сикъоцæгон фæттар æй, аëнаебари загътта:

- Гъо, Зæриати. Кæд дæмæ æхуæдæг ракæса, уæд ин зæгъæ, уæсбæл Дзæгъар ном исæвæрæд. Мæнæй ин уотæ зæгъæ. Кæд дæмæ пæг ракæса, уæдта æппундæр маци зæгъæ. Мæн кой дæр ма искаенæ. Цæугæ нур, æз дæр цæун.

Сикъо рæзбуни уосонгæмæ нæбал баҳизтæй, еци-еу цудæй сæхемæ параст æй. Цудæй сабургай, зийнадæгæнгæ... Гъæунги

фæззелæни æ фурти æрвхуз «Æигули» раидта. «Бæргæ 'й нецæмæн гъудæй, – багузавæ æй Сикъо. – Араехсæл дæр имæ уийасæ нæ кæнуи, уæдта еци горæтаг дæрæз-бæрæз гъæунги фидбипизæн цанæбæрæг гъæуий. Ка дæ искузæрдзæй, уой зонгæ дæр нæ бакæндзæнæ».

Анзи размæ 'й балхæдта. Балхæдта, зæгъгæ, бустæги раст нæ уодзæнæй, æхца ин Сикъо равардта. Уотæ дæр ма ин загътта: «I æр, аëма кæд машинæ æлхæнис, уæд дæмæ æхца нæйиес? финсæтæй ку косис, етæ ба, куд дзорунцæ, уотемæй се 'хæти нимæдзæ дæр ку нæ зонунцæ».

«Æз мæгур финсæтæй дæн» – дзуапп равардта фурт.

«Уомаёй раст зæгъис, мæгур финсæт дæ», – исарази æй Сикъо. Еци æлхий даубандий æвæрд адтæй æ рист, æ уоди катай. Фурт царди зин ке нæ фæууидта, донаен æ æрфити нæ – æ уæлбипти ке фæццудæй, уомаёй æхе фудгин кодта. Еунæг е син рантæстæй, еуыгæ ба уæлбекъон фæууй апкæддæр. «Ex, нур дин тургъидзаг сувæллæнттæ ма уæд! – æ сæр ниттилдта Сикъо. – Нæ зæрондæн ци загъдаеуа! Ёнæбон разинтæй. Биццеу ку райгурдæй, уæд ин дохиртæз загътонцæ: «Кæд ма дæ цæрун фæндүй, уæд сувæллони кой мабап искаенæ». Дууæ мæйи тарф сæйтæгæ фæххустæй... Æма в уотæ фæууæд, фал а-киндзæмæ дæр цума нецибал фæндæ ес. уотæ мæмæ кæсүй».

Тургъи астæу лæуگæй байяфта æ финсæт фурти Сикъо. Дæргъæлвæст, къæсхур, саудзагъд. Уорс костюм, сай талстукки. Финдзи буни – нараæт беçтøтæ. Фиццаг бакастæй дæр æндæгтони цæстæ æнæ рæдуудæй равзурстайдæ: фидæ аëма фурт æнцæт. Ёрмæст фидæ кæсæнцæститæ некæд дардта, нур дæр цæстæй рæвдзæ æй.

- Ами дæ? – æндæр неци исдаурдта Сикъо. Æ размæ дæр нæ бацудæй, æ кьюх дæр ин нæ райста. Лæдзæг евварс æрæвардта, цæнгæнæнмæ бакастæй. Уацирæт, ниллæгутæ арæст, тумбул цæсгон, уорсдзикко зæронд уосæ, пеци фарсмæ æртæкъахуг къелабæл бадтæй аëма карки пакытæ тудга.

- Бозурон, дæ кæркитæ ку ниццағтæй, ести нæбæл æрцudæй?

- Мадта ма сæ хуæздæр кæмæн ниццағъдон?- æ куст нæ ниуугъта, уотемæй загътта Уацирæт. – Æма дæмæ хуæрзæнгорæтtag ка фæцæт, е кæми æй?

- Ардæмæ 'й гъæуий нуртæккæ, – æхе фæрсæбун къелабæл æтуягъта Сикъо.

- Фудаг нэе кæнүй? – бафарста фурт æма е дæр исбадтæй.
 - Цæмæннæ гъæуама ма фудаг кæна? Биццеу фудаг ку нæкæна, уæд е циуавæр биццеу æй?
 - Кæд æй горæтмæ фæндүй...
 - Нæци й фæндүй! Ёңцад æй уадзетæ, æхе бæрагæ й уадзетæ.
- Ма й æссхъæтæг кæнетæ.
- Ахурбæл ку фестурзæрдæ уа...
 - Ахурбæл ду нæ фестурзæрдæ дæ æма ци?
 - Райдæттай бабæй! – бостæхузæй радзурдта цæлгæшнæнæй Уацираёт.

Фурт фестадæй, медæмæ бауадæй, уайтагъд фæстæмæ фездæхтæй æма æнæдзоргæй Сикъомæ киунугæ балæшвардта. Зæронд лæг е 'ндац цъарæмæ берæ фækкастæй. Хор æма си хуæнхтæ хузæгонд. Сæ бунмæ ставд дамугъæтæй финст: «Æзмæнст сауæдонæ». Æгасей сæрмæ бақастæй «Орсанти Ахтол».

- Рауагътонцæ 'й, нæ? – баходæзмолæ 'й Сикъо. – Куд кæсун, уотемæй дæ цæститæ дзæгъæли нæ бахъæрæу кодтай. – Цъарæ рахатта, еу сифæ дæр ма. Бунай уруссагай финст кæми фæуүй, уоми æ цæститæ цæбæлдæр аерхуæстæнцæ. «Орсанов Ахтол Сергеевич» – бақастæй Сикъо. Æвеплайди æ ходæзмолæ цæгон аербæтольпæнтæ æй, халас аерфрутæ æлхийæй байзадæнцæ.

Киунугæ бадаргь кодта Ахтолимæ:

- Гъо, райсæ æй!
- Æз æй дæуæн лæвар кæнун, баба!
- Цæмæн?
- Гæр, дæ фурти киунугæ дæ нæ гъæуүй?
- Мæ фурти киунугæ нæй! – æ дзубанди ин æрдæгбæл фескьюдта Сикъо,

- Мадта ке æй?
- Сергей фурти киунугæ. Æз ба Сикъо дæн!

Ахтол нур балæдæрдæй æ фиди рæхуст, хуарзау нæбал фæцæй, æ ускытæбæл уæлæмæ исхуæстæй æма загъта:

- Уруссагай Сергей рæсугъдæр æй, баба.
- Æма Сикъо ци кæнүй? Сикъо ном дæ сæрмæ цæмæннæ хæссис? Дæ фидæн еунæг ном ес æма еци номи хæцæз ramæлдæнæн!
- Хатир, баба...
- Е дин хатир! – киунугæ къеламæ багæлста, цидæр зæгъунмæ ма гъавта, фал уæдмæ дуари хъинц фæццудæй, тургъæмæ

æрбахизтæй Аслан æма уой æрдæмæ фæцæй: – Цæуæнай, Аспанихъо, дзæхæрадонæмæ бакæсæн!

Аслан æ фидæмæ бакастæй, æнкъардæй æй ку фæуүидта, уæд цæбæлдæр фæггурусхæ æй, фал уæддæр Сикъо фæдбæл фæрраст æй. Зæронд лæг кæрдту бæласи буни æрлæудтæй, биццеумæ е 'ргом раздахта:

- Дæ фиди къолæбæрзæййæй бадгæ фæуүидтай?
- Фæуүидтон...
- Дзæбæх ин фæдтæн. Неке 'ймæ кæсүй! Сергеевич, дан. Мæ ном æ сæрмæ нæ хæссүй. Иссердта мин: Сергеевич. Уой хузæн финогутæ нæмæ ке исарæх æнцæ, гæгъæди дæр уомæн нæбал фагæ кæнүй.
- Цитæ дзорис, Бæбæ?
- Киунугæ фæуүидтай, дæ фиди киунугæ?
- Гъо...
- Мадта «Орсанов Ахтол Сергеевич» бақастæ?
- Нæй аергъуди кодтон...
- Æз ба 'й бақастæн... Æма ин дууæ гъар загъди кодтон, мадта ма загътайна?
- Æ киунугæ дин балæвар кодта, ду ба... фенкъард æй Аслан.
- Æ зæрдæхудти ма бацо, Бæбæ, Болгаримæ цæсүй иннае къуæрэй.
- Уотæ тагъд? – фæкуддæр æй Сикъо. – Дзæгъæли æй бафхуардтон. Фæндапонæн уæхæн уайдæфтæ нæ киндæүй... Нæ зæрдæхудти ма бацо, Бæбæ, Болгаримæ цæсүй иннае къуæрэй.
- Цитæ тагъд? – фæкуддæр æй Сикъо. – Дзæгъæли æй бафхуардтон. Фæндапонæн уæхæн уайдæфтæ нæ киндæүй... Нæ зæрдæхудти ма бацо, Бæбæ, Болгаримæ цæсүй иннае къуæрэй.
- Гъо...
- Ка дæмæ ракастæй?
- Зæриат сæ копдуармæ лæудтæй. Ку мæ рауидта, уæд мæ размæ рауадæй.
- Ци загъта?
- Нæци. Рахъури мæ кодта, уæдта цæстисугтæ æ ростæбæл фæрвæдæнцæ.
- Е фурцинæй кудтæй, æ уæси цийнæй. Мæ уосиат ин загътай?
- Зæгътон.
- Арфæгонд фæууо, Аспанихъо! – æ ускытæбæл ин аерхуæстæй Сикъо. – Æзинае дæ ке фækкæүн кодтон, уой туххæй ба мæмæ ма

фæххæран уо... Лæгбæл кæсун некæд федауï, кæун ба имæ еуæй-
у хатт фæццауï... Ёма ду дæр ко, æрмæст еунæгæй, куд неке
дæ уина, уотемæй.

- Ду дæр еунæгæй фækкæуис, Бæбæ?
- Фækкæун, Асланихъо...
- Ёма уæд цæбæл фækкæуис?

- Ма-гъа... Мæхуæдæг дæр ин неци фæззонун, фал фækкæун.
Ёнæ кæугæ дүйнæ ке нæйиес, уомæ гæсгæ фækкæун æз дæр. Нур
цæуæн, дæ фидæмæ бакæсæн.

Ахтоли ци рауæн ниууагътонцæ, еци рауæн æй сæргубурæй
бадæ байяфтонцæ. Сикъо æ размæ хæстæг æрлæудтæй,
Баходæнбilaë ï, æ кью рарæуигъта:

- Цæй, гъо, хатир дин кæнун. Мæнæв Асланихъой хатир. Кiuунгæ
рауагътай æма дин сæдей фицлаг фæууæд! Ёрмæст иннае хатт
киунугти дæ фиди ном ку финсай, уæд мабал фæррæдуйæ.
Балæдæртæ?

- Хуара, нæбæл фæррæдуйдæнæн! – æхсицгонæй
исуолæфтæй Ахтол, æ цæсонæй медбипхут нæбæл кумдта тæрун.

- Гъей, уæртæ уосæ, судæй нæ кæдмæ мардзæнæ? – медæмæ
багъæр кодта Сикъо.

Уацираети зæрдæмæ хори тунæ никкастæй. Ёгайти-ма Сикъо
аци хатт æ еугæндzon боститæбæл нæ никхуæстæй, æгайтима
фуртмæ дзæбæх цæстæй ракастæй...

6.

Сикъомæ æрæгиау фæсмон æрцудæй – æгæр карз æй æ
фуртæн. Сувæллонæй ин авгау æрхauнæй тарстæй, уæдта ибæл
устурзæрдæ кæнун райдæдта. «Мæ тогæй имæ неци ес». – Еци
гъуди æ сæри ниффедар æй æма ратæрун нæбæл кумдта, æ
фуртмæ фиди тогæй ку уайдæ, уæд гъæуи æ хæццæ цардайда,
уæд гъæуама гъæуæй горæтмæ æ сæр нæ бафснайдтайдæ. Еумæ
хумæ кодтайуонцæ, еумæ хуасæ карстайуонцæ, еумæ сæ зæнхон
гъуддæтæ аразтайуонцæ. Фурт ба баевдадлæй æма ахурбæл
фæцæй. Ахур ка нæ исказæн, фал гъæубæл уотæ тагъд, уотæ
æнцонæй рахатдæнæй æ зæрдæ, е ба Сикъойæн уæззау цæф
адтæй. Ёрæгæмæ ку цудæй гъæумæ, уæд, цит. Уацираети æ разæй
искодтайдæ: «Дæ фурт дæ дзæбæх ку ниуагъта, Бозурон. Куйи
гъуди дæр дæ ку нæбæл кæнуй, уæд ма кæмæн цæрис?» Кæд
комкоммæ уомæ дзурдта, уæддæр еци дзурдта æхемæ дæр

хлæтæнцæ, æхе дæр мардта мæстæй...

Нур Сикъо æ фуртмæ пæмбунаæт кæсүй æма фæсмоти хай
фенçæй. Нæ бауарзта гъæу æма ци? Алкæмæн дæр æ хысмæт
коддæй. Ка готови фæдбæл иссерүй æ амонд, ка ба горæти
хæлипистæнагæ гъæунгти базонүй цæрди адæ. Ахтол дæр и
фистагонтæй æй æма ин нур уой туххæй æ надбæл цæхіæрмæ
ниппæуу? Цæрæд торæти. Кедæртæу æ нийергүти уæддæр
бустæги нæ феронх кодта. Ёруайүй бæрæггæнæг. Бийнонтг ыуддаг
ку бакодта, уæдæй ардæмæ ба – арæхдæр. Фæстæмæ ку
фæздæхүй, уæдин Уацирает æ машинæ альцæмæйті байдзаг кæнүй
хæedoræ, картоф, насæ, рæзæ, сауæнгæ ма æкитæ æма æхсир
дæр. Горæтtag айки, дан, цæй хъаурæ ес, горæт-
тæг æхсир, дан, цæй бойнæ ес...

Фæттæретgæд кодта Сикъо æ фуртæн. Ёгæр мадзорæ æй, цума
и цидæр устур маst цийнæ кæнун нæ уа-дуй. Хуæргæ дæр уоци
тæнбæри, æ комидзаг æ хури нæ цæуү. «Утт, гормон, финнæмæ
пæтæу æвнапæ, дæ карæнæй æз каркбæл пæугæ дæр нæ кодтон,
хуæрдфагæ мин нæ адтæй».

Уæдæйтæ æхенимæр æ хæццæ хилæ кодта Сикъо. Неци
уениисæт ругæ искалдта; еу стæг туххæти бахсидта æма уобæл
фынцæй æ хуæрдæ.

- Дæ машинаæ тургæмæ æрбакæнæ, – загъта Сикъо.

- Цæунмæ гъавун...

Дæ хæдзари дæр еу хатт æринцайæ. Неци дин кæнддинан.
Исон мæмæ хуасæ кæрдунмæ фækкæсæ. Цæвæти хæццæ
рахуацун дин зингомау уодзæнæй, фал мæмæ уæддæр фækкæсæ.
Мæнæ Асланихъой дæр нæ хæццæ хонддинан, Уомæн дæр æ цæвæт
цæттæ.

- Цæвæгæй неци рахуацдаæнæн, баба...

- Ёма дæ неке хуæцун кæнүй. Уотид мæ размæ лæууæ, æндæр
дæ нхусгæуагæ нæ дæн.

Фурт уæлдай нецибал загъта, æ фиди коммæ бакастæй æма
уомæй Сикъой реубæл, раст æнхуæт боли хуасæрци пæтбæл ци
уодзæф æрбагъазүй, уæхæн уоддзæф æрбагъазта. «Хевæндæ
тæси, мæ дзурдæн мин арь кæнүй», – ніббоз æй æхеçæй Сикъо.

Рæззæдонаæмæ нæбæл рандæй. Ёртæ лæгемæй хæдзари
күститæ бакодтоңæ. Сикъо фонсæн кæрдæг никкарста, Ахтол сог
ниффаста, Аслан скыæти бун ниссæрфта. Уацираетбæл уæлдай
кæнхæтæ æма кьюхтæ базадæй. Фидæ æма фурт æрæгити уотæ

фæлмæнæй дзоргæ некаедбал фæууидта æма ин в хумæтæги æхсицгон адтæй!

Уæдмæт бонаен дæр æ уод æрдойæй нараæгдæр иссæй. Батадæй, бампулдæй æма изæр æнæт сумæй æ бунат байахæста. Гъоцитæт ругæйдзаг гъæунгти се 'дзаг фæздæннтæй гъазгæ æрбацудæнцæ, сæ æмбуйæй бæстæ сæт сæрбæл исистонцæ. Сикъоти дууæт гъоги дæр колдуари сæрти æрбауастонцæ. Ахтол æ мади хæццæ тургыи дзубандибæл ку фæцæй, уæд Сикъо Аслани Гъоси бадзурдта:

- Изæри дæ нанай дæлфæдтæмæ ниххусæе.
- Дæу хæццæ мæ фæндуй, Бæбæ!
- Мæн дæр фæндуй, фал мæ дæ фиди хæццæ радзубандиаг е...

- Хилæ кæндæнæ?
- Хилæ наæбал, Асланихъо...

Æхсæвæри фæсте Уацирæт медæтtag уати дууæ хуссæни барапвæдæт кодта, фицлаг Ахтол, дзæвгарæ фæстæдæр ба Сикъо æрбацудæй, талинги æ дарæс раласта. Æхе æруагтæт фæлмæн гобанбæл, æма æхсицгонæй исуолæфтæй. Æ дзубанди цæмæй райдæдтайдæ, уой нæ зудта æма гъесæй пæудтæй. Гъосæй пæудтæй Ахтол дæр, фале берæ нæ бафаеразта:

- Дæ рæзæбæлæстæ зад æнцæ, баба?
- Нурма ци бæрæг æй...
- Уæддæр!
- Ех сæбæл нæ фæцæй, уазал сæ нæ багыгæ дардта, уотемæй фæззæги рæзæт уодзæнæй, гъай-гъай.
- Абони сæрдари фæууидтон æма дæ хъæбæр æппæлдæтæй.
- Ёппæлуйнагæй мæмæ неци ес. Косун, иннетæ куд косунцæ, уотæ. Уæдта мæ сæрдар раппæла... Кæд дæ цæстæмæт гæсгæ?
- Уæ муди гъесæг гъун бахаудтæй? Раадæр цума федудтайтæ?
- Нур дæр федауæн. Ёнае федаугæ дæр кæми ес. Е - хæсау, æз - рæзæгæс. - Исхуфтæй Сикъо. - Фæззæли ми цидæр курдта... Куд дин æй зæгъон нур... Гъома, рæзæй цалдæв тонни кæмæнæдæр. Зæгъун, мæн ци фæрсис? Дæуæй аразгæ, дан, æй. Зæгъун, мæ рæзæ ци æй, уой колхозмæт ратдзæнæн, уоми ба берæ - дæхемæ. Нæ, цалинмæ, дан, нимад наæма æнцæ, уадмæт гъууий. Рæзæденæй, загътон, еу гага дæр нæ ратдзæнæн...
- Кæд дæ абони æппæлгæт кодта, уæддæр æ цæстингасæй бæрæг адтæй: цидæр сау зæрдæт дæмæт даруй...

- Гъо, даруй. Мæхуæдæт дæр æй æстæфун.

Сикъо æхенимæр бацийнаэ кодта: «А-лæг цидæртæ ку пæдæрүй, цидæртæ! Кæсай, сæрдари су хатт фæууидта, мæнæй ин раппæлдæт, е ба ин æт козбай баффеплайдта. Аци лæг киунугæ дзæгъæли нæ ниффинста...»

Æ хуссæни базмæлдæй Сикъо:

- Даруй мæмæ сау зæрдæ, гъо... Цийфæнди кæнæд, мæшнæн мæт цæсгон кæддæс æй. Мæт гъæуబæсти рази, дæ рази, Асланихъо рази.

- Раст зæгъис, баба...

Фурти æндæр цидæр зæгъун фæндæадтæй, Сикъо æй æ бауæрæй банкæрдта, фал æй наæбал загъта, нигъьюс æй. Ке нигъьюс æй, е euæрдигæй Сикъойæн æхцæшүæн адтæй, уомæн æма 'й æппундæр не 'ндавта, рæзæт зад уодзæт æви нæ, кенæ ба имæт сæрдар хуарз зæрдæ даруй æви пæгъуз, уони туххæй дзæнгæда цæгъун. Æма æ дзубанди иннердæмæт раздакта:

- Ёзинæ мæмæ Мæскүйæй иуазæг иссудæй. Уацхæсæг.
- Дæумæ?
- Мæммæ. Асланихъо цидæртæ ниффинста. Сæнай цьеоплæй мæ фæууїлдæр кодта. Е дæр тæргæт бæхæй исхæрттæй.

- Естæмæт æй фæууидтайтæ?

- Нæ бакумдта, фал æй ардæмæт гъæуий а-дууæ бони, - фæгъьюс æй, æрæгиу бафарста:

- Нуу уоци Болгари бæстæмæт дæ цуди сæр ци æй?

- Ёрветунцæ мæ. Фæууиндæнæн. Исахур син кæндæнæн сæ цард, сæ уавæртæ. Уой фæсте ниффиндæнæн мæ хæбæртæ. Кенæ газети, кенæ æурнали, кенæ ба киунуги,

- Лæгъузæй маци ниффинсæ, биццеу. Иуазæг æ фусунаэй рæстмæт ку неци зæгъа, уæд уомæй ходуйнагдæр неци ес.

- Ма тухсæ, баба, уойбæрцæт пæдæрун...

- Уоци бæсти кæддæр ираенттæ дæр хуæстæй... Кæд си еске цирт фæууинай - æ цори сæркъюлæт раппæууæ. Нæ тог, нæ гъæстæт кæд уони зæнхæбæл байзадæй, уæд æнсуваæртæ ан, мадта ци ан? Фал æз еу гъуддæгæт бæлвурд тæрсун, биццеу. - Сикъо фæгъьюс æй, æ уолæфт бауорæдта æма фæстагмæт саst гъæлæсæй загъта:

- Тугъæт хъæбæр тæрсун, биццеу... Еци иtron бомбæтæ æви ци мæрддæт æй, ку сraемодза, е ми æруагæт кæнун рапдайт...

Ахтоли хуссæни хьисхьис фæццudæй:

- Тæрсун гъæуий. Еу Гитлери хузæн бабæй фæззиндæнæй æма

дүйнэтæбæл арт бандзардзæнæй. Фал, баба, ду уонаæбæл ма гъуди кæнæй. Дæуæен дæв ихæс зæндæр æй – раэзæ зад ци уа, дæв бакусти баэркад куд уа...

Фидæн фурти загъд фæззин æй:

- Гъенур киунуги дзубандитæ райдæйтæй, биццеу. Інæуой дæв дæхе æвзæгæй нæв дзорис, дæхе зундæй нæв кæрдис. Мадта тугъд ку райдайа, уæд имæ фæрсæй кæсдзæнæн? Дæв фун дæв ма фæссайæд. Топпи кæсæнæй ку ракæсон, уæд мæв мæв цæстæ нæв фæссайдзæнæй.

- Дæу тугъдмæв нæбал ракæндзæнæнцæ вæма æдухст уо.

- Ёз амондгун дæн, биццеу. Фæстаг тугъди цъæрæмұхст дæр нæв фæдтæн. Тæрсгæв агъаззаг фæккодтон, фал ми тоги æртæх нæв рагъардта:

- Нури тугъдæн нæбал исбæздзæнæй. Уæдта дæв карæнтаæй ке кæндзæнæнцæ, уой зонис?

- Ке кæндзæнæнцæ?

- Тугъдæй æ сæр ка баримæхста, уæхæнтти. Дæлае Ёццой ракæндзæнæнцæ...

«Ёццо дарæг уæв ма уæд, кæд абони дæр, вæзинаæ дæр еци фахъæрæй кой ци кæнетæ! – æрбамæстгун æй Сикъо. Цума ин æ билтæ еске ницçавта, уойайа дзæвгарæ рæстæг дзорунгъон нæбал иссæй. Гъосæй лæудтæй вæма гъуди кодта: «Ардаугæ сæ искиндæй, æви а ци хабар æй? Асланихъо – Ёццо, Зæриат – Ёццо, Ахтол – Ёццо. Ци бæллæх æй айæ? Гъенур ма мæв не 'фсийнæ ку бафæрсиæ... Дессаг, Бозурон мæв Ёццойæй дæр, Зæриатæй дæр некæд бафарста? Ёццомæ ци зæрдæ дарун, уой зонуй, Зæриатæй – уой нæв, вæма 'й зонгæ дæр некæд бафæндзæнæй. Кæд гurusхæ кæнүй, уæд бараЙ æхе, фал гurusхæ дæр кутемæй кæндзæнæй?»

Ёвæдзи, Сикъо ке нигътьес æй, уомæ гæсгæв æ хуссæни базмалдæй Ахтол. Загъта:

- Баба, еу гъуддагбæл дæв бафæрсуйнаг дæн. Ёма мин раст зæгъæ.

- Раст зæгъун мах дзамани бустæги зин иссæй, фал кæд дæуæен зæгъинæ раст, – баҳъур-хъур кодта Сикъо.

- Ёццой хæццæ вæмæннæ федауетæ? Ацал-ауал анзи кæрæдзæмæ тоггинти цæстæй вæмæн кæсетæ? Ё коймæ дæв цæсгони хузæ вæмæн райивта?

- Нур дæр райивта?

- Талинги дæв нæв уинун, фал æстæфун: райивта.

«Айæ пæг ку æй, æз ба 'йбæл ходгæ ку кæнун. Талинги мин мæв зæрди рахаст куд хуарз базудта» – æхенимæри раппæлдтæй æ фуртæй Сикъо.

- Биццеу, ци зæгъуйнаг дæн, уой дин зæгъдзæнæн, мадта ма 'й зæндæр кæмæн зæгъдзæнæн? Асланихъо'йæн – вæма æгæр цъæдæх æй. Дæуæен, мадта кæмæн? – Сикъо зæрди арфæй ниууолæфтæй, зæронд куд фæууолæфуй, уотæ вæма бафарста:

- Дæумæв ба куд кæсүй, вæмæн гъæуама хæран уон еци пæгмæ?

- Ёз ибæл дæу фæрсун.

- Гъо, мæн фæрсис. Ёз ба дæу фæрсун.

- Кæддæр, дан, фæххилæ айтæ...

- Гъо, фæххилæ ан.

- Зæриат, дан, дæв зæрдæмæ цудæй, уотемæй æй. Ёццо раскъафта.

- Адтæй уотæ.

- Ёма нур цæрæнбонти уотемæй цæрдзинайтæ? Гæр, бафедаүен мадзал нæйиес?

- Уæллæбæл дүйней нæв бафедаудзинан вæма рахеçæн æй.

- Е дæуæй сæрæндæр разиндтæй. Зæриати уарзта вæма æ амонд иссирдта.

- Зæриат æй нæв уарзта, биццеу.

- Фал сæ цард еумæв бақуæхтæ кодтонцæ...

- Бақуæхтæ кодтонцæ – гъо... Уобæл нæбал дзордзинан, фал мин ду зæгъай: Ёццо дæмæв раст пæг кæсүй?

- Нæв кæсүй.

- Мадта еу зæнхæбæл вæмæн цæрæн? Е – мулкдæстæ, мæнæй гъæздугдæр, æз – хумæтæг, хъиамæтгун лæг, мæхæдзарæ дæр неци уойласæ марүй, мæв равналæнтаæ – мæгур. Гъæумæ боцкæнүйнаг иуазæг ку æрфестæг уй, уæд æй гъæуи, копхози хецауадæ мæнмæ нæв: Ёццомæ 'й хонунцæ. Вæмæн уотæ 'й, биццеу.

- Е зин зæгъæн æй, хъæбæр зин... Зонуй, арæхсүй...

- Гæр, зонун вæма арæхсунæй уæлдай неци гъæуи? Ёфсаæ ба уæд ци фæууа? Ёви нур, ка куд æдзæсгондæр æй, уотæ хуæздæр цæрүй?

- Цума дæв дзубандий цидæр раэстдзийнадæ ес...

- Цума нæв, фал æцæгæйдæр, уотæ æй. Ёма æцæгæй уотæ кæми æй, уоми си æз еу лæги æрахур кæндзæнæн.

- Ке әрахур кәндзәнәй, баба?
Сикъо карзәй загъта:
- Ке кой кәнән, еци ләги!
- Байрәги кодтай, баба. Ієццой нур некебал исахур кәндзәнәй.
- Мадта дә фиди зәрондмәе фәеккәсай, ә дзурдән хеңау разиндзәнәй әви нае?
- Хүссәг мә ахәсүй, баба. Ієнафонә 'й нур, – загъта Ахтол аема нубберигъта. Сикъойән фурти дзубанди гүуләв адтәй.
- Гъема дәмәе кәд хүссүн цәүй, уәд хүссә. Ієрмәст ди еу түбдаг корун аема 'й исәнхәст кәнәе.
- Кәд мәе бон бауа, уәд...
- асланихъой горәтмәе ма фәлласәв. Гъәүккаг ләги тог имәе, мәе тог, аема 'й ами уадзә.
- Іє мадәе уотәе нае зәгъүй...
- Мадәмә ци игъосис. Хәедзари нәлгоймаг уа гъәуама унаффәтәнәет.
- Биццеуән аехе фәндүй?
- Ку нае фәндәуидәе, уәд ай еу бон дәр нае ниуудзинә.
- Ієнае уомәй әнкъард фәуүй...
- Гыи, әнкъард... Цәмәй уин әнкъард ма уа, уой туххәй берә цауәт гъәүй. Хәедзарәе сабити дәрәгъдзәгайәй хәедзарәе фәуүй.
- Горәттаг уавәрти...
- Дзубанди ай ейә... Нәе фаләе магосатә айтәе, уәхеңән зин нае кәнетәе, дүйнәтәбәп зелетәе, кинотәе аема театртәбәп уәе бонтәе тонетәе...
- Етәе дәр гъәугә кәнунцәе, баба...
- Гъәунцәе, неци зәгъун уой туххәй, фал киноти аема театрти уотәе зәгъунцәе аема еугай суваелләнтәе гъомбәл кәнайтәе?

Фурт дзуапп нае равардта, ә ком райвазта. Сикъойән бабәй зин адтәй. Іє дзубанди ай не 'ндавүй, зәронд ләги зәрдәе цәбәл ресүй, в Ахтолмәе нимад дәр нае.
- Гъема хүссәе. Ієрмәст дин зәгъун: Биццеуи дин нае ратдзәнәен. Асланихъобәл әэз мәе зәрдәе хъәбәр дарун. Ләг уодзәнәй, хәедзардар ләг. Іёма ду горәти амәттаг ке бадәе, в фагә фәууүәд. Аци хәедзарәе Асланихъой хәедзарәе ай аема гъәуама мәе фәсте байзайа Бәрзигъәуи. Ієз наебал уодзәнәен, фал си цәрдзәнәй Сикъой фуртифурт Орсанти Асланихъо!

Еу рәестәг талингә уат ниссабур ай, сибирт дәр си наебал

иғыустәй. Ахтол бафунай ай кенәе ба баравый нигъьюс ай. Ієвәедзи, фиди дзубанди ә зәрдәмәе нае фәеццудәй, кенәе ба имә багъардта аема сагъәстәбәл фәецәй. Сикъо уәлгоммәе зәрхустәй, ә армитъәпәнтәе сәри буни бакодта аема ке нае уидта, еци тугурмәе никъкех ай. Идард кәвцәйдәр райдәдтонцә күйтәе рәйүн, әндегәй къәразги ракомкоммә тута бәласи сифтәй гъазта сәрдигон уодзәаф.

- Хүссәе, биццеу, дзәбәх фунтәе фәууинәе. Ієз дәр нихуссон, мадта ци кәнөн? – ниллаёт гъәләсәй загъта Сикъо. Іє фурти хәеццае 'й фәндиә адтәй берәе цәбәлдәрти радзорун, фал... «Цәй, гъо, ахәеви мәе фуни денигизон зәронд ләги ку фәууинон, уәд уой хәеццае фәедзәзубанди кәндзәнәен аема исон ку райгъял уон, уәд мәе уодән әңциондәр уодзәнәй», – искарста фәстагмәе.

Сикъо арази адтәй ахеңәй. Іє фурти уиндмәе бәлдәтәй аема мәнәе еу уати хүссүнцә. Сәумәй Зәриати фәууидта. Дуйнемәе замманай уәес фәэззиндәй аема ибаев ном исивардта.

Ієццо... Іє ном дәр ин некаед дзурдта, абони ба 'й цапдәр хатти загъта. Цума, цәмәен? Ієви, аәзәгәйдәр, ләгъуз әе коймәе цәүй аема рәхги фембәлдзәнәнцәе? Уәедта ймае цәмәен бавзиста Сикъо? Іє фурти рази әеппәлдәтәй ахеңәй?

Ци хузи ай әрахур кәндзәнәй? Кәрәедзәмәе дзоргәе дәр ку нае кәнунцәе. Фәстаг хатт ләгәй-ләгмәе кәд исәмбалдәнцә – кәд аема кәд адтәй?

Фәстуғъд, уәеддәр рәзәгәсәй куста. Сикъомәе еу бон фәедзәзурдтонцә районмәе.

Ієфәеддон комиссариадәмәе, дан, дәе номбәл цидәр хуарзәнхәе исәрвистонцә аема, дан, тагъд рацо. Фәэззәги тәккәе тәмәни ләги ә сәр ранихунмәе дәр нае евдалдае. Фәткүтәе исцәттәе әңцәе, кәрдтүтәе дәр – тонунгъәуагә. Ку рандәуя, уәд биццеути хуәздәр ци гъәүй! Іє рандәун ин, әнәмәнгәе, базондзәнәнцәе. Бон изәрмәе горени зихъиртәе сәе дингәсәнәе ирдәй дарунцәе, ә алли къаҳдзәаф дәр – нимади.

Уәед ма имә бәх адтәй, колхози бәх, сарғъ ибәл исәвардта аема рандәй. Районмәе дәр, фәстәмәе дәр – ахсгәе уадәй.

Хуәнхти фәсонтәй ма дудзи хор әндавта, раст еци афони исхъәрттәй әе бунатмәе. Уосонги рәэти нае, фал уәләти, гъәедрәбунти, мәескъәмәе над кәбәлти фәуурдуг уй, уобәлти бацуудәй. Цума халонау е 'уони кастане – е скомкоммә бәх уәззана уарғы исцәйласта. Уәрдуни фәсте зиндәй ләги сәр, ә уәле

сау нимаэтходаэ. Сикъо нади еуварс аерлæудтæй, бæхæй æрхизтæй æма æнгъæлмæ кастæй. Уæрдун æ размæ ку æрбахъæрттæй, уæд пæг дæр е 'мбаэрцæ разиндтæй. Сикъой зæрди цæфблæл бафтудæй, æ цæсгон сурхъёлон рæцæй, мæстæй иссугъдæй. Еци усмæ, еци цалдæр тæхгæ-нæргæ минутти ци næ гъуди февзурстæй æ сæри, кæмити не 'рзилдæй. Æ цæститæбæл рауадæй, нуртавкæ кæрæдзэмæ куд фæллæбордзæнæнцæ, еу инней итæртти куд ниффедар уодзæнæй, зæнхæбæл куд ратолдзæнæнцæ...

Бæхуæрдунни хецау адтæй Æццо, Цæботи Æццо.

Сикъо еци рæстæг уотæ мæлпæг хаста æма ибæл Уацирает десæй мардæй: «Хуæргæ хуарз ку кæнис, уæд ди тоги æртæх куд нæйиес, мæнæ лæг?» «Тугъд мин мæ тог баниуазта, фал мæ хъяурæ æма нифс мæ медæгæ æнцæ» – гъазгææмхасæнти дзуапп равардта.

Ауæхæн рауæн исæмбæлдзæнæнцæ, уой æнгъæл некæд адтæй Сикъо. Гъæуама ескæми исæмбандайонцæ, гъæуама Æццо е 'взист ескæд исæнхæст кодтайдаэ, фал ауæхæн рауæн, уотæ æнæнгъæлти, уотæ æдзæттæй.

Бæхуæрдун аерлæудтæй. Неке æй уорæдта, бæх надгæрон бæхгин ку фæууидта, уæд фæууоцани æй. Æццо æвеппайди æ сæр фæхъхæль кодта æма æ дууæ листæг цæсти Сикъой бауæри иннердæмæ рагизтæнæ. Къахæй сæрмæ 'й рабарста, æ цæсгон фæббизирт æй æма бæхмæт февзиста: «Дæ цуппæртæ ци ниссагъттай, гæлдæр? Цæугæ, но-о!..»

Сикъо надбæл аерлæудтæй, сабургай загътта:

«Уотемæй цæуæн нæбал ес нур».

«Цæмæннæ уæд?» – мæстгуннæй бафарста Æццо.

«Колхози рæзæ давгæ дæ аерахæстон æма уомæн».

«Дæ мæлæти рæзæ! Æз хайæццæгтæ æма кæлмхуæрдтæ аерæмбурд кодтон, фонсаен æууелуйна!»

«Мæ рæзæдони хайæццæгтæ æма кæлмхуæрдтæ нæйиес. Гуфаэ исревæд кæнæ».

«Ку næ сæ ракалон, уæд ци уодзæй?» – уæрдуннæй фæрæт раписта Æццо.

«Ку næ сæ ракалай, уæд æндæр рауæн уодзæнæй næ дзубанди».

«Тæрсун мæ кæнис?»

«Æз неке нæцæмæй тæрсун кæнун!»

«Мадта næ тæрсис?»

«дæуæй – некæд, неци хузи!»

«Рауадзæ мæ мæ надбæп!»

«Нæцæй туххæй!»

«Мæ бон дин алцидаэр æй нуртæккæ. Кæддæри Æццо нæбал дæп!» – æ къохи фæрæт дуурдæмæ ратилдта.

«æз ма кæддæри Сикъо дæн. Рæзæ ракалæ!»

«Ниуадзæ дæ миутæ. Æз дæмæ мæстгун нæбал дæн» – фæффæлмæндæр æй Æццо.

«Мæнæн мæ маst нæма 'ссудæй».

«Дæ уарзони дин дæ дууæ дингæсæней астæуæй ке фелвастон, еци маst? Æма мин ду мæ фæрскуитæй дууæ ку банимадтай, уæд ди е феронх æй.

«Дæ фæрскуитæй еугур дæр сæтгæ адтæнцæ. Сæтгæ æнцæ мæнæ нур дæр, фал бал дæмæ бакæсон».

«Ме 'ртхъерæн ди феронх æй. Мæ бон æй...»

«Дæ пæтигъæдæ 'ма дæхуæдæ! Дæумæ – фæрæт, мæнмæ æххæ. Фиццат цæфи барæ дæу. Цæвæ!»

Æццо æ бунатæй нæ фæзмæндæй, æ цæсгон куд рафæлорс æй, уой Сикъо бафеппайдта. Уæхæн фæдар, уæхæн тухгин тæлæси уагæй загътта Сикъо æма лæг фæрæт гуфæмæ фехста, еуварс разилдæй.

«Ракалæ рæзæ!» – нийзæлдæй Сикъой гъæлæс.

«Нæ сæ калун» – æ сæр батилдта Æццо.

«Æз сæ мадта калун!» – цалхæл фæххуæстæй, уæрдун фæхъхæль æй æма фæткьютæ зæнхæмæ нигтæр-гæр кодтонцæ.

Æццой дæндæгути къæс-къæс фæгъустæй, цалдæр къахдзæфи бæкодта Сикъой æрдæмæ, фал ин æ содзæгæ цæститæй, æ нифхæт цæсгонæй фæттарстæй. Уæддæр гъæрзæгай загътта: «Фæллæууай фæстæдæрмæ. Æз дин лæг фæууинун кæндзæнæн!»

«Кæд дæ зæрди ести ес, уæд амæй хуæздæр рауæн нæбал иссердзæнæ».

«Иссердзæнæн!»

«Не 'ссердзæнæ. Уæдта мин хæррæги думæт дæр нæ фæууинун кæндзæнæ æма мæ цорæй схьеугæ кæнæ. Фесæфæ мæ разæй!»

Сикъо næ бæгъаст кодта Æццобæл. Æ бон адтæй, фиццаг æ сæри уæхæн гъуди дæр фæззиндтæй, фал уой фæсте æхеçæн загътта: «Зæриати зæрдæ фæррессдзæнæй æма Зæриати зæрдæ фæррессуни бæсти ба алцæбæл дæр бухсдзæнæн. Зæриат, Зæриат,

«Х, куд хъæбæр базæронд дæ æма зæрондæй дæр дæ фæллад сорæт реуæй куд некумæ комуй!»

7.

Фунæй кæнун имæ æлпундæр нæ цудæй. Цалдæр хатти æ цæститæ фæххуæционцæ, фал уайтагъд æ хуссæни фесхъеуидæ. Байгъуста. Ахтол уолæфтæй кæдзос æма уоци еу гъæдон. Æ уолæфт ин кæ игъосүй, еу уати сæбаел кæ сбон уодзæнæй, уомæй дæр æхеçæй нифбоз æй зæронд лæг. Еу хатт исистадæй, æ фурти хуссæнмæ хæстæг бацудæй, тæнæг гъæццол евварсæе рагæлста æма 'й гъавгæ бамбарзта. Берæ фæккастæй æ фунæй фурти цæстонмæ. Цæбæлти нæ фæгъгъуди кодта Сикъо! Æ цард Ахтоли царди хæццæ рабарста æма æхеçæн загъта: «Сумах амондгундæр айтæ, нæ цæуæт! Ци уин æй; уæ сæрмæ цъæх-цъæхид арв, нæ бæстæ – домбай æма гъæздуг. Косæ æма цæрун фæразæ. Ники гъæздугдæр ба Асланихъой исони бон. Æрмæст тутъд ма уæд, тог ма никкаелæд. Аци хъилма иtron бомбæ... Аци тутъдтитæ. Ку еу рауæн, ку иннæе рауæн исцæфсунцæ. Махмæ ка æндеуй, фал уæддæр... Гъавунцæ, æвzedунцæ. О, дуйней фарнаæ! Тутъд ма рауадзæ, ирæзгæ уодти цардæй бафсадæ! Æндæр устурдæр курдиадæ мæмæ нæйиес æма нæ уодзæнæй...»

Гъуди кодта Сикъо: «Биццеу надбæл æй. Синхбæстæмæ радзорун гъæудзæнæй. Уадзæ, е ба ин фæндараст зæлгъонцæ. Бæргæ, Зæриат дæр Ахтоли ку фæууидтайдæ. Æхæуæен ин уодзæй, мадта ма уомæй æхæуæндаер кæмæн уа? Фал æй кутемæй фæууиндзæнæй? Уæддæр æй игъосгæ фæккæндзæнæй. Уоци мæскуйаг иуазæг... Иннæбон ку исæмбæлидæ. Кувди æй дзæбæх исбоц кæнинæ. Кæсай Асланихъомæ, кæсæ. Гъе, мæ тог, ме 'стæг, кæд ци лæггæг дæ! Ниффинста, сауæнгæ мæмæ Мæскуйæй лæг исхъæртун кодта. Базонетæ, дан, мæ дадай. О, кæбæлти лæг æй дæ дада! Æнæбон, зæронд... Зæронд кæ дæн, е неци ходуйнаг æй, фал мæ 'нæбон мæхеçæн нæ хатир кæнун. Зæриат... Еци фахъæра... мæ 'носон маst...»

Бон дзæбæх нæма æрбацъæх æй, уотæ фестадæй. Тургъæмæ рахизтæй æма уайтагъд хъæсдарæги зæлланг райгъустæй. Æртæ цæвæги гъуддагхузæй исцагъта. Устур цæвæг – æхе, астæуукаг – Ахтоли, минкъийдæр – Асланихъой. Аслан кæрдун зонуй, фал а-лæг ку неци исараæха...

- Гъей, уæйгутæ, ци афонæмæ фунæй кæнетæ, хор фæсхонх æхе æртайнуæй ку бафæлладæй! – дууæ уатемæ дæр багъæр кодта Сикъо.

- Баудзæ сæ, кæд сæ сæумон сæлдбæл кумæ истун кæнис? нæ имæ фæлпæудтæй Уацирæт.

- Дæ ахуадæн цæттæ æй?

- Мæ ахуадæн æзинæ æхсæвæ исцæттæ 'й... Нæ пæг, биццеуæн баковун гъæудзæнæй...

- Баковийнагæн баковун гъæуий. Сау далис ин ракосарт кæндзинан, гъо. Исон. Синх, нæ къабæзтæ. Лæг æ къæсæрæй ку ражезуй, уæддæр ма 'й фæндагисæр Уасгергибæл ку бафæдзæхсунцæ...

Фиццаг тургъæмæ æ цæститæ æууæрдæгæ ратъæбæртт кодта Аслан.

- Уæхæн æсхъæлфий цæвæг дин рацагътон, уæйуг лæг! – баҳудтæй имæ Сикъо.

- Бабайæн дæр?

- Уомæн дæр – гъо. Æз ин абони æ пурх ракалдзæнæн!

Уалинмæ къохмæрзæн æ усхъитæбæл, уотемæй рацудæй Ахтол.

- Æригъал дæвæи ма фунæй дæ? – фехсилкъæ 'й кодта Сикъо.

- Цума æригъал дæн...

- Мадта рæвдзæ æзмæлæ æма лæугæг ма фунæй кæнæ, бон махмæ не 'нгъæлмæ кæсүй.

Аци сæуми хузæн рохс некæд ма адтæй Сикъой зæрдæ. Æртæ цæвæттini парапæт æнцæ хуасгæрцæмæ сæ хæдзарæй. «Х, нур биццеу мæ фарсæ ку цæридæ, уæд ма мæнæй хъалдæр ка уидæ, ка? Еци горæти дин ци муд никкиндæй – магъя... Мæнæ аци уæлдæф æхуæдæг – æвдадзи хуасæ, горæти ауæхæн уæлдæф æхцайæй дæр нæ балхæндзæнæ. Уæддæр гъæумæ нæ цæуий. Гъема ма цæуæд. Еци хъилма уæлдæф æсмæтæ, цыирæ 'й, зонгæ-зонун дæ цард цубурдæр кæнæ», – Сикъо æхенимæр хилæ кодта Ахтоли хæццæ, хилæ кодта фæлмæн зæрдæй, уарзgæй.

Æрдæзæ цардæй æ сæрдигон цардæй. Цидæриддæр зайæгой æма цæрæгой адтæй, етæ æфсæс адтæнцæ уарзtæй. Рæзæ бæлæсти нæмут дзæбæх фæббæрæг æй, адæгти, къотæррæбунти лискъæф фæссурх æй. Кæураæти æма гæнгæли адтæнцæ сæ гæккæ фæлмæнбæл. Мæргæти астæнти æйкитæ æнгъæлмæ кастæнцæ цьеути рауадзунмæ. Уæлдæф – расуг аллихузон

хуәрзәфәй. Цард фунхтәй аәма е 'носон миутәй зәронди төгдадзинтәемәс, зәронди реумәе әевналда фәлмәен къохәй, агайдта зәрди уедәгтәй. Аци сәумәе әңцион цәрән адтәй Сикъойән. Уогән цәрун әңцион некәед адтәй. Фунәййәй, е әигъали ләг түди ку наә кәна, ләг цийнәе ку наә кәна, ләг маң ку наә кәна, уәд кәми 'й цард, ләги цард? Еутурәй сәе вумәе бафтауә, әндегәй-медәгәй сәе исхәләмүләе кәнәе – зәма дин е цард, ләги цард. Ёндәр цард наебал фәуүй аәма, кай зонуй, гъәугәе дәр наә кәнүй.

Исхъәрттәңцәе рәэзәдонәмәе. Сикъо уесбәл аәрләудтәй, аәртәхәйдзаг кәрдәг цәвәгети фиййәй бакъуәрдта зәма иғъәлдзәг зәрдәй запъта:

- Нә минкъий бакусти берәе бәркад куд уа, уәхән амонд наә уәд. Райдайән, биццеутә!

Разәй – Сикъо, Ахтол – ә фәесте, уой фәесте – Аслан, кәрдунцәе. Фицлаг уес – фәтән зәма хуәрзаст, дүккаг – нарәгдәр зәма хәмпәл, аәртиккаг – никки нарәгдәр, фал кәәдзос.

Кәрдунцәе, хор ә биләе исдардта, мәргүти зар фәййитингдәр, фегъәлдзәгдәр ай.

Кәрдунцәе. Тәрнихәй хед цынк кәнүй, уоләфттүләфтәй айыафүй.

Кәрдунцәе. Сикъой мәкъурбәл ә фурти хәстуоләфтәй аендзәвүй, ә бауәр зәй ләдәрүй. Ёвәдзи, бафәллад зәй. Фәстәмәе ракастәй.

- Бауоләфән?

- Нәма.

«Кәсай амә, зәхе куд ниффедар кодта. Ёфсәрми кәнүй, аендәр ә бөн наебал зәй» – разъуди кодта зәронд.

- Таъд дон денгизи не 'йиафүй. Бауоләфән! – загъата Сикъо.

- Ёз наәма бафәлладтән. Мәнән ма тәрегъәд кәнәе.

- Ду ба, Асланихъо?

- Мәе цәвәгәт әгәр минкъий зәй зәма уомәй тухсун, аендәр фәллайун нурма кәми зәй?

- Рахуәецән мадта!

Кәрдунцәе. Уеси фарсмәе аендәр уес хъанәй байзайуй, хормәе фәлвунх кәнүй. Хед цәсгонбәл пәсәентәе кәнүй, фәсонтәе дон фестадәнцәе.

Хор арвәбел дзәвгарәе ку исуадәй, уәд Сикъо аәрләудтәй, ә кәстәртәмәе дзоруй:

- Фагәе бал фәуүәд. Аспанихъо, цо сауәденәй дон исдавәе, ду ба, биццеу, Бозурони хунәе фәуүинае. Уәртәе пәләхсар фәткүй сатәги исбадән.

Аслан рәүәг фәтъәбәртт кодта, Ахтол наәуәг карст кәрдәгбәл газзет аәртүдтәе зәма 'йбәл хуәрүйнәгтәе аәривардта. Гумәе сехуар исходтонцәе, алли дзубандитәй сәхе фәррәвдүйтонцәе, фал Сикъой е не 'ндавта. Еу афони Аслан тискъәфдзауәни зәхе ку расайдта зәма дууемәй ку байзадәнцәе, уәд Ахтол кәрдәгбәл уәлгоммәе аәрхустәй, цәбәлдәр сиъести ке бацуәдәй, е ә хузәй бәрәг адтәй. Сикъо бәласи ставд зәнгәмәе ә фәсонтәе исбууцау кодта, ә фурти цәсгони райев-баниевмәе ә цәстәе дардта.

- Баба.. – цума идард кәцәйдәр дзурдта, уойай фегъустәй зә гъәлаес.

- Ёнгъәлдән, зәма дзорунгъон дәр наебал дә, гъи? – баҳудтәй Сикъо. – Гъе, мах, гъәүккаг адәм, уотәе кәнән. Цалинмәе ди авд хеди рацәуя, уәдмәе ухери кәнәе. Даә армитъәпәнтәе наә додунцәе?

- Додунцәе. Исдондәппал зәнцәе, ме 'үәнгтәе цидәр зәнахур фәллапад бацәнцәе. Баба...

- Уәй...

- Цәбәл түди кәнун, уой зонис?

- Нә зонун.

- Аисомәй нурмәе дин даә хедәйдзаг фәсонтити аәзмәлд уинун, даә алли рәуигъдмәе дәр пәмбүнәг фәккастән. Цума некәед бафәллайдзәнәе, уотәе мәмәе фәккастәй. Мәе фидә дә. Даә хедәйдзаг къәбәрәй райраэзтән. Уотемәй ба дә наә зонун. Нә зонун, баба.

- Ци зонунаң дән. Зәронд ци фәуүй, уой дән. Ёнахургонд ци фәуүй, уой дән. Зәнхкосаң ләги цанаәбәрәг зонун гъәүй...

- Ма зәгъәе. Алли адәймаг дәр сосәг дүйне ай, берәе шәвәрәнтәе даруй ә зәрди, уәләмәе ба си аәрмәст минкъийтә фәллайун. Мәе күст мин зонис зәма нуртәккәе дәүбәл ести ниффинсәе, уәд е мәе бөн наә бауодзәй...

- Даә гъуддаг раст, даә гъуддаг! – ә цийнәе ә разәй фәцәй Сикъойән. – Мәе гъуди мин аәрахәстай. Гъо, наә бауодзәй. Цәмәннәе, фәрсис? Мәе хәццае цәнхи пут наә баҳуардтай, царди уәләнгәйтти фәецүдтәе, махәрдигәй боц цард байиафтай. Еунаң адтәе бийнонтән зәма наә фәрци уәлдәнти раевгъудтәе. Нә мәе

базудтай – гъо. Ләги ку наэ зонай, уәедта адәймаг тар гъәди дзәгъәлгәнәгай ай раст.

- Дәу ке наэ зонун, е мәнәен ходуйнаг ай.

- Горәтмәе ледзун си наэ гүдәй – гъо.

- Ёзинә ци дзубанди фәккодтай, уобаәл берәе фәгъыуди кодтон. Алцидәр дәе әндәвүй, дәе сағъәс ма тугъәндзаргүти уәнгәе дәр рахъәрттәй. Ёрмәст дәуән, ёрмәст дәе бийнонтән хуарз уа, уобаәл наэ мәтәе кәенис.

- Мәхе гудуни буни некәед арт кодтон, биццеу. Ләг гъәуама адәмәен цәра. Гъо, адәмәен!

- Еци дес фәккәнүн... Мадта наэ гъәуи фиццәгти хәеццае колхоз дәр исарастай, мадта мәнәе аци рәзәедонәе дәр ду нийиаразтай. Нураеккәе дәр ай колхози рәзәедонәе наэ хонунцәе, фал Сикъой рәзәедонәе. Тугъди дәр райдайәнәй кәронмәе фәедтае. Зин сахати дәхе некәед бафәсфәед кодтай, адәми хуәздәртәе кәми адтәнцәе, уоми ду дәр адтәе. Гәр, баба, уәхән зунди хәеццае партий рәнгъитәмәе куд наэ бацудтәе?

Ахтол нигъьюс ай, фәрсәги каст бакодта ае фидәмәе. Сикъой тәрнихи әенцүлпәтәе ци адтәнцәе, уомәй дувәр фестадәнцәе, ае әләсгөн талингәй байзадәй. Еци фарстән дзуапп радтумәе цәттәе ке наэ адтәй, е ае алли фезмәлдәбәл дәр бәрәг адтәй, медхъурдохәни ке бахаудтәй, уой дәр базудта.

- Цәмәннәе бацудтәе, баба? – дуккаг хатт рауадәй ае тъостәбәл.

Сикъо рабадтәй, ае рахес уәраги къере еуәрдәмәе, иннердәмәе рауурста, уәедта си гъазгәй цапдәр дзурди исхаудтәй.

- Адтән еци партий, биццеу. Раги адтән, – нигъьюс ай, зәнхәмәе цидәрагор никкастәй. – Адтән зема наебал дән. Нәебал...

Ахтол ае уәргутәбәл рабадтәй, десхузәй бафарста:

- Ци загътай, баба?

- Адтән зема наебал дән...

- Нури уәнгәе мин ай куд некәед загътай?

- Зәгъүйнаг дин ай адтән. Ёмгъудтәе кодтон. Уәед саби адтәе. Уәед горәтмәе пихәе дәе сәрбәл рахастай, мәнмәе дәе наебал евдалдәй. Уотемәй абони-исонтәе кәңгәй, мәе къохи наэ бафтудәй...

- Баба, ае дәуәй кәдзосдәр зәрдәе некәемән әнгъалдтон. Ёз... Ёз дәе Хуцауи бунати... – ферхуәстәй Ахтол. Сикъо загъта:

- Мәе зәрдәмәе неци хәссун. Ёппундәр неци – гъо. Рәедүйгәе ка наэ кәнүй, уәхән ләг зәнхәбәл наэма райгурдәй, уәедта итурунмае дәр наэ гъавүй. Ёз дәр, цит, фәррәдуинә, ләг дәс зема әртингәй анзи ку фәеццара, уәед гъәуама макәд фәррәдуиа?

- Фал уәхән рәедуд, баба...

- Ма тухсәе, биццеу, ае уәхән рәедуд не 'руагътон.

- Ёнанхосәй дәе бафхуардтонцә?

- Анхос. Ёнанхос... Уәед әндәр рәестәгүтәе адтәй. Ёндәр баရәнәй барстонцә... Бәрзигъәуи партий рәнгъитәмәе фиццагидәр ка бацуәдәй, уони хәеццае адтәй дәе фидәе дәр. Ахур үоибәрцәе неци исходтон, фал кәсун зудтон, нимәдзтәе кәрәедзебәл аефтаун мәе бон адтәй. Ёртинг әевдәймаг анзи берәе хуасәе никкарстан. Цыннатәй сәе исамадтан гъәутәрон, мосгонди. Колхози мин загътонцә: «Гъәуай сәе кәнәе. Дзуапп сәбәл ду дәтдзәнә!» Еу әэмбесәхсәвәе фәедес нигъыәр кодтонцә: «Битути Керими кадәр рамардта». Мәе лимән адтәй Керим, колхозмәе дәр еумәе бацуудан. Мәе хъәрәймаг раскъяфтон зема фәедесонти хәңүцәе ратагъд кодтон ае дәр...

Идәртәбәл ай ци дзорун. Еу загъдәй, мәнгәе фәедес рауадәй. Керим обләстмәе рандәй зема наэма әриздахтәй. Уомәй фәеппайдыа кодтонцә колхози знаектәе. Гъо, зема фәестәмәе ку раздахтан фәедесәй, уәед кәсән зема дүйнә ниррохс ай. Мәе зәрдәе куд наэ ратудта. Сүгъәннәе хуаси цыннатәе. Бәргәе ма наэ уедәй арт цагътан, бәргәе ма хуссун кодтан арти зөвзәгтәе, фал кәми...

Цыбиртти сүгъд бакодтонцә цыннатәе. Районәй тәргәбәхәй исхәрттәнцә. Рафәрсәе бафәрсәе, радеголәе-бадеголәе. Изәрәй наэма колхози азгъунстмәе фәедззурдтонцә. Цәлхәмбүрдәй бадунцәе партионтәе, колхозонтәе, иуазгүтәе. Районәй әрвист ләг, еу гәмәх даст, мәнбаел аехе ниццавта: «Кәми адтәе ёзинә ахсәвә?» «Фәедеси», «Барәе дин ка равардта?» «Мәе хуәздәр әмбали мин рамардтонцә, зәгъгәе, уәед әнцад бадтайна?» «Ескәбәл гурухсәе кәенис?» «Некәбәл!» «Колхози хуасә дәу фудәй басуғыдәй, уой ләдәрис?» «Куд мән фудәй?» «Куд фәуүү, уотә!»

Цапдәр боней фәсте мин мәе партион билет стъоләбәл аривәрун кодтонцә. Гъе, уотитәе, бицце...

- Фудгин не сбаерәт ай?

- Не сбэрэг ай...

- Ду дэр некаәбел гурохәе кодтай?

- Кодтон. Ёма кәбәел кодтон, е разиндтәй. Ёвәдзи, цыннатәбәел арт ку бафтудта, уәд ралигъдәй әема ә фарсбәел баст кард рахаудтәй. Ё фестонә ағзассаг басуғъдәй, фал ай аз уәеддәр базудтон.

- Ке кард адтәй?

- Ёңцой.

- Нәй йәбел бағыст кодтай?

- Нәгъ... Мә цәсгон нәй бахуәстәй. Ку ай аера-хәстайонцае, уәд Зәриат е 'нагъон сувәлләентти хәццае өунәгәй цитә кодтайдә? Зәриати сәрмәе кастән, әндәра...

Сикъо нигъгъос ай. Ниууләфтае, Ахтолмәе бакастәй, кәд ма мә естәмәй фәрсис, зәгъгәе. Фурт гүудити уацарәй фәууәгъдә 'й, кәхти бунай арф ниууләфтае дәр:

- Уой фәсте ба, баба?

- Рәзәедони кустон... Тугъди агъоммә мәмәе еу хатт фәддәздүрдтонцае райкоммә. Ниццудән сәмәе. Райони хеңау мәбәел ниттабеддә 'й, загъта:

«Партийәй дәй дзәгъәли рагәлстонцае, ду неци фудгин адтәй, фәстәмәе нәй баңаусае?» Нәбал исарази дән.

- Баба, әема нур... Нур баңаусае партий рәенгъитәмәе?

- Нәгъ... Еци кари нәбал дән. Нәбал баңауинас.

- Коммунистән карәе ци давуй?

- Уомәй раст зәгъис - нәй давуй. Фал мәнән мә партион билет - мә цәсгон. Мә цәсгон ба кәдзос ай, биццеу. Ёма дә зәрдәмәе маци хәссәе. Мән туххәй некаәд басурх уодзәй дәе цәсгон.

- Ёңцой уотә уадзун нәй гүудәй, баба.

- Зәриат... мә къохтәе мин е исбаста. Фал нур дәр нәма ферәги ай. Ёзинае дин ку загътон: аз ин фәууинун кәндзәнән, Адәми рази ай фәхходуйнаг кәндзәнән, тутәе 'йәбел куд кәненәнцае.

Ахтол ма цәмәйдәр фәрсүйнаг адтәй, фал уәдмәе сәе цори аәрбаләудтәй Аслан, мәнтәги сифи тугъдәй аәрбахаста письәфтае:

- Рахуәрыйтәе си, хъәбәр адгин аенцае.

- Адгин цард фәккәнәе, лимәнихъо, - загъта Сикъо, цандәр наемуги әе гъәләси багәлста, уәдта фестадәй:

- Абони нәбал кәрдән, фал ма мә зәрди еу гүуддаг ес әема уой дәр фәййевгъуун кәнән. Райсетә уәе цәвгутәе әема цәүәнтәе.

Рәзәедонән әе еввәрти ниххизтәнцае. Нарәг къахнадбәл разәй Сикъо рараст ай, ә фәсте - Ахтол, уой фәсте ба - Аслан. Берәе нәя руадәнцае. Гъәуи уәлмәрдтәе рәзәедони фарсмәе ай, уайтагъдәр имә аәрхъәрттәнцае. Сикъо надбәл рәбүнгомау баңдәй, дууяе хуәрзәфснайд циртей цори аәрләудтәй, фиццаг еввәл, уәдта иинәе дорбәл әе армитъәпән фәлмән аәрхаста, «Roxcar уотә» загъта. Кәстәртәе й бафәнзтонцае.

- Асланихъо, синон фәууинай. Раудзәе арахъ әема син рохс жағын, - бакастәй биццеумәе Сикъо. Аслан уайтагъд идзаг синон баләвардта зәрондмәе, ахуәдәг еввәрс раләудтәй.

Мәнәе аци сигити буни нигәд аенцае уәе фиддәлтәе. Ами иссердтонцае се 'носон бунат әема рохсаг уантәе. Макәд син иронх кәнтае сәе циртитәе. Сәе тог, сәе гъәстәе уәе дадзинти цаңунцае, цәмәй сәе фәсте еске байзайа, уобәл адтәй сәе бони сағъәс, се 'хәеви мәтәе. Уәе зәрдәбәл сәе даретәе. Roxcar уо, Цицка! Roxcar уо, Азау-хан! Уәләбәл уин уәе цәсгон нәе фәхходуйнаг кодтан, цирағъартәй уин ләууән, мадта нае бон әндәр ци ай, - Сикъо исуоләфтае, ә дзурди гъәдәе фәууәзбун ай: - Roxcar уотә, мә нийнергүтәе: мән дәр рәхги уәе размәе гъәүү, тагъд фәййеу уодзинан әема уин кәстәреуае кәндзәнән, мадта мәе бон әндәр ци ай? Ёз дәр сумах хузән аци рохс дүйнейәй ку цәуон, уәд нецаәбәл фәсмөн кәндзәнән. Дзәбәх фәдонтәе ниуудзәнән мәе фәсте әема цардәй бафсаәдәнтае!

Сәе сәрмәе арв кәдзос уәд, әндәр неци гъәуагае аенцае. Сумах ба рохсаг уотә. Ци мәрдти айтәе, еци мәрдти дзенети бадетә!

Сикъо синонәй сигитмәе цандәр аәртәхи аәруагъта, уәдта сабургай баниуазта, Ахтол къоләбәрзәйәй ләудтәй әе фарсмәе. Аслан - минкъий уоддәр. Үнгәт зәрдәй кастәй цирти дортәмәе, әе дадай дзубанди ба ин агайдта әе зәрди уедәйтәе...

8.

Ахтол рандәй әема Уацираети цәститтәе бауомәл аенцае. Сикъо гарстәй: Аслан ку скәуя, уәд е дәр ахе нәбал бауорамдзәнәй - әема уәд ләг хуәздәр цәмәе бакәса. Биццеу кәсугае нае -

игъаелдзæгæй æ фиди къох райста, цидæр гъазæн дзурд си исхаудтæй, æ медбилти баҳудтæй «Лæт æй æма лæги миутæ кæнүй!» – æрбайсавдæй æ зæрди унгæг Сикъойæн, Уацирæтмæ цæсти тегъæй бакастæй:

- Гъо, райдайæ... Некæд неке рахизтæй æ къæсæрæй.
- Йендаер бæстæмæ цæуий... – кæунгъæлæсæй бакодта

Уацирает.

- Цæй æндæр бæстæй æй. Дууæ æнсувæрей цардæй ку цæрæн. Еци еу денгизи донаæй ку цæрæн. Нæхе бæстæй æй. Болгари бæстæн сæ адæм дæр нæхе хузæн. Кондæй, уодигъæдæй – еу...

- Мæ зæрдæ 'имæ дзордзæнæй уæддæр...
- Дзорæд имæ дæ зæрдæ. Мадга зæрдæ ку нецæмæ дзора, уæд е дæр зæрдæ хундзæнæй?

Сикъойæн æхе зæрдæ дæр дзурдта æма айзæри дуумæй ку райзадæнцæ, уæд æй бафарста:

- Биццеу, киндзæмæ мæ зæрдæ дзоруий. Цума фæххилайтæ...
- Цæмæй æй базудтæй?
- Чи зонун æй гъæуий. Ёма ци нæ байурстайтæ?
- Мæ хæцæй 'й фæндуй балци, мæнæн ба уæхæн фадуат наїйес.

- Аци силгоймæгтæ... Нæ сæ зонун, нæ сæ базудтон. Еу уойисæ ма ку фæццаeron, уæддæр сæ нæ базондзæнæн æма дин ци зæгъон – мæнæн. Кæсæ дæхуæдæй. Ёрмæст ин мæ номæй зæгъзæ: æруайæд, гъæуий мæ. Ёз æй басабур кæндзæнæн.

Фæндарasti фæсте Сикъо Асланмæ бæздахтæй:

- Ду скъоламæ цæуугæ, æз дæр мæ кустмæ цæун. Фæсахур мæ рабæрæг кæнæ.

- Хуæруйнаг дин исхæссон?
- Хуæруйнаг – е дæхе бæраги æй, фал фæсрагьмæ цæудзинан.
- Цæмæн, Бæбæ?
- Йендаэрæбонæ си адтæн. Уæхæн лискъæф æрзайтæ нæма фæуудитон.

- Лискъæф берæ уарзун, Бæбæ!
- Гъема хуарз!
- Медæмæ рацотæ! – загъта Уацирает æма тургъæмæ бараст æй. Сикъо нæ бæздахтæй, Асланмæ, медæмæ цо, зæгъгæ, рапамудта æма рæззæдонæмæ рапаст æй.

Цудæй уæззæугай, æ къаҳдзæфтæ нимайгæ. Ёз зæрдæ зæнцад нæ адтæй, цидæр æй æлваста, цидæр ин нæ фагæ кодта, фал ци,

уой æхуæдæг дæр нæ лæдæрдæй. Ё фурти хæцæ сæмæ ци гъар дзубанди рауадæй, е æй нæбал æндæвта. Ё зæгъуийнæгтæй се 'мбес нæз загъта. Ёма æрæнкъард æй, æхебæл æрхудтæй: «Дзорун некæд зудтон, зæрондæй ба – уæлдайдæр. Айфонмæ биццеу æ хуæдтолгæ скъæруй размæ æма мæбæл ходуй æ били буни.

Кæцæй кумæ рахъæртæн – Кæнгæй Кæсæгмæ! Цæмæти мæ нæ фæффарста... Зæриат, дан, дæ зæрдæмæ цудæй. Ёгæр къæйних æй. Ёфсаermi нæбал ес, нæбал... Цудæй мæ зæрдæмæ æма цæуий – гъо. Некæд фæххудтæй мæ зæрдæ Уацираетбæл, еу исуолæфтæй, еу фæзмæлдæй дæр мæ лæдæрдæй, нæ цард еумæ батутдан, фал æй уарзæ... мæнæ, нæ зонун. Зæриат – е æндæр дуйне æй. Ка æрçудæй æма ка не 'рçудæй, еци дуйней мæ сау сæрæй мæ уорс сæрмæ фæууарзтон. Фæууарзтон æма ма 'й нур дæр уарзун, кæд ма зæнхæбæл уарзондзийнадæ ес, уæд... Мæ фурт мæ лæдæрүй. Мæ зæрди талингæ къумтæмæ мин никкастæй, æндæра еци дзубанди нæ ракъахтайдæ. Нæ, аци лæгæн æ киунугæ кæсæг 'й. Фæстæмæ мæ партий рæнгытæмæ цæун кæнүй... Ёма ин рæст загътон. Цæсгон, кæдзос цæсгон мæнæн мæ партион билет æй æма 'й некæмæн ратдзæнæн, æппундæр некæмæн! Нæ, аци лæгæн æ киунугæ кæсæг æй. Цидæр имæ ес, мæнмæ ка нæй, мæ тоги ка не 'сæнгæстæй, уæхæн цидæр... Ёз æй нæ бакæсдзæнæн, фал бæбæй мин æй Асланихъо бакæсдзæнæй. Кæд æ финстæй мæ зæрдæбæл ести исæмæла, уæд хуарз, уæд мæ уодæн æхцæуæн уодзæнæй. Фал æй рагацу зонун: денгизаг зæронд лæги куд балæдæрдæн, уотæ 'й нæ балæдæрдзæнæн, уотæ мæмæ нæ бæгъардзæнæй.

Мæ фуртифурт Асланихъо, ду ку ралæг уай, уæд е æндæр гъуддæг уодзæнæй, уæд ду ести ругæ искандзæнæ. Ёрмæст мин мæ хæдзарæ еунаæгæй ма ниуадзæ, æндæр нур дæр лæги бундзæфхад ба дæ. Горæт дин æцæгæлон ке æй, гъæуబæл уотæ æхцул ке дæ, е дæр берæ цæбæлдæрти дзорæг æй, æма мин дзæбæхæй байрæзæ. Уадзæ, дæ фидæ бæститæбæл зелæд, ду ба ами мæ фарсмæ уо. Цитæ дин дзорун, цитæ дин амонун, уони дæ зæрдæбæл дараæ æма зæнхон лæт уай... Бæститæбæл æз дæр фæззилдæн, гъо, фæззилдæн, æрмæст мæ къохи тохæн дзаумай адтæй, уотемæй. Кæми уазалæй судтæн, кæми ба мæ хъуæцæ калдæй, уотемæй, кæми мæ цуппæртæбæл бурдтæн, кæми ледзæ кодтон. Ёз дæр æрзипдæн дуйнетæбæл, фал мæн зилд æндæр

адтәй. Уәхән зилд уи макебал бавзарәд. Уой бәсти мә фурти зилдәй зелетә – хуәдтәхгүти, поездти, рәүәг машинти. Үе стурдәр тохән дзаумай сабур дзурд аәма пъеро уәд!»

Сикъо рәзәедони астәумә исхъәрттәй. Фәлсугъуд үәлдәефәй, деденгүти хуәрзәфәй сәр зеләгау кодта, уоци аләмәти үәлдәефәй реуидзаг исуоләфтәй, пәләхсар фәткүү бәласи рази аәрләудтәй, үәләмәй йәмә искастәй, пъәрәй загъта:

- Гъе, мә дзиндизирмен бәласә, аци анз дәр ду разәй уодзәнә аәма дин дә нестә ку бахуәринә, дә нестә! Нурма дәхе үегудзәгәй некәд ма равдистай. Талайәй дә мә рагы дзәгъәли наә фәххастон уа-ртә Уналәй. Аәма аәрмәст дәуәй наә дән боз, дзиндизирмен. Мәнаә дә цори ци сафран фәткүү цәрүй, е дәр дәуәй фәстәдәр некәд адтәй. Аәцәйнә, Сафиат? Дә ном дин ке райийвтон, уой туххәй мин хатир, фал аәцәй нийерәт дә аәма мин дзәбәхәй цәрәв. – Сикъо ин уомаәп армитъәпәнәй аә зәңгәе аәрсөрфта. Үоддәр бауздәй, әндәр бәласи размәс аәрләудтәй, үәләмә искастәй аәма 'й аә нимәтходә аә сәрәй хаунмә берәе наәбал гъудәй: – Гъе, алагираг бордзапуг, дәуәй наә раппәлдзәнән! Лодәр дә аәма подәр. Хәрдәмә фәецүтә, мә фурт Ахтолау хүскъастауәй ирәзис, дәтгәе ба неци кәнис! Аәз дин дә къалеутә ку аәрәхсәедон, үәд дәмә фәсмон кәд аәрцәуидә. Кәд зәңхәбәп ирәзис: үәд рәдуу уо, хийнаә ма уо, адәми гъәр ләдәрә! Баләдәртә, бордзапуг? Гъо, мадта мә уайдзәф дәхемәе райсә!»

Сикъойән рәзәедони фенциондәр аәй. Бәләсти сәбар-субурмәе, мәргүти минмурон тъәллангмәе, деденгүти расутгәнагаә тәфмәе, хори гъар тунтәмә аә зәрдәе аәрәнцадәй, баигъәлдзәг аәй. Низзарәе, уой уәнгәе игъәлдзәг наәма адтәй, фал үәддәр аәхеңән загъта: «Нур аци дзәбәх сәумәе ма низзарәе. Е Тотрази, кенәт Батрази фуртти, е ба Гүймани зар. Кәми ес гъәләс, кәми? Ирон пәг зарун ку наә зона, үәд в цәй ирон аәй? Еци айиепп мәмәе ес аәма ин ци бакәнен-магъя. Зараәгән дәр, фәрсаттәнәгән дәр наә бәлзүн- гъо. Мә цард-цәрәнбони цалдәр дзурди мә цүхүү радав-бадав кәнун, еунәгәй ку райзайун, үәдта – гъәйдә-гъа! Гъей, мә бон, аәз кәмәен адтәен аәма аәз кәмәен наәбал уодзәнән, гъей». Аәндәр неци зонун. Аәма еци зар нур Асланихъо ку фегъоса, үәд бабәй аә зәрдәе исунгәг үодзәнәй, аәхе мәбәл аәрбагәлдзәнәй аәма зәгъәлдзәнәй: «Мах наәма мәләен, Бәбәе!» Аәз дәр ку наәма мәлүн, Бәби цәруйнаг. Дәуу цийнаә, дәуу амонд

наә фәууингәй аәз мәрдтәмәе наә баңаудзәнән аәма ми Барастур ма рагъаст кәнәд. Дәләбәл дүйне мин некумәе раервәэздәнәй, е мән аәй, әлхәнгәе 'й наә бакодтон, фал мән аәй, аци зәнхәбәл мин еунаәг уой равардтонцә пәвар аәма 'й некәмәен дәдтун. Гъе, зәрмәст имә тағъд дәр наә бакәндиңәнән. Ами ми гъудәйтәе ес. Исаразуйнаг гъудәйтәе, мә фуртән дзурд равардтон. Дзурд наә равардтон, раст зәгъүн гъәүй, фал цирт дәр ке наә исраст кәндзәнәй, уой гъәуумама аәз исахур кәнен. Гъо, загътон уотә, аәма еугәр загътон, үәд ести гъәүй, мадта мә дзурд күд фәссайон?

Ести гъәүй, фал мә сәр неци ахәссүй. Үәдтә Зәриат... Мә надбәл мин е пәүүй, әндәр еци гумудзайән ести хуасәе аәргүди кодтайнә...» Сикъой цәвгонбәл мегъә рагъаста, аәрфугтае аәрбалхий әнцә: аци дессаги тәмән калгәе бон Аәццой ке аәрбаймиста, е имә хард зәркастәй, раздәр ци рәсугъуд гъудитәбәл баходдәзмолә уидә, етәв ниппәррәст пастонцә аәма сәе иссерунән нецибал мадзап ирдта. Фәстәмәе, рәзәедонәй, аә уосонгәмә аәрхъәрттәй, дуаргәрон къелабәл аәрбадтәй, зәңхәмә берәе фәеккастәй, аәхуәдәг дәр ин неци баләдәртәй, уотемәй базардта:

- Гъей, мә бон, аәз кәмәен адтәен аәма аәз кәмәен наәбал уодзәнән!..

Ниүүләефтәй аәма наүүәгәй:

- Аәз кәмәен адтәен аәма аәз кәмәен наәбал уодзәнән...

Аә гъәләс имә әндәр кедәр гъәләс фәеккастәй, аә зәрдәе аәрбаунгәг аәй, гъосәй байзадәй. Еци усмаә аәхе фәууидта мардәй. Хустәй кири аәма ибәл гъарәнгәе кәнунцәе. Аәгасемәй хәәбәәрдәр – Зәриат, уой фәсте – Аслан, үәдта Уацират. Ахтол ами наәй, Ахтол бәститәбәл зелүй аәма хабар наәма фегъуста. Ке хәецца фәеццарадәй, еу цәнхә-кәрдин ке хәецца бахуардта, етә күдтәнцә зәрдибуңәй, мәңгәе цәстисуг си некәмәе адтәй. Уоститә сәе гъарәнгитә нийвазтонцә, ләгти аәрдеуагәй бәләстән сәе рәзәе еугай-дугай аәз зәңхәмә хаудтәнцәе. Гъигәгәнәг адәми аәхсән наә адтәй Аәццо. Аәццо адтәй уәлмәрдти. Е Сикъойән къахта цирт, уәхән цирт аәма ё бүн наә зиндтәй. Еци нивәе Сикъой цәвстити размә уотә уодәгасаәй испәудтәй аәма сонтәй фестъәлфтәй, фәйнердәмәе рагъәуай кодта, гъәрәй загъта:

- Мах наәма мәләен, Бәби цәруйнаг!

9.

Фæсрагъæй фæстæмæ ку здахтæнцæ, уæд Сикъо æхемæ игъосунмæ фæцæй. Аслан имæ бакæсæ-бакæсæ кодта, фал æй естæмæй бафæрса, уæхæн хъаурæ ба не ссырдта. Айзæрггæй алли дессæтæ фæдæзурдта, æ мин фарстемæн ин мин дзуаппи равардта. Биццеу дæр, зæронд дæр игъæлдзæтæ зæрдæй тудтонцæ лискъæф. Лискъæф адтæй зад æма ставд. Аслан си æхемæ фæккæстæй, тækкæ рæгъæддæртæ, тækкæ ставддæртæ Сикъомæ хаста, цæмæй е дæр хуæра, уобæл æ уод гъардта.

Нур Сикъо исмадзорæ æй.

- Бæбæ, кæд дæ зæрдæ мæнбæл ходуй, уæд... – батухстæй биццеу. Зæронд лæг æ гъудитæй фæууæгъдæ 'й:

- Цитæ дзорис, Асланихъо, зæрдихутдæн æ кой дæр наëйиес. Æз уотид, æнæуой...

- Бæбæ, æндæр бæстæмæ ке цæуï дæ фурт, е дин зин æй?

- Цæмæн мин гъæуама уа зин? Агайти-ма мах хæдзарæй дæр æндæр бæсти еске æвдесунмæ бæззүй.

- Фал дæмæ уæddæр цидæр маст фæззиндæй, Бæбæ.

- Гъо, фæззиндæй. Маст мæмæ ес. Уомæй раст зæгъис.

- Мæнæн æй зæгъæ зæма дин дæ маст фæссорон.

- Нæ, Асланихъо, мæ маст мин ду нæ фæссордзæнæ, нæ. Ка 'й зонүй, ескæд æй фæссордзæнæ, нур – нæма.

- Зæгъæ мин æй уæддæр.

- Нæ зæгъдзæнæн зæма мæмæ ма фæххæран уо... Фæстæдæр

– гъо. Дæуæн æй зæгъдзæнæн, æндæр некæмæн. Мæ маст ингæнмæ нæ фæххæсdзæнæн, дæуæн æй ниууадзæнæн, зин мин кæд æй, уæддæр. Гъо, мæхе бон ин ку нæци бауа, уæд æй дæуæн ниууадзæнæн. Аци сай зæнхæбæл мæ ду ку нæ балæдæрай, уæд неке. Ду зæма никки еу адæймаг.

- Нана?

- Нана дæр – гъо, фал ма еу адæймаг.

- Мæ фидæ?

- Дæ фидæ – нæгъ. Дæ фидæ хуарз лæг æй, дзæгъæли 'й рафаудтон. Æз ин уой æнгъæл нæ адтæн. Фæрраедутдæн зæма мин хатирæй фæууæд... Æ киунугæ мин бакæсæ, Асланихъо.

- Бакæсdзæнæн, Бæбæ! Еци адæймаг ка æй?

Аслан нигыгъæс æй, лискъæфти дзæкъолæ иннаæ кьюхмæ раписта, æнæбæри бакодта:

- Кæд мæбæлнæ 'уæндис, уæд мæ аплихатт æппæлтæ цæмæн

фæккæнис? Фæндæймæтæ ка фæцæй, е, дан, сувæллон нæбал ми, дæхуæдæг загътай уотæ, ду ба мæмæ сувæллони цæстæй кæсис...

- Нæ дæмæ кæсун сувæллони цæстæй, Асланихъо. Лæг дæ нур. Æз дæр лæг дæн. Аермæст æз зæронд, æ цард кæронмæ кæмæн æрхъæрттæй, уæхæн зæронд лæг. Ду ба æвзонг. Ама зæронд лæг æвзонг лæгæн æ сосæтæ зæрдихатт ку рапром кæна, уæд æй нæ балæдæрдзæнæй. Ду дæр мæ нæ балæдæрдзæнæ. Фæстæдæр, мæнæ дин бийнонтæ ку æрхæссон, уæд дин алцидæр шæгъдæнæн. – Сикъо уарзæгой цæстæй бакастæй: – Хуарз, мæ узиуг лæг?

Хуарз, Бæбæ!

- Гъема, дæ гъуддаг раст. Æз дæвбæл æууаңдун, нур дæр дин еу гъуддаг дæ бæрни кæнун, кæд исараехсай, уæд... – Сикъо æ дзубанди æрдæгбæл фескъудта, биццеуи усхъæмæ гъавгæ биинапдта. – æрмæст æй нæ дууæ куд зонæн, уотæ. Æз зæма ду, æндæр неке.

- Ду зæма æз, – загъта Аслан.

- Гъо, ду зæма æз? – исфæнзта æй Сикъо, уæдта æ еуваerстi кумæдæр кæсгæй, загъта: – Аци лискъæфтæй Зæриатæн ниддавæ. Берæ уарзүй гъæди лискъæф. Ама ин ниддавæ. Сæ рæгъæдтæй ин равзарæ. Дæ нанайæн дæр си фæууадзæ.

- Ама Æццо...

- Сæхемæ нæй. Мæрддзогойни хæццае рандæй.

- Мадта фæууайун...

- Гъæугæрæнти цо. Фæстæмæ тагъд фæззиндæхæ, уосонги дæмæннæлмæ кæсдæнæн. Гъа, мæнæ дин нимæтходæ, æркæнæ си.

Аслан фæтъæбæртт кодта зæма уайтæгъд бæлæстæти æхсæн трабайсавдæй. Сикъо уосонгæмæ бæздахтæй, хуссæнбæл æхе труугъта, æ кьюхтæ æ сæри буни бакодта, тугурмæ æдзинæг кистæй, æрмæст гъуди нецæбæл кодта.

Уотæ æнæзмæлтæй дзæвгарæ фæллæудтæй. Уотæ æнæзмæлтæй ма никкидæр лæудтайдæ, фал дуари гъæр фæнциудæй. Аслан лæф-лæфгæнгæ æ уæлгъos æрбалæудтæй.

Куд тагъд фæззиндæхæ?

- Ледзgæ кодтон... Мæнæ дин Зæриат авгидзæг исарвиста, карки кьюхтæ, цихтун. Мæнæ а ба дæ нимæтходæ.

- Ци загъта?

- Берæ цидæртæ. Фал мæмæ дессаг ци кæсүй, Бæбæ! алли

хатт кæугæ цæмæн фæккæнүй? Індæрæбон гьог уæси хæцца ку ниттардтон, уæддæр æ цæстисугтæ æруадæнцæ, нур дæр ин лискъæфтæ ку равардтон, уæд искудтæй. Уотæ кæуагæ цæмæн æй?

- Мæль... Нæ зонун, Асланихъо...

Биццеу æ размæ хуссæнбæл ærbædtæй, æ сай цæститæй имæ фæрсæги каст бакодта:

- Бæбæ, цæмæйдæр дæ бафæрсон?

- Бафæрсæ...

- Айзæри уотæ ку загътай: «Ду мæ лæдæрис, уæдта ма никки еу адæймаг». Еци адæймаг Зæриат æй?

Сикъо æ сæр фæрсæрбунмæ базилдта, цæйбæрцæдæр рæстæг пьосæй фæллæудтæй, æрағиау резгæ гъæлæсæй загъта:

- Гьо...

10.

«Цæмæн бæгуудтæн сæрдари, а-фæстаг рæстæг рæзæдонæ бæрæг дæр ку наебал кæнүй, уæд?» – бæдес кодта Сикъо æма æ пæдзæг дæр наебал райста, уотемæй ранæхстæр æй гъæуæрдæмæ. Уæдæйти ймæ ка ԓбадзурдта, уой рафæрсун дæр си феронх æй. Ести зудтайдае, гъай-гъай, æма нур гузавити уацæри нае бахаудтайдаe. Цудæй уæззauгай, цума си ести фесавдæй, уойай зæнхæмæ æдзинæг кастæй. «Нæ, зæронд лæг æнæ лæдзæгæхæцæ наебал федауï, зин цæуæн мин иссæй æнæ лæдзæгæй, – исдзурдта Сикъо нидæн гъæлæсæй. – Зæнхæ мæ æхемæ æлвасуй... Фæззæронд кæнис æма ибаэл басæттæ, Орсанти биццеу! Гы, биццеу... Кæми ма ес биццеу? Нæбал ес биццеу...»

Колхози азгъунст адтæй сурх агоридорæй даст, æ сæр – шиферæй æмбæрзт, тургъæ – æфсæйнаг горенæй æхgæд. Duарæй бахизтæй. Медæгæй кæпхæнти рази цалдæр адæймаги лæудтæй æма гъазæн дзубанди кодтонçæ.

- Фарнае уе 'мбуруди æма уæ сæумæ хуарз! – арфаэ син ракодта Сикъо.

- Аегæс наэмæ цо, æгæс! – дзуапп равардта туппуртæ арæст рæстæмбæс кари лæг.

- Ци хор, ци уарун дæ ærbæхаста ардæмæ, Сикъо? – идзулдæй исдзурдта бæрзæндæ арæст лæхъуæн.

- Дæ рæзæдонæй дæ куд раевдалдæй, Сикъо? – гъазунæрдæмæ раздахта дзубанди æртиkkag, æгæсемæй

:пригондæр, æгæсемæй бæрzonndæр.

- Нæ раевдалдæй, зæнхистæн, фал мæмæ сæрдар исæрвиsta има 'й, зæгъун, рабæрæг кæнон. Ами æй?

- Уартæ æ уати бадуй.

Сикъо нецибал исдзурдта. Кæпхæнтæбæл исхизтæй, нараёт кæридори рæбунгомау бацуудæй, рахесæрдигæй duарбæл бахуæстæй æма бафарста:

- Бацæуон, Зæрæби?

- Рауай, рауай, Сикъо! – Сæрдар æ бунатæй фестадæй, æ губун размæ рахаста, æ нард сурх ростæ фæйнердæмæ фæццудæнцæ, кæнгæ худтæй бахуадтæй:

- Уæллæгы, тæгдæ æрбæхъæрттæ, Сикъо! Мæнæ кæлæтгинни дæхе æруадзæ.

- Нæ, кæлæтгин мæнæн конд нæй. Ке æй, е си фæрнæй фæббадæд! – æхуæдæгка æ меднимæр рагъуди кодта: «Нурмæ фудхуз сæрдар некæд ма фæууидтон. Уогæ фæууидтон. Аци лæги сæрдарæй ку æрæрвистонçæ, уæд думгæ бони æндæмæ не 'ндиудтæ, гъæмпи хали уæзæ дæр си нæ адтæй. Нур ибаэл дууæ цæди галти баftauæ – æхуæрсæ дæр æй нæ ракæндзæнæнæнçæ. Цæмæй нард кæнунçæ, цæ?» – кæрæзги рази хумæтæг кæлабæл æхе æруагъта Сикъо. Зæрæби дæр æ бунати исбадтæй.

- Хæбæртæй фæрсун дæ ма бæгъæуæд.

- Рæзæдони ба цæй хæбæртæ ес? – сабур гъæлæсиуагæй дзуапп равардта Сикъо.

- Дæ фурти дин фæууидтон. Не 'хæн гъар дзубанди рауадæй.

- Дзурдта мин æй...

- Кадæ ин кæнунçæ æма си сæрустур ан. – Зæрæбий цæститæ хийнæ æрттивд фæккодтонçæ. – Фал ин æз уæддæр еу фуд æ сæрдæмæ бадардтон. Зæгъун, дæ гъæубæл æгæр исустурзæрдæ дæр. Фæсараптæмæ цæуис, финсис алкæбæл дæр, дæ гъæуккæгти ба иронхуати ниууагътай. Ёрцо, зæгъун, еу бон, мах дæр ами хуртæ не 'хæдæн, æркæсæ нин нае кустмæ, газзети наебæл еу ханхæ никкæнæ, гормон.

- Финсун туххæй нае зонун, фал гъæубæл устурзæрдæ ке æй, еци рæдуд ба имæ ес.

- Аæмæ наебæл финсун цæмæннæ æнгъезүй? Кæмæй фуддæр ан? Бæрзигъæуи колхоз райони нимад æй, нимад! Нæ фудæбон дзæгъæли нае, косæн! – Сæрдар дзубанди æхердæмæ ке 'здахүй, уой балæдæртæй Сикъо æма гъазгæй бакодта:

- Сумах аэнгаерттæв айтæв æма уæхуæдтæ федаудзинайтæ. /Æз ма си цалæймаг дæн, Зæрæби?

- Уомæй раст зæгъис, нæхуæдтæ федаудзинан, фал ин ду дæр зæгъæв, ду. Мæнæ фæсарæнтæй ку 'rbazdæха, уæд имæ машинæ исæрветдинан. Нæ кой райгъусдзæнæй æ фæрци. Мадта, уотæ фæуүй. Нур дæмæв цæв туххæй фæдзdzурдтон... - Сæрдар фестадæй, дуаргæрон уæледарæс æфснайæн скъаппæй дууæхстон топпæд хъатара райста, Сикъомæ сæхахаста - колхози номæй дин næ лæвар. Берæ æнзти хуарз косис æма дæ ма банимайæ, уæд е раст næ уодзæнæй. Кадгин уавæри дин æй дæдтуннæг гъавтан, фал уавхæн миутæ ке næ уарзис, уой зонгæй... Хуæцæ. Дæ бæлæстæ фурлæдæй бунмæ ку сæттонцæ æма давгутæ ку исарæх уонцæ, уæд си гæрах кæнæ!

- Уæ лæвар берæ! - æ бунатæй фестадæй Сикъо, æ медбилти баҳудтæй: - Зæнхистæн, хæтæл мæ гъудæй æма 'й зæрдиуагæй есун. Уе 'ргыди берæ уæд, Зæрæби!

- Дзихиннæуæт æй, уинис æй. Фæттæ цидæр тæрхъосмарæнтæй ефтigъд æнцæ æма сæмæ дæхуæдæт æркæсæ. Кæддæр, дан, цьеуи цæстæ ку næ евгъаудтай.

- Адтæй уæхæн рæстæгутæ дæр, - басастæй Сикъо, хъатара æ астæуబæл æрбаста. - Нур ме 'мгæрæнтти дæр некебал руайдзæнæй. Мæхе еуæхстон низзæрond, нийизгæ 'й мæхе хузæн...

- Йæнæнæзæй æй дарæ! - æ кью ин райста сæрдар.

- Лæвар дæттунгъон уо кæддæриddæр! - загъта Сикъо æма уатæй рацудæй.

Тургын некебал фæуүидта. Топп æ галеу усхъæбæл бакодта, игъæлдзæг зæрдæй рæзæдонаæмæ раздахтæй. «Ревæдæй æрцудтæн, ефтонгæй цæун» - æ медбилти баҳудтæй.

Уоддæр ку бацудæй, уæд имæ кадæр æ номæй исдзурдта. Фæстæмæ фæккастæй, колхози æрмадзи тургæй имæ æ кью тилдта Ораз, трактористти бригадир, даргъæлвæст, саудзагъд, рæстæмбес кари лæг. Сикъо æрлæудтæй. Ораз æ размæ æрбаудæй:

- Сикъо, дæ хуарзæнхæй, медæмæ наемæ рацо!

- Ке евдæлуй, Ораз.

- Уæртæ биццеутæ медæгæй бадунцæ. Хунæ нин æрбахастонцæ, замманай хунæ. Еу синон æрмæст.

- Мæнæй æффæрми кæндзæнæнцæ. Уой бæсти син сæхе

уадзæ: Етæ синонни хæццæ хуæзðæр араæхсунцæ.

- Мæ мардбæл дæр мин ма иско, Сикъо, раздæхæ! - пигъстæхузæй загъта Ораз.

- Ка ке мардбæл кæудзæнæй, в зин зæгъæн æй, фал дæ кæд фæндуй, уæд здæхун...

Шиферæмбæрт сарай дæргъæмæ стъоли алливарс бадтæнцæ механизатортæ. Еу финдæси бæрцæ адтайуонцæ. Сикъо дуаргæрон ку æрлæудтæй, уæд бадæт адæм æмхузонæй исистадæнцæ æма ма фингæбæл бадгæ байзæдæй еу адæймаг.

Еци лæг адтæй Йæццо, Цæботи Йæццо.

Сикъо ку рауидта, уæд хуарзай нæбал адтæй, Оразмæ бauозгæлдta, мæсттунæй исдзурта:

- Йæндæр ке æрбахудтæйсæ, е дин næ адтæй?

Сикъо ин æ дзубанди фегъуста, фурмæстæй æ зæрдæ уæлдай цæф кæнун кudрайдæтta, уой дæр фегъуста, фал æхе ниууорæдта. Йæццои рахезфарс æмраст лæудтæй колхози парторг Хъурман, Сикъои æмхузæрифурт, хеппæлой, ревæд адæймаг, фал дзорунмæ, - разæй неке руагътайдæ æма 'й адæм секретарæй равзурстонцæ.

- Йæмбæлæтtag! - нийзæлдæй Хъурманни бæзгин гъæлæс.

Сикъо æ бунатæй næ фезмæлдæй. Ораз ниуазæн райсунмæ гæвта, фал е дæр зæрөнд лæги цæстингасæй фæккуддæр æй. Йæццои рахез кьюхи агувзæ резæгæу кодта, æ бунати арфдæр ниппæстæй. Йæ листæг цьеæх цæститæн бунат нæбал ирдта, ци кодтайдæ, уой нæбал зудта.

«Саг фæрæтмæ æрцудæй æма дæхе ма фæхходуйнаг кæнæ, Орсанти зæрод! - Йæргиау æрикъыдтæй Сикъо, лæугæ ка кодта, еци адæмбæл æ цæстæ рахаста, æ бунати базмæлдæй:

Сумахæн уæ салам берæ, фал дæлæ еци фæлтухъа уæлæмæ цæмæннæ истуй?

- /Æз дæу хузæнntæн næ фестун! - Йæццои цæсгон сурхъялон рацæй, уотемæй гъæрæй исдзурдта æма æ цæститæ, маст æма хтеранæй идзæ цæститæ, Сикъои бауæри иннердæмæ рахизтæнцæ.

Мæ хузæнntæн næ фестис, зæгъис? Йæма ку фестай, уæдта? Нæци хузи!

Сикъо топп æ усхъæй æристä, дууæ фати си байвардта æма бæлдзурдта:

- Уæлæмæ фестæ!

- Нæ фестдзæн!

Сикъои дадзинтти кæддæри æрра тог исирадæй, æрбауунхтæй,

топп тугурмæ фæййараазта, нийязæлдæй гæрах. Шифер багъзалдæй, арви рохс си разиндтæй. Хъур-ман єуварс ралæудтæй, иннетæ дæр хуарзау нæбал адтæйнцæ, фæттарстхуз æнцæ. Ёццой цæсгон мæрдфæлпорс рацæй, æ кьохи агузви арахь ракалдæй, фал уæддæр истгæ не скодта.

Сикъой уотемæй некæд ма фæууидтонцæ æма сæ десæн, сæ тарстæн кæрон нæбал адтæй.

- Гъенур ма еу æхст кæндæнæн æма дæ нецæйяг цардæн хуæрзбон зæгъдæнæ! – багъæр имæ кодта Сикъо. Дууæехстон имæ фæддардта:

- Кийæй ци куй райгурдæй, уæлæмæ фестæ!

Ёццо фестъæлфтæй, æхе æгъдауæй исистадæй æма Хъурманнæ хæстæгдæр балæудтæй.

- Уордæмæ нæ. Уæртæ фæрсрæбун исплæууæ!

- Ниуудзæ дæр гириз! – цума æ фунæй фегъял æй, уойай загтыа Хъурман.

- Дæуу неке фæрсүй æма æнцад лæууæ!

- Гъома, циуавæр гъазт æй сиæ?

- Ёз гъазгæ нæ кæнун. Ёппундæр нæ гъазун! Гъазгæ ке нæ кæнун, е уе 'расемæ дæр нуртæккæ багъардæнæй. Фæрсрæбун исплæууæ, уæйæгæнæг!

Ёццой тæрнихбæл ставд хеди æртæхтæ фæззиндтæй. Уæйæгæнæги коймæ æ бауæр баризтæй, æнæбари æхе фæрсрæбуннæмæ байста.

- Мæнæв ес знаг, зæнхи цъараæбæл мин еунæг знаг ес æма мæнæ уæ рази лæууї. Абони бон мæ кезу ралæудтæй æма ин тæрхон кæнун, сумах ба мин æвдесæнæтæ уотæ. Фал тæрхони размæ фæргæ фæккæнунцæ. Кæд мæ фарстатæн раст дзуаппитæ радтай, уæд цæргæ байзайдæнæв, кæд нæ радтай, уæд дæбæл фат харз кæнун багъæудæнæй.

Ёппундæр дæбæл нæ байауæрддæнæн!

- Маруй мæ! Ёз топп ин райсетæ! – исгъæрзтæй Ёццо æма æнхусагор æ фæрстæмæ ракастæй.

Еу дæр æ бунатæй нæ фæзмалдæй. Циркмæ кæсæгай кастанцæ фæйнердигæй. Сикъо науæгæй топп ниддардта Ёццомæ.

- Анаей дæуæн некæбал банхус кæндæнæй æма дæр кьохтæ уæлæмæ исдарæ! Ёз кæмæ дзорун, дæр кьохтæбæл исхуæцæ!

Ёццо æ кьохтæ æнæбари исхуæл кодта. Ёз цæсгони хузи æртæу нæбал байзадæй, хед тæрнихбæл, фæтæн ростæбæл дæлæмæ

настæй, бауæр рæзæнгæй рæзæгай фесхъеуæ-фесхъеуæ кодта.

Фицца бал дæ зæронд хабæртæй фæрсун. Дæ зæрдæбæл жæттин æвдæймаг анз æрпæуун кæнай. Ку нæ æртæууди кæнай, уæд дæ турæй ирайгæ уо. Колхози цынатæбæл ка бандзарста?

Нæ гъуди кæнун уæхæн хабар.

- Ёргъуди æй кæнæз зæгъун æз! Ёртей уæнгæ нимайун. Еу, дууæ...

- Ёз адтæн, æз бандзарстон цынатæбæл, – гъэрзæгай илдүрдта Ёццо.

- Гъенур раст зæгъис, хъæбæр раст. Ёма уæд тугъди рæстæг ба кæми адтæ? Дзоргæ кæнæ!

Гъæуи... – айки хъозгæй уасæгай загтыа Ёццо.

Гъæуи – гъо, фал немуцмæ пъæпицайагæй кустай?

Кустон... Уой туххæй ахæстони фæббадтæн...

- Уой туххæй дæ марун гъудæй, ду ба æрмæст ахæстони фæббадтæ... Колхози спортæй цап равгарстай?

- Еу...

- Сайис!

- Ёртæ...

- Сайис...

- Еу æхсæзи бæрцæ.

- Гъенур растдæр зæгъис. Немуцæн æвтæрдæг, ко-картæнæт адтæ. Нард фæзонгутæй дæ губун – æфæс, дзæбæх ыæрзæй исивардтай, фал ма Саухали ба цæмæн бабун кодтай?

- Ёз æй нæ рамардтон! – æ гъæлæсиддæг нигъæр кодта Ёццо.

Аз нæ адтæн, тогтæ мæбæл имисис!

Æнцад! Ду банимугътай Саухали.

Ёз нæ адтæн...

Ёртей уæнгæ нимайун... Раст ку нæ зæгъай, уæд дæбæл дууæхстон ниххуффдæнæн æма – хуæрзбон. Банимугътай Саухали æви нæ? Еу... Дууæ... Ёр...

Гъо... – хъæрзgæй загтыа Ёццо.

Хъурман æма механизатортæ сæ бунæтти цавдортæй нæвдæнцæ, еу дæр си фæзмæлунгъон нæбал адтæй. Фун фæгуумæгай сæмæ кастангæй аци тæрхони бон.

- Цæмæн рамардтай Саухали, гъæуи хуæздæри, партизанти рæшмонæги, бийнontи дараæги?

Ёз æй нæ рамардтон. Ёз æрмæстдæр зæгътæ кодгон...

Дæ кьохæй бацудæй мæрдтæмæ. Ду ку нæ загтыаисæ, ду

аёй ку наэ банимугътайсæ – лæг абони дæр цæридаæ. Хуарз бал, уотæ фæууæд. Колхози есbon давтай?

- Нæ давтон...
- Нимайун. Еу... Дууæ...
- Давтон...
- Даæ фурттæ дæр дæу ардуудæй давтонцæ?
- Гъо...

Сикъо къæхти бунаæй исуолæфтæй. Ё мастæй дзæвгарæ хай рахаудтæй, æма имæ æндæр гъæлæсæй бадзурдта:

- Кæдæй цæрис, уæдæй фиццаг хатт загъттай раст. Фиццаг хатт... Даæ цард дæр сайд æма дæхуæдæг дæр неци. Цъасæ къапекки аргь наэ дæ. Даæ къохтæ æруадзæ. Ёз дæ нецæмæй бал фæрсун. – Даарæй евварс ралæудтæй, топпи биринкъæй имæ райамудта: – Цæугæ нур ардигæй. Цæугæ æма дæ тæрсагæ, уæйиаг, æмбуд уод бафснайæ. Даæ цæсгон дин тæрхонгæнæг уæд, фал дæбæл цæсгон наэйies æма дин ци бакенон – магъя.

Ёцко æ бунатаæй наэ фезмандæй. Ё къохтæ æруагъта æма Хъурманæй Сикъой астæу æ цæститæ дууердæмæ кодтонцæ.

- Цæугæ ардигæй, загътон æз! – топпи цүх имæ фæззилдта Сикъо. – Цæугæ наэ – педзgæ кæнæ. Тагъдæр. Нимайун бабæй... Еу... Дууæ... Ёртæ...

Ёцко дуар æ сæрбæл рахаста, æ къахгъæр гъæунги дæр наэбал райгъустæй. Ёнæсумæй фендæдуар æй.

Сикъо æ медбунати берæ фæллæудтæй, уæдта механизатортæбæл æ цæстæ æрхаста, æнкъард гъæлæсæй загътта:

- Уæ фингæ уин фехалдтон æма хатирæй фæууæд. Ёма мин кæд æмбæлæтæг дæдтетæ, уæд мин æй радтетæ.

- Раст наэ бакодтай, Сикъо, – ниллæг гъæлæсæй загътта Хъурман.

- Ду дæр адæми размæ ку рацæуис, уæд алли хатт рæститæв наэ фæздзорис, ме 'мхуæрифурт.

- Ёз ци фækкаæнун, е мæхе гъуддаг æй, фал ду раст наэ дæ. Закъони рази дæ дзуапп дæдтун багъæудзæнæй, – фендиууддæр æй Хъурман. Ёма тугурмæ, арви рохс кæцæй калдæй, уордæмæ искастæй.

- Дзуапп дæдтун кæми гъæуий, уоми дзуапп ратдзæнæн. – Сикъо фæгъъос æй, æнкъардæй баҳудтæй. – Сумахæн ба зæгъун, хуарз адæм. Ке хæцæ фæббадетæ, ке хæцæ фæнниуазетæ, уобæл алкæддæр гъуди кæнетæ. Уæдта ма уин зæгъун, мæнæн мæ над

дæлллаг синхмæ фæуурдуг кæнүй. Ка фæрраздæр уодзæнæй, уой балонæн наэйies, фал мæн ци уæлмæрдти байвæрайтæ, уоми Аїцоизæн бунат гъæуама ма уа. Еу уæлмæрдти наэ бафедаудзинан, уæлæбæл дүйней куд наэ бафедудтан, уотæ. Ёма уой уæ зæрдæбæл даретæ, мæ кæстæртæ! Уæлмæрдти дæр гъæуама се тæсемæн бунат ма уа...

11.

«Кæдæй-уæдæй лæги миуæ бакодтон, æма мæ цийнаæ реуи илебæл цæуй!» – рæзæдонæмæ ку исхъæрттæй, уæд раппæлдæй ихæцæй Сикъо. Айразмæ ци саффран фæткьюбæл уозæлдæй, уой буын кæрдæгбæл æрбадтæй. Ё дууææхстон евварс æрæвардта, хъатара астæуæй исæфтуудта, æхе уæлгоммæ руагъта. Кæрдæг уомæл наэбал адтæй, сæумон æртæх ragi исистадæй. Бауæр цидæр ихæцæгон усмæ рæвдудта, тогдадзинтæбæл цидæр æнахур гъар ивундæй.

- Абони хузæн мæхеçæй некæд ма фæббоз дæн! – гъæрæй загътта Сикъо. – Уæйæгæнæт æма думæстæр ка 'дæй, уомæн æ цæв он рапгом кодтон. Адæми рази, æ гъæуукæгти рази. Ци тæрсагæ ба æй... Кæд æ хæлаф байдзаг кодта, уæддæр ци бæрæг æй. Фат ишæл исхарз кодтайнаæ? Хæррæги думæг исхарз кодтайнаæ, мæ зæрдæг мæбæл гъæуама ма фæххода. Асланихъо дæр мæ балæдæрдзæнæй. Еци хаулли дæр. Мадта аци бон ke бакодтон, уои денгизаг зæронд лæг æхе цæстæй ку фæууидтайдæ, уæх зæнхон зæронд лæгæн, гъай-гъай, загътайдæ: «Нур цæуæн æма ирон арахь баниуазæн, Орсанти уæйу!

Рохс зæрдæй, боц æма цардгъонаæй уолæфтæй Сикъо мудадзæ уавтæдæф. Къалеути æхæсенти уидта кæдзос арв, идзаг цæстæй ишæл фæлгæстæй, уодæнцойнæ ин лæввардта мæргæти мин мурон зæллпанг. Уотæ 'ймæ кастæй, цума æригондæр фæцæй, цума 'й тæнхæ æ сойнæй исæрдуй, нæуæг хъауритæ ин дæттуй, уарзүй æй, уозæлүй ибæл.

Ё цæсгонбæл фæлмæн медбилхудт байзадæй, уотемæй бафунæй æй Сикъо. Ё фуни фæууидта домбайтæ. Фиццаг хатт сæ ке фæууидта, е ин уотæ æхæуæн адтæй æма æ цæсгонæй мæнæтæ хортæ калдæй. Домбайти фæстте ба æ размæ æристадæй Зæриат. Зæриат адтæй æригон, даргъдзикко, рæвдаугæ æнгæс. Аслæумæ кæрдæги деденгутæ тудта æма рæсугъд гъæлæсæй

зардта. Сикъо æ размæ ку бацудæй, уæд фестъæлфтæй æма загъта:
«Фæттарстæн. Мæ уодзæй мæ медæгæ нецибал райзадæй».

«Æз дæумæ æрцудтæн, Зæри».

«Æз дæр дæумæ æнгъæлмæ кастæн, Сикъо! Берæ дæмæ
фенгъæлмæ кастæн, æнæгъæнæ анос. Нæ фал æндеуагæ
цæмæннæ дæ?»

«Æндеуагæ нæ дæн, гьо. Нифс мин, радтæ, Зæри».

«Нифс гъæуагæ нæ дæ, сау лæхъуæн!»

«Мадта дæмæ ахæви мæ минæвæрттæ аæрветун. Барæ мин
дæттис?»

«Дæттун»...

«Денгизаг зæрондæн зæгъдзæнæн. Е уодзæй мæ минæвæртти
хæстæр.»

«Æз æй ку нæ зонун. Max гъæуукаг æй?»

«Æндæр бæстæй æй. Аспанихъо æй Сантьяго хонуй. Сандир
кенæ ба Ягор уодзæнæй нæхердигонуа, мадта ци уодзæнæй.
Кæддæр ирон лæг адтæй, мæнмæ уотæ кæсүй. Æма дæмæ уой
аæрветун. Æ хæцæ мæ хаулли фурти дæр. Кæстæрæн ба
Аспанихъој рарвæтдзæнæн. Ex, Зæри, Аспанихъо ци дессаги бицæу
æй, уой ку зонисæ!»

«Æз дæр Аспани берæ уарзун, Сикъо. Еци уæс дæр мæмæ
куд æрхъæртун кодта. Дзæгъарæй зæгъун. Уæдта дæ тунд
лискъæфта. Куд адгин ба адтæнцæ, куд...»

Сикъо ин æ кьюхмæ бавналдта, æ реумæ æй нилхъивта. Уæхæн
гьар кьюх, уæхæн фæлмæн кьюх некæд ма рапс-та, уæхæн уарзæгой
æнгулдзитæ æ бауæрбæл некæдбал бандзавдæнцæ. Зæриат
сæргубурæй æ цори лæудтæй, зæнхæмæ æдзинæг кастæй, æ кьюх
Сикъој реубæл пеллон арт уагъта, зæрди гупп-гупп æ реуæй нæ –
армитъæпæнæй цудæй. Тог æгасæй дæр уоцирдæмæ ницçавта æма
зæйæ зæрди æ фæдбæл фæлпласта...

... Ераги адтæй, хъæбæрраги. Уотæраги æма уæдæй нурмæ
æгас дуйне дæр базæронд æй...

ГОДЗОЙТИ Хасан

ÆНКЪАРД БОНТАË

Сагъæсгæнгæ рацæуинæ коми,
Мæ п'удитæ мæхеçæй сурдтон,
Алкæд дин дæ номæй кодтон соми,
Уодаенçойнæ изæдтæй курдтон.

Инæфгæй искаæсинæ бæрзондмæ,
Нæ мæ тавта тæвдæ бони хор,
Бæллинæ дæ уинд æма дæ кондмæ,
Нæ кодтонцæ сау çæститæ сор.

Цудæнцæ æнкъард æрвæтгæй бонтæ,
Мæ зæрдæ мæ гьар реуи сугъдæй,
Разилдтай мæ уарзтмæ дæ фæсонтæ, -
Нæ лæуус мæ цори рæсугъдæй.

Хæрд, урдуг не 'взаргæй æз мæ сонти,
Бахуардта мæ уæлгъæдæй мæ маst,
Ердзæнæн дæ абонти, исонти,
Нæбал кæндæн мæ хъисмæтæй гъаст.

EXX, ТæХОДУЙТАË

Exx, тæходуйтæ, низзарæ
Гъæлæсидзаг бæрзонд риндзæй,
Уæ зæрдити уин ниндзарæ,
Ницçæгъдæ ма дæ уадиндзæй.

Exx, тæходуйтæ, фæккафæ
Цъæх зæлдæбæл мондаг уадзgæй,
Дæ фæллад уоми фесафæ,
Къахи финдзтæ федар садзgæй.

Exx, тæходуйтæ фæкковæ
Нæ хестæртæн сæ кадæбæл,
Зæрдæ, фур цийнай рæдовæ,
Зартæ фингæй нæ мадæбæл.

Exx, тæходуйтæ, æрзелæ
Бæгъæмбæдæй Дигоргоми,
Гъолтæ ма eu хатт иселæ,
Ниртайæ ма цæугæдони.

МАË ДИГОРÆ

О, Дигорæ, мæ Дигорæ,
Мæ зæрдæй нæ кæнис цох,
Тæходуй ма сунæг морæ
Дæ нивæй иссерæд къох.

Мæ нийерæг дæ, мæ бæстæ,
Дæ гъæбеси æз цæрун,
Нæ фeronх кæндзæн дæ хуæртæ, -
Устур ард дæуæй хуæрун.

Кæндзæнæн дин рæсугъд зартæ,
Æмдзæвги дæ дардзæнæн,
Равардтай мин устур бартæ,
Мæхе дæбæл мардзæнæн.

Æгас Дүйнебæл дæ кадæ
Ивулуй æма нæруй,
Ка дин басгаруй дæ адæ,
Дæ цæрайæй е цæруй!

КОЛИТИ ВИТАЛИМÆ

Зæгъæ 'й поэт, кæми 'нцæ дæ хæтæнтæ?
Кумæе радарис талинги дæ гьос?
Бафаелладæнцæ тухцудæй дæ тæнтæ,
Дæ развæндаг дин амонуй мæйрохс.

Бæлæстæ дин ковунцæ æд уедæгтæ,
Къæхтæ рæвдауй иргæмæ кæрдæг,
Æхсæвигон исуадзис дæ мондæгтæ, -
Дæ къариндасмæ февналис цæрдæг.

Цурхис, поэт, æмдзæвги дæ сагъæстæ, -
Дæ къохи, цума, райгурый курсес,
Берæ бауарзтай зæрдæй нæхе бæстæ,
Исгъар дæв кæнуй – куд мади гъæбес.

Кæнæ, поэт, дæ соми къариндасæй,
Æрдзи пæварæй бахуæрисæ ард,
Рæсугъд æмдзæвгæ зæрдæн уоди хуасæ 'й,
Уомæй федауй поэтæн æ цард.

ФИЙИАУ

Бæрзонд риндзæй фийиау кастæй,
Æ уадиндзæй ниццагъта,
Низзаридае хъурасæстæй, -
Фонс дзæгъæлæй ниууагъта.

Хуæнхти сæртæ ниссурх æнцæ,
Хор фæсхонхмæ иваэта,
И дзæгъæл фонс ниппурх æнцæ,
Сæе бодзо уæд ниууаста.

Фæтгæлл кодта мæгур фийиау, -
Сæр æ сонти бацудæй,
Зилдæй сæбæл агъуд куйиау,
Дзогæ кафгæ рацудæй.

Лæгъæри фæд бæрæг адтæй,
Нæ си ирæзтæй кæрдæг,
Фийиау ибæл берæ хаттæй
Æ фонси фæсте цæрдæг.

Exx, фийиау, мæгур цæмæн дæ?
Нæ бафсадис дæв губун,

Ихуэрсти косæг кæмæн дæ?
Æрмæст фонс ес дæ рæбун.

Бæргæ ракæсис фæстæмæ,
Нæ си зинний дæу къæсæр,
Дарунцæ дин æй цæстæмæ,
Ци ма фæнкæнай дæ сæр?!

Ду райгурдтæ хæран доги,
Дæ фæххæцæн – дæ фæндур,
Байзадæй дæ тæнаæт тоги
Федиосаги ном – «мæгур».

ХУАСДЗАУ

Райгъап дæн уесонги и сæуми фæцьцæхи,
Месин баниуазтон, мæ цæвæт райстон,
Хуарз цудæй наæуæт гъæст и сæумон æртæхи,
Хори ранигулдмæ мæ уестæ хастон.

Ниххафтон будуртæ Тумавни тъæпæни,
Райвазтон ме 'уæнгтæ, цæвæгæй гъазтон,
Мæ уод си байзадæй кæрдæги хъæлæни, -
Наæуæгæй мæ цæвæт хъæстаргъбæл хуастон.

Дессаг æй хонхæг лæт, куд уарзуй æ фонси,
Сæрдигон гъар бæнти фæккосүй уонæн,
Берæ лæт нæ уарзуй уойбæрцæ æ уеси, -
Наæхе фонси фæрци мæгур нæ хонæн.

Æмбесонд байзадæй, æрхъæртæй мах уæнгæт:
Доцгæ гъог æхуæдæт бийнонтæн мадæ 'й,
Байдзаг уй мæ фонсæй изæраæт гъæунгæт, -
Адгindæр неци ес æхæсири адæй.

БЕРÆГЬБАЛ

Кæмидаæ, хонхæбун берæгтьтаæ неунцæ,
Отари фийзæуттæ фæллпадæй геунцæ.

Берæгтьти неунмаæ сæ куйтæ рæйунцæ,
Минкъий уæриккитæ маддæпти дæйунцæ.

Берæгтьти хæвæсунцæ син-винккæй сæ къæхтæ,
Нæ ве æйиафунцæ сæнн-цудæй наæ блæхтæ,
Сay гъæдæ – сæ бунат, пæгæт æй сæ къæс,
Сæ циргъ дæндæгутæн цæуї сæ къæс-къæс.

Пæмбунаæт æркæвæгæй а царди Дуйнемæ,
А: губуни фæдбæл еу гъавуй иннемæ,
Зæнхæбæл наæбал ес æллун рæстдзийнадæ,
Мæгурри нистъегъгæй, фесæфui зийнадæ.

Не гъдæутти фæрци ан нерæнгæ зæгæстæ, -
Некема ни фæцæй хуарз цардæй игъæстæ,
Ниццаæтæн берæгтьти, исуадзæн нæ маst,
Нæ федар иуæнгтæн райхапæн сæ баst.

СЕДЗÆРГÆС

Гъæугæрон, идарди кæунгъæр цæуї,
Седзæртæн ве мадæ хæкъурцæй кæуї,
Наæбал æй æндæвуй фуртухстæй ае цард,
Уæлгъæдæй ниттадæй, бацæй æрдæтмæрд

Искæсуй хуæнхæтæмæ, нæ си ес зиннаæт, -
Наæбал æриздахтæй цауæнæй æ лæт,
Ниуугæтæ бийнонтæ сæ мади бæвнаæхст,
Нæдæр ин бантæстæй æ фæстæг фæдзæхст.

Седзæртæ хуссунцæ кьюмräбун æнцад, -
Донадæ искоðта уонæн дæр сæ цард,
Тухстæй, судæй мæлгæй хæссүй сæ рæстæт, -
Седзæрмæ нæ цæуї æ нивæ хæстæт.

И мадæ дзиназуй, гъарæнгæ – æ зар,
Цæстисуг низузуй, наæбал кæнүй гъар,
Седзæртæ - минкъийтæ, нæ син ес къæбæр,
Кумæ ма фæххæсæа седзæргæс æ сæр?!

Уони таергъаедмæ мæ бон наёй кæсун, -
Сæ гъезæмарæ мæ зæрдæмæ хæссун,
Дессаги саьвæстæ мæ сæрмæ лæсунцæ, -
Стъалутæ аенкъардæй уæларвæй кæсунцæ.

Иссæй сæумæрдæмæ, цирагъ ма содзуй, -
Силгоймаги уиндаёй зæрдæ рæмодзуй,
Æ минкъий бæдоли авдæни уозуй,
Седзæрти бузуртæ мадæ аэмпъозуй.

Бурдæн аеривардта астæумæ хъæлæнтæ,
Æхгæд аерцудæнцæ Диgorи тъæлæнтæ,
Седзæрти фудæнæн ниуардта фæндон, -
Цæмæй син мабал уа наё - къæбæр, наё - дон.

О, Хуцау, аеркасæ мæгурмæ су хатт, -
Ку наё аёй ае царди седзæргæс фæлхат,
Басин федар кæнæ сæ лæмæгъ къæсæртæ,
Цæмæй исесонцæ еу минкъий сæ свæтæ.

ИЗÆДТАЕН

Бæрzonдmæ рандæнцæ къæдзæхти циргъ тегътæ,
Зæронд лæгу аенцæ сæ свæтæ сæнт уорс,
Комкоммæ пæсунцæ донайдзаг сай мæгътæ,
Се 'носон аæвдæсаен - сæ буни Тæторс.

Тæходуй, ку уайдæ уæлдæрмæ асиинæ,
Кенæ ку фестинаё рæстæгмæ цæргæс,
Хæссинæ адæмæн уæларвæй хуæрзийнæ, -
Ку уайнæ изæдтæй еуемæ аенгæс.

Наё свæрти тæхунцæ, уæлæрви хæтунцæ,
Дарунцæ зæнхæмæ аæхсæвæй цирагъ,
Сæ рæсугъд цæститæй лæмбунæт кæсунцæ,
Наё зинтæ райсунцæ, байдзаг аёй сæ рагъ!

Искаæсæн бæрzonдmæ, райхалæн наё зæрдæ,
Фæххæссæн æносмæ ездонæй сæ ном,

Макæд наё фæссайæд наё цардæн æ хæрдæ,
Тумугъæй фæццæуæн, æрлæууæн æнгом!..

ДИГОРИ КОМИ

Пæгæн куд хъазар аёй ае бæстæ, -
Æз мæ Диgoræй хуæрун ард,
Мæ сæр - бæрзонд, кæсун æрраestæ, -
Кадгингæр нивонд - нард косарт.

Баунаеруагæс уæд мæ соми,
Кæстæр фæлтæрмæ аёй наё каst,
Ивлæд цард Диgorи коми, -
Наё нифс некæд уодзæнæй саст.

Мийаг, наё райгурдан еу боли,
Фæлæ Ираæф аёй наё бæттæг,
Æртад си аерцудан еу дони, -
Дигори изæд - нифс дæттæг.

Бæллун æрмæстdæр eунæт цаумæ, -
Куд некæмæн фæууон фудкъах,
Араæ исковун мæ Хуцаумæ: -
Мæн бæсти дæр уарзæд сумах!

ХҮҮГАТЫ Сергей

УЫЦЫ САБЫР БОНРАӘФТЫ*

(Ирәйи радиорадыр)

Ам раздәр дукани никүү уыд, аәмәе, әвәеццәгән, йәе рәзты хизгәе дәр акодтаид дуканийән, мәнәе чызг наә уыди, уәед. Фәләе дарәссы, аәмәе йәем исдуг кәситтүл фәци сыйгоймаг. Стәй фәфәнд кодта – цәй аәмәе афәрса чызджы, дзәбәх чызджы каст кәнен, аәмәе йәе афәрса. Іәмәе йәем чылагә хъәләсәй бадзырда:

- Цымәе, уәртәе дзәбәх чызг, уәе дуканийы халаттәе наий, мәнән чи сәбәзза, ахәм халаттә?

Чызг аәм дзургәе ницы скотта, аәнәуи йын йәе гөм цонгай азамытта, дуаран ие 'ннае фарс күулрапәбын цы Цъәхахуырст бандон уыди, уымәе.

- Ныхыдзуар фәхәсс, мәе хур, - заптә сыйгоймаг аәмәе йәехи аеруагъята бандоныл. Іәвәеццәгән мыл зыны, фәлләд дән, уый, ахъуыды кодта күү 'рбадти, уәед. Фәлләдән дәр маңтәй уәлдай бамбәхсән кәм и, кәе! Цүс абадти, хәрз цүс аәмәе фергом кодта йәе хъуыды! - Бафәллайын, уәдәе наә бафәллайын. Иу аәмәе дыууәе күисты күү наә и фәззыгон хъәууюн хәдзары. Іәмәе фәлләд уәнгтән хур хүзәнән аеппиндер ницы и. Уый сын күүд фелваса сөе дудаг, афтәе – ницы. Іәмәе абадон иу-гыццүл ацы хурварс.

Хур дзәбәх касти, фәззыгон хъарм хур. Уый бадти, йәе къухтәе йәе уәрджытыл аәрәвәрдта аәмәе 'рсабыр сты йәе уәрджытыл йәе къухтәе. Іәмәе йәем дзурын аәрциди сыйгоймагмәе. Ноджы йәем афтәе зынд, цима ацы дзәбәх чызг уыцы ран ләугәйе уымән аzzад – хъусгәе йәем кәнен аәмәе дзы худинаг у. Іәмәе йын радзура, йәе хабәрттәй йын исты ракәена – заеххыл күү наә цәуынц йәе уәззазу хабәрттәе. Іәмәе йәе сәр батылдта фәйнәрдәм сыйгоймаг.

- Гъәе, уәед сыл мәе хәдзары тәригъәдәй хур макуы ракәеса аәмәе сәр макуы батава! Гъәе, уәед Хъәнийи ләппутәе фестой,

*Кәрөн. Райдайән - №4, 2009.

уыцы бомбәе уыцы базармә чи бахаста, уыдон! Іәз аегәр фидар дәр разындтән, уый хүзән дудгәбойнаджы цәф кәй хәдзарыл сөмбәвлд! Мәе къаехтыл ма күүд сләууын, зоныгձавд күүд наә фәввәййын! Уәе мәе райсомы артгаенәг, уәе мәе изәры уаттәнәг! – уым фәләууыд сыйгоймаг йәе ныхасәй, йәе армытъәпән йәе уадупыл авәрдта, йәе цәвстүтәе аәрциынд кодта аәмәе афтәмәй басабыр.

Уынджы дәләмәе 'рцәйцид иу бәрзонд уәйәнгәс сыйгоймаг, йәе уәхсчытыл тәнәг кәлмәрзән уәгъдәппәрст. Йәе къухы урс-урсид лыстәг уистәй быд къаннае къалати. Цыди сыйгоймаг аәмәе йәе зәрдәйи дзәбәхән дардыл тылдта йәе къалати. Дуканийы раз сыйгоймаджы афтәе бадгәе күү федта, уәед аәм фездәхт, йәе разы аәргүбыр кодта.

- Исты дәр рисси, мәе мадыхай?

Уый ракаст аәмәе кәөгәйе бazzад аәнәзонгә усмае.

- Мәнәй цы рисси, уый күү фәррисид де знагәй! Фәләе ам мәе ристәй не 'рбадтән, мәе фәлләдәй аәрбадтән.

- Зәгтын, кәед дын исты феххүс хъауы.

- Хуыцауы зәрдыл дзәбәхәй ләуу. Мәнәе мәе дуканимә хъауы аәмәе уал ам аәрбадтән, хур дзәбәх касти 'мәе.

Усацыд. Сыйгоймаг чызгмәе бакаст. Афтәе йәем иу каст бакодта – бәстәтты кәсүнүл күүд схәсцыдаид кәйдәр куринаң чызгмәе! Фәләе уәддәр бамбәрста – уымәе хъуыста чызг. Күүд ләууыд, уымәй дәр ай бамбәрста. Күүд нысабыр, уымәй дәр. Іәмә та наал фәләууыд аәнәдзургә сыйгоймаг:

- Райсомәй-иу мын мәе уатмәе цай аәрдавтаид, йәе хъарм, йәе адджен тәф-иу йәе сөрмәе сбадт агуызвәйән. Ди уал, дам, цай ацым, мах, дам, кәртмәе ақәсәм. Цалдәр хатты сәем мәхи фәттыхс кодтон зәронды бынаты мәе цы сөввәрдтат?! Іәмәе аәз нырма хүг дәр аевзәрдәр күү никавмәй аәрдүцдзынаен, кәрт дәр аевзәрдәр күү никавмәй ныммәрзәдзынаен. Іәмәе сымах уәе тәккае аевзонгыл күү стут, аәмәе аевзонг уд хуысәгәй аеппиндер күү не 'фөдәй. Нәй. Къәсәрәй ақәсүн мәе наә баяагътой. Іәмәе ләппу дәр уымәе гәсгәе аеруарста уыцы күистүтәе. Уәдәе уымәй размә наә хәдзары наә уыди наә ләппу аәмәе уәед цәуылнәе бирста кәрт мәрзынмәе, кәнәе фосмәе зилпынмәе! Фосы кой-иу бакодтаиккй, кәрт-иу ныммәрзатаиккй, стәй-иу аәрбацыдаиккй мидәмәе, сәе худын-иу сәе билтыл аәрхүссоын наә күымдта, әвәеццәгән-иу аәдде цәуылдәр худтысты аәмәе-иу худт наә фесты. Чындызән-иу йәе

уадултæ сырх адардтой. Уыцы хъæлдæг, уыцы аэмвæндæй-иу сæ күй федтон, уæд-иу загттон мæхицæн: цымæ ма дунейы мидæг мæнæй амондджындар искуы исчи ис? Мидæгæй-иу хæдзары митæм фездæхтаид чынды, æлхынцытæ халæгай-иу сыл азылди, азылди, аэмæ-иу дзуарбадæн фестади наэ хæдзар. Ёз дæр-иу уæдмæ маэ цай бацымдтон аэмæ-иу систадтæн, уæдæ цы кодтаин. Лæппу-иу къæбæр ахордта аэмæ-иу йæ күстмæ ацыд. Уæддæр хъæдгæсы күст кодта – ууыл сахуыр кодта уартæ Алагиры, хъæдгæсы күсттыл. Ёмæ мын æй, маэ зæрдæ цы зæгтыг, уымæй, уий аэрцардта. Мæнæ хъæдмæ не 'фтыди, - уымæй лæппу пайды нал уыди мæнæн. Уас аэм кувынмæ фæцыдæуа аэмæ йæм кувинæтæ фæхастæуа!

Сылгоймагмæ афтæ фæзынд, цима чызг базмæльд. Ёмæ уæд, аевæццæгæн, хъæды кой кæй скодта, уымæн базмæльд. Ома, уанцион наеу!

Цы зоны горæтæг чызг хъæды диссæгтæн! Уыцы тымбыл бæлæстæ сæ тымбыл зæнгтæ зæхмæ күйд фидар ныццарæстой, уий чи фена, уий йæхæдæг дæр фидардæр æрлæудзæн зæххыл. Уæдæ күйд зæнхъæл у ацы чызг! Ёмæ сæ фидар цæнгтæй кæраедзимæ уыцы арахстгай бавнал-бавнал күй сисынц, уæд та! Нæ, уыцы стыр бæлæстæ уд цардмæ здахынц, цы фæнды фыдфæлвæрæнтæ ма байнафа уд, уæддæр.

Ёмæ та чызгмæ аздæхта йæ ныхас:

- Йæ къæхтып ма цы лæууы наэ лæппу, уий – хъæды руаджы. Бирæ уарзы хъæд. Цалынмæ ныл уыцы дудгæбон наэ сæмбæлд, уæдмæ-иу нын цас фæкодта хъæды хабæртæ, изæры-иу күй аэрцыди йæ күстæй, уæд. Мæнæ-иу цима æндæр паддзахады уыди аэмæ уырдыгæй аэрцыди, дард чи у махмæ, ахæм паддзахады. Ёмæ-иу йе 'рçыдмæ зæнхъæлмæ кастыстæм æз дæр аэмæ чынды дæр. Стæй ныл наэ хуыцау ныккалди. Иу дæр нал базыдтам аэмæ иннаэ дæр. – Сылгоймаг йæ кофтæйы дысæй къхсæрфæн райста, фæйнæрдæм ыл ахæцыд аэмæ йæ дыууæ къухæй йæ цæсттытæм счаста. Бафæлдæхта йæ йæ цæсттыл. Стæй ныуунарғыдта уыцы талынг дуне, талынг кæй уыди, уыл, зæххы уæлпçыар стыдта аэмæ йæ арамæ фæхаста. Цалынмæ фæстæмæ зæхмæ зæхти, уæдмæ зæххы йæхи хуызæн нал уыд – туджы цæмтæ ахъазыд зæххыл. Адæм кæраедзийл ныккалдысты. Кæмæн сæ сæр нал уыди, кæмæн – къах! Дунейыл аэмбуйы яеддæмæ ницуал уыд, адæмы аэмбуйы яеддæмæ. Кæсгæйæ бazzад уыцы талынг дунемæ

сылгоймаг. Стæй дуканийæ рауади дыууæ сылгоймаджы – дыууæ уыдисты, уий дæр сæ къахдæфтæв базыдта зæмæ, сылгоймæтæ уыдисты – уий дæр. Сылгоймæтæ хæстæгдæр фæцæуынц кæраедзимæ, сæ къахдæфтæ та æнæрхъæцдæр сты зæмæ - тæгъддæр. Уæдæ сын нæлгоймæтæу искуыдæй искуыдмæ ваййы сæ акъахдæф! Йæ разы сæ цыд фæсабырдæр, аевæццæгæн æрлæууынмæ хъавыдисты, ома цы бадт фиды ацы ран ацы хъæууыккаг сылгоймаг! Кæнæ ома, йæ цæсттытæ цы хуызæн нымбæрзат! Фæлæ не 'рлæууыдисты, аэмæ йын æхсызгон уыди, кæй не рлæууыдисты, уий. Ацы дæбæх чызджы яеддæмæ йæничи хъуыд ныртæккæ. Дæбæх æм хъусы, сабыр. Иуæй-иу чызджытау рөг фæрстæтæ наэ кæны. Уæдæ йæм, мæнæ суфа митæ-яедтæ чи сты, уыданаэ дæр ницы и, мисхалы бæрц дæр зæм сæ ницы и.

Къухсæрфæн æриста, бакаст чызгмæ. Чызг лæууыди йæ иугъæдон лæудæй зæмæ йын фæтæригъæд кодта сылгоймаг – йе знаджы зæнгтæ ахадзисты уыцы æнæзмæлгæ лæудæй кæйдæр чызгæн! Уий æффæрмæй лæууы, уий йæддæмæ зæнцион у афтæ лæууын! Уæд та йæм бахатид, чи зоны фæуадзид йæ лæууын зæмæ йæ цуры абадид иу гыццыл. Фæлæ күйд акæнид бадгæ дæр, бадынмæ йæ 'вдæлы! Уæд та йын бузныг зæгъид зæмæ йæ ауадзид ныр? Фæлæ йæм тынг цыди йæ мæгууры хабæртæ кæнен ацы хуры хъармæ зæмæ та аздæхти йæ хабæртæм:

- Ёмæ, дам, фыдвæндагыл мыйд ныччынди. Бындуурсылд макуы фæуой, фыцлагæтæ – иу сын дзы исчердæм уæзгæ күйд наэ сæ ныхæстæй, күй! Мæнæ сæ цима æрмæринæй фæбæрстой зæмæ сæ хъамайы фынðæй фæбæрдкытæ кодтой. Нæ йæ угътам – лæппу ма йын мæ сусæгæй дæр ацамыдта – кой дæр æй ма скæн! Мæхæдæг арвæ цыдтæн зæмæ зæхмæ зæхти: наэ дæр уадзын. Ёмæ, дам, халат балхæнон дæуæн, хæдзары, дам, кæй дараї, ахæм хъарм, фæлмæн халат. Коцорайæн та дам – цырыхытæ. Йæ цырыхытæ, дам, дон хъарын байдытда. Уæддæр йæ цыди сæр цы уыд, уий йæ цæсгом наэ хъæцыд схъæр кæнен. Мæ сæр амæла! Йæ къабатæ йын уынгæт кæнен байдытой зæмæ уæгъддæр къаба зæххæнын уыд йæ зæрды. Уий фæстæй йæ күй арæмбæрстон, уæд æй раздæр цæмæннæ зæмбæрстон, мæ зæрдæйыл хъустæ цæмæннæ уыди раздæр, аскъуыйа мат зæрдæ! – сылгоймаг йæ дыууæ армы къуырф æвæрдакодта фæрсæй-фæрстæм, йæ цæсгом ныххаста уыцы къуырфмæ зæмæ исдуг йæ сыбыртæ нал сыхъуист. Ёраеджиау йе 'рмтæ цæсгомы уæлæ уæгъд зæлд кодтой,

афтәмәй райдында йәхшицән дзурәгай. – Аәмәә әенхъәлцауаји алы чындз дәр рәсүгъедәр кәнен, рәсүгъедәр аәмәә нывджендиәр, фәләе ууыл күнд фидында үе 'нхъәлцау, мах чындзыл, афтәе – никәуыл! Бәрзонд, әлвәстәнг, әлвәстгүр – күнд наә йыл кодтаид фидаугәе дәр! Ноджы аәфсәрмү кодта, губын ыл кәй фәзынди, уымәй, иууыл аәмбәхсыныл архайдат. Фәләе күнд и губынаен бамбәхсән! Аәмәә та-иу йәе уадултәе сырх адардой.

Ләппү йәе күистмәе күн ацыди, уәд та мәем нәүүәгәй ма ныххата! Тагъд, дам, фездәхдзынән, сихорелефонмәе, дам, ам уыздынән. Дәүән, дам, халат алхәндзынән, Коцорайән – цырыхъытәе аәмәә, дам, фәстәмәе фәзилдзынән. Коцора – уй нәе ләппүйи хүндта афтәе, йәе сәр къәбәлдзыг кәй ууди, уй тыххәй. Ныр йәе фәәд дәр нал бazzад йәе сәр къәбәлдзыг кәй ууд, уымән – аләсти. Мастән цы ләууы!

Цы кәнен ацы чындз? – мәехи рафарс-бафарс кәнен. Мәе сәр амәла, мәе сәр ай күнд наә ахста, цәмәе афтәе ныйиттәг и горәтмәе цәуыныл. Уәдәе уымән «нәгъ» зәгъай аәмәе ма фәстәмәе фәкәес! Нәй, нылләууыд: аудаз мәе, аәз, дам, дын мыдджын къаффеттәе 'рбахәсдзынән, бирәе, дам, сәр күн уарзыс. Дзургә-дзуриң дзы йәе губын аәмбәхсын ферох и, әвәеццәгән, күн наә йәе аудазон, уй тасәй. Ныр ын бакаасын йәе губынмәе аәмәе та мәе зәрдәе аәхсызгон змәлд ныккәнни мәе риуы – уыцы дзәбәх хәецид әеддәмәе йәе губын аәмәе мәхицән залытөн – дәтт ай, ныр аәфсәрмү ма кән дәе чындзәй, йәе разы дәе зөнгүйтүл әерләуу аәмәе дәе зәрдәйи фәндияг әрбахъәбис кән уыцы губын!

Чындз бамбәрста, кәдәм кәсүн, уй. Йәе уәләе цы бигае къандзолгонд үйд, уй фәәдҗитүл әрбахәецид, әрбайвәэста сәе аәмәе сүл әедде йәе къухтәе әрбавәрдта. Стәй йәе дыууае уадулып фәйнәе сырх тәппи абадт аәмәе афтәе сифидтой йәе уадултәе, афтәе! – Сылгоймаг та йәе ныхасәй фәләууыд, ие 'нкъард цәсттыг фәйнәрдәм арадав-бадав кодта, фәләе сәе уромын никүн бафәрәэста аәмәе сәе уәд ай размәе сарәзта, зәхмәе. Аәрәджиау йәе дзабыртәе сүндта, цыма искае дзабыртәе сүндта, афтәе, аәмәе сәм нывнәлдта, сәе бәттәнтәе син аәрыгәрста – кәд сәе исчи райхәелынвәнд кәнен, уәд ай райхала ацы губыр бадтәй аәмәе йәе дзәбәх бабәдта. Бәттәнтәй сыхәелынвәнд никәмәе үйд аәмәе сәе ныууягъта. Стәй аәненхъәләдже ныллаег хъәләөөй,

цима дзабыртән савхицән дзырдта афтәе хәстәгәй хәстәвгәе, уй хузызен райдында:

– Искүйдәм-иу күн цыдтән – аенин цаегүә та кәдәм кодгон, кәд иу хъәвубәсты зиан үйд аендәр – уәд-иу мын мәе дзабыртәе уыцы сыгъдагай мәе разы авәрдтаид, йәххәдәг-иу мәе уәлхъус пәууыд, цалынмае-иу мәе къаҳтәе зерттыстан дзабырты, уәдмәе, стәй-иу фәгүүбыр кодта аәмәе-иу мын сәе бәттәнтәе абаста мәе дзабыртән, уыцы дзәбәх гәләебубаст-иу сәе акодта, уй фәстәе-иу хъумамәе раст алаууыдаид мәе разы аәмәе-иу мәем йәе мидбылты бахудтаид. Фырцинае-иу мәе кәууын кәд мәе билапгымәе не схәццәе!

Уәдәй абоны онг горәтмәе никүуап рацыдтән. Күнд ма рацыданын уыцы фәндагыл, күн! Аәмәе ныр дәр наә рацыдан – кәм рацыданын ныр дәр, фәләе мыл уыцы хъууды бафтыди аәмәе мәе суләефүн нал уадзы, майап суләефон. Халат балхәнөн хъумамәе, чындз мын цы хузызен халат аәлхәненмәе хъавыди, ахәм аәмәе йәе уын номыл дарон. Афтәе йәе дарон, әвәрдәй йәе дарон уй номыл. Чындзы номыл. Аәмәе уй тыххәй фәәцүүныл дән. Цыма мын ай иәххәдәг әрбахаста уыцы бон, афтәе. Райсдынән-иу ай, мәе цәнгтәе-иу дзы аттысдзынән, фәцинтае-иу ыл кәндзынән, чындзимәе-иу фәнүхәстәе кәндзынән, стәй-иу ай рапасдзынән аәмәе иу ай йәе быннаты нывәрдзынән. Хуыздар ницы әрхүүуди кодгон аәмәе цы кәнен. – Сылгоймаг базмәлыйд, афтәе зынд – ныртаккае сыйтձән, фәләе наә сыйтади, аәнасуи йәе цәсттыг әрхаста дуканийи рудзынтыл аәмәе әрхәсүйдисты йәе цәсттыг: гом рудзынджы мидает сәе гом цәнгтәе дәлвәйнәтмәе әруагътой, афтәмәй әеддәмәе касты дыууае чызды. Цыма зенкъард үйдисты чылдажыг, афтәе йәем фәзынди аәмәе бадис кодта – цымәе цәуыл зенкъард уй үйдон та? Нырма сәе йәе амонд къахыр дәр күн никәмәен фәци, аәмәе йәем кәмдәр сәе алкәмәе дәр аәнәхъәнәй күн кәвөи йәе амонд. Дзәбәхәй сыйсәмбәләд. Уымәй хуыздар ницы и – ләг йәе амондүл дзәбәхәй сәмбәләдән. Мәнәе ыл мах күнд сәмбәләдистәм, афтәе. Аәмәе махән та тайгае наә бакодта, иу цефәи дыууае хуыцауы цәфы фестам мах. Уәе, мәе тыштыл хъәбуп, уынгае дәе уәддәр күн фәкәдтән! Дәе авдәнү хъавдмае дын мәе сәр күн әруагътайн аәмәе стәй сыйкытмае күн ахастайн мәе сәр.

Сылгоймаджы әрфәндиц چызмәе бакаасын – аегәр ләууы! Уәд та иәм бахата, исты арфәтәе дәр ын ракәнта аәмәе иәе арвита мидәмәе. Фәләе уй фәстәе дәр йәе цәст наә уарзта – аегәр дзәбәх

чызг уыд әемәе уый хуызән дзәбәх чызгәй уынг күң сафтид уа, уәед маңы бazzайдзән уынджы! Цалынмәе йәхәдәг бада, уәедмәе ма алаууәд уый дәр. Йәхәдәг дәр ныр сыйтынхүс у – кәдмәе хуамәе бада кәйдәр уынджы, кәйдәр дуканий дуармәе, кәйдәр бандоныл?! Әмәе йәхәдәг дәр нәе бафиппайдта, дзурын та күнд райдында, уый.

- Авдән хәедзары дзуар у, йәе сабыр дзуар. Агъәц, бавзардыннае йәе. Дзәбәхәй йәе бавзар. Цы көнамәе бакувай, уымәй рәхдҗы авдәны хъәр күнд райхуыса! Махән уартәе кәдәв нырмәе нал райхуыст нае хәедзарәй авдәны хъәр! – Уым цәхгәр фездәхта йәе ныхас: - Гъә туг сыл ныууара, сув туг сыл ныууара! Уәдәе ма дәе ләт маст баудадзән, әемәе уымән разнагад кәндәйнәе, уәед цы нае вәйи! Фәләе йәе хорз дәр кәмән нае зонай әемәе йе 'вәэр дәр, уыдонае бахәссай дәе сыйғыноң хәләнхөс әемәе йәе уыдоңы астәу фехалай! Ара сөе күнд нае ныццаевы әемәе сөе зәй күнд нае фәласы! Мәе иунәт йәе зәрдәмәе хуусынтыл күнд фәци, афтәе сөе зәрдәтәм фехъусой! Мәхи ныффидар көнин, баләбүрүн аәм, мәхиуыл күнд фәхудын, ахәм ныхәстәе дәр аәм сөфәразын. Нәй, нае дәр аәм ныхас хуусы, нае дәр аәм уайдзәф хъары. Ныр ыл иу-цапдәр боны цәууы, әемәе йәе күистмәе күнд араст и, афтәе йәе разы әерләууыдтән. - Махәй фыддәртәе дәр цалыл әерцәуу, уал амонды күң уайд мәегүүр хәедзары мәнәе. Әмәе дзы цал систа йәе күх йәе царды! Иу дәр нае. Әмәе уәдәе мах иннае адәмәи цәүүүлнәе фәзмәм! Хәеуид әемәе мәнән дәр ныфсытәе ды авәерис! Ләт дәе ды, наелгоймаг дәе! – Ныр ын уайдзәфтәе көнин, фәләе мәхәдәг мәе удыл дәндагәй ныххәцүйтән: мәхи күң нае бауромон, күң ныххәкүүрүц көнин йәе разы. Ләууы әемәе ләууы. Нәе дәр иу дзуры, нае дәр – иннае. Әмәе ыл уәед бынтон нал бацуаерстон - иу та ма дзы аәфсарм хөнинц. Мах нырма ирон адәм стәм, әемәе ирон ләт кәүгәе дәр күң нае кодта йәе бинойнагыл. Худинаң күң уыди!

Уый ләууыди, ләууыди, стәй гүбыр-гүбыр иннаердәм азылди. Әвәеццәгән йәе цәсситтәе амбәхстана.

Далаң нын Бакойы горәтү аәрвад цәрү. Адоны фыдаелтимәе иу артәй байуаерстон, йәе кары чи бацыд, цардаен ие 'нцой дәр чи бавзәрста 'мәе зын дәр, ахәм. Арвыстон аәм. Дыгууә күүрийи бәрц ам фәци. Хъәедмәе йемәе цыд, уынджы йемәе ләууыд, хәедзары йемәе бадт – нае дзы фәхицән и, әемәе – хуыцауы

дзәгъәслы. Мәнән, дам, цард ад никәимәуул скәндзән, искаимәе, дам, әнгады цәрдтытәе көнөн, уымән та, дам, мын мәе цәсгом бар нәе дәттү. Афтәе мын аей рафаэмыдта се 'рвад. Йәхәдәг мәм баҳатыд, уадз, уал, дам, аей, рәестәг, дам, ын күң ницы 'схес кәна, уәед, дам, ын мах бөн ницы у.

Сылгоймаг та йәе цәститтәе рудзынгыл аәрхаста, дыууәе чызджы дәр та аүыдта, стәй аәртхыраңгәнәдҗы хъәләпәсәй заты:

- Цардхалджытәе равзәрди адәмәи 'хәен әемәе сын сәе дзәбәх цард фехәлтой адәмән, искаїй дзуармәе күнд бащуай әмәе йәе күнд фехалай, афтәе. Уйданаеий искаимән йәе цәст скъах, иәе рахиз цәст әемәе ийн афтәе зәгъ – уый та дзы дәу, гъеуәд ын хъәууы, гъе! Ныр, цәрәнбонты фәрәсәй-фәрстәм чи фәцард, уыдонаеий иу күүпецәй агаепп ласта, иннае әнәхәлафәй аззади. Әмәе хъәздыг әемәе мәгүүр иу фынгыл күң нае фәразынц иумәе! Әмәе афтәмәй хәләнхөс дәр хәлә, хәдтәхдиктәе дәр хауынц, поездтәе дәр фәлдәхынц. Әндәр, уыцы базар уым нае уыди амәй размәе әемәе дзы кәд цы фехәлди?! Иу хатт дәр дзы никүң ницы фехәлди.

Сылгоймаг йәе ныхасәй фәлгәууыд, йәе цәнгтәе кәрәедзийи жембуар аәрбауагытта, стәй сәе йәе уәерджытәе аәрхаста әемәе сыл жөрөнцәди. Әвәещәгән йәе астәу фәрпист уыцы раст бадтәй, жемәе, ома, цалынмәе нае сыйгадтән, уәедмәе айтынг көнөн мәе астәууы нуәрттәе. Бадти әемәе фарсты нысаны хуызән зынди, цыма заххыл цы бирәе фәрститтәе ис, уыдоңы фәстәе йәе аәрәвәрдта цард йәхәдәг.

Аәрәджиау йәе сәрүл күң схәңцид, уәед чызг уым нал уыди. Ацыди. Әмәе ийн хъыиг нае уыди, кәй ацыди, уый – аегәр хорз дәр фәләууыд уыцы 'наэзмәлгәе ләүдәй әемәе йәем аегәр хорз дәр фәххуыста. Уый де 'дде, хәедзарвәннаджы чызг чи у, ахәм у, уыйеддәмәе дәм әндәр иу ныхасмәе дәр не 'рләууыдаид, цыма дын нае хъусы дәр ныхас, иәхи афтәе равдыстаид әемәе дәе рәесты асыффитт кодтаид. Уый та уәдәй уәедмәе фәләууыд, әемәе ис рфыг дәр нае базмәлгүйд. Фәләе ийн йәе хъәләс күң фехъустаид! Нәе йәе федта мидәмәе цәүгәе, әндәр аәм исты сдзырдтаид, уый та ийн арфә ракодтаид! Әмәе йәем уәед маңы сдзырдтаид, уый гәнән күнд и! Уый хуызән аәльдауджын чызг әемәе маңы сдзура!

Уыцы хууыдтытәе күнд кодта, афтәе йәе цәститтәе сзылдта

Дүканийы рудзынгмæ аэмæ йæм кæсгæйæ аzzад. Дыууæ чызджы-иу фærсæй-фærстæм цы рудзынгæй кастысты, уырдыгæй ныр та, чызджытæй дзæвгар хистæр чи уыдаид, фæлæ нырма æрдæгкармæ дæр чи наæ бахæцçæ, ахæм хæрзхуыз сylгоймаг кasti. Йæ цæгом æddæмæ араæт уыд рудзынгæй, афтæмæй кæсгæ та йæ размæ кодта, рудзынджы дæлвæйнæтмæ, цима дзы исты фыстытæ уыд уым, рудзынджы дæлвæйнæтгил аэмæ уыдон кasti цима, уыцы фыстытæ. Стæй раст слæууыд аэмæ йæ уæхчы сæрты адзырдта фæстæмæ:

- Мидæмæ йæ ахæссут, фæсмон аэм куыд наæ 'рçæуа йæ ныхæстайл. Чызг уыди, куыд æнхъæла.

Йæ ныхæстæй йæм хьуысгæ фæкодтой сylгоймагмæ – дуар кæрæй-кæронмæ тыгъд уыди – фæлæ сын аэмбаргæ ницы бакодта. Ієнауи йæ хьуыдыйы æрæфтыд – уый сæ хистæр уыдзæни чызджытæн, уæртæ бахизæны чи лæууыд, уымæн дæр, уæлæ рудзынгæй чи кasti, уыдонæн дæр.

Іємæ схæцыд йæхиуыл – адона уал афæрса. Адоñмæ куы наæ разына, уæд æндæр искуы рацагура. Куыд наæ ссардзæн иу дзæбæх халат! Хъæуы æндæр дзырд куы наæ и, горæт, дам, дуканийæ байдзаг!

Куыддæр, фезмæлон, загъта, афтæ уæртæ дуканийы гом дуарæй рагызт, æрдæбон рудзынгæй чи каст, уыцы хæрзхуыз сylгойстæг, комкоммæ йæм баçыд, йæ разы æрлæууыд.

- Цом мидæмæ, мæ мадыхай, наæ чызджытæ дын халат равзæрстой аэмæ дын кæддæра бæззы, - стæй йын йæ рæбынкæдзмæ бавнæлдта аэмæ сæ фæлмæн къахдæфтæй бараст сты дуканийы гом дуармæ.

Уæдæ йæ уымæн фæуугæтæ иунаæтæй, уымæн, - хьуыды кодта сylгоймаг цæвугæ-цæуын. Дзургæ дæр аэм уымæн ницы скодта, ома, баçæуон мидæмæ аэмæ ме 'мæллтæн зæгъон, аэмæ уал ын, ома, цалынмæ равзарæм халат. Уый уал ам абадæд, ома, цалынмæ мах халат æвзарæм, уæдмæ.

Рудзынгæй йæм цы дыууæ чызджы кasti æрдæбон, уыдонæй иу хæцыди тар морæхуыз халаты уæхсчытыл. Халат уыцы æрбакæнинæввонг уыди чызджы къухты. Иппæ чызг йæ фарсмæ лæууыди, халатыл чи хæцыди, уымæн. Уый семæ наæ уыд, æдде чи лæууыди йæ тæнæг дарæсы, йæ зæрдæисгæ лæудæй, йæ мæгуыр бинонты хабæртæ кæмæн фæкодта, уыцы чызг, аэмæ бадис кодта сylгоймаг – уым йемæ куы фæлæууыди, иу боны бонцау, уынджы,

уæд аэм ам, мидæгæй куыд фæци æнæ ракæсгæ!

- Ацы бæзджын кофтæ рагасæм, - загъта уæдмæ, мидæмæ йæ чи бакодта, уыцы сylгойстæг – ныр уый сæ хицау кæй уыд чызджытæн, ууыл аэм гуырысхо нал уыди сylгоймагмæ. Стæй февнæлдта кофтæмæ, йæ æгънæджытæйын иугай фелвæста сæс бынæттæй аэмæ араæстгай ахæцыд кофтæйи уæхсчытыл. Раласта кофтæ аэмæ йæ чызгмæ радта, халатыл чи хæцыд, уымæ наæ, фæлæ иннæмæ. Уæд, халат кæмæ уыд, уый йæ æрбакодта сylгоймагыл. Іємæ йын дуканийы хицау йæ рон æрбабаста халатаен. Уый фæстæйæ æртæйæ дæр йæ алыварс азыпдышты сylгоймагæн.

- Дæ тæккæ аккаг у, раст дын æй цима дæ уæлæ скарстой, - загъта, хицау чи уыд, уый аэмæ йæ къухтæ кувгæ чи фæкæны, уйайу разæнгарды дард скодта уæлæмæ.

- Мæ аккаг та куыд наæ у, куыд наæ, акæс-ма, гъа! – йæхимæ æркæс-æркæсæй нал æнцад сylгоймаг, - фæлæ ацы хуыз уарзын, уый та цæмæй базыттат – стыр хуыцау, ды лæгæн маçы кæн!

- Мах дæр хьуамæ зонæм истытæ, уæдæ ам цы ми кæнæм! Фæлæ дæ гъеныр мах дæр иу хæрзиуæг курæм аэмæ нын æй хьуамæ дæ цæст бауарза; афтæ йæ банымайæм, цима дын ацы халат дæ чындз йæхæдæг балхæдта, уæд дын æй балхæдта цима, горæтмæ йæ куы наæ уагътат аэмæ уæддæр куы рацыди, уæд. Ам дын æй балхæдта цима мах дуканийы, фæлæ дын æй. мæгуыр йæ дзæбæх удыбентæ фæуой, хæсгæ наæ акодта. Ахæсса дын æй, уыцы бон æй нал фæци. Іємæ дын æй цима йæхæдæг ныуугæтæ ам æлхæдæй, уый фæстæйæ йæм дæхæдæг куыд æрбаçæуай аэмæ йæ дæхæдæг куыд ахæссай, афтæ.

Дуканигæсси ныхæстæм æрлынкæрд и сylгоймаг. Ієни сæ аэмбаргæ дзæбæх наæ бакодта, фæлæ сæ æнкæрдæй кодта йæ ныхæстæ дуканийы хицау аэмæ йæм уый баххæрдта. Йæхæдæг та чызгыл хьуыды кодта, æдде чи лæууыди, уыцы чызгыл – уыцы бæстæттæйын кæуылты ракодта йæ хæртæтæ ие мбæллтæн!

- Іємæ йæ ныр ахæсдзынаæ, - сylгоймаджы уæхсокыл йæ арм æруагæтæ дуканигæстæ хистæр.

- Ахæсдзынаæ æй, ахæсдзынаæ... Куыд наæ йæ ахæсдзынаæ! дзургæ-дзурын сylгоймаг халаты уæллаг æгънæг рафтыдта, йæ къух йæ тары аттыста.

Дуканигæсси кæрхæцыд йæ къухыл.

- Афтæ дын куы загътон – цима дын æй дæ чындз балхæдта, дæ дзæбæх чындз, ам дын æй цима балхæдта, мах дуканийы, аэмæ

йын цыма аепхæддæй бæззади ам.

- Гъæ, мæ мæгуыр уд ын дыууæ судзgæ цырагты феста!
Цæмæн æнæрхууыды разындтæн, цæ, цæмæннæе рацыдтæн æмæ
йын иу нæ фæлæ цалдæр уæгъд къабайы дæр цæмæннæе
балхæдтон!

- Æмæ йын ныр æхца фидын нал хъæуы.
- Күнд нал ын хъæуы, ома, æхца фидын та?
- Уæд ын бафыста, цыма, чынðз, дæ чынðз йæххæддæг.
- Абабау! – фестæлфыд сylгойmag. – Æмæ наэ цы хæсджын
стут?! Мæнæ мын æнæуи кæй лæттад кæнут, уйй мын æгльгæд
нæу?! Æмæ хæдзар куы хуийнаем нырма, æмæ наэ фæздæг куы
цæуы, уæд афтæтæ гæнæн и?!

- Нæннæ, - сylгоймаджы уæхскыл та йæ арм æрæвæрдта
дуканигæсты хистæр. – Цыма дын æй дæ чынðз балхæдта, æмæ
фefçæрмы у дæ дзæбæх чынðзæй. Стæй халат дæр æрмидул
кæны рахæц-бахæцæй. Æмæ йæ мауал дзырдаг кæн. Гъенýр нæм
цырыхъытæ куы уайд, уæд уын уæ лæппуйæн та цырыхъытæ
арвитиккам. Цыма уыдон дæр чынðз йæххæддæг балхæдта йæ Коцора
сæрхыцауæн. Фæлæ цырыхъытæ нæй мах дуканийы. Лæппуйæн
та афтæ зæгъ – мах номæй йын зæгъ мæнæ: кæмдæр иу чызг и –
дард ран нæй, стæй быnton хæстæг ран дæр нæй. Чызгæй та ахæм
чызг у æмæ зæххыл куы фæзилай – дыккаг ахæм не сæрдзынае!
Æмæ уымæ кæсы, сымах лæппумæ. Фæлæ сæркъулæй цæуы, а
сымах лæппу чи у, уйй æмæ йæ наэ уыны. Кæй уыны, сæркъулæй
чи цæуа, уйй, йæхи куы наэ уыны!

Сylгоймагæн йæ къух йæ тары тъыстæй бæззад: кæм уа уыцы
дзæбæх чызг, æмæ йæ цымаæ цæмæй зоны ацы хуыцауысконд
дуканигæс!

Феврал, 2005.

ДЗОДЗАТИ Вано

АРГЬÆУТТАË

МÆГУР ФИЙЙАУ

Бæрzonд хуæнхаг гъæуи цардæй мæгур фиййау, æ ном
кундтæй Мæхæмæт Ираэлтæй седзæрæй æмæ цæмæй æстонгæй
ма рамардайдæ, уой туххæй фустæ хизта, авд анзи ибæл ку
рапуудæй, уæддæй фæстæмæ. Цардæй хъæбæр игъæлдзæгæй, æ
зинðзийнадæ гъуди дæр наэ кодта. Алкæддæр имæ уидæ дзол æмæ
слæнæ. Фулдæр ба æй наци гъудæй.

Мæхæмæт адтæй хъæбæр зæрдæхæллар, берæ хæттити
мæгур адæми фæййервæзун кæнидае уæззau уавæртæй. Уой
туххæй Мæхæмæти нимадтонцæ æмæ æй уарзтонцæ. Æ алли
хуарзdzийнадæ фæсте дæр ин æримисиуонцæ æ нийергугти æмæ
дес кодтонцæ, уæхæн уæззau гъуддаги фæсте уæхæн
хуарззæрдонаæй куд байзадæй.

Фалæригон лæппо еци дзубандитæ гъуди дæр наэ кодта. Уомæ
дессаг кастæнцæ æндæр гъуддæгтæ.

Сувæллон ма ку адтæй, уæд сагъæс кодта горæтмæ
фæлледзун æмæ адæмæн æнхос кæнунбæл. Еуæй-еу хатт рандæ
уидæ идард фæндагбæл æндæр гъæутæмæ æмæ устур
горæттæмæ. Адтæй берæ горæтти, гъæути, фал алкæддæр
æрбаздæхидæ æ гъæумæ. Æ гъæумæ æрбаздæхидæ уой туххæй
æмæ уоми зундгиндæр кодта. Цалдæнги дуйней хуарз базона, уæдмæ
изолмæ цæууни хабар наэ уодзæнæй.

Ралæудтæй, рагæй ци фæххиста, еци рæстæг, æмæ рандæ æй
хъæбæр изол бæстæмæ. Берæ фæххадтæй æмæ бахаудтæй еу
устур горæтмæ. Ами æрлæудтæй æмæ адæмæн хуарзdzийнæдтæ
кæнун байдæдта. Еу рæстæг си фæццардæй. Еу бон ба фегъуста -
горæти хæцу загъта: «Цæудзæнæнцæ еристæ, кæцитæми
бæрæттонд цæудзæнæнцæ зундгиндæр. хъаурæгиндæр
нæлгоймæтæ. Ка фæххъяурæгиндæр уа, уомæн лæвæрд
æрцæудзæнæй паддзахи кизтæ æмæ хъæбæр берæ

тъаэздугдзийнадаа».

Паддзахи кизги рæсугъддзийнади туххæй цудæй берæ дзубандитæ, фал æй уингæ ба берæ неке фæккодта. Мæхæмæти бафæндæ адтæй паддзахи кизги фæууинун. Ёрбацудæй загдæ рæстæгмæ паддзахи хæдзари размæ æма фæууидта кизги. Мæхæмæти берæ рæстæг æхе нæ ракадта паддзахи кизгæй. Ёхæцæн дзурд равардта, еристи ке архайдзæнæй, уобæл. Еристи архайгутæй беретæ адтæнцæ хъæбæр хъаурæгин, фал Мæхæмæти уонæй нæ фæттарстæй, æхебæл æ зæрдæ дардта.

Ёрæмбурдæнцæ еристи архайгутæй. Радзурдтонцæ син, еристæ күд цæудæнæнцæ, уой.

Еристæ райдæдтонцæ.

Еристи архайгутæй минкъийæй минкъийдæр кодтонцæ, фал Мæхæмæти ба изайгæ цудæй хъаурæгинти рæнгни. Байзадæй ма дууæ хъаурæгиндæри, сæ еу адтæй Мæхæмæти. Дугкаг ба адтæй хъæбæр бæрзонд, адтæй хъæбæр хъаурæгин. Мæхæмæти бунати æндæр расагъæс кодтайдæ: «Дзæгъæли нæ архайун еристи?» Фал Мæхæмæти сæрмæ уæхæн сагъæс нæ бацудæй. Ё хъаурæбæл æ зæрдæ дардта. Лæдæрдæй уой, æма ин фæууæлахез ун уодзæнæй хъæбæр зин, фал æй еци сагъæс нæ лæуун кодта.

Мæхæмæти фæххъаурæгиндæр æй, æ нихмæ ка хуæстæй, уобæл. Мæхæмæти райста тъаэздугдзийнæдтæ æма кизгæ.

ЗУНДГИН УОСÆ

Цардæй Алагири кьюпец. Ё ном хундтæй Алихан. Хадтæй берæ бæститæбæл æма уайæ кодта аллихузон дзаумæуттæ. Еу хатт æ зæрди æрæфтудæй изол бæстæмæ рандæун. Балхæдта берæ аллихузон дзаумæуттæ, байхуæрста косгутæ, æ бийнонтæн «хуæрзæбонæ рayotæ» загтæ æма ранæхстæй æй æ косæги хæцæ.

Бацудæнцæ æнæзонгæ бæстæмæ æма æрбунат кодтонцæ æхсаавеатгæнæни. Бадуй Алихан, хуæруй, ниуазуй. Баимæ цудæй еу наэлгоймаг æма ин загтæ:

- Гьеи, кьюпец, ду махмæ æрбацудтæ изол бæстæй æма уомæй нæ зинис мах æгъдæуттæ.

- Эма уæмæ циувæр æгъдæуттæ ес?

- Ес нæмæ уæхæн æгъдæуттæ: кьюпец, кæци æрбацæүй мах бунатмæ, гъæуума мах шахæн искæна хъазар лæвар. Уомæ гæсгæ

ба æй бахонуй æхемæ иуазæггади æма гъазуй æ хæцæ наредити.

Ци кæна кьюпец? Фæндуй дæ, нæ дæ фæндуй, уæддæр ин цæугæ æй. Ё дзаумæуттæй равзурста хуæздуæр хъумæцтæ, ниввардта сæ сугъæрийнæ хæссæн тæфсеги æма рандæ æй шахмæ. Шах райста лæвæртæй æма фæрсун райдæдта кьюпец: кæци горæтæй æй, цитæ уæйæ кæнуй, кæмити адтæй. Алихан радзурдта æ еугур гъуддæгтæ дæр. Шах имæ байгъуста æма æй æрбахудта æхемæ исони бони наредитæй ragъазунмæ.

Изæрæй Алихан æрбацудæй шахмæ, е ба æй хиста наредити хæцæ æма ин загтæ:

- Гьеи, кьюпец! Игъосай мæн дзубандимæ. Ес мæмæ ахургонд тикис Изæрæй сæумæмæ æрагы дарун æ бон æй авд рохгæнæни. Тикис уони æрагы ку фæддара, цалдæнти наредитæй гъаст нæ фæууæн, уæдмæ, уæд дæ еугур дзаумæуттæ дæр мæн уодзæнæнцæ, дæу ба бастæй талингæ бунатмæ багæлдзун кæндæнæн. Фал тикис æ бунатæй ку фæзмæла, уæдта мæн гъæздугдзийнæдтæ дæу уодзæнæнцæ, мæнæн ба дæ ци фæндæя, уой бакæндæнæя!

Ци кæна кьюпец? Ледзæн ин нæййес, хилæ кæнуун не 'нгъезуй. Шахи хæцæ исарази æй. Бадуй Алихан æма æхе хæцæ хъæбæр хилæ кæнуй, аци горæтмæ ке æрбацудæй, уобæл.

Косгуттæ æрбахастонцæ тикис æма ин æ рагъбæл ниввардтонцæ авд рохгæнæни, райдæдтонцæ гъазун. Гъазгæй бон фæййевгъудæй, æхсæвæ дæр фæцæй, никкидæр ма дууæ бони æма дууæ æхсæви.

Алихан гъазуй шахи хæцæ наредити, тикис ба күд бадтæй, уотæ бадуй. Алихан нæбал нïббухстæй æма загтæ:

- Мæ бон нæбал æй гъазун. Мæхе нимайун хуæрди.

Шахи ба е гъуддæй.

Алихани талингæмæ багæлстонцæ, æ мулк ба ин баримахстонцæ.

Алихани хуарз уосæ Зæлинаæ хезуй æма хезуй æ лæти, е ба нæ зиннүй. Маци ибæл æрцæуæд?

Ёрбаздахтæй Алихани косæг, æ хъæппæлтæ æскъудтæ, хъæбæр надæй æма загтæ:

- Хуарз силгоймаг, идард бæсти шах нин нæ хецаун нийихæвста, цидæр имæ адтæй, уони райста. Еунæг æз ралигъдтаен, туххæй фæййервазтæн. Ци кæндзинан?

Зæлинаæ бафарста, күд æрцudæй еци гъуддаг, æма æхе ихæс

искодта æ лæги фæййервæзун кæнунбæл.

Æ косгутæн загъта, цæмæй нийихæссонцæ берæ миститæ æма сæ бакæнонцæ асики. Æ хæццæ райста берæ сугъзæрийнæ æма æвзестæ, æхебæл искодта нæлгоймаги хъæлпæлтæ æма рандæ æй налат шахи цæрæн бунатмæ. Шахи цæрæн бунати размæ ку бацудæнцæ, уæд Зæлинаæ æ косгутæн загъта:

- Æз шахи хæццæ нардити ку гъазон, уæд дуари бунти хæдзарæмæ уадзетæ миститæ.

Зæлинаæ косгути хæццæ æрбацудæй шахмæ. Æ косгутæн ба загъта, цæмæй дуари фæсте лæууонцæ сæ асики хæццæ. Шах Зæлинаæбæл хъæбæр ниццийнæ æй æма нардити гъазун райдæдтонцæ. Шах ин загъта æ гъуддаг. Зæлинаæ ба æй бафарста:

- Ци уодзæнæй, тикис ку фæзмæла æма рохсæнæнтаæ ку æрхауонцæ, уæд?

- Уæдта ами цидæр ес, етæ дæу уодзæнæнцæ, исуæгъдæ кæндæнæн еугур ахæстити дæр æма дин ратдæнæн уони гъæздугдзийнадæ æма сæ хъазар дзаумæуттæ.

Зæлинаæ исарази æй шахи хæццæ. Куддæр гъазун райдæдтонцæ, уотæ Зæлини косгутæ хæдзарæмæ дуари бунти уадзун байдæдтонцæ еугай мистити. Тикис берæ æнæзмæлгæй фæббадтæй. Миститæ хæдзари хъæбæр берæ иссанцæ. Тикис æзмæлун байдæдта, шахи дзурдмæ дæр нæбал игъуста. Æллунфæстаг тикис фæгтæпп кодта æма мастити расор-басор кæнүй. Æма рохсæнæнтаæ зæнхæмæ æрхаудтæнцæ. Зæлини косгутæ хæдзарæмæ фæммæдæт æнцæ æма мæстгун шахбæл сæхе ниццавтонцæ. Зæлинаæ æ косгутæн загъта, цæмæй еугур дуæртæ дæр байгон кæнонцæ, раудзун кодта еугур уацайрæгти дæр. Уони æхсæн адтæй Зæлинаæн æ пæг дæр. Райстонцæ шахи гъæздугдзийнæдæ æма параптæ æнцæ сæ цæрæн бунатмæ. Фæццардæнцæ берæ æма нивгунаæй, райгурдæй син берæ суваеплæннтæ.

ÆРИГОН ДЖИГИТ МОРАТ

Кæрæдземæ изол дууæ гъæуеми цардæнцæ æригон джигит Морат æма æ рæсугъд уарzon кизгæ Галия. Хъæбæр берæ уарzonцæ кæрæдзей. Сæ гъæути æхсæн адтæнцæ бæрzonд хуæнхтæ.

Морат уонæй некæд тарстæй. Еуæй-еу хатт Моратæн маргæ варцауидæ сирдтæ. Фал уæхæн гъуддæгтæй дæр Морат næ тарстæй, æ хæма хъæбæр хуарз куста.

Хъæбæр берæ рæстæг уотемæй цардæнцæ Морат æма Галия, сæ уарzonдзийнадæ карзда-рæй карзда-рæт кодта. Сæ нийхæргутæ бадтубанди кодтонцæ, гъазти бон кæд уодзæнæй, уобæл. Æригентти, Морат æма Гали, цийнæ аеруоромæн нæбал адтæй.

Гъазти бонмæ ма байзадæй хъæбæр минкъй рæстæг – еугурæй мæйæ. Уарзæннтæбæл æрцудæй уæззау гъуддаг.

Еу хатт Морат æхе исцæттæ кодта æ уарзонмæ фæццæунмæ. Райста æ хæма, æхе гъар батухта нимæти æма ранæхстæр æй. Хъæбæр рагæй нæбал фæууидта Морат Гали æма æй бафæндæ адтæй, æ фæууиннмæ рæстæг ку фæццæубурдæр кодтайдæ, уотæ. Цубурдæр фæндагбæл æхе цвуæт искодта, фал е адтæй тæссагдæр иннаæ фæндæгтæй.

Фиццаг рæстæги ин неци хилæ кодта, хъæбæр цубур рæстæгмæ рацудæй фæндаги æрдæт, фал рæстæг æхе хъæбæр феййивта – байиаfta æй карз дунгæ. Морат балæдæртæй, хъæбæр ке фæррæдудæй, уой, фал ма ци кодтайдæ? Адтæй ин дууæ гъуддаги бакæнæн – кенæ фæммard ун, хуæнхаг сæгъи хуши, кенæ ба – карз думгæбæл фæххъæбæрдæр ун æма æ уарzon кизгæбæл исæмбæлун. Æхе фæххъæбæрдæр кодта карз думгæбæл æма фæййервæзун.

Еци рæстæги Галия æма æ нийхæргутæ базудтонцæ, хуæнхти бурдан ке адтæй, уой, æма хъæбæр фæттарстæнцæ, зудтонцæ, Морат сици бон ке æрацудайдæ, уой. Хъæбæр хуурмæ кодта Галия.

Карз думгæ æрсабур æй, фал Морат ба næ зиндтæй.

А рæе бони фæххизтонцæ Морати, фал næ фæззиндтæй. Галиязиæн æ бон нецибал адтæй, хъæбæр мæстгун кæнун байдæдта. Еу изæр син кадæр бахуаста сæ дуар. Галий фидæ рæтудæй дуар райгон кæнунмæ æма фæууидта æ рази хъæбæр фæшнад, æстонг æма уазап Морати. Морати исгъар кодтонцæ, в хуæдæт дæр хъæбæр цийнæ кодта сæ фембæлди фæдбæл.

Цубур рæстæги фæсте Морат æма Галия сæ цард бае кодтонцæ. Сæ хæдзари фæззиндтæй рæсугъд æмæ æнæнез суваеплæннтæ. Сæдæ анзи æнæнеззæй фæццæрæннтæ!

НАЗИР АЕМА УӘЙҮГ

Еци хабар адтәй хъәбәрраги Сөмеки хуәнхти. Цардәй си ләг, ае ном – Назир. Адтәй хъәбәр мәгур, неци кәнун зудта. Еу хатт бахаудтәй хуәнхтәмә, хуәнхти ба адтәй устур мәсуг, кәңими цардәнцә үәйгүтә – маргутә. Үәйгүтә Назири нийхаестонцә аема ай талингәмә нигәлстонцә. Загъонцә ин:

- Исон сөумәк кәндзинан хилә. Ду гъәуама фәххилә уай тәккәк хъаурәгиндәр үәйлиги хәвцә. Ку фәхъәбәрдәр уай, уәд дин ае хуәри уосән ратдзинан. Ку нае – уәдта мәрд аәрцаудзәнә.

Назир хъәбәр фәттарстәй, фал изәрәві ба фәууидтатәккәк хъаурәгиндәр үәйлиги хуәри. Уотә рәсүгъд адтәй, аема ай Назир фиццаг бакастәй хъәбәр бауарзта. Ағас аәхәевә дәр сагъәс кодта кизгәбәл.

Сәумәк Назири ракодтонцә гъәунгәмә, аәрбахастонцә ахсаен дзаумәуттә, аәрбақодтонцә бәх. Назири саргъәбәл рабадун кодтонцә. Е ба бәхбәл бадун аема уайун нае зудта. Бәх ку баләдәртәй, ки ибәл рабадтәй, е неци зонүй бәхбәл бадунән, уәд ниууаста, ае дәндәгүтә хъәбәр нилхъивта аема уайун байдәдта үәйлиги – Назири аәннаги аәрдәмә. Үәйгүтә хъәбәр нидес аенцә үәхән бәгъятаәрдзийнадәбәл. Назир ба баләдәртәй уой аема бәхән ае бон неци исуәдзәнәй, рагыләпдзәнәй аема ай ае къаҳтәй рамардзәнәй. Назир фәлләбүрдта бәласәмә, ахе ибәл рааиндзумә гъавта. Бәласә әмбүд разинтәй, устур къапеу расастәй аема Назири къохи байзадәй. Үәйлүтүй ку фәууидта, уәд фәттарстәй аема ледзун фәййагайдта. Назир рамбулдта. Үәйгүтә ба ин рәсүгъд кизги уосән равардтонцә. Сәдәе анзи кәрәдзей уарзгәй, аенәнезәй фәццәрәнтәе.

КОСАГАЕ КИЗГАЕ

Дигори коми дзорунцә рәсүгъд таурахъ уарзондзийнади туххәй. Дигори коми цардәй хъәбәр рәсүгъд кизгә. Адтәй хъәбәр зәрдәхәләр. Еугурәйдәр зудтонцә, аема ае къохтәй алци кәнун дәр ке зудта, уой.

Будури ба, Диғоргоми гъәумә хәстәг үарзондзийнади, ағыдаугин ләхъуән. Адтәй хъәбәр рәуяг адәймаг, нецәмәй тарстәй. Фегъуста ләхъуән хонхи гъәуи рәсүгъд ләгигъәдгүн

нитгү хабар. Ераги гъуди кәнун райдәдта, цәхән ләгигъәдгүн нигәл ракордзәнәй, уобәл. Гъуди кодта, ракордзәнәй уәхән нигәл, бонивайәнәй изәри раталинги уәнгәе ка баҳуя нимәт, ңокъя, басиләхъ аема дзабуртә. Ләхъуән фәеццудәй хуәнхаг рәсүгъд кизгәмә. Бауцәдәй ин ае хәдзараәмә аема ин радзурдта, циуавәр кизгә ракордзәнәй, уой. Ләхъуән кизги зәрдәмә хъәбәр бауцәдәй аема ин ае дзурд аенхәст кәнунмә исарази ай.

Иннае бони сәумәк раги кизгә косун райдәдта. Изәрәй еугур хъаеппәлттә дәр үәттәе адтәнцә, аәрмәстдәр цохъабәл цәлләпәрттә бахуунмә ин рәстәг нәрхъәрттәй. Хор ма минкүй рәстәг ку нае рафтудайдә, уәд кизгә ае күст фәецайдә. Кизгә уой баләдәртәй, аема ае күст нае фәууодзәнәй хор рафтуйуни уәнгәе аема еци хуарз ләхъуәни уосә ке нае уодзәнәй. Рауцәдәй кизгә хәдзараәй аема хорәй ракурдта:

- Хор, корунди, басабур уо еу минкүй рәстәг арвәл, үәмәй вәз мәк күст фәууон!

Кизги курдиадә исәнхәст ай: хор рафтудәй, фал наеуәгәй искастәй. Кизгә ае күст фәцәй.

Ләхъуән аәрбауцәдәй. Еугур хъаеппәлттә дәр ае аккаг адтәнцә. Цубур рәстәгмә ләв аема уосә иссәнцә.

БӘГЪАТАӘР ЛӘХЪУӘН

Раги аема раги еу хуәнхаг гъәуи цардәй аеригон джигит. Ае ном адтәй Гәләу. Адтәй бәгъятаәр, тохәг. Гъәуи мәдәгәе ай еугурәй дәр зудтонцә, хъәбәр берә ай уарзонцә, зәрәндәтә ба ибәл үәхән таурахъ тә кәниуонцә:

- Хуарз джигит! Ағидә Түрмәц дәр адтәй хуарз джигит.

Цудәй рәстәг аема Гәләу хъаурәгинай-хъаурәгиндәр кодта. Ае хуарз хабәрттә ин базудтонцә синхон гъәути. Берә рәсүгъд кизгүттә ай берә уарзонцә нае фәсмәргәй дәр. Цудәй рәстәг: бәннәттә, мәйтә, аензәтә. Еу хатт үәтүени фәсте бәздахтәй еу хуәнхаг тъәумәе, баҳуаста гъәуи кәройнаг хәдзараәмә, ракурдта дон. Дени бәсти ин сәнәе рахаста хъәбәр рәсүгъд кизгә. Кәрәдземә бакастәнцә ләхъуән аема кизгә, си къохтәй кәрәдзебәл бамбалдәнцә. Кизгә ләхъуәнмә наебал кистәй. Гәләу кизги бафарста:

- Рәсүгъд, дәғидә аема дәғидә ци номәй хонунцә?

- Мәе нийиергүтә мәбәл исивардтонцә ном Сахар.

Гәләу сәе хәедзарәмә әрбаздахтәй, фал әхеңән бунат нәбал ирдта, сагъәс кодта, ае цард Сахари хәецца күд бауу кәна, уобаел. Араәх цудәй кизги гъәумәе.

Сахар арази адтәй, Гәләу сәемә күд цудайда, уобаел.

Еу хатт Сахари фидә фәүүидта Гәләуи сәе хәедзари әема хъәбәр исмәесттүн ай, ае кизги Гәләуи хәецца уинун нәбал уагытта, Гәләуән ба загытта;

- Мәе хәедзари ма дәк кү фәүүинон, уәед да маргә кәндзәнән.

Хъәбәр берә рәстәг Гәләу Сахари хәедзарәмә нәбал цудәй. Сахар гъезәмарә цард кодта, рәстәг ба цудәй әема цудәй. Еу хатт ба, хор бони, Гәләу әема Сахар фембалдәнциә хонхи нараәг надбаел. Сәе цийнән кәрон нәе адтәй, берә рәстәг фәедзүзубанди кодтонцә. Сахар хъәбәр ниммәттәп ай. Ләдәртәй уой, әема уәхән карз уарзондзийнадә әе бол хәссүн ке нәе исуодзәнәй. Радзурда вици сагъәстә Гәләуән әема е дәр хъәбәр сагъәсти бацуадәй. Фал еу рәстәги фәсте ба ае цәстом байдзулдәй. Гәләу загытта:

- Сахар! Радә аескъафдзинан. Арази дәе мәе хәецца дүйнейбәл хәтунбәл әема нәуәг хәедзарә агорунбәл?

- Гъю! Арази дән! Аз дау дән, Гәләу.

Бадзубанди кодтонцә фәлледзунбәл, әема еу бол Гәләу раскъяфта Сахари. Раскъафуни базудтонцә Сахари әнсуваертә әема сәе сорун байдәдтонцә. Берә рәстәг лигъәнчә Гәләу әема Сахар, сәе размә цалдәнги хуәнхаг дон нәе фәэззиндтәй, уәдмә. Ци фәцайуонцә! Аербасәмә хәстәг әңцә Сахари әнсуваертә. Гәләу Сахари къохтәбәл фәеххуәстәй әема донбәл банақе кодтонцә. Сахари әнсуваертә ба нәе бандиудтонцә хуәнхаг донбәл бахезун. Гъе уотемәй Гәләу раскъяфта Сахари. Гәләу әема Сахар цәрун байдәдтонцә еумә.

УАРЗОНДЗИЙНАДАЕ ӘЕМА ЛИМӘНДЗИЙНАДАЕ

Ес уәхән кавказаг таурахъ уарзондзийнади әема лимәндиийнади туххәй. Хонхи бәрzonди цардәй гъәздүг ләг Хасанбий, кәцимән адтәй хъәбәр устур кадә хонхи цәргүти зехсән.

Уәхән устур кадә адтәй еума хуәнхаг Саулохән дәр, цардәй Кәсәеги зәнхәбәл. Кәрәдзей нәе фәсмардтонцә, фал хуәнхаг къиязтә хъәбәр архайдтонцә кәрәдзей хәецца

уарzonәй күд цәвронцә, уобаел.

Еу хатт фембалдәнциә Хасанбий әема Саулох, - Хасанбий кыняз әема ә фуртән – кынязи фуртән әе ләгигъәйтә кү әевдиста, уәед. Хасанбий әема Саулох кәрәдзей рахъури кодтонцә.

Иннае бол Саулох сәхемә әрбахудта Хасанбий. Хасанбий Саулохи гъәуи фәүүидта кизгә. Кизгә адтәй хъәбәр рәсугъд, хуәрзконд, уорс цъараә, ае цәститтә стъалути хузән.

Саулох Хасанбий бафарста:

- Хасанбий! Ци гъәүй мәнәй ләварән, нә фембалд әема пимәндзийнади туххәй?

- Мәен фәндүй дәе әнсуваэр исун – е мәнән уодзәнәй тәккәе хъазардәр ләвар, - дзуапп равардта Хасанбий.

Размә рацуудай Саулохи мадә, уорс сәр, хуәрзконд, әема ә реу байгон кодта. Хасанбий зәрөнд уоси реутәбәл бамбалдәй әе билгәй. Рагон ағылдауттәмә гәсгәе Хасанбий әема Саулох дууә әнсуваэри иссәнцә.

Хасанбий баамудта Саулохән, ци кизги бауарста, уомә. Саулох райвадәй әема загытта:

- Кәд уой әной цәрун дәе бол нәе ай, уәед дәу ай!

Саулох ә дзурд исәнхәст кодта әема кизги әрбаласта. Гъазти бол исбәрәг кодта. Фал фиццаг әхсәвәе кизгә никкудтәй әема радзурдта:

- Аз сувәллонәй ардәмә адтән Саулохи уарзон, фал бауу ун нәе бол не 'ссәй. Дауән ба әе бол «нәе» зәгъүн нәе иссәй, әнсуваертә ке скодтайтә, уомә гәсгәе.

Хасанбий нәбал курдта кизги. Кизги исходта әе хуәрәе әема ай әрбахудта Саулохмә.

- Мәнә дәе киндзәе, ме 'нсуваэр! Аздахун дин ай фәстәмә күд кәдзос адтәй, уотемәй. Нецәмәй бафхуардтон кизги. Мәе әнгүлдзәй ин рахафтон әе кәріца әема мәе әнгүлдзәе ракъуәрдтон. Max әхсән хъәбәр минкүй зәрдиҳудт дәр нәе уодзәнәй.

Еци дзубандита кәнгәй, Хасанбий әе къуаерд әнгүлдзә артмае багәлста.

Фәцциудәй зәхсти гәрах. Ахе рамардта Саулох. Ахе марунни разәй Хасанбийн загытта:

- Аз дәр уарзун еци рәсугъд кизги. Фал мәе уарзондзийнадае ма фәхходуйнаг кәна нәдәр дәу, нәдәр кизги. Мәхе марун, ду дә әнгүлдзә күд ралух кодтай, уотә.

Хасанбий хъәбәр кадгин иваерд бакодта Саулохи, әхуәдәгка

фәеццаардәй еунаагәй хъәбәр зәронди уаңгәв аёма ниууосат кодта, цәмәй ай Саулохи фарсмәе байвәронцә.

ИГЪАЛДЗӘГ МАЙРӘН

Еу хор Бони иғъаелдзәг Майрән бацуудәй дони размәе дон исевсунмә аёма ае надбәл ба фембандәй хъәбәр дессаг рәесугъд кизгәбәл. Кизгән ае цәсгом уотә рәесугъд адтәй, ае җамәлдитәе ба уотә дессаг зәрдәмәе цөүгәв адтәнцә, аёма Майрәнән ае бон аәзмәлүн нәбал адтәй, еци хъәбәр цубур рәестәгмәе ай уотә бауарзта.

Майрән раздаәр еци кизги некәед фәеуүидта аёма җехеңән раунаффәе кодта: гъәуама базона, кәми цәрүй еци дессаг рәесугъд кизгәе, ку нәе ай базона, уәедта ае цард нецибал адәе кәндзәнәй. Рәесугъд кизгәе ае къох ракъуәрдта аёма педзгәе рандәе ай къаҳфәндагбәл.

Майрән ае дони дзаумай ревәедәй рагәелста аёма сабургай сирди хузәен кизги фәесте цәүн байдәедта. Ахе римахста къотәрти аәхсән, бәләести хъәбәр зәстравд гъәедти фәесте, хъәбәр ае зәрдәмәе цудәй кизги түрәе аёма йимә хъәбәр листәг кастәй. Майрән фәестәдәр ба базудта, кизгән ае фидәе ай хъәбәр хъаурағин аёма карз адәймаг, курдон Кымал. Е берәе аәнзти римахста ае кизги адәмәй.

Райгүустәй хабар, хъәбәр рәесугъд ке ай курдони кизгәе, ае ном ба ай – Лидә. Курдон хъәбәр исмәстгүн ай аёма ае кизги хәедзарәй зәндәмәе нәбал уагъта аёма иуазгүти дәр расоридәе гъа०унгмәе. Иуазгүтәй зәндәмәе сурдта и хуәддзоти.

Майрән хъәбәр хъурмәе кодта, уотә аенгъаел адтәй аёма ае уарzon кизги некәедбап фәеуүиндзәнәй, аәхсәвәй-бонаәй бадтәй кизги хәедзари рази. Цәмәй Майрәни курдон ма фәеуүидтайдае, уой туххәй бадтәй бәлласәбәл, кәци адтәй рәесугъд кизги къәразги рази. Бәлласәбәл уотә берәе фәеббадтәй, аёма ай аехуәддәет дәр байронх ай.

Еу аәхсәвәе, рокстәе ку ниххустәнцә, уәед Майрән аәрхизтәй бәлласәй дон ниуазуммә – аегас бол дон нәе баниуазта.

Зәнхәмәе ку аәрхизтәй, уәед гъуэгәй цудәй түургъи. Кадәр аей раахәеста, ае усхъәбәл ин федар къохәй фәэххәест ай. Майрән аехе фәэххадта аёма ае цәститәе ратар зәнцә: ае фәесте зәнәедзоргәй ләудтәй уәйит – Курдон.

Майрән архайун райдәедта! Ае тәрсундзийнадә феронх кодта аёма Курдони хәецәе дзубанди кәенүн байдәедта, е ба ма ин хуәстәй ае усхъәбәл. Майрән загъта:

- Курдон, аэз дин дәе рәесугъд кизги бауарзтон аёма мәе рамәлүни уәенгәв дәр ай уарзәзәнән, хъәбәр мәе фәендүй, цәмәй мәе уосә исуя, е. Аңдаәр ескәмәен ай ку радтай, уәед аэз мәе уод исесдзәнән, фал мәе разәй ба ду рамәлдзәнәв.

Курдон уотә гъәр ниххудтәй аёма Майрән фесхъиудтәй. худгку фәецәй, уәед Курдон загъта: «Ду ба, аәригон джигит, кәсүн датмәе аёма тәрсагае нае дәе. Кәед уотә зәгъис, аёма аена мәен кизгәй дәе бол цәрун нае ай, уәед бәлласәбәл фәеббадәе, цапдәнги мәйи истумбул уа, уәедмәе!»

Курдон тагъд-тагъдәй рандәе ай ае хәедзарәмәе. Майрән ма берәе фәелләеудтәй тургъи аёма хъәбәр дес кодта: Курдон ин цәмәе nichхатир кодта аёма ин зәрдәе байвардта ае кизгәе Лиdi ке ратдзәнәй, уобәл. «Кәед уотә ай, - расагъәс кодта Майрән, - байгәеудзән дон баниуазуммә аёма мәе царди кәөронмәе баддзәнән еули аелгъизт бәлласәбәл мәе рәесугъд уарзон кизги туххәй!»

Аёма Майрән ае гъудитәе исәнхәест кодта: еу бол сәеумәй фәеуүидта рәесугъд түмбул мәйиәе.

Курдон исәнхәест кодта ае дзурд. Майрән хъәбәр цубур рагстәгмәе бацардәй ае рәесугъд уоси хәецәе ахе хәедзари.

ГӘДЖЫНОН-ХАБӘТЫ Риммәе

КЪОСТА

Ирон аргъуаны фарнаидзаг хъәбисы,
Ирыстоны әрвон рухс зәд хүйссы.
Йә фәллпад зәрдәе дугты маң нае быхсы,
Әрвилбон Ирыл рухс хурау тыхсы.
Нахи Къоста, дәз зәрдәйи цәхәр рухс,
Әнусты тараей абонмәе кәссы.
Дә зонды суадон рәестәгәй нае баҳус,
Әлпәт дунейи арф фурдмае бирсы.
Ирон дзырд уыд дәз фәндаггаг дәз царды,
Әлвәст - дәз хъуыды, топпы фатау - раст.
Нае сыйгъд дәз фәдзәхст дам-думты гүпп-арты,
Уый азты сәрты дард әнустәем каст.
Әристай арвәй судзгәе стыалы де 'рттәем,
Әмәе йыл Ирыл байуәрСтай йәх хъарм,
Әнусмәе уымәй рухс зәрдәе уыдзыстаem,
Ды дарыс махыл абор дәр дәз Арм!
Цыфәнди рәестәг раивәед нае дуджы,
Къоста уәеддәр тырысадар уыдзәен!
Йә «Балцы зарәг» баңарди нае туджы
Ирыстонаен цырагъдарәй цәудзәен!
Әмәе нын дуне ахәм фарн әрхәссәед, -
Дәуәен, Къоста, фәстагонтаен күйд бәэззәем!
«Ирон фәндир»-әй хурты-хур ыскәсәед,
Йәх хъарм тынтае нае зәрдәты күйд хәссәем!

АГУРЫН ДӘЕУ

Уайдзәф уардитән фәкәнын, -
Уаих мын фәユат!
Әмәе син әргом фәзәгъын -
Амбәхстат мәе уарз!

Мәймәе дәр мәстү фәкәнын -
Аскъәфта мын кәд
Уый мәс уарзәфсаest ныхәстәе, -
Фесәфти мын сәе фәд.

Кәд фын нае уыд, уәд цы фәци
Ме стыр цины хъазт?
Нәй нын цард әенәе кәрәдзи
Ды - мәе цин, мәе уарз!

Хуры тәевдү дәр дәз уындәен
Аурдзынаен сатаег.
Уарзты күывдү цины хуынаен
Равзардзынаен зараз.

Дидинәгай мәем фәзындәе
Уалдзәджы къәсәрыл,
Уарзты рухс зәд, цәй цы фәдә?
Рахат-ма мәе сәрыл.

Кәд, мыйтай, әңдәг нае уыдтәе,
Гъендәр, цәй, цы фәдә?
Аргъауәй мәем кәд әерцидәс, -
Гъеуәеддәр мәе уд дә!

МА-Т

Фыдыбәстәе, ирон аевзаг, Ирыстон!
Мәе риуәй иу бон ацы дзырдтәе стон,
А-мәе цәрдудәй баҳус уыдзәен ме 'взаг,
Мәе дзырды хъару байсысдәен бынтон.

Зәххон хүымгәнди фесәфдзәени ме 'взар,
Уый уалдзәжджы хур нал тавдзәен бәстон.
Дәумәе дзурын, мәе иубәстон асмудгои!, -
Цәмәй уыдзыстаem уәд, зәгъ-ма - ирон?!

Цы арф уидәгтыл мах ысуагътам тала,
Кәд уыдон абор хи къухтай цәгъдәм,

Аланты дыргыдан дидин уәед куыд кала,
Иә сыйфәе ийн мах рагуалдзәг күй 'р҆цәгъдәм.

НЫХАС МӘ ДУГИМӘ

Æргом мәв дугонтаен зәгъын,
Кәй уарзын цыны мыртәй зарын –
Сәх хъуыды зәрдәйыл фысын,
Фәепә сәе удәңцой наә арын.

Мәе зәрдәе сау митәй хъәрзы,
Уйын наә дуджы хъәнтәй разы.
Нәе фәедон мулкөнцәй кәрзы,
Мәе рәестәе гаккәерисәй хъазы.

Куыд бадон тъәззыйау әңцад,
Зын у ныр агурын рәестдинад.
Мәе фәндтыл мәрдyroх зәрцард,
Мәе раст уд рәестәгәй ныффәеллад.

Æхсәевая иунәг дәен ныр әз,
Æрбайсафт мә стыр цин, мәе фәндтыр:
Бәргәе мын уйын цин уыд фәрәз,
Мәе зонд ныр нал цәууы мәе фәндтыл...

Тәхын цыдәр тыгъдады әз,
Æппындәр нал әенкъарын ауәзд.
Хъысмет, о, сис мын цәй мәе уәз,
Мәе уды музәйи рухс бауадз.

О, рантыс дуджы 'хсәен, фәтәг,
Æгъзәд хъаз адәмәй, мәе рәестәг,
Ыссар уынаффәйән рәестәг –
Ирон дзырд ма ысуа әевәстаг!

НӘ УАРЗЫН...

Нәе уарзын, мәе растзәрдәе уdmәе
Күй дарынц фәесчылдымәй фат.

Күй хәесынц мәңг уынаффәе дугмәе,
Күйнәе ийн фәарынц сәрфат.

Нәе уарзын – æргомәй уәем дзурын –
Цәхх зәмәе къәбәры фәстәе
Мәе цәстмәе күй дарынц җексидав,
Күй фесафынц удыбәстәе.

Нәе уарзын – сылгоймаг иәе рохтәе
Уәгъдибарәй күй акәены лыг,
Күй кәене әнәефәармәй бөгтәе –
Фәккеный әз уыдаеттыл хъыг.

Æз цыт Амазонкәйай уарзын,
Нәе уарзын мәңг цәфтий хъәрзын.
Ирыстон, дәе цәрайән разын,
Мәе уд дын нывондән дәттын.

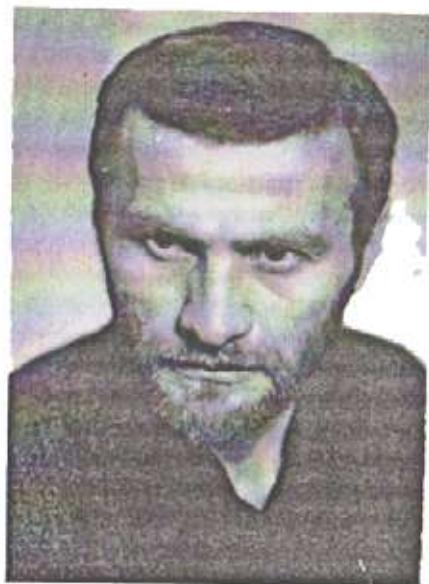
МАËТ

Цард мәе гаккәерисәй хъазы,
Саразы мәе пурти.
О, бәргәе нае катын разы:
Æз нае дәен иәе тути.

Хатгай мәе нывзилы фурдмәе,
Айсәфын уыләнау.
Æз уәеддәр нае қәссын коммә:
Фастын уым ыстыр нау.

Арт мып сәндзары уйы хатгай,
Хус къәцәл мәе хоны.
Хохай әз нае зонын катай,
Уйы хъысмет нае зоны.

Арты ныхмәе цыти фестын,
Сахуыр дәен фыд митыл.
Фәләе искаедбон мәе рухс тын
Атайдәни митыл.

ÆУУÆНКАË

(Мæ бонугæй.)

1.

Нæбап мæ уадзуй Хуцай гъæдæмæ. Къæсæри тараерфуг, донцæстæ мæгътæй мин мæ нæдтæ нихгæдта. Æзинæ ба дүйнæ аенавнгъæлти хори пæфинти ранигъулдæй. Æдосæ дæр арви гъæбес – цæхæри кæфойнæ.

Мæ цийнæ берæ нæ рапаста. Фæббадтæй мæ хьюри. Мусси игуæрдæни мæбæл фицагæртæхтæрандавдæнцæ. Уардзæй бабæй, фал нæ здæхун гъæубæстæмæ. Дзиллити дзахъула, аевзурстити исхансæй фæлледзинæ авдагарци. Еугур зæрдиъæх си – мæ уод. Уой бæсти уосонгæмæ...

Фал мæ ами дæр еци сагъæстæ аeuуелунцæ. Ци соx, ци мæнгæ, Иристонæн урдугистæн нæма рапурдæй. Сауæнгæ 92-аг анзи тогмæ

Л хæй къæвдамæ зæнхи къозотæй тагъддæр ираазунцæ сæ уæннадзгутæ, фæсарæйнаг хуæдтолгитæ – сæ мæтæв, сæ сагъæс. Ыæргæ уæлиауæй азæлунцæ сæ сомитæ, бæргæ рæсуъпдæй сæ уарзт ядæммæ, фал си фидиуæзæги сæраплонд ба æ уод некема бадæмдта. Гæл уæрдун бæсæдта аëма син – сог, наë галтæ ниммæлоннæ зæма син – фиди къабæвтæ. Æфæс тубунмæ ба рист гъуди кæд бæгъардзæй? Уой науæтæ зæпдæрдтæмæ гæсгæ зæтъун. Се фсаæтæ аëма се ууæнкæ хуæргæтæ ка рацудæй дæлуймон рæстæгæ низзипди, уони фæдбæл зæннъохун гæлбæхæвий мæ уайдзæф. Еу бони сæри сæ адæми тæрегъæд ваниафдзæй.

...Нур ба Уæларвонмæ еунаëт курдиадæ хæссун мæ реуи.

Мæнæ аци соохъæдæй амад къæсæн рапвæтæд нивæ, фудкъах, фудæзнатæй хист разиннæд. Ами æннæмæст ку уон, уæд æй зонетæ: я фарнæй федар æй мæ гъæугкаг бундор дæр. Сæрмæт – наë мinkъиймæ гæсгæ и аци загъд. Æ суваеппони рист ка наë зонуй, е иннамонд макæд рапхонæд æхе. Уомæ гæсгæ апкæддæр Алаурдий бæпаси размæ – мæ'рпæуд. Ракорун: «Ходгæй ниххустæй, ходгæй рапи ыал уæд. Дзæбæхæй æй ниууагътон, дзæбæх уæд мæ'рçудмæ. Уæдта айдагъ е наë... Не'знаётæ дæр сæ мinkъийтæй мабал фæррæсæнта».

Сагъæсти цæйбæрцæбæл æрхъæртүй адæймаг! Уæлдайдæр ба ма надбæл! Æвæппайди мæ гъуди мæ'мбалмæ раскъяфта. Айсоми уобæл бæздахтæн. Куйтæй, зæтъун, еу мæ хæцæе рауадзæ. Сæхе рапсæрхонцæ. О, А-бæл фегурдæй мæ гъуди. Зæрдæй нæ рацудæй мæ размæ. Фудкъах мин разиндтæй, æндæр дессаги рæстæгæтæ рапаст еу фæккастæй – иннæе цি'рбагъунтъузтæй? Æддортι сæрмæ ити ыд будури мæ'мдзо куйти дæр нæбап австæфун: мæгъæтæ – еутур талæу. Минкъий ма аëма бунати уодзæн. Куйтæн – хуæрүйнаг, бандзардæн пæци аëма... Æдосæ бабæй зæнæхуссæг фæдтæн. Гъæдæмæ цæун, уæд, катай зæхсæвæ – мæ хай. Ами бунати ба адгин фунти бæзбæл – мæ уод. Нæ сирди хайбæл ку сæмбæпæн, уæд мæ'мбали æргон – гъæуæрдæмæ, мæнæн ба бунати фæлдostæ – мæ сир-сир. Мæнæн ами сæргътæн зæмбæрзæн аразун гъæүй, сауæдонæмæтæ къæпхæнтæ, уа а рæ еци аххæстæтæ къотæри къабæстæ ба гъæуамæ фæрæти амæдтæтæ исуонцæ: уони бæллахæй бунат – хорæхæтæди. Мадта æннæ фidaундзæнтæй дæр гъæзæмайраг... Фæллæдæй дæр хурдзинтæ нæе ниууадзæнæ зæнхи. Уæд æрхæудзæнæ, нур æрхæудзæнæ. Фæдтæ де зæйрон гъуддæйтæ, фæйиевгъудæй дæ'хæвæр,

зэрхуста... Уәедмәе уарун. Хезә дә гъар хүссәнәй. Дә сирди хай аәмбәрзә...

Ләги гыгәе – листәг гъуддәгти. Гъәди ба къаҳдәф дәр – нимад. Ёма исzin кәнәе дәхеңән. Алли раңуди хъурдохәнти бәсти еу бол исаразә фадуэттәе. Цауәйнонән әнәргъуди уәен наёйес. Еу къаҳдәф раздаер уинә алци дәр.

2.

...Арв бустәги дәр аәргъунтъуз аей. Уосонги сәр къала гъосинта бәләп аәртәхи еугәндзон тъәбар-тъубур. Ёндегәй күйти хуәруйнаги бунмае – минағ арт. Аци бол бунати бадгәе байзадтән. Фәсмойнаг нецәбәл дән. Ёнарист – мәе уод, аәфсес – мәе губун, хүссәен – фәлмәен, уат – рохс, гъар. Ацауал анзи ци минкъий радио дарун, уордигәй ба – цихуәздәр зартае рәевдаунцәе адәймаги, аәфтаунцәе 'й аәхсицгон әнкъарәнтәбәл. Музыкае аәма Цәецәни хабәрттәй уәлдай нецәмә дән цәмәдес. Сирд фехсунмә дәр мәе тог наебал цәфсүй. Кәд мин ёффати аәхсти барә радта, уәд хуарз, ку наә, уәддәр стонгәй наә рамәлдән. Ёндәр гъуддаг аей гъәдәе аәхуәдәг. Мәнәе аци борходгин аәма хәедонгин бәләстәе. Фәззигон уазалтәмәе уони сифтәрмәе игъосун, хъамили сәдтүн фицаг мети уәзәй, кәмтти тегтәбәл зелун, гоцгәнаги мәргүти уаст... Еугурдаер мин аци афони цидәр әнхаур адгийнадае фестүй. Дуунсәй анзи уонәмәе кәсун, дуунсәй анзи уонәмәе игъосун, бафсес ба мин си наёйес.

Ёраэги синхи киндзити амбурд - махмәе. Минкъийн рапурди бол син рәеуонав фәецәй. Алибег ба син – хәстәрән, мард дәр әнәходгәй ка наә рауддәзәй, еци хеон. Игъосун син се 'гъәлдәзәг хабәртәмәе, фал мин уоте еунәг иссаёй аәма мәхе рәеуүенттәй дзәхәрамәе – бәләсти бунмае райтон. Цард – әнәргъуди цийнәе, әнәбундор, нецәбәлдзорәг аәхцауәндзинадә, мән ба, ци 'й баримәхсон, уотемәй наә гъәүй. Ёз си әндәр бундор агорун. Ёхумти, е 'наэгәрст кәмтти, хъамилти аәма туплурти астәу си мәхе фәд гъәуума ниуудзон. Ёрмәстдәр мәхе гъуди. Мәхе аәрбаңуд, мәхе рандае.

3.

Фари бәласи хъан – мәе фәрәтәй. Ё къалиуттәе ин согфадәнмәе хәстәг аәрцурхтон. Абони кәсун аәма бунәй, зәнхәбәл ци гъеләе әнцадәй, е – цардәфсес. Нийсадзәе аәма

дин цәттәе бәласае: нингон аей уомәл мәрәбәл аәма 'й в дәр рамәлун наә бауагъта. Нәнхүускъәй фәрәти цәфти фәесте дәр. Ёафарстан мәхе: «Мадта махән ба наә биз-биз ци цәүй сикъитәй? І җәмән тәрсән мәлунәй? Абони уа – исон, уәеддәр наә балци – гъаугәрнома...»

Ёз ба ма уоте зәгъдән. Мәләт дәр хуасинә 'й. Ё фәесте цәуугути бафтауи сағъәсти, Хуцаумәе сәе аәрбалвасүй хәстәгдәр, зууәнки нидән рохс наәмә әнхаур уәрмәй аәрбагъару.

Тәрсәе бәласи сәрәй ратулдәй аәхснад сифә. Ёринцадәй мәе усхъәбәл. «Зәнхә ку уарзай, уәд дин бамбуйән наёйес. Ниттайә ае хурфи аәма бабәй наәуәгәй дәр тайуәгтәе уәләбәл...» - ае нидән дзурд рандәфтәй мәе гъосбәл. Ёристон аей мәрәмәе. Мәлунәй ке наә тәрсун, кәд мин уой туххәй исбәззидае аәвдесәнән.

Сәлфүй. Ёнаэнцойнәй, еугәндзонәй. Ескәецәй уәедта ку фәэззиннидае и думгә! Фәессоридае мегътәе, арви ләкъунтәе ниссәрфидә ае цыилинәй. Хуәнхәбәл мети рабадт бәрәг аей. Ё уазал комуолафтае гъәди сифтәр наебал ләуүй. Фемәхстәй сүгъәрлинае къәвда. Ёз ба бәләсти кәүнмәе игон дуарәй бустәги дәр ниссәццае дән.

Уотемәй наәуәг изәри аәрбагъуз. Науаег аәхсәвәе. Арти гъар. Музыкае. Нәхемәе ба айфонмәе – Сәрмәти хъәләба, мәстәй маруј зе мади. Ёгәр исфудаг ай. Мадта ин фәлмәен дәр наә дән. Байяфүй над. Уадзәе, е ба ләддәра рист. Топлае аәхсун бауарзта, фал кәд исбәззәй ардәмәе хонунмә? И кәци замани рахуаңдәзәй мәе къаҳнәдтәбәл? Уадмәе ма фәецәрдзәнән?

- Кәд дәр тәрөгъәдтәе ниснәй мәе размәе, уәд – о.

- Ке дзурд аәригъустон фәззигон гъәди астәу?

...Уорспакъу фунтә дәр мин неци запътонцае.

4.

Гъәдәе – мәе дүргаг къәс, мәе дүргаг авдәнәе. Ардигәй хүәездәр аестәфун дзиллити дәр. Ё фәрци берети зәрдитәмәе никкастаен. Берети дүйнен мин раптон аей ае гъәбеси.

Ами еугурдаер – зәмсәр уодтәе. Тәрсәе, аәхсәрәе, сибулдае, уәгъәли. Тәрсунцә кәрәдзей зәрдихудтәй. Да-а-лае фурзундинәй ка ниффахъәратә 'й, еци гъәубәсти ба адәм кәд бафәнзәнцәе бәләсти?

Мән доги – некәд. Уоми аэз дәр – фудгинти хәццае: ацауал

анземæ уæддæр еу хатт æрдзи фарнаëй туни гæбазæ куд нæ 'рхастон фæлтæртæн?

...Адгинаëй æрбафунæй дæн æдосæ, раст цума, дзенети ранигъултæн. Райгъал дæн мæ сæри асдзæгъдуммæ. Байагурдтон хуастæ. Пеци зинг нæма баминаëг æй аëма ин æ сærbæл хускытæ цæхгæрмитæ æривардтон. Цай, зæгъун, бацуминаë. И арахьи ниууагъди фæсте 'йбæл бустæги дæр исæновуд дæн.

Æндегæй ба – уаруни æрдзæф. Еци листæгæй нийласугъта. Тæрсун æ дæргъвæти дзинавæтæй. Еу бол мæ ку бауагътайда. Къамадтаги рæбунтæ аэрзилдайнаë. Еу хатт ма 'й зæгъун, Уæллакон мæ нïббаста. Рацудтæн, кенæ уадæ, кенæ мет, кенæ мегъæ, кенæ ба арви суг – донæхgæд мæ къахнад. Фараë дæр, аци анз дæр. Ци мин зæгъуй уомæй нæ Фидæ? Ома, фагæ дин æй? Ке бакайдтай, зулункъахæй, æнсургинаëй, сикъагинаëй, етæ – будуридзат. Інæмæнгæ, уотæ 'й, фал си давæтгæй ку неци ес, тухтонаë дæр. Ёфсатийæй ку некæд неци ракодтон. Лихсти хæццаë 'ймæ – мæ рацуд, табугæнгæ ба раздæхинæ. Ме 'ууæнкæ ин хастон е 'ртæ къахуу фингæмæ, мæ дони хуппæй дæр уой ном агурдтон, е дæр мин еу хаттæй-иннемæ æ дзогти барæуадзæй – косæрдtag. Цæй, нæфæлтæу, уотæ зæгъдæн: «Ци зæрдæй уа дæ бапци Сохъурмæ, ци зæрдæй зелай æ фонсбæл, еци зæрдæй дæ раздахдæй дæ бинонтæмæ».

Цауæни зудæн бунат некæд адтæй. Зудæ аëма æдзæстуарзон топгин, исдзæбæхи мадзап кæмæн нæйис, еци адæймаг æй. Ка 'й зонуй, æ ниваë фæррæстмæ уа адæми астæу: ездон дзурд, аразгæ агъдауæй, кæнгæ миутæй дукъахгти рæстæгмæ басай-дзæнæй. Хуцуа æ фарсмæ бадгути – некæд.

Мæ рист бæргæ фегуппæг æй, фал мæ хуссæг ба нæбал æрахæста.

5.

Уæдта мæхе хуæнхтæмæ ку исаразтайнаë. Айфонмæ Ёхсæрбуни лæгæти арти фарсмæ – мæ бадт. Сæумæй ба – тæгътæмæ. Уомæн райстон кæсæнтæ, даргъдæр хæтæл... Гье, фал бабæй мæ нихмæ – Уæлларвон. Кæд ме 'знаегти фарс фæцæй? Кæд имæ ме 'нæуарзгти хинтæ исхъæрдтæнцæ, исдузæрдуг æй мæ уоди рахастbæл? Исон мæ уæддæр Ластi цæгати, Ёддорти хуæрæнти цæнхæ æввæрун ку бауагътайда.

О, аци æнæбайрайгæ уарун! Ка ни ке æлгъетүй? Ёз – уой, æви

е – мæн? Гъæумæ дæр куд рахуæцион?

Исистадтæн, Бандзарстон. Пеци фалдзостæ хъæппæлаундзæнтæбæл исцалх дæн. Тæвдицумдраги исирадæй, цайи хед дæр тугурмæ хъæртуй. Сехуари размæ берæ фæккастæн арвмæ. Мегъæ æхе бæргæ исиста, фал ма бæрзæндтæ ба – амæхgæд.

Ёзинаë 20-30 къахдзæфемæ цæстæв нецæбæл хуæстæй. Уæхæн рæстæги куйтæн дæр берæ лæмæльдæр сæ куст. Ёнсургин, арси хæццаë истохунмæ ба бустæги нидæн сæ нифс. Еу анз Къудурбунти нæ хæрхæмбæлд аэрдонги хæццаë. Сæ къахгъæр, сæ футтитæ – мæ рæбун. Кардæй дæр сæ баргъавтайнаë. Мæ фæсте – мæ цуппæркъахуг æмдзогæнгутæ. Никъкупхæ 'нцæ. Дууæ гъæддаг къуарей астæу ба – сау пъæзу. Хути æзмæлдмæ си и кæцидæр æнæбари исрæйтæй, уой адæбæл – нæ рахеçæн: æнæ топпи гæрахæй, æнæ куйти истохæй. Цал хатти аэрцудтæн еци-еу хатдзæгмæ: «Кæд адæймаг талинги æмхиц æй тæрсунмæ, уæд куй дæр уойбæрцæбæл пъæла нæй аëма тускъай æнсуртæбæл æхе æраундза, æнæ неци уингæй». – Уомæ гæсгæ мегъæ аëма хъамили берæ зундгонд цауæйнон куйтæн дæр сæ «цæхæр» фесæфуй, æвдесунцæ уæгмарддинадæ.

...Бæхbæл нæ, фестæгæй – мæ ранæхстæр. Арв æ тиифиттæй фæгъльс æй аëма, зæгъун, бунати рæбунтæ аэрзелон. Ёддорти цъухти бунти бахизтæн Сагти мæрæмæ, уордигæй – Ластi цæгатмæ. Рагæй дзоруу ардæмæ мæ зæрдæ. Куйтæ къум-къæразгæ нæ уадзунцæ, фал си еуей – хæпп ба нæма райгъустæй.

Æнæхъиппæй раурдуг ан Астæйуæтæбæл дæр. Ами бафеппайдтон Бесой исæфт. Нæ разиндтæй мæ гъæртæмæ. Дугкаг хатт рацудæй гъæддæмæ аëма ци 'рдæмæ фæцæй – ма-гъа.

Ме 'стонг мæ æрахæста, фал къæбæр дæр нæ рахастон. Еу æхсæрæ – мæ дзиппи. Сайд разиндтæй. Мæхе тæрситæбæл ерхæфсун. Хори ранигъулд, æз ба ма – Хохойти цъухтæбæл. Цуппар æскъæрæнуатеми наедæр къембургин, наедæр рæуес. Куйти уæгæ ба уæддæр нæ мæлуй, сæ зæрдтагон агурд – æнæ гъигæ. Мæнæн ба мæ къæхтæ еугур донзонут, уæззau. Кæд мин дорти буни бафтудæнцæ?

Будуртæ æви цæхгæрмæ гъæдтæ-гъæдтæ исфадон бунатмæ? Бæргæ хæстæг æй, фал куд райзол æй мæ бастади! Хед дууæ хæддонемæйраги исгъардта. Фондз, дæс къахдзæфи аëма бабæй æрбадун. Уæддæр мæ цæстæв нæе есун риндзитæй. Фæд нæйис,

куйти фæххæйдмæ бæ ме 'нгъæлмæ каст.

Æнгъæлмæ кæсун æма æууæнки астæу æрмæстдæр – сæрдасæни бæздæн зихъир. Еу иннemæй игурүй. Еумæйагæй ба адæймаги фудæнхи кæмттæ – æнæнади сæрти уедагæлвæстæй баскъæрунцæ, æрлæуунцæ æ хæццæ фидбилиз, мæлæти нихмæ. Æууæнкæ – е адæймаги дүргæ «æз», маst æма ухерити дæмæт, рист æма саст бауæри æндадзæт. Æнæ уомæй зæнхон – будургъæ, уæлæбæл мард. Æнæ уомæй дзиллити фулдæр – саст къалиуттæ, æдухдзинадæ, хоммæлгъи æвдесæнтæ.

6.

Устур дессаг! Ци фæцайдæ сирд? Уойбæрцæ тегътæбæл æрзилдтæн æма – уссি. Уогæ ке фæрсун? Аңзи дæргъци, æд уалдзæт, æд сæрдæ гъæдæ цох ка нæ уадзуй, етæ дин ести зæгъдзæнцæ? Дзуапп – о, æнæмæнгæ, иссердзæнцæ. Уой дæр уæхæн æма дæ дзигко арç рабаддзæт: «Уæрæсей адæймаги фид хуæрунмæ бавналтонцæ, ами ба...»

- Уæрæсе, Уæрæсе ци кæнктæ? - наебал фæллæудзæй иннае дурдуйраг дæр. - Тугьди æнæуодбарæ силгоймæгти æвгарстонцæ, мах ба зайуйнаг сирдти тæрегъæдбæл æрлæууæн?

Еци зунд æма зæрди рахастæн басæдтæн ци хузи ес? Уæдта уони фесафун дæр ке гъæуий? Хецауди? Æма уæд циффуддæр æбуалгъæдтæн хуæздæр бунæттæ балатагондæй нивондæн цæмæн æрхастонцæ? Æркæсетæ мухурмæ, байгъосетæ радиомæ, ниндзаст уотæ экранмæ. Еу къумæй иннemæ – æнæфсаæ, тухæдзинадæ, тог... Фæрсæй ба байгъосæ æма нæ уæлбекъонти хуссæт – авд хонхæй фæсте адæми мæтæй. Дессаг уой медæгæ 'й æма еци арф, æнаевгъай мæтæгæнгти цар бонæй-бонмæ ивæзүй, думсүй ратонуни уæнгæ, фулдæр дзиллити тæнтæй ба – цирæгтти уазал рохс: сæт уавæр – евгур æнхъирдтæ, дæлдзуд, кипу. Еу загъдæй, мисти къахæй ниллæгдæр, биттири базурæй – лæгундæр.

...Æма еци уавæри ба тæнхауд дæр – гъæддаг идеологий бенçүг. Цидæриддæр ес бунæй тæрегъæдтæгæй, етæ евгурæй дæр сæрæй тæдзуунцæ. Нæ зунд, нæ уоди гæлерити æнцæ нæ зундгond æлдæртти фæззегенæ. Уони фæливш, уони мæнгæдтæ, уони зудæй мах – евгур сахъат. Æма æхсæн. Æма æвгæрдæн. Æма марæн...

Сирдти сирддæр – адæймаг.

7.

Минкый ма... Сахатти æрдæг. Къæхтæ ниддон æнцæ. Раstдæр зæгъгæй ба си тад изди райвулдæй.

Æраетиауи хори тунæ ма фæсалгун тегъæбæл гæзæмæ вандзæвүй. Арви цъæх дæр – рауæнæй-рауæнти. Байгон æй Бадзигом, Балцау. Мет сæбæл дзæвгарæ æрпурх æй. Æвæдзи, сæмæ исон не схъæртдæн. Уоми ку нæ фехсон, уæд ами ба – гаффет æма гаффет. Еци сагъæстæй рæвдаун мæхе. Сайун мæ фæлллад уод. Минкый ма. Мæнæ аци хæрд. Мæнæ аци урдуг. Уæртæ еци мæскъи фæст...

Мæскъæмæ бахъæрдтæн, фал уоми дæр дон нæ разиндтæй. Донмæ, биццеу, æндæрмæ ницæун гъæуий. Уордæмæ ку ницæуай, уæдта дин уоми хусгæ рауайдзæй; нæбап исфæраздзæнæ бунатмæ. Уой бæсти...

Мæхе æруагътон кæлдæбæл. Уæлæ еци цъухбæл – мæ къахнад. Уордæмæ исхъæрдтæн, уæд нимайæ – хæдзари дæн. Изæрмæлти фиццаг æстæлану фæзиндтæй бæлæсти астæуæй.

...Бесой нæ байяфтон бунати. Ку нæ разинна – нæй байагордзæн. Уобæл сомигонд дæн. Æ байвæдбæл мæ нæ еруй, уæд в гъæди агкæ нæй. Æ унаэй, е 'нæун – хуæздæр. – Еци æнæбари сагъæсти хæццæ рандзарстон. Фæууæларт æй цай, цихтæй еу дууæ мори, күйтæн дæр еу фæйнæ къæбæри æма мæ хедæйдзаг хæдæннæтæ зæгæлтæбæл аүндзунмæ фæдтæн. Нурутæккæ тæвдицумд, уæгъæлий цай, уосонги фæрстæ пец рæдæмдзæнæй цирæгти рохсмæ, мæхе рæгæлдзæнæн хуссæнбæл æма... Цидæр ма мин нæ хъæртүй. О, хæдæгай, музыкæ. Агорун Иристони уолæн. Мæнæ ба дин Цæрикъати биццеу. Æхуæдæг нæ – æ курдиади бæрзонддæр æвдесæн. «Абураæи зар»-æй зæгъун. Ирон адæймаги уодигъæди зæлдагæ тунæ 'й. Иристони алæмæтон мури сойнаæ 'й. Игъосæ æма 'ймæ игъосæ. Кæбæлти не 'рзелүй адæймаги, кæбæлти 'й нæ рахæссүй!

...Еу цай ма. Æгæр рандзарстон æма æрбанхъузæт æй. Уогæ гъæри хуссун – мæ уод, мæ цæстæ.

Куйти исрæйдмæ фендæдуар дæн. Кæд, зæгъун, Бесо фæзиндтæй. Бустæги дæр – талингæ. Уомæл мегъæ бабæй искалдæй. Хæнæзони тъæпæнтæй. Нийгъустон. Уги кæун – хонсарæй. Мæ дудигъæр æхсæви сабури райвулдæй коми бунмæ: «Гъа-гъа-гъа! Рауай, рауай!..» - Уæдта еу æхст фæккæнинæ. Ци нæ фæууий... Цæй, сæумæ бæрæг уодзæй. Аци афони уæддæр куй

æ листæнæй наебал фезмæлдзæй. Кæд мæ нивæ уа, уæд аэмбæлдзинан исон. Нур ба – хусгæ. Дæс минуттей фæсте – аэмбесæхсæвæ.

8.

Хори æрбакасти мæбæл базуртæ базадæй. Рафснайдтон бунат. Пеци фунукаэй къоппай уæнгæ – сæрфт, æхснад. Сæрмæтæн æхсæртæ дзиппи бæрцæ дæр ма рауигытон, сумахæн ба ма – æдоси хабар мæ ранæхстæри агъоммæ.

Күйти дзахъуламæ фесхъидтæн мæ медфунмæ. Ёркастæн сакатмæ: æртæ минкъий гъæуагкин. Ци зонун, уомæй и æдули фæзиндтæй. Ракастæн æма дин – Бесо. Куд фæззæгъунцæ, сæргубур, уонтæхъелæй. Ёрбахудтон æй рохсмæ. Ё фарс дæргъæмæ, цæхгæрмæ – еугур игæннтæ, фаст. Кæми исеу æй тускъай хæццæ, Хуцау æ зонæг. Февналдтон æй хуйунмæ. Кæрдæн, судзинтæ, цилле халæ, къембур, къæхтæ бæдтунмæ федар хъумацæй фæтевзæ – æдзохдæр мæ хурдинти. Кæд аци хъамили пæгæй-лæтмæ æнсургинмæ æрлæудтæ, уæд мæхеçæй дæ, - дзорун ин фæлмæн.

- Тухсгæ дæр мин ма кæнаэ. Нурутæккæ æрцæрдзæнæ. Цæфти фалдзостæ, æнæмæнгæ, лæмбунаæт æлвид æрцæуонцæ. Уой фæсте фæлини гъæуий бампьюозун. Ё фæсте царæн æхе. Гъæуи ба ма дин уколтæ æма фæстæмæ рацæппо-лæппо уодзæнæ. Гъеуутитæ, Бесо. Цауæйнон гъæдæ ке дæ, е ба мi байруагæс æй...

Хуæруйнагмæ наэ бавналдта еци тæнхаудæй дæр. Къоппайæй дон цалдæр æстарди исходта æма арæхсгай æ сæр фæстæмæ æруагъта саргъи буйнагбæл.

Ниллух æй мæ фæндæ: Къолæрдози цæгæттæй рахуæцдзæн сауæнгæ Дорæвардмæ. Уордигæй Ёхсæрбунтæмæ. Ёхсæрбунтæй Хусдони сæрти Цумгуни хонсармæ... Уоми ма неци, уæд мæ нивæ – Ёффатий фæсдуар.

Цидæр гъудитæбл рафтудтæн. Цалинмæ бæх цæнхи къæрттæстæрүй, уæдмæ сæ ниффинсон, æндæр Целий мегъи цъоппи хузæн æвæдæй – се 'rbaisæфт: наэ нихъхæртдзæнцæ гъæумæ.

Мадта дзиллæ дæр – æрдзи хай, мах дæр уой тог, уой уедагæ. Уотæ маке дзорæд: «Зунд æма уоди къæбец æрмæстдæр адæймагæн лæвæрд, зайæгойтæ, цæрæгойтæ ба – къуу, хъæрæу». – Фæраути хæццæ ку рацæуæн, уæд тар гъæди бæлæстæ – уæлдай æнгомдæр. Сæ тæрхони сæр – дукъахгутi æгомугдзинадæ. Игуæрдæни сæргъи ку 'рлæууæн æд цæвæг, уæддæр кæрдæг,

дидингути лæкъунтæ – наэ меддуйней цæххæлтæй. Еу æма наэ фемдзаст – сирди хæццæ. Кæми арс, кæми тускъя, кæми берæгъ... Аñæ есть зæгъгæ мин наэ фæууий. Бадæмуй мæ: «Ду дæ дууæ къахебæл мæнæй æнæфсес дæр, гиаурдæр, тогцъуходæр...»

О, Хуцауæй алкæмæн дæр, алцæмæн дæр – æвзат лæвæрд. Дон, уæлæв стъалу, æзменси морæ... Дзорæн не 'гас дæр, кæрæдзей ба не 'гъосæн. Зундгин уогæй æлхъивд ан. Гъæздуг æнгъæлæн наехе, уотемæй ба наэ фур æдзæллаг æма мæгурæй хотълæмæ фагуси: не 'стæфæн наэ фалдзости алæмæттæ. Кæми раст, кæми зулун. Кæми рохс, кæми талингæ. Ранигъулдан наэ хæцъæфти. Тубуни æфсеæбæл – æмпулд, зудæ, лаке.

Ёрдæ махæй уæлиаудæр, махæй арфдæр æма уæрæхдæр ке 'стæфуй, уомæн ба уин еу дæнцæ. Гъæди сосяхъæди ираæт беретæ ба феппайдта. Дæргъæй-дæргъæмæ еци æмраст, æнææ агрæгæй иссергæ фæткъуæрæн. Кæддæр еци сосяхъæди талатæмæ – мах баевдæлд. Ёркæхтан, æрхастан сæ. Скъолай тургъи – наэ къохтæй араæт. Куд хуæздæр, ци хуæздæр син. Ёртингæзей фæсте сæмæ æркæсæтæ. Ци 'рдæмæ наэма никъуузуплатæ 'нцæ? Цæй федауцæ æма цæй рæсугъд? Цæмæн уотæ 'й, фæрсæтæ? Кæд махмæ кæсунæй? Кæд наэ миутæй етæ дæр – пихæбауæр, дæлдзуд, æнæфсæрмæ, еугур гæлеритæ. Адæми астæу наэйисес сæребараæ уæн. Ци уодгоймагæн, ци бæласæн, ци ба кæрдæги халæн. Ёвæндонæй дæр мах неэтæй – мæстæйдзаг, зулун-мулун, саҳъат.

Ци ма уин зæгъон скъолай сосяхъæди фæдбæл? Е 'рхитæ, æ фесиммитæ æ зундбæл дзорæг. Лæдæрүй адæймаги уодигъæдае: раст ку исирæза, уæд, дæлæ уа, уæлæ уа, уæддæр æ хъисмæт – уой фæрæти амæдтæ. Рæсугъдæй ци уинүй, уой лæг фидæй-фуртмæ – æ фадугмæ. Ёхеçæй сæрæндæр, æхеçæй растдæри уедæтæмæ дæр – æ карди æвзист. Уæд цæмæн, ци не 'фæсдүй уойбæрцæ мулк æма маргi уæрмитæй, уобæл ба æ хъанзи морæ – къундæг, тæнæг исæрст.

Кири фæйнæг – æнæмæнгæ мулк æма хæзна. Нæ дæр æхца, нæ дæр ба рæстæг наэ рахъæртүй адæймагæн уой нибæлдадæн. Нæй раевдæлүй. Күй баримæхсүй æ мæлæт, банигæнүй æ мард, лæг æ фæцъцъунди уæнгæ – æхцатæ, мулkitæ, уæладзгутæ аразæг, е 'носон циртдзæвæн ба – дзурдtag, бинонтæн – сагъæссæг.

Æз ма уин уотæ зæгъдзæн: адæймаги райгурд - æрдзи саҳъатдзинади æвдесæн, æндæр æ уоди къерппа куд наэма балагъз

аей Хуцауи размæ? О, аэз – зæнхон, мæ рехи исорсмæ – хонхи æма таргъ гъæди, салд талай тухст ба нæма базудтон. Фæсали буни нæуæг кæрдæги бенцьуг – нæ феплайун хормæ уой бицьинаæги тонун дæр. Мæ размæ ме 'мдзогæнаæг æмбал – тускъайæй факт, аэз ба ма 'й уæддæр фезонæги искомидзаги тухæй кæрдтæбæл тъунсун. Хъæрæу æма къуру дæн. Сирд нæ – ацауал анзи мæхе æхсун. Уойбæрçæ рæстæгути агорун мæхе æвгæрдунмæ. Уотемæй мæ къундæг дуйне æвдеогæй ærfestæг дæн мæв ингæнмæв. Ци сос, ци мæнгæ, хуæздæр адзали агаг некæд адтæн.

Адæймаг, адæймаг... Ци хузи нæма бавдистай дæхе? Кæцæй нæма ракастæ? Кумæ нæма ниххистæ?

9.

Бæхи уасун. Бафсастан, зæгъуй, цæнхæ 'й? Цæттæе дæн цæунмæ. Ёви Хæрæхуаæнмæ... Игъосун кедæр дæорун. Кæд сæхих ардæмæ 'й, уæдæгæс рацæуæнтæ. Мæнæе син æндегæй æртъоси æрттевгæ гæгъæди – сæ хинттæ. Айразмæ сæ Радик бунатмæ бацæуæни фæйнæги буни æнæнгъæлти иссирдта. Ци зонун, уомæй мæ гъавутæгти нистауæнтæ – биттири уомдзæгтæбæл Диgorи зилди дæсни исаргъудта.

Мæ 'мбали мæстæй нæ къолтæ вугур аруд, аэз бабæй мæ хурфæмæ нийгъустон. Уотæ хъæбæр цæлхдор кæмæн исдæн? Ка мин бæллуй мæ зинмæ? Ке хъамилæмбæрæт сæри мæгъз зелүй мæ фæсте? Ци 'й фæндуй æ гъунтъуз зæрдæй бавдесун? Мæн нæдтæ нихгæнун? Ёма уомæн ба еунаæт хуасæ: лæгæй-лæгмæ рацо. Мæнæе аци тар гъæди бавдесæ дæ гъолтæ, дæ сирдони æздухст уедæгтæ æргомæй райтиндæз мæ рацæуæнти. Кæд дæ мæнæй устурдæр æзнаг гъæуүй, уæдта еу хатт фæззиннæ Иристони фидхуарти нихмæ, исабузæд дæ нифс. Ёви дæ мæгур зæрдæн уотæ бæрzonд истæхун – нæффæдгүй?

- Е лæг ку уайдæ, уæд дæснитæбæл нæ зелидæ! – исирадæй Радик.

- Лæг дæр уæхæн лæг æма 'й ка нæ зонүй, уой хъури буни – цикорай фæрдуг. Байгъосæ 'ймæ æма арси сойнæ – æ дзубанди. Бакæсæ 'ймæ æма и кæци æлхүйнæ – урдугистæг æрзелдзæй уотæ æхцул гъæуæсти зиани, кенæ ба æ цини? Ё рази ба сирд ма рамарæ. Уойбæсти ин сагойнæ æ фæсонти... Цæвæгойтæмæ уарзти фæдбæл нæ – дæуæн фулдæр цæмæн æнтæсуў? Уомæй рæстдзæф дæр кутемæй разиндтæ? Дæ ревæд хурдзин – æ цинæ, дæ еунаæт – æнæе

фиidi гъæстæе, в дæр ин базуртæ æ бæлдæн. Мадта бæхи хуæздæр, бунати гъардæр, сирди баргъондæр, хæтæли æздухстдæр – вугур дæр æма алци дæр уой къохти – цъапдæр, дæуæн ба...

Е дин æ римæхст марг. Уæрæсей дохтуртæ искуаси мадзал кæмæн нæ ерунцав, еци нез - кахæй сæрмæ думст соцъя, зæнхон фæвлдисти уомæл æма талинги æвдесæн, дæлуймони маргæйдзаг сæтæ. Бæллах ба ма уой медæгæ 'й æма еци евнæги фæззиндæй уæрмидзаг картоф – мæргъæмбүд, æ гъæстæй гъæди бæлæстæ – аруд æма хускъæ. Ёхсæннади ба æ фæсте – сайд, къуæзгæ фæсдзæуинтти пæс-пæс. Уомæн нæйиес Шекспири яготæн зæнхæбæл исæскъуннæ.

Бафæрсун бæхи мæхе: «Циуавæр фонси бæллец æй е? И кæци цæвæгоймæ æвзурүй еци монц? Ка æма мин цæй туххæй æвзгелүй мæ зæрдæе 'нæхснад нихтæй?» - Фиццагидæр, е фонс нæй, зайæгой дæр. Ёрмæстдæр – адæймаг. Гъæди рацæуæнта-бацæуæнта кæмæн амудтон, еци кæстæр, еу къæбæр ке хæвцæ фæххуардтан, еци цауæйнон. Ё хъæртæ: гъæди астæу – мæ тухтæ-мадзæлтти хæвцæ сæдæгай бæлæсти араæт, уæлæ еци цæнхи кæрæ – Ёфсатий фонсæн... Гъæуæй сæ ардæмæ фæвццо æма не 'рцой нæдтæбæл фæлластон. Бинонти хъурæй мæ 'хçай мортæ... Кæд, зæгъун, æрдозтæ рæзбунтæ фестиуонцæ, нæ цүппаркъахгутæн – фулдæр хуæрүйнаг, исони цауæйнæннтæн ба ерхæфсунмæ – хуæздаер фадуæттæ.

Уотемæй æхснун мæ тæрегъæдтæ. Ниплæгæй ковун бæрзондмæ: «О, Хуцæутти Хуцау, ци гъæути, ци ба арф кæмтти – æнæе зигæт мæ ма ниууадзæ! Ка ни кæми ци 'й, е арви гьогæй бæрæгдæр исуæд дæ бунмæ! Мæ фалдзости æмир рæйд. Марайсæ мин мæ нифс. Ма барезæд мæ къох, ма мæ фæссайæд мæ цæстæ...»

Нæ, уæддæр Таймураз – күйти хуæрүйнаг. Ё пайдайæн цæхдараæнтæ-арæсæнтæ аразæг. Бæдæйнаг нин æхсинцъæ, æнгози талатæй æ ном уадзүй, нæ зæрдæн нин æлхæнүй. Мæнæе дин мæкъури цæф, мæнæе ба – мургъуз рæтъузт дæ фæрскытæн.

...Ёма цæфсүй гъæдæ. Цыухæй – адгин, гъар, фæлмæн, æ зингæй ба мæ уосонгæ – хъæзелæ, æ маргæй ба æнæгъæнæ гъæди будуртæ – арти коми. Еу хатт нæ, дууæ дæр – берæ æнзти. Фæрсæй ба Байгъосæ: аэз сау, е – уорс, аэз – хæран, е – рæстадæ, аэз – сайтан, е ба – изæдти рæнгъæбæл.

Фæрсæтæ мæ, ци бадæ дæ балцитæй, зæгъгæ. Неци

аеримисгай уин мæ дзуапп. Мæ 'нæуарзæнти хинттæ нибастон мæ күйи думæгбæл. Уотемæй аеригъустон Ієфатий дзорун: «Тæрегъæд – устур уаргь. Тæрегъæд уод Хуцауи хæццæ аэмихæс. Дæ зинтæ ракæнæ дæ рагьи, рацо мæ размæ. Дукъахут хæлоргъостай мæ 'ргъæуттæ – аëбæркадæ. Дуйнети Фидæ сæ бахезæд уони тæфæй. Дæуæн ба Гинкъосонбæл – зæронд бодзо. Аëхти барæ дин мæ номæй...»

Нæхстæрбæл дæн. Мæ курдиади аертае уæльвицги ма уин аеривæрон уæ размæ. Аци фæдбæл ма уин уæ фингæбæл – мæ сосæг хицæ.

Хингæнгутæ, аëндзаргутæ, аëстæргутæ... Уæлæбæл си некæд адтæй мæ тас. Уæд ма æз – цæй Дзадзи сайтан? Мæ фæсонти аëрхæгæн тæхсалтæ, урутæ усс! Мæн аерлæуд – устурдæр гъæдтæгтæмæ.

...Аëма корун мæ лимæнтæй, аëма агорун мæ тог æма ме 'стæгæй, куд мæ фæстаг фæккасти, куд мæ фæстаг исолæвди. Цæмæй уин мæ бæгънаæт аëстгутæ ма къахонцæ уæ цæститæ, цæмæй уин æцæг дүйнейзæй мæнгæ дүйнемæ уæ уодтæ бугъзур ухстбæл ма фæддарон сау артмæ – æнæ тъифиттæй мин мæ кирæ - мæскъамæ: гъæди къыхи исуæд мæ ингæн. Еумæйагæй мин ке хæццæ неци адтæй уæлæбæл, мæрдти бæсти уони фарсмæ куд уодзæн æмдзæхдонæ?

Е ба уин мæ фæдзæхст, мæ фæстаг уоди гъæр. Марайсетæ тæрегъæд.

10.

Аëтигкаг бон уарунти фæсте уæлдæф – æввадззи хуасæ. Мæ фалдзости – Аëдортি будуртæ, дæлæ бунæй – бæлæстæ, бæлæстæ, бæлæстæ. Фæззæг – сугъзæринæ дентиз кæрæй-кæронмæ. Къамадтаги сæрмæ ба – Дорæг. Идардæр – Бадзигом, Балцау... Сæрæгты мет арви кизги изулдмæ æввæстæ фестадæй. Цæсти тегтæ æскъæфүй. Хъæртдæн сæмæ еу боли сæри, нур ба бал... Гъей-гъей, сохъур Аëфати, ракæсæ! Дæ берæ лæввæрттæбæл ма 'обийæ фæсмони кауæ! Ма мæ раздахæ ревæд къохæй! Бахезæ мæ æнæуарзæнти фæндонæй! Мæ күйти лæбурдæн, мæ 'здухст хæтæлæн – аëхти фæрæзнæ!

Уæрмити цъухти сæрти баластон бæх. Мæнæ ма ардигæй бакæсон, Арф мæскъæ си ес. Бунмæ ма рауидтон Аëрсойи. Минкъий изолдæр – Бицьеу, гæппæрвонгæй нимдзаст æй еу рауæнмæ. Сауи

мæ галеу фарс тегъæбæл райахæста мæ цæстæ. Боргъос нæма .ербаздагъдæй. Къолæрдози цæгатмæ ниппарасетæ 'й сæгъти .ївæтте. Бесо – мæ размæ. Мæ хæдонæй ин бабастон ае цæфтæ. Кæд, зæгъун, æ худтитæ нае ратониуонцæ. Ку раледза, уæд син тæссаг æй...

Мæ гъуди кæронмæ нæ рахъæрдæй, раст еци усми мæ бунмæ күйи тъæлланг. Бесо фесхъиудтæй, фæттæхүй урдугмæ. Пібастон бæх, мæхуæдæг ба: «Хуæцгæ, ма рауагътæ!» - Пихсæ мæ сæрбæл рахастон. Уæдмæ иннаæ күйти дзахъула дæр исервæтæй. – Тускъа, кенæ арс уодзæй, - фегурдæй мæ сæри. Ледзун, фал мин цума неци 'нтаэсүй. Сифти сæр-сæр мин æхгæнүй мæ гъостæ. Фæллæудтæн. Дæлæ коми аëндзæри – мæ 'мдзогæнгути фæдес. Тагъдæр зæгъунцæ. Ардæмæ зæгъунцæ.

Мæхе бабæй райвастан и дзалгъæдгун цъухбæл. Игъосун ярмæстдæр мæ зæрди рæдовун. Ледзун уæддæр. Мæнмæ дзорунцæ мæ 'мбæлтæ. Мæ сæр сæ гъæуий. Кæми пихси цынккитæ – мæ цæгонæн, кæми мæ сæрбæл хъел ниплавуун, кæми ба хъан бæлæсти астæу расæдзун, мæ къохи ба уæддæр мæ 'здухст хæтæл. Уадзæн ин нæйиес. Куд æй не 'рæвай, æ цъухи куд неци ранæхса – апцæмæ дæр къæрцъос. Нихъæрдтæ, уæдта бустæги дæр. Дæ нæмут күйтæбæл дæр рандзæвдæй. Ратонүй сирди фарс аëма дæ фудгол уотæ: дæ косæртtagi фарсмæ де 'мбали æрхъан дæр. Кæми къах, кæми фæрскытæ, кæми бæрзæйбæл рацæфсүй содзæг изди. Сауæнгæ фæптæрдгун цауæйнæннæтæ дæр хист нæ 'нæе еци рæдудæй. Мæнæн си тæссаг нае. Нури уæнгæ бал күйти рази мæ цæгон – æхснад. Фехсуни фæрæзнæ мин нæйиес, уæд мæ лæбурд – дугъосуг кардмæ.

Пихси кæрон мин райахæста мæ цæстæ. Нæбал лæууий æ дон. Мæ 'рас бауæр дæр – хеди буни. Содзунцæ цæститæ. Зæрдæ ба хъури уæнгæ исхъæрдтæй. Нæбал ес уолæфт. Мæ 'ргæлл мæскъи аëндзæрмæ. Абæлти æнцондæр, аëрмæстдæр мæ цæхгæрмæ кæлдитæ уорамунцæ. Кæмæн æ сæрти, кæмæн ба æ бунти фепвæсун.

Минкъий ма. Сæдæ къахдзæфемæй фулдæр нæбал. Аëхтбæрцæ бæргæ 'й, фал неци ахæссүй мæ цæстæ. Уæртæ еци фæззæлæни фæсте гъæуама... Пихси цынк бабæй. Аци хатт мæ росæн. Тæхсүй, фал тъифсунмæ ма 'рлæууæ. Бунæй, дони билæбæл сæ бицъинаæт дæумæ тонунцæ дæ цауæйнæннæтæ. Сæхеçæй лæгдæрбæл се 'скъобалæ, аëндæр айфонмæ...

Цалдær къахдзæфи, цалдær усми ма. Гъед, гæлахха, еу минкый тагъддær! Фæстаг хатт ма райвазæ дæ къæхтæ. Ёд лæг, æд күйтæ фицаг хатт нин нæй аци тох, фал ауæхæн къундæги ба нæма бафтудтæн.

Уолæфт нæбал хъæртуй, уæлддær истахтæн мæскын рагъмæ. Кæронмæ нæ – æмбесмæ. Уордигæй ба мæ уæргутæбæл фæууæлбilaæ дæн. Фицагидæр ци рауидтон, е – тогæйдзаг куй. Ё сауæнгфарс – дæргъæмæ фаст. Ё хорхи тог дæр нæбал пæууй. Мæнмæ уадай. Мæн агурдта. Ё рæэти мæхе рагæлston. Куд февзурстæн æнсургини уæлгъос, уой нæе ралæддæртæн. Күйтæн дæр мæ фæззинд - базуртæ. Ёрбайсаадæй сæ фæллад, ærbайронх æнцæ сæ цæфтæ. Еци æмзæрдæй сæ рандзæрст агъуд тускъабæл. Устур хили де 'нсуваæрбæл дæр - дæ къоки цæф. Ами дæр цæвæг марæги не 'ртасуй: - «Хуæцгæ, мæ зæрдтæгтæ, хуæцгæ! Мабал æй исугътæ! Ёз дæр уин ами дæн!..»

Батахтæн сирди рагъмæ. Кард исласуни агъоммæ бал ин æ гъостæбæл æрцæфсон. Ку нæ мин бантæса – додой дæ къона, сайтæнти Сайтан. Уой бæсти ниннодар уо, дæ къæхтæй дæр нилхъевæ и сирди. Де 'ндон сугæй ба ин æ зæрдæ...

Фæрскыти астæту губунмæ аеруагътон карди ком. Гъар тоги тæфмæ бустæги дæр исæрра 'нæе мæ 'мбæлттæ. Ка си кæци æй – нæбал сæ зæртасун тоги бунаей. Ка ни куйдæр, ка ни сирдæр æй аци усмæ, е дæр – сагъæссаг. Мæ хæدونи баст рапхалдæй Бесой рагъбæл æма ин уинун æ цæфтæ. Раскъудæнцæ сункитæ. Бустæги дæр разиндтæнцæ æ фидтæ.

Къембургини хорхæй нæбал исластон кард. Ё къæхтæ фæттастæнцæ, æрбадтæй. Иннæ усми фæсхустон Ёрсоймæ. Фæззилдтæн фæстæмæ. Ци рауæн фæгтæлston хæтæл? Ё цъух ин сифти бунмæ растæфтæн. Раскъафтон æй. Куйий бæраæгмæ – мæ стахт. Кæми 'йбæл æревгъудтæн, уордигæй нæбал размалдæй.

Къахæй-сæрмæ 'й нийихæста резæнгæ, тухуолæфт. Нимдзастан кæрæдзэмæ: «Федар пæууæ, лæгай! Ма мин фæккеуæ, æнсувæр! Max ма...» Нæбал мæ игъосуй. Гъæлгъæлæгтæ, сауæсхолæ – цæхгæрмæ хауд. Иннæ цæф зæрди бун...

Гүймани лæвар мин æй. Некæд ин бавгъау æй мæ комидзаг. Цуппар анзæмæ цал хатти бацуðæй мæлæтмæ, цал хатти си рацудæй уæлахезæй! Абони ба...

Гъезæмарæнæн ин берæ рагæтæг нæ ниуугътон. Иисистон имæ мæ къох. Рагъбæл, бæраæгдæр рауæн ба ин ингæн карди финдзæй

къахт: «Хатир, мæ дзоргъай, хатир, ме 'мбæлтти хуæздæр! Нæ дæмæ æрхъæртæн афойнадæбæл æнхусмæ. Нæ дин исбæстæн гъæуайгæсæн...»

Гъей, гъей, сохъур Ёффати, æа – уæлпæрамæ табугæнаæт. Дæ размæ бабæй мæ уæргутæбæл – мæ лæуд. Ковун æма корун. Ци ма ес де 'ргъæуттæй – вугурдæр сæ рауадзæ и хинтæгæнгутæбæл, æнæуинон кæмæн дæн, æд марг, æд соцъа ка зелуй мæ фæст – бафсадæ сæ. Мæнæн – еу, уонæн – авд авд! Кæд сæбæл искаæсидаæ сæ хор...»

О, æз – ниллæгæй бæрзондмæ ковæг бæлцон. Ёдзæгтон зæнхæбæл күйти астæу мæ хед, мæ къеуæй цæрæг уод. Мæ нифс – Хуцау. Мæ къолтæ-молтæ рацæуæнтæ, мæ тар надæн уой асуgъд цъилинга. Табу ин уæд, табу!

Октябри мæйæ. Фæндзæймаг бон. Сæумæй ку ракастæн – зæнхæ, хæдзæртæ кæсейæй æмбæрзт. Уаруй. Ивад гæлæбутæй байдзаг æй арв. Фицаг мет, фицаг уазал. Ёзинæ мæмæ хонхи цъоппæй уозгандта, нур æрфестæг æй мæ тургъæмæ, æрихгæдта минкый Сæрмæти уæлиндзæ. Е дæр – Хуцауи фæндон, е дæр – нæ Фиди дзурд...

2001 анз

ÆСКЪУДДЗÆГТАË (Мæ бонугæй.)

Адæми æнафони æнахъæл æма æнаæпъæлан миутæбæл æхæсæви киндзæзон мæйи маst. Ниббор æй фур изгæй æ цæхгун сугти тæдзунæгмæ.

Кумæ ма ни фæлpledза?

Абони сахъат доги гъæмпи цъинай судзинæ агорæт – къундæг мæгъзи æвдæсæн. Фæлтау дæхе зундгонд, тифтирикъ хæраæг мæ тæрæе тургъæй. Зонис ин æ гъæндзинæдтæ: ести мадзæл – сæ нихмæ.

Дæ зæнхæ уæддæр æнæхумæй нæ байзайдзæй. Тæрсæ – дуккаг хайуан æнæвзурст. Ци нæ фæууй, де 'фсиæ, дæ кизгæ дæр...

Нард гали исæфт – тагъддær. Уойбæсти 'й бастæй дарæ. Фудхуздæр уодзæй, фал уæддæр гъар фагус ердзæнæ.

Аци зөскъуд гүудитэг рэнгъэмэе уомаён хэссун зэма хонхи дзэбодураёй будури тэрхьос – хуаэздэр.

Рацудтаэн уа размэе. Исон ба мин уа куройни фидтэбэл – мэе сагъастаё. Къяехтаё, къохтаё, базурти хэццаё мэе инсгэе. Марги сарсинаёй ба мин мухцурмэе лэуардзинайтэг мэе 'уулдиттэг уод.

Æнэе уотэе ин наёйес: зэнхонаёй болнаё ку неке фудкой фээттэгэлтэг уа, уаёд ин цард – масти дзэкъолаё, уомаён уэрмэе. Æнээмэнгэе, ахсилкынтаё, сэгтэйдзаг золкынтаё гъяуама еске сээрбэл ниффаёлодза.

Æз, е 'нгаёсэнти къуала бэлласаё ка не 'стэфуй, сардинимаё ба еске ёрдо аё феппайд көмэнтэй, уонаёй зэгъун. Æнэе еци сэйтитайтэг дэр ахсэнадаё – зэнассум мэрддзогийнэ.

Абони сехуарбаёл мин Сээрмает – наё мильткаё биццеу, зэгъуй «Папаё, мэннэй айе Хуцауи стъолаё 'й. Арахь си наёйес».

- Стъолаё наё – фингэе.
- О, фингэе...

Цидэр ахчэуяшни тунэе никхуудтэй реумэе. Каргуни цъухай наё фегъосдзэнэе аци зеууянкаё, авданзудзуд ба 'й ниргъавта.

Даёлгумони хуаллагэн Уаёлпарвони фингэе – даёлгуммэе.

Берэгтэгээ гъаёди наё – гъаёуи 'нцаё.

Æнэтэй наёй цард. Цард, дуйне куд аёма кэдмэе балэдээрай, уомаён цаёй. Æз уотэе наё зэгъун: «Уаёлбэл рохси сосигдзинадаёбэл рахъэрдтаэн кэронмэе. Зонун ин аё дэргыцаё, аё уэргыцаё...» Гүуддаг уой медэгэе 'й аёма мэе пэдэрундзинадаё цаёй аэрфэн бахизтэй, уомаёй изолдэр мэе не 'вазуй ахсемэе. Изолдэр си ес фулдэр хэран, бээзгиндэр марг, аёдзэстгэнттээн – парахатдэр будуртэй, аёфсэргидзэститтээн ба – къундэгт фаснаётдэй.

Куд уаёлиаудаё аёма бэрзонддээрэй дзоруй лаёг, уотэе 'й пэдэрэе: кедэр рэгтэбэл, кенё ба и кэцидэр «федар къохти» фэрци исхистэй уотэе уаёлиау. Æхцай фэрци, адэмэн аё хъуаёлэг сомитэе ниуудзгэй аёма е 'уүзэнкаё бахуаёргэй махмэе цал адэймаги исраёдэхстэй сойнэйдзаг цъопмэе?

Æнкъард хатдзэгбэл аёрлэеуий адэймаг. Ка ни куд хаслаётдэр аёй арвмэе, уотэе – цъумурдэр, мэнгарддэр. Хуцауэн

– зэнэуинон дэр.

Æхцул адтээн зэнэнэз цардбэл. Уой фэсте ба мин карз ниуаэстэе дэр – адгин. Финсун, ахургэнэги куст дэр бавзурстон. Агасэй дэр байзадэнцаё. Фэстегэй мээскуи сэе ранигыулд.

Абони имисийнэгтэбэл кэми багъомпал дэн, уоми мэмэе нецибал раздэхуй. Цидэр мортэе зэрмэстдэр. Цидэр рохси тъингитэе. Гье, зэрдэдэр ма цауэнтэе наё маёнцэе мэе хурфи. Сэри дэр, зэрди дэр – бэлэстэе, дохи хэл-хэл, күйти рэйтд, топпи гэрэхтэе, цьеути зарун, арт, бэхтэе, тогайдзаг мет...

Уаёллэгэй, минкъий наё фэццардтаэн. Æви зэтэрраги низзэронд дэн? Уотэе кэд наёй, уаёд ци бацаёфтэн имисийнэгтэбэл?

Æзинаё иззэрэй ниххъан ан Сээрмэти хэццаё. Фэрсуй мэе: «Мэйе наё тургъэмэе цэмэн аёрбацудэй дэвумэе гэсгэе?»

- Бэрэе дэр уарзүй...
 - Мадта е дэр мэннэ ами никхуссаёд – амонуй наё астаумэе.
 - Е болнаёй фэххүссүй.
 - Бонаёй? – исцалх аёй аё хинцфарстэй. - Хори хэццаё?
 - О... Уой уосаё 'й.
 - Наё, хор мэйи - уосаё.
 - Уотэе дэр фэууаёд.
- Мадта ма сувэллонэн ци загтайнэ?

Адаёмаг мэгур аёй. Куймэе дэр – е 'нгъяелмэе каст.

Гурдзий будуртэг Хуцауи артэй – бунсугыд. Æз ба зэнгъяелун: ирон тоги тэрэгтэй сэе байяфта.

...Æма уаёд мах ба? Мах дэр зэвудэй наё байзадан. Мах дэр хенвэрсон, анаё нецэмэй эсти. Уаёлэрвти бадэгбэл – устурзэрдэе. Уинетэе, хори кэфойнэмэе исфунх аёнаёе наё рээзбунтэе, бамгулдэй наё тилгэг – дуйней нартихуар. Донбэл цэргэй – зэнэе дон ан...

Кэд наёмэ хуаэздэр зунд аёфестэг уидэе! Наё сэргэрzonдзинадаё фесэфидэе Хуцауи размэе.

Кэд уодзайтэй?

Августи дүргэг бон. Е дэр – хорэйдзаг, е дэр – зингайдзаг. Наё мади сумпэг къаёси ба алкэддэр – сатаёг. Фал уомаён аё кой дэр

исаескъудаёй. Зин имисуйнæгтæ мæ бастонцæ æ хæццæ аёма си зæгæл дæр нæбал ниуагътон. Уой ихалгæй мæхе туттон, мæхе римахстон мæ рæдуд дүйнейдæй.

Цæйбæрцæ хауæнтæ! Цæйбæрцæ гургъæхътæ. Куд араех наэ пæдæрдтæн мæ ниййерæги дæр. Ци талингæ, ци сай пæлæз мин æмбарзта мæ уод? Уогæ цал адæймаги байзадæй æнæ игурдæй! Рантæсунцæ, бахъæртунцæ зæрæмæ – рохси тæлл ба син – æвæсмард, æнахуст.

О, мæ евгъуд доги ингæн! Нæ ди ралигъдтæн. Нур мин – æнцондæр. Хæстæгдæр дæн нæ мадæмæ. Ёз уомæй раздæр рамардтæн.

Куд æраæгиау исеу ан!

Кæун – зæрди уавæр, суги хауд ба – цæстæй. Зæрдæ æма цæстæ ести ихæс дарунцæ кæраedземæй?

Мæ райгурди – цард æма мæлæт. Сæ еумæйаг тæгæнамæ син нигтæлстон цæнхи къæртт – мæ уорс зæрдæ.

Æстæрунцæ 'й.

Уадæ цæмæн рацæуý, уой зонетæ? Нæ тургъи – Иристони бугътæ æ бæзгин цъилини амæдтаг. Фесæфæ, хъамил, незæйдзаг кæрдаёг, байдүйæ!

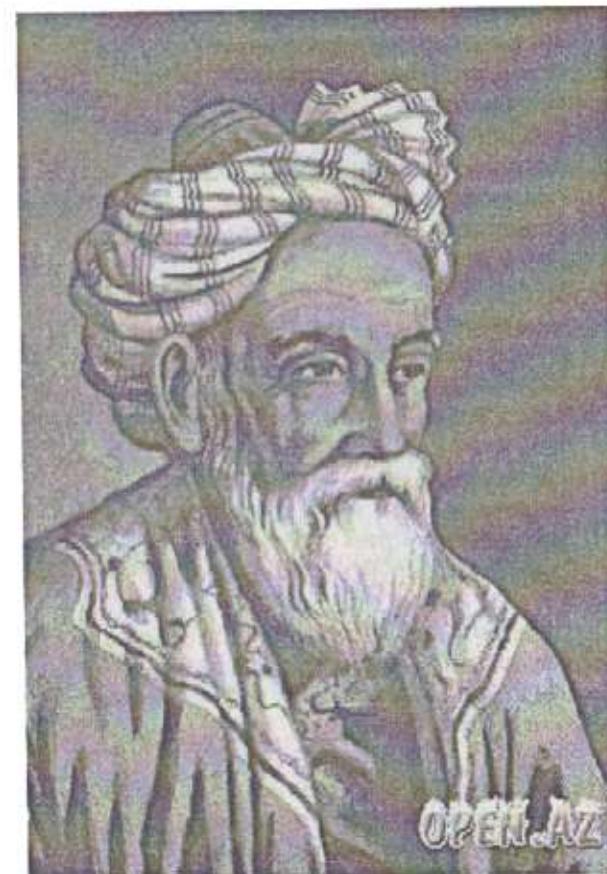
Ёз ба 'ймæ нецæмæ æнгъæлмæ кæсун. Ёртæхүй, фæххæссүй фиццæгти, сæ бæсти ба – сиугин хъæндилтæ, æмæнгъерьæ фагус. Ёнгъæлмæ кæсгæй – еугур бæраæза нæ тургъæ. Думгæ нæ, авданzonи уадæ дæр ник нæбал фесæфдæй нæ систæ.

Иристон, Иристон...

Еуей маst иннемæн цинаæмæ кæми рахæтуý, уоми, æнæмæнгæ, дзурди бараæ райсунцæ кæрдтæ 'ма хæтæлтæ.

Ёз кæдзос дæн, зæтгæг, маке дзорæд. Махæй алке хурфи дæр – фагус.

2002 анз

ОМАР ХАЙЯМ

I.

Сфæлдесæги 'ргъуди, æ нисæн дессаг æй,
Хуцауи 'нгас нæ цæсти касти бæрæг æй,
Нæ арви зипдон къохдарæни хузæн æй,
Мах дзи алмаси ан, федар æндағъдæй.

2.

Арви зилди 'рттивдæй курмæ кæнæн,
Æ райдайæн 'ма кæрон нæ уинæн,
Æ лæдæрун нимæхст æй нæ зундæн,
Мах барæнтæй уомæн нæйье сбарæн.

3.

Ду æвзарис рохси сосæг базонун?
Нæ цардарæст, æмбал, цæбæл æй дæ тухсун?
Æхсæвæ-бонæ, сахат æнаемæтæ уо,
Дуйне аразæг феронх æй мах бафæрсун.

4.

Ду зæрди мæтъæли бæласæ ма аразæ;
Игъæлдæг киталтæ аргъаун фæразæ!
Дæ монцтæмæ игъосæ, игъæлдæг сæ 'рветæ
Рæстæги фæлкьюæрдбæл, æмбæлди, ниуазæ.

5.

Царди къоси, еу тъинггæй ферттистан.
Æз æви ду, уæд зонæ, фесавдан,
Дуйней урдугистæг сæ, мин-минтæй
Тъинггитæ, калуй 'ма уæд, мах дæр калд ан.

6

Уинæн æй хаттай, арæхдæр ба нæ зиннуй,
Нæ цардмæ лæмбунаæг, уæлцагъдæй кæсүй,
Нæ хъурдохæнтæй æнос цубур кæнуй,
Кæсүй араæт цаутæмæ, ка куд араæхсүй?

7.

Ду цард равардтай, мæлæт дæр де 'ргъуди æй,
Дæ араæтитæн æнгъуд дæр исходтай,
Лæгъуз раудæнцæ, уæд цума, ке фудæй?
Кæд хуарз æнцæ, - марун сæ цæмæн багъудæй?

8.

Нæ дуйне къенти фæйнæгбæл ес барæн,
Бон уа, æхсæвæ - æз æмæ ду къентæ ан,
Гъасти куд фæуүй, - æлхъивд, цæф байяфунцæ,
Уæдта сæ лагъзи тар рауæн æвæрæн.

9.

Нæбæл ан мах, - дуйнейæн ци уæлдай æй?
Æвæд фæцæн, дуйнейæн ци уæлдай æй?

Нæ равзурstan, дуйне ба уæддæр уодзæй,
Фæццидæр ан, дуйнейæн ба ци уæлдай æй?

10.

Цæрæ, сæлхæр, харз кæнæ, цалинмæ хæл дæ,
Дæхуæдæг хæзñай æвæрæн нæ раудтæ,
Æнгъæл ма кæсæ, дæу дæ кирæй фæстæмæ
Исесунмæ, - бафедауонцæ давгутæ.

11.

Æууæнкæй разманстмæ – еунæг фæлкьюæрд æй,
Раст унæй сосæгмæ – еунæг фæлкьюæрд æй.
Æригон ниуазgæй игъæлдæгæй идзулдæй -
Нæ царди уолæфт, еунæг усми фæззинд æй.

12.

Хæрнæгъ æмбæрзæни фæсте сay тар æй?
Зундгинти хæллæба, дзубанди сберæ 'й.
Ескæд рæстæги æмбæрзæн фескьюæдæй,
Сбæрæг уодзæнæй, æцæгæй ка рæдуðæй?

13.

Нæ сæрмæ – бонвæрнон - зæболæй арвбæл,
Иннæ стъалу даруй мæрдони рагъбæл,
Дууæ стъалуй астæу ба æргъау –
Хуцауи берæ хæргутæ – хæнæбæл.

14.

Бæннти сay къæлæт ниббаста нæ къохтæ,
Æвуд бæннтæ, ка сæбæл сагъæс кодта?
Нæ цæлæмбud рæстæг уонæбæл агоруй
Аргъ, цума адтæнцæ æцæг бæннтæ.

15.

Не 'сони бон махæй хæрæ мегъæй 'мбæрст æй,
Уобæл сагъæсæй тæрсун, алкæд уод тухст æй -
Тæхgæ фæлкьюæрд ма раудза, ка 'й зонуй?
Федæни бон ма уа идзаг цæстисугтæй?

16.

Тæходуй, ку мæ уайдæ али бон къæбæр,
Мæ сæрмæ тугур нæ тæдзуй, къæси – гъар.
Некæмæн æлдар дæн, некæмæн дæн цагъар,
Игъусидæ арвмæ мæ арфи хабар.

17.

Куд әнәтәрегъәд әй ә зепдох рәестәгән,
Еунаег әлхий дәр ихәлд һама 'й һәе догән,
Е күддәр фәэзиннүй, - һәе зәрди җәфән,
Зонаә, җәттәгонд әй һәуәг тъәнәе махән.

18.

Махәй қа бавзурста арви сосәг басгарун?
Цардарәэст базонун, ә римәхст пәдәрун?
Әмбәрзәни фәсте - «әз», «ду» - нидән сусу-бусу,
Әмбәрзән әрхаудтәй, уәд һәхе һәе ерун.

19.

Әрвон цауәйнөн хистхаст һәмгутәй байдзаг кодта;
Нәмгути хицәмәе бахаудтәнцәе сирдтә
Еци хистхастмәе - бахаугути адәмтәе схудта,
Әхе берәе цъумур миутае уони фуд фәеккодта.

20.

Адәмән тәрегъәд қәенис, ө бәрәг һәй?
Тәрегъәдгунти ратардтай дзәнәтәй?
Ниххатир қәнүн коммәгәсән дессаг һәй,
Хуңау, негъосағәнnihхатир қәнай,

21.

Уарди загъта: «Мәе рәесугъыд уоди 'ртәхтәй
Уодигага, хуәрзәф исәрдән конд әй.»
«Еу үсмәе ка худтәй, әензәе қәудзәснаей», -
Сосәг әевзагәй фегъустон сау мәлгәй.

22.

Хъисмәти киунугәй тобәе 'й дзурд гәлдзун,
Ләгъуз әерис әности, уой дәр әйиевун?
Дәу, адзали уәнгәе, тъәүй масти ниуазун,
Цардән ба һәйиес үубурдәр, даргъдәр ун.

23.

Карз әй Арв, Хуңау дәр әнәхатир әй,
Ду әенхүс некәмән қәенис хуәдбарәй?
Ку фәеүүинис зәрдәе сүгъдәй, гъенцүн қәнүй, -
Ду әевәстечуатәй бафтаис җәхәрәй.

24.

Куд тъәүй синәзи дарун саудапинги,
Үотәе тъәүнцәе зинтәе уоди 'ма зунди
Цидәр адтәй - фесавдәй, уод дәр үәгъди 'й,
Хъалаң идзагмәе һәе қәндзәй әрәги.

24.

Цард җәести никъулдәе 'й, думгәе 'й соруй, рандәй
Хүзәцәе һәе рәэти, мегъяу райвупләй.
Кәд тухст әевзурстан, хуарзәйнәедтәе дәр адтәй,
Әвгъайуаги цард ба фәрсти раеви ьудәй.

26.

Уәләебәл цардәй еуетәе боз әенцае,
Иннетәе монцти кумәдәр тундзунцае.
Мәләет фарс әй, әегас әй һәе базондзәй,
Е 'цәг базонун әехгәди дарунцае.

27.

Арви дөгъонбәл сарғы сивардтонцае,
Нәмтәе стъалутаен уәд равардтонцае,

Арви киунуги хъисмæт финстонцæ,
Коммæгæс ан, уой нæ фуд кæнунцæ.
28.

Ду зæнхæ фæууидтай, ци æй зæнхæ, неци æй?
Дзурдтаен сæе араэт, зонун, ревæд сихирна æй,
Авд æнцæ аэрдзи æйийивдтитæ 'ма сбæрæг æй. -
Æвæллайтæ сагъæсти кæрон дæр неци æй.
29.

Æз æма дæу, сирдтау, дуйней скъæппæг хезүй,
Арвон, скъæрæнгæнгæ, мах циртмæ сорүй.
Æхе фуд æнцæ, - нæв аллифарс ци цæуий,
Махти ба тæргъæдгун, зулун кæнуий.
30.

Рандæ ан æвæд, æнæе ном бæраæгæй,
Аци дуйней ма мин æнзти лæудзæнæй,
Раздæр нæ адтан 'ма нæбал уодзинан,
Ейæ зæран дæр, пайдæр нæ уодзæнæй.
31.

Кæд царди дæргыцæ æйийевун нæе бон нæй?
Кæд бæраæг æй, мæлуйнæтæн лæдæрд æй –
Æносон дзуума мудадзæй кæнæн нæвийес,
Æмбап, уæд уой туххæй махæн кæуугæ 'й?
32.

Кæд рæстдзийнадæ зонун нæе зæрдæн лæвæрд нæй?
Уæд æхе дзæгъæли цæбæл хуæрүй тухгæй?
Коммæгæс уо, федауæ, дæ хъисмæтæн бухсæ.
Æрцæуынаг ци уа, е уæддæр æрцæудзæй.
33.

Зæнхæбæл æнæтæргъæд ка æй, - дæ дзуапп?
Æнæе тæргъæд миутæ ка цардæй, - дæ дзуапп?
Цæмæй хуæздæр дæ? Дæ æфхуæрдæй бæраæг æй,
Æргом фудæй мин мæ хуарз бахаттай, - дæ дзуапп?
34.

Нæйийес дзенет, зиндонæ дæр, мæ зæрдæ,
Тарæй æрбаздæхæн нæйийес, мæ зæрдæ,
Æнгъæлдзау дæр цæмæн гъæуий, мæ зæрдæ,
Нæ тæрсун дæр кæми гъæуий, мæ зæрдæ.
35.

Мæласти лæг, карзæй турк кæнуий: «Æз дæн!»
Æ киси æхцай дзæгъ-дзæгъ сцæуий: «Æз дæн!»

Еу минкьи ин цидæр бантæстæй: «Æз дæн!»
Кæеразгæй æппæлоймæ мæлæт: «Æз дæн!»
36.

Хуцаузæй равзаруни барæ ракурдтон,
Симæр къæбæр, уæрмæ, цæрунмæ равзурстон,
Уодрвæзай туххæй тухст, стонг æвзурстон,
Бонгингæй гъæздуугдæр дæн, ку фæцæй есбон.
37.

Зæнхæ хуæнхтæ, будур, денгизтæй араэт æй,
Кæлæни ирд боницъæхи цирағъау рохс æй,
Нæ цард – авгæбæл, нивæ - 'вдист, бæраæг конд æй,
Не 'зæлуий, сагъдау зинний цирағы хурфæй.
38.

Аци дуйней ан, цьеу куд бахауй скъæппæгмæ,
Сагъæстæй - идзаг, æнгъæлдзау – хуæздæрмæ,
Аци тумбул къæлæти ма нæйийес дуар дæр?
Æвæндонæй æрбахаудтæн æ дуйнемæ.
39.

Нæ цард – цæнхбун адæ зæнхæ, цард гъеуутæ 'й,
Зæрдитæ байдзаг унæе хуурдохæн, тухстæй.
Амондгун æй, ка тæгъæддæр рандæ уодзæнæй,
Ка нæ рапгурдæй, æнцойнадæ базондзæй.
40.

Кæд мæ бакаст гурведауцæ 'й, гæдийай?
Тюльпантæн сæе уадæллтæ æнцæ сурх артау.
Хеваст хузгæнæг цæмæн финста мæ сорæт,
Ме 'ндарт æ гъолон-молон хæдзари астæу?
41.

Дуйней деденгутæ дæуæн рапхалдæнцæ,
Ма сæбæл æууæндæ, сайгæ дæ кæнунцæ.
Кæрæдзæй æйийевгæй, фæлтæргай мæлунцæ,
Деденгутæ тонæ, - дæу дæр æртондæнцæ.
42.

Хæдзарæн æ дуæртти конд – æндæмæ, медæмæ.
Ци нæ хезүй царди? Тухст уæдта – мæрдтæмæ.
Еу усмæ ка цардæй, - нивгун, амондгун æй,
Кæд нæ рапгурдæй, - хиццаг æй федæнтаæмæ.
43.

Ци уодзæй, хуарз, хæран æрдæгтондæнцæ?
Куд хæсгæ 'й цард, - уæларви 'й байамудтонцæ,

Къахдзæфтæ дæр уоци киунуги финст æнцæ,
Нæй пайда гъенçүн кæнун, кæд лухонд æнцæ.
44.

Курмæ цæстæй ка 'ууæндуй, иссера е над?
Сагъæгæнæг турусхæй алкæд агоруй фæд,
Тæрсун, уæларвæй еу хатт фегъусдзæй дзурд:
«Гъæнгæлæстæ, ами наëй, уоми дæр – уæ над!»
45.

Зæрдæн æнæхуссæг æносмæ хайгонд æй,
Гъиги хъалац дæуæн ба ниуазгæ 'й бунтæй.
Мæ бауæри медæг, уод, ци агурдтай?
Рандæун гъæудзæй æллунфæстаг уордигæй.
46.

Мæ зæрдæ курдта: «Еу хатт сахур кæнæ мæн»:
Райдайæн абетæй, гъуди кæнæ, - «æздæн»,
Игъосун: «Берæ 'й æ фиццаг хай и дзурдæн».
Идардæр берæ дзурдæн даргæй сæ бæндæн.
47.

Хуцаубæл æууæнкæй, гиаурмæ фæлкьюæрд æй.
Нуль æй хатдзæт кæнунмæ, фал кьюæрд æй,
Ду гъзвуай кæнæ уоци хъазар фæлкьюарди,
Аци цард берæ 'й, минкыи æй, фæлкьюæрдæй.
48.

Æз монцти цагъар дæн, æнкъарди арфи дæн,
Берæ цæмæйдæр мæ цард фæсмойнаг дæн,
Хуцау тæрегъæдгинæн ку хатир кæна,
Æ рази æрлæуунмæ æфсæрми кæндзæн.
49.

Зонæ, хæдони игурд, хъисмæти уарzon дæ,
Дæ уосонгæн æ цæгиндзитæ – тъуратæ,
Кæд дæ уод бауæрæй уосонгau æмбæрzt æй?
Кæсæ, ма разиннонцæ лæмæгæ мехтæ.
50.

Нæ цардæн е сконд ку балæдæринаæ,
Мæ цард кæрон гъеуæд базонинæ,
Нурмæ цæргæ уодæй ци næ балæдæртæн,
Уой, рамæлгæй, ниттергади кæнинæ?
51.

Рæстдзийнади къалеу næ дуйней næ зайуй,
Дуйней раст тæрхон хецауеуæг næ кæнуй.

Ци 'нгъæл кæси, раййөвдзæнæ царди цæун?
Ду æрдæгтух къалеубæл ма хуæцæ, - сæттүй.
52.

Губун скъæт æй, æ фæсте цæуæг – цагъайраг,
Зæрондæй ба – ревæд хæдзараæ, æдзæрæг,
Дæхемæ 'ркæсæ, сагъæс кæнæ лæмбунæг, -
Ка дæ, кæми дæ, куд уодзæй дæ фæстаг?
53.

Еу зундгин пæг мин, рæхцæй, пæдæрун кодта:
«Райгъаль уо, фуни амонд некема осирдта!
Ниууадзæ хуссун, е мæлуни хузæн æй,
Ку рамæлай, Хайам, - æносмæ ниххустæ.
54.

Цард къæндзийæт æртудта, æвæдæй рандæй.
Цума расуг æхсæвæ, - æнæрохс рандæй.
Цард фæлкьюæрд æй, дуйней хæцæ æмбæрæ 'й,
Пистæт зменсау не 'нгулдзити рандæй.
55.

Мах царди дæргъци зилдан будурти, хуæнхти.
Фæстæмæ надбæл æмбæлдан тухмадзalти,
Фал næ размæ ка фæцæй, - æносмæ рандæй.
Некема фæззиндæй, кæми 'нцæ нурмæти?

РАДЗЫРДТАЕ

АЭМБАЕЛӘЕГТАГ

...Згъоры машинæ размæ. Йæ уд æрдуйæ нараæгдаær сси. Фæздаæт æмæ риджы куыбылæйттæйæ фæстæ зилдух кæнгæв лиðзынц. Сурынц æй, фæлæт йæ кæм æйїафынц. Цæрай дзаг цæстытæй кæсы размæ. Ацы æнæхайыры нозтæй йæхи бæргæв фæхъахъæнен, фæлæт та аууонау йæ разæй фæвæйий. Ноджы йæм рагæй дæр тæнзæрдæв рахаста. Куыддæр æм «Чермены цæссит» йæ цъæх-цъæхид цæстытæй бахуды, афтæт та йæ зæрдæв уæрлыккай скафы. Аæмæ дзы зыдæй йæ мондæттæе суады...

...Абон дæр та йæ «цъæхдæст æрдхордып» хæрхæмбæлд фæци. Куыддæр буфеты къæсæрæй бахызт, тамакотæ алхæнон, зæгъгæ, афтæт цайцымæнны агуывзæй йæ куухты февзæрд.

- Бахатыр кæннут, нуазæн мын нæй, фæндагып дæн, - сдзырдта хатыркуруæгай Цæрай.

- Не 'ппæт дæр фæндагтæттæе стæм, уйт та дын ирон æгъдаумæ гæстгæв æмбæлæггæт у æмæт йæ аназ, - рахъуист, фырнаærдæй йæ цармы чи нал цыд, уыцы хистæрь уайдæфы ныхас.

Арф нууулæфып Цæрай. Фынджы уæлхъус уыны йæ зонгæв æмбæллтты. Сæт тугбадт сырх-сырхид цæстытæм син æнкъардæй бакаст. Агуывзæй лæгъз буар ма æрсæрфтытæе кодта æмæт йæ фæдæле кодта.

- Уйт дын лæг. Аендаær мын ды дæр охæцытæе ныхæстыл. Лæг кæмфæнди куы уа, машинæйып бада, космоомсæтæх, уæддæр йæ æгъдауыл хуумæ фидар хæст уа, - пъамидоры карст æм бадардта дыккаг хистæр.

- Аæбад ныр кæцүрү, - æрхатыдсты йæм ноджы. - Нæ сидтыл нын «коммен» зæгъ. Афтæт æмбæллы, афтæт. Лæг йæ 'тъдауæй фидауы, уæдæв куыд, - ехор-хор кодтой иннаæттæе дæр.

Цы гæнæн ма уыд Цæрайæн. Сбадт. Хорз æмгары, сыхæгты, ныййарджыты зæрдæхудты дæр нæв бацыд. Банызта нуазæнтæе.

Бахъæлдæг Цæрай. Аæвзаджы нуæрттæе феуæгъд сты. Йæ фæллурс рустæ сырх-сырхид фæткьюытуа тæмæнтæ скaldтой. Худæт ыл бахæцыд. Йæ цуры цы æмгæрттæе бадт, уыдонæй йын уорзондæр дун-дунетыл нал уыд, хи æффымæртæй йын адджындæр фестадысты, фæпæт та заман рудзынгмæ фæкомкоммæ. Уырдыгæв буыддæр йæ хæдтулгæйы ауыдта, афтæт уайтагъд йæ бынатæй фестад. Ныллаeuуыд цæуыныл. Йæ дыстыл ма йын бæргæв ныхæцыдсты, ратон-батон ма йæ кодтой, нал ныллаeuуыд. Уынгмæв рацыд. Сулæфып риуы дзаг, скусын кодта машинæ. Фидарæй фæрстæ: «Куыд нichi мыл фæгүүрыско уа, афтæмæт хæдтулгæв колхозы гаражы сæмбæлын кæннын хъæуы...»

...Згъоры машинæ. Цæрай фидар куухтæй хæцы рулып. Йе 'ппæт хæрутæй дæр архайы, цæмæт машинæ фæндагып раст цæуя, уыл. Баззадис ма йын нымад километртæ. Чысыл фæхъæлдæгдæр.

Фæлæт æваст йæ зæрдæв стуыпп-гүүпп кодта. Асæрфта йæ цæстыттæ. Фæндаджы бил цалдæр лæгимæ лæууыд мипицæйы лейтенант. Йæ цурмæ куы схæйхæццæе кодта, уæд æм уйт хуулæттæе лæдзæг фæдардта.

- Базыдта мæ, - удаистæт сдзырдта Цæрай. - Мæнгæй нæ фæзæгъынц, адон се уæнни дæр кæсынц, зæгъгæ.

Базыр-зыр кодтой куухтæе рулып æмæт йæ рахиз клахæй уромæнтæе нылхъуист. Цæлхыты хъæрзын рапхъуист.

Милицæйы кусæг бацыд йæ цурмæ, радта йын салам æмæт йæм дзуры:

- Кæд дын равстæг ис, уæд ма мæнæт ацы уазджыты уартæе мыдгæсты станмæ бахæцца кæн. Мæскуйæ ссыдysts, нæв æрдзы ресүлддинæдтимæ зонгæв кæннынц.

Цæрай хъуыддаг фембæрстæ. Дзурын нæв бауæндыд. Фæлæт йæ сæрвæй разыйы дзуапп радта.

Уайтагъд бæлцæттæе абадтысты машинæйы. Уазджыты хистæр Цæрайы фарсмæ сбадт, иннаæтæе та лейтенантимæ гүүффæмæв охызтысты. Цæрай архайы арахстгай цæуыныл. Фæлæт хаттай руль йæ куухтæй феуæгъд вæййы. Аæмæ, фæндæттæе æвзæр кæй сты, уымæ гæстгæв йыл нichi гүүрыско кæнни.

Уалынмæ бахæцца сты мыдгæсты станмæ. Уазджыты мыдгæсты цурмæ бацыдysts. Цæрай дæр бахызт сæт фæстæ. Фæллтур куынæв бавæрдтаид йæ клах. Иннаæтæй хъауджыдæр ыл мыдыбындытæе сæхи андзæрстой. Йæ сæрмæв зилдух систем.

Цавтой, хостой йәе. Уйй дәр ма, мәгүүр, фәстәмәе бәргәә зөвортса, фәләе йәе цух кәем уагътой. Цәестыбынтае, рустәе адымстысты, Лейтенант цымыдисәй афарста зөронд мыйдәссы:

- Ай та цы диссаг у! Махәй хъауджыдаәр мыйдыбындызы тәе амас җәмән фесты?..

Мыйдәсты хистәр фәлмәен баҳудт әмәе загъта:

- Мыйдыбындызы тәе, нәзт қәмәе хәецәе кәна, уйдонәй сәе үдхәссәг үйнинц... Цәвгәе әмәе йәе сөхицәй сурғае фәкәенүнц...

Баҳудтысты уазджытәе дәр.

Лейтенант хъуыддаг фембәрста әмәе раңыд Цәрайы фәедыл.

ЦАЕЙ ЗЫН У МАДЫ ЦАЕСТЫТЫЛ АЕРХАЕЦЫН...

Саг дәр, дам, хаттай фәрынчын вәййы, зәгъгәе, фәзәгъынц. Айразмәе аэз дәр рынчындонмәе баҳаудтәен. Фәләе дзы бирәе наә бағәрәэтон. Хостәй, хәринагәй, хүйсәнгарзәй – иуулыдәр мәхі амал кәнин хъуыд, әмәе мәхі раздәр рафысын кодтон. Аярәмбырд кодтон мәе дзауметтәе әмәе әнхъялмае кастән сәйраг дохтыры аәрбацыдмәе. Фәләе уйй никәцәй ма зыны.

...Сихоры дынуудаәс сахаты. Нәе палатәмәе нын аәрбаластой иу рынчыны. Схүйссын ай кодтой мәе сынтаеджы. Цыдаид ыл фәендәй азмәе әеввахс. Йәе сәр – урс-урсид, цәсгом – әнәдәстүтәе. Йәе рахиз русыл бәрәгәт дардта арф нөс. Уйд фидәрттәе әмәе бәзәэрхыгтәе араәт ләппу-ләг, фәләе – тынг мәлләг. Дохтыртәе күйд загътой, афтәмәе уйй йәе зәрдәйәе үйнджы ахауд әмәе йәе әвәстиатәй тағыд әххүйс машинәе ардәм аәрбаласта.

Иуцасдәрә фәстәе наә ног рынчын йәхимәе аәрцыд. Байтом кодта йәе цәестытәе әмәе фәесүс хъәләсәй бацағуырдта дон.

Аәз ын радтон дон. Уымән йәе фәллурс цәсгом чысып фәрухс әмәе мын зәрдиаг арфә ракодта:

- Бузныг, стыр бузныг...

Раңыдаид ма иу сахатәй чысыл фылдәр, фәләе уәеддәр сәйраг дохтыр наәма зынд әмәе нын ног рынчынимә зәрдәйәе зәрдәмәе ныхас бацайдагь.

Күйд базыдтон, афтәмәй ацы адаәймаг царды бавзәрста бирәе хызәмәрттәе. Йәе ныхас уйд цыбыр, бәстон, аәнае къәбәлдзыг раздух-баздухәй.

- Рынчын, дам, йәе зәрдәйы мәестытәе искаәмән күй радзуры,

уәед йәе низ дәр фәроргдәр вәййы, - ме 'рдәм аәрбакәсгәйәз загъта ног рынчын әмәе мәе хатыр ракургәйәе йәе царды гүргъяхъ фәндәгтимә зонгәе кәнин байдыдта.

- Аәз ма искуы Ирыстоны зәжжыл сәмбәлдзынән әмәе ирон ныхас фехъусдзынән, уйй әнхъял нал уыдтәен, - арф ныууләфгәйәз загъта уйй. - Фәләе күйд уйнис, афтәмәй ма мәе бөн осис ирон зәжжыл аәрлаууын. Ди, әвәециәтәен, зәгъдзынае әмәе аэз царды мидәг истыстыр ләгдзинаедтае равдыстон, зәгъгәе. Фәләе дын уымәй ницы зәрдәе әвәэрүн. А-зәххыл кәд әнамонд гүйрд фәззынди, уәед, уйй – аэз. Дунеййл мәнән Ирыстонәй ынтаргъядәр наәй. Фәләе ын йәе бирәе хәрзтәе бафидын не осис маң бол.

Гъемәе кәд мән царды бирәгакъон-макъон фәндәгтүп ҹауын бахъуыд, уәеддәр аэз кәеддәриддәр мәе зәрдәйы арф хастон жиәкәрөн уарзондзинад Ирыстонмәе. Аәз кәд фындиндәс азы жиәкәрөн фәбадтәен, уәеддәр уымызакъонтәм гәегәе ирон ләдхы нем къаҳты бын сәвдүүлиң наә бауагътон. Ахст адәммы аәхсән дәр бағрзонд әвәрд у сәхи рәестдзинад. Көзбау, мәнгард, дывзагон үдүймәгтәе уым ноджы зәгаддәр сты. Гъемәе-иу рәестдзинады сөрүлт уйд аедзуххәйдәр мәе тох. Уйй та әнцион хъуыддаг наәу.

Бәрәгәе, Ирыстоны ном әмәе кад аэз дәр йәе наукәйы, аивады, спорты, науаед әндаәр хъуыддәгты мидәг күй хъахъхъәйттәин, физика уастаен цы загъдәуа хъысмәттәен. А-гәер тызмәг әмәе мәм жиәр зәгъатырае равдыста йәхү.

Фәләе уәеддәр аэз наә ферох кодтон ирон әвзаг, ирон жи ыдауттәе. Гъе 'рмәест аэз мәхицән никүү ныххатыр кәндзынән, маң къухтәе мәе ныйтарәг мады тугай кәй сахуырстысты, уызы жибуалгъ ми. Уастаен ай Хуыцау ма ныххатыр кәнәед, стәй ын ай хатыр дәр наә ныккодта ацы фыдракенд кәй тыххәй аәрцыд, уымән мәе фыды зәфсымәрән.

Рынчын ләппу-ләдҗы цәестытәе доны разылдысты. Йәе цәестытәе хуаты 'хәенәй цы цәессүдкү зәртәхтәе рахъардтой, уйдон йәе ризгәе къухы зәнгуылдзәй асәрфта әмәе та дарддәр фәссүс хъәләсәй кодта йәе ныхас:

- Даә хорзәхәй, ма мәе стыхс, - ногәй та мәе хатыр ракуырдта уйй, ныр къуырийи бәрц раңыд, аэз ахестонәй күй суәгъд дән, ууыл, фәләе мәхицән әнцойдзинад наә арын. Мәхі кәмәе бақыл кәнен, мәе зәрдәйы рист кәмән радзурун, уйй наәй. Даә алыварс айхүс, әмәе, зәхца, сыйзәрин, ынтаргъ дзауметтәе йедтәмәе

ници фехүусдзына. Ацы әнәхайыры әхцатай та ирон адәмән аәлпүн бафсис нал ис. Мәнәс мәң цард кәй тыххәй ныссүйтә ис, мәң уыцы фыды әфсымәрән дәр дзы бафсис нае уыди. Іексавиу йәт фыны дәр әхца-әхца кодта. Уагәрәры йәе ҹастаң хуынд йәт иунәг үди къоппайы?! Уымәе йәе хай қәөзәй нае ратында, ахәм әнәхәерд зәххы гәлләпәл ын нал бazzад. Ахәстонмәң дәр уый тыххәй бахаудтән. Із ахуыр кодтон уәлдәр скъолайы. Фәлә ҹыллаәрәм курсмәң күң баыцдтаң, уәед мәң мәң фыды әфсымәр мәң фыды хәдзарәй мәң мадимәң сурыйнвәнд скодта. Бәргәе, мәң фыд ма аетас күң уыдаид, уәед әй йәе бынаты бәргәе сәвәердтаид, фәләе нын хәстәй нал ссыд аәмәң йын йәе ҹәттәе бынтаң йәе дезертир әфсымәр уынаффаәгәнәг сис. Хәстән һе 'мәрәтты дәр никүң ацыд, афтәмәй йәхі ветеран схуында. Уымәе иста стыр хәстон пенси. Расырдта нае мәң мадимәң нае фыды стыр хәдзарәй, кәртү ма наем цы иунәг къум әрхәуд, уырдәм. Фәләе та нае уырдыгәй дәр сурыйнвәнд скодта.

Иу райсом та дын қасын әмәе нын мәе фыды әффымәр нае хәедзары дзауметтәе уынгмә калын күй байдаид. Мәе мад ын лағыстар қасын, фәләе йәем уый хъусгә дәр нае қасын. Аң дәр айтә-үйтәе нал фәкодтон, хәедзары къуләй әристон мәе фыды хъама әмәе уайтагъд кәртмә разгъордтон. Хъамае хъамайы цыргъ фынды ныссагътаин мәе фыды әффымәры зәердәйи, фәләе уайтәккәе мәе мад не 'хәен қәсәй аләууыд, уый зонгәе дәр нае бакодтон. Хъамайы цыргъ фынды әнәнхъәләджы мады зәердәе күйд акарста, уый уынгәе дәр нал акодтон. Мәе уәенттәе адон сты. Къаҳтәе, буар ныддыз-дыз кодтой әмәе ницуал бамбәстон.

Мæ фыды æфсымæр фæхабар кодта милицæмæ. Уйдон мын мæ къухтыл рæхыстæ бакодтой аэмæ мæ машинаїы баппærстстой. Мæ фыды æфсымæр уыд иунаёт æвдисæн аэмæ цæмæй мæнаї фервæза, аэмæ ма наэт чысыл къуым дæр уымæн бæззадаид, уый тыххæй мыл алы туттæ фæммысыди. Терхоны лæгтæн загъыта, зæгъыгæ, аэз мæ мады амарынмæ цалдæр хатты кæй хъявыдтæн, аэмæ мæ-иу кæй баиргъæвта. Гъе 'рмæст, дам, æй ацы хатт баиргъæвyn мæ бон нал есис, аэмæ йæ мады амардта, зæгъыгæ.

Мæнæн тæрхондоны лæгты раз мæ рæстдзинад ракром кæнны мæ къухы наæ бафтыд. Уыцы цъаммар сæ аæхцайæ балхæдта се 'ппæты дæр. Ёмæ дзы фынðдæс азы æрдаудтон ахæстоны. Ныр суæгъд дæн æмæ наæ зонын дарддæр мын цы гæнгæ у, уый. Ёз ахæстоны мæ бонтæ нымадтон, мæнæ куылддæр суæгъд уон афтæ

мәс мады түг райсдының, зәргүзә, фәләе Хуыцау растдаер тәрхонгәнәг разынд. Дыгууә мәйи размә, дам, мәе түдкүйн фыды әффымәр Сау денджызы былмәй йәе фәлләп адзымнаң күйд фәвәйцыйд, афтәй иәе хәедтулгәйил аварийы баҳауд әмә фәмард.

Гъемæ ныр мæнæн дарддæр куыд цæргæ у, уымæн мæ сæрнициуал ахсы. Уынгты куы фæцæйцæуын, уәед мæм алырдыгай-янгылдзæй амонынц, уәртæй йæ мады чи амардта, уый фæцæуы, цæргæ.

О, күйд зын у үйцы ныхаастәем хъусын, күйд зын... Уйй мәхі
уд йедтәстәе ници зоны. Мәхі сәе иувәрсты бәргәе исын. Фәлә
сәе кәдәем фәлидзон. Гъемәе күы стыхсын, уәд та мәе мады
ингәнмәе мәхі айсын. Бирәе фәбадын йәе цуры, земәе кәуыс-ма
зәмәе нал... Уым, мәе мады ингәнны уәлхъус иучысыл ссауы мәе
зәрдәйы рыст. Фәеныхаастәе кәнин зәрдәйәе-зәрдәмәе мәе
мәгуыр мадимәе. Гъе 'рмәст дзы хатыр ракурлын нае бахъәңзы мәе
цәстгом. Күйд... Күйд ма дзы ракурон ныр аәз хатыр, кәд земәе йәе
тугай ахуырсту, мәнәе ацы күхтәе... О, уәевгәйәе та цәй зын у
мады цәсттыыл аәрхәңзын, цәй зын... Ёмәе та рынчын ләспу-
ләгән ногәй йәе цәсттыәе доны разылдысты.

Сабыртæ йæ кæнyn аæмæй Ыын ныфсытæ аевæрьын æз дæр, аендаерын цы мæ бон у.

Үйін та мән ноджыдаң хатып ракуырдта аемае ма жаңы ныхасмаң бағыттарда:

- Бузныг, стыр бузныг, аэс ахәестонәй күң суағыд дән, уәедай нырмә мәм дәууәй зәрдиагдәрәй никуымга ничи байхъуста аәмә дәе цәрәенбон бирә уәед.

- Иу ахәм хабар ма дын ракаенон аххәест, йәс сыйнтағағай рабадәегау кодта мәе ныхасәмбал, - әңдәрәебон дәр та, уапә, Ирыхъяузы зәронд уәлмәрды, мәе мады ингәены уәлхъус бадтаң аәмәе дыз ахәм ныв федтон. Иу саударәт ус йәс сау сәрбәттән йәс хъаебулы ингәны цыртылстыхта. Уәед иннас сылгоймаг бавдаңгы аәмәе уыңы сау сәрбәттән қалдаң лыджы күы ақаенид, цырты цур дидинджытәс сәвәердтой, уыданән та сәе зәнгтәе күы аңылтәкәнид. Цәмән афтәе бакодта уыңы ус, уый та фәстәдәр базыдтон. Уәлмәрдың, әңжәгәйдәр, иуәй-иу хуыңаулғыстар адәймәеттә фәзилыңц, аәмәе семә ахәссыңц цыртыты уәләе цыр сәрбәттәнтә тыхт вәйиы, аәмәе ингәнтыл цы дидинджытәс сәвәерыңц, уыдан дәр. Худинаң аәмәе аллайык хабәртәе.

Ахәстоны бадгәйәә ма бағиппайдон ноджыдәр Иу зәрдәрриссән хабар: уырдаәм фәстаг рәестәг арахәй-араҳадәр хауын байдыдтой ирон пәннүүгә. Сәе фылдаәр – ахәцайы әмәе наркотикты аххосәй. Уыммә нәе горәсты тыңг бираң ис ахуыр әмәе күсгә чи наә кәнен, ахәм фәсивәәд. Цәүүннәе сәем ис иу хүүсдәрәв? Ау, ахәца, карз нуәзт әмәе алыхуызын зынаръ дзаумәеттәе уәй кәненүй һедәмәе нәе ирон адәмө сәерү зонды аендәр ницуал хұуыды ис? Нәе зонын, нәе зонын...

- Иу хатт-ма дәе стыр хатыр курын, - ме 'рдаәм та аеффәрмыйтағәнгә аербакаст ног рынчын әмәе та мын арфәтүп схәңцид:

- Бузны, стыр бузныг, афтәе зәрдиагәй мәем кәй байхъуыстай, уый тыххәй.

Уәедмәе фәэзынд сәйриг дохтыр дәр. Радта мын мәе гәххәттүтәе. Аз мәе ног зонгәйән, мәнәе мын мәе хүйсәнен цырынчыны схүйссын кодтой, уымән цалдәр ныфсәвәрән ныхасы загътон әмәе мәхи дуаргәрәнмәе райстон.

Уый мын мәе күхү жүрнап «Max дүг» әмәе газет «Рәестдзинад» цалдәр номыры куы федта, уәед мын ныллаельәстәе кодта, цәмәй йәем сәе кәсөннәе авәрон.

Аз ын сәе бүнтондәр уадзын, уый куы базыдта, уәед сәе фырцинәй йәе риумә нылхъытта әмәе иын цыма сыйзәрини къәртүтәе йәе күхтү фәсагытон, уйайу мәе арфәтүп бин фәкодта:

- Евәедза, цал әмәе цал азы әз нал бакастән иронану...
Бузны... Дәе цәрәенбон бираң уәед...

Рынчындонәй куы рацыдтән, ууыл рацыдаид иу аертәе күүрийи бәрің, афтәе трамвайы фәецәйцидән мәе күистмәе. Мәе фарсмәе бадтысты дыууә ацәргәе усы әмәе дзы иу иннәмән ракодта ахәм хабар. Айразмәе сабаты, дам, уалә Ирыхъәуы зәрөндә уәлмәрдты йәе мады ингәнен уәләе мардәй соардтой йәе ләппүйи. Күйд дзурынц, афтәмәй, дам, аәрәжджы суәгъд ахәстонәй. Бадгә та дзы фәкодта, йәе мады кәй амардта, уый тыххәй. Гъемәе ахәстонәй куы рацыд, уәедәй фәстәмәе къәбәр йәе дзыхмәе нал систа. Рынчындонәй дәр, дам, алығыд, әмәе иу уым йәе мады ингәнен ныдәслгоммае, афтәмәй хәкъуырлүй күйдта. Уәлмәрдмәе хәстәт чи цәрд, уыдонай иу ын чидәртәе хәринаг әмәе доң дәр хастой, фәләе, дам, сәем уый кәсгәе дәр нәе кодта. Күйд дзурынц, афтәмәй, дам, аәнәбары амардта йәе мады әмәе уыцы тәригъәд наә ныббарста йәхихән. Рұксаг уәент

соо дыууә дәр...

Уыцы ныхәстәе фехъустәйә мәнәен мәе зәрдәе ныррызт. Базыдтон ай, уый кәй уыд, айразмәтрынчындоны кәимәе базонгәе дән, уыцы рәестудәй аеффәрд адәймаг әмәе мәе цәститтәе доны ралылдысты аендәр сәндерүнници бацис мәе бон...

ХӘЕСТОНЫ ХАУД АЕВЗАГ (Аңаң хабар)

Фәэззыгон тыхджын әмәе уазал дымгәтәе бәләесты сыйфәртү сәе күапиутаң күйд ратонынц, афтәе аеңъатыр мәләт дәр не хәнәй аскъәфы. Сәрибардзинад нын чи аәрхаста, уыцы тохвәллад хәстонты. Азәй-аз кәненүнц къаддәрәй-къаддәр. Ирыстоны ныртәккә ис ахәм хъәттәе дәр кәситы ма раздәрү хәстонтәй бazzад фылдаәр-фылдаәр дыууә зәртәе ләдҗы.

Сәхи загъдау, уыдонаң сәе сәерүп күрәйи цалх наә разыпд, аңдаәр фыдаебонаңи цы наә бавзәрстай, ахәм син нап бazzад. Ныр сүп тәфсынц сәе бирәе фыдаебаңтәе, сәе риссаг хъәдгәмтәе әмәе иугай цәуынц се 'нусон дунемәе.

Ахицән йәе рұхс дунейә наә сыхы каджындаәр хистәртәй иу, чырыстонхъәүккәт, хәстү инвалид Бердиты Сергей дәр. Иу хәндзары цардыстәм. Аз цыппәрәм уәләдзиджы, уый та – жертыккаджы. Бирәе фәрнджын ныхәстәе ныууагъта уый йәе кәстәртән.

Йәе хәстон хабәрттәй та дзы тыңдәр мәе зәрдил ахәм цау бидардтоң. Сергей мын йәхәдәдәг күйд дзырдта, афтәмәй иу карз ныббырсты минаїи схыистәй ныппырх үе 'фәсәр' къәедз. Ие 'взагән' үе мбис ахауд. Уыцы фыдохы рәестәг хәстон хиуритә цы наә хүйзы операцитәе кодтой, ахәм наә уыд. Хиуритә фәрәевдз сты, әмәе йәе зәрдәйи знаджы наәмиг кәмән ахызт, әмәе дзыхъмард чи фәсис, уыцы салдаты әевзаг банихәстай Берды фыртән.

Сергейлі госпитаелы адарты сты болтә. Фәстагмә зәрдәбәхә Иәхәдәдәг күйд дзырдта, афтәмәй әттәпәтәй тыңдәр тарст, ома аңдаәр адәмү хаттәй мыл кәйдәр әевзаг банихәстай, әмәе ма, цымәе иронану сәндерүн.

Гъе, мәе, дам, операции фәстәе уәед фыңцагдәр иронану «тыңци», зәгъгәе, куы сәндерүн, уәед, дам, фырцинәй мәе цәсситтәе фемәхстысты әмәе арфәтүп схәңцидтән мәе ирвәззынгәнджытән.

Абон бирәе ныхас цауы, ома наә ирон аевзаг саefы, зәгъгаe, ууыл. Фәләе мәен фидарәй уырны: ирон тут цалынмәе ирон пәеджы уәнгты зәнхъәвза, уәдмәе наә мадәлон аевзагән фесәфынаe тас наeu.

Уүыл дзураeт у, мәнәе уәлдәр цы цауы кой ракодтон, уый дәр. Ёнусы зәмбисәй фылдәрү размәе зәндәр адәмы хәттытәй көйдәр аевзаг банахәстөй ирон хәстон пәвгыл аемәе йыл фәндизай азәй фылдәр фәздзырда иронау.

НОГБОНЫ ТЬОРТ

Мәбебегәй афтәе зәгъән наeй, аемәе уый, мәнәе, иуәй-иуәнәджелбетт сиахстая, ахсәвбонәй аедзухәй йәе каистәм къаixхсыд бацис аемәе сын саe хәдзары рудзынгәй рагудзи-рагудзи фәкәнни. Цауы сәем зәгъдауыл: куы – цины, куы та – зәндәр хъуыддәгты фәдыл.

Фәстагрәстәг йәе каис, йәе бинойнаджы мад Мисурәт уәэззаяурынчын у, сынтаегәй фылдәр хатт зынтәй расты земәе йәе уымәе гәсгәе арәхдәр абәрәг кәнни Мәбег. Уәдәе цы кәна. Сиахсән афтәе зәмбәлли. Хорз сиахсы та каистәе сәхи бинойнагыл фәннымайынц, аемәе уыцы кады аккаг уәевыныл зәрдиагәй архайы Мәбег дәр.

Мисурәт йәехәдәг куыд фәзәгты, афтәмәй Мәбег йәе уарзондәр аемәе адджендәр сиахс у. Хуыцау ын цы иунәг цыаehдзаст чызг, Зәирәйы баләвар кодта, уый ләг у. Мисурәтән йәе зәрдәе аермәстәдәр адоныл пәууы, йәе уәэззая низыл дәр йәе кәестәрты цинил цинкәнгәйе уәллахиз кәнни. Ам, горәтү йәе хәдзар, аемәе йәе рәбйини цыдәридәр дзаумайә, мулкәй ис, уыдонаи иуылдәр йәе чызг аемәе сиахсып бафәдзәхста. Арвәй зәххы хәсән йәе уд уыдонаил пәууы. Куы амәла, уәддәр йәе ныгәнин адонмәе кәсис аемәе сын ницы зәвгъяу кәнни, райгонд аемәе саe зәрдәрухс у алцәмәй дәр.

Мәнәе та иннае хәттыту Mәбег аемәе Зәирәе сфаенd кодтой аци Ног аз дәр Мисурәтимә иумәе сбәрәг кәнни. Мәбег Мисурәтән балхәдта диссаджы рәсүгъд дидинджыты баст аемәе стыр тьорт.

Мисурәт зыдта, йәе чызг аемәе йәе йәе сиахс аци хатт дәр зәнәе бабәрәггәнгә кәй наә фәуыздысты, аемәе йын кәд цыфәнди зын уыд сынтаегәй растын, уәддәр йәхі фәхъәедых кодта аемәе

ма суанг чыриритәе аемәе фыдджынтаe кәннынан хыссәе дәр скодта. Ныр, уартәе, арынджы йәе конд хыссәе охәрдмәе уыцы хәмпүсәй снаерсти. Бастыгъта нуритәе, аерцәттәе кодта фыдджинаг, цәттәе у ие цыхт дәр аемәе зәнхъәлмәе кәсис, хуры скастау ын аддженни цы хъәбул аемәе сиахс сты, уыдонаи фәзындиmәе. Уәлдай тынгдәр та фиммысы йәе хъәбулы хъәбул чысыл Зәелинәйи. Мисурәтән уый йәе удләууын, йәе удыгага у.

Мәнәе байгом Мисурәты фәрныг хәдзары дуар. Мидәмәе фыццаджыдәр аербазгъорда чысыл Зәелинәе земәе уайтагъд февзәрд йәе нанайы хъәбысы. Мәбег, Зәирәе Ног азы арфәтәе ракодтой Мисурәтән аемәе саe ләвәрттәе – дидинджыты баст аемәе стыр тьорт аерәвәрттой стыолыл. Цинтән, хъәбыстән нал уыд киерон дәр. Уыдонаи кәсгәйе Мисурәтәй ферох сты ие 'ппәт низтәе дәр, аемәе райдзаст мидбылхудт нал аемәе нал цүх кодта йәе цәсегомәй. Уазджыты аербациыл уәлдай тынгдәр та цин кодта Мисурәты хәдзары даргә күзд Пушок. Дәргъымә цалдәр уыдисны бәрц иеддәмәе науу, фәлә-иу уазджытәм цингәнгәйе хәрдмәе гәлләп кодта. Пушок ноджы тынгдәр та цин кодта аемәе хъазынәй ие 'фәсәт Зәелинкаимәе.

Зәирәе Мисурәтән загъта, фыдджынтаe аez мәхәддәт ракәндзынән, ды та уал дәхи диваныл аеруадз аемәе Зәелинкәимәе телевизормәе кәсүт.

Мисурәт дәр дыууә нал загъта йәе чызджы ныхасыл, не схъәр кодта, йәе сәр кәй зиле, йәе астәуыстәг зәй срахой-срахой кәй кәнни, уый дәр, аемәе сындаеггай йәхі диваныл аеруагъта. Зәелинкәе йәе мадмәе бауад аемәе йын ләгъстәгәннәгай афтәе, мамаа, цалынмәе ды чыриритәе кәнай, уәдмәе уал ма нанайән йәе тьортай иу хай радтәм...

- Гыы, мәнәе, гәдү рувас, тьортмәе дәхи мондәгтәе уайынц аимәе йәе нанайы аеффон кәнни, и... - бахудт Зәирәе земәе тьортай цалдәр кәрдихы ралыг кодта.

Мәбегтъорты иу карст Зәелинкәйән радта, иннае цалдәр хайы та бахаста Мисурәтән.

Мисурәт тьортәй куы скомдзаг кодта, уәд йәе сиахсән зәрдәбүн арфәтәе фәекодта:

- Бузныг, стыр бузныг уын... Мәнүл ныр цылпарыссаедз азәй фылдәр цауы, аемәе ахәм аддженни, хәрзад тьорт фыццаг хатт киерин... Аци тьортай аддженни цард фәкәнүт, мәе хъәбултәе...

Тьорт тынг фәецыд Зәелинәйи зәрдәмәе дәр. Ногаe та ды

бацагуырда дыккаг, әртүрккаг хай дәр... Зәлинкәе тъорт күйд зәрдиагәй хордта, уымә кәсгәйәе, әввәеццағән, сыйбәл Пушок дәр, әмәе йә тәнәг даръ әевзагәй йә былтә астәр-астәр кодта.

Мәбет фәтәригъәд кодта күйдзән, бафарста Мисурәты, Пушок аджинаг фәхәры, зәгъиге.

- Пушокән къафетәй, печенитәй әмәе әндәр аджинәгтәй фындаэр маңы радт, тынг бирәе сәе уарзы, - дзуры Мисурәт.

- Әмәе тъорт дәр бахәрдзән?

- Иксүйдәр ма нәе, - баҳудт Мисурәт.

Мәбет уәед тъортәй иу карст ралыг кодта әмәе йәе радта Пушоккәен.

Уый йәе уайтагъедәр уыцы зыдәй ахордта әмәе йәе җәстәнгасәй бәрәг үйд, ноджыдәр ма йәе кәй хъяуы, әмәе йәе къәдзилратил-батил кодта.

Фәләе уый та циу? Тъорты иу карст күйдәр ахордта, афтәв Пушокән йәе къәхтәе йәе бынаты фәтасыбысты, ныздзой-дзой кодта, цыдаэр аенахуыр хъәрзт ныккодта әмәе хъистхъистгәнгә иннае уатмәе, сыйтаәджы бынмае балыгъд. Уырдыгәй хъуист үз тыхуләфтә земәе настын.

Мәбет фәтарст. Йәе җәсгом афаелурс. Тарст җәстүтәй кәесы үз каис Мисурәтмәе. Йәе дзыхы ныхас нал бады. Ризәт ыл бахәцүйд. Алы үәззаяу хъуыдытае йәе сәрәи февзәрдысты: әввәеццағән, мын бирәе чи фәләууыд, ахәм тъорт рауәй кодтой, фәхәеццае йәем цавәрдәр маргхъәстәе әмәе ныр күйд дәр йәе үд үймән исы... Күйд ма цы фәеуинар у, уый фәеуәд, фәпәе мын Мисурәт әмәе Зәлинкәе дәзбәхәй күй аирвәзиккөй...

Уыцы раестәг райхуыст Мисурәты хуыфын Мәбет былтәндәр старст. Зәирәмә фәххәр кодта әмәе йын уый агуызваеи дон раскъаефта. Зәрөнд үс уәеддәр наң бантад йәе хуыфтае.

«Оу, мәнәе цы бәлләхы бахаудтән», - былтәндәр скатай Мәбет. Фырадәргәй ма дзуры йәе бинойнамә: «Зә... Зәирәе... Рәвдзәдәр ма фәәдзур таъид әххуысмә!.. Дохтыртәм!..».

Мисурәт не 'мбары, цы хабар у, уый, әмәе йәе алтыварсмә кәсси әнәмбәргә җәстүтәй.

Мәбеджы сәрәи та февзәрдысты алыхуызон сау хъуыдытае: «Фыд-зәрдәе йәем чи дары, уйдон ныр дзурдысты, Мәбет цәмәй йәе каисы бынтае, йәе хәдзар ын таъиддәр йәхирдәм фәкаена, уый тыххәй Мисурәтән тъортып баәр март ныккодта, әмәе...».

Уыцы хъуыдытае йын әнцой наң дәттынц, афтәмәй Мәбет

тарст җәстүтәй нымдәст вәййы Мисурәты фәлурс җәсгоммә. И.н зәрдәе әхсайы Зәлинкәмәе. Зәирәе дәр мадәй чыздыж хүн дыууәрдәм разгъор-базъор кәнен.

Уалынмәе чысып Зәлинкәе цингәнгәйәе ныххъяэр кодта: «Ура!.. Ура!.. Пушокән гыццып къәбылатә фәзынд!..

Зәирәе дохтыртәм нал адзырдта. Телефоны хәтәп фистәммәе йәе бынаты әрәвәрдта әмәе мидәттаг үатмәе М.н бермәе базъордта. Уым Зәлинкәйы разфакомкоммә сты аертә чын ыш къәбысмәе. Сәе иу дзы үйд бурхъус, иннае урохъуләттәе, үрткыкагта - бинтон сау, Пушок фырцинәй йәе къәбылаты былтәе и.н тәнәг сыр-сырхид әевзагәй астәр-астәр кодта әмәе йәе пух къәдзип дыууәрдәм тылтда.

Мәбет әмәе Зәирәе фембәрстой хъуыддаг, дыууәйәе дәр ныххудтысты әмәе кәрәдзийән фырцинәй ныххъябыс кодтой. Пушокы хабар радзырдтой Мисурәтән дәр, загътой йын, Зәлинкәимә сын мәлышнай күйд старстысты, әмәе зәрөнд үс дүр семәт хъәрәй фәхудтис.

Зәирәе фырцинәй арт фестади, уайтагъед чыритае, ғындулжынтае кәнүнмәе февнәлдта. Ног азы райдайәнмәе уилишкәе ақәттәе кодта бәрәгбоны фынг. Хистәрән сбадын көдтой Мисурәты, әмәе күйддәр телевизорәй Кремпсы сахаты түрниттәе ныццагътой, афтәе Мәбет фегом кодта шампайнаг авдкы... ер, сыр-сырғаннаг сәнәй байдзаг кодта бинонгәй алқәйи агуызәе дүр әмәе сәхи Стыр Хуыцауыл бағаәдзәхөнны фәстәе зәрдиаг ғынсауай загътой Ног азән. Хицән сидт раугътой, хәдзары цы ног къыбыстә фәзынд, уыданы тыххәй дәр.

МАГУЫР, ДАМ, ЦАРД КЬОСТА... (Хъазгәмхасәнты.)

Мәгүүр, дам, цард Къоста... Нәе, әз не 'үүәндүн уыцы тыххәстүп. Мәгүүр пәгәен уый бәрц наң бантасы саразын. Уичтайдәр та ахәм цыбыр царды. Акасәем-ма йын йәе бынтаем: и.н тәрәтәи бәстастае йәхшиҗән бәрәнд цыртдзәвән ныззылтда, үрткүйтәе райдай әмәе фәу фәсарәнтае - алы ран дәр ын йәе чын үйтәе сәдәгай минтәй мыхуры уадзынц (гәххәтты стыр өрнүтәе дәр ай наң тыхсын кәненц), дыууәе Ирыстоны культурон-рухаден кусәндәттәй, скъопатай, уәвләр ахуыргаснәндәттәй, өлионтәй, хәдзараәдтәй бирәтәе хәссенц йәе ном.

Фәззәгының ма, нае горәты, дам, Къостайән иу күүым дәр нае уыд, зәгыгә. Растьеу уый дәр. Нәе горәты әсппәтәй стырдаәр проспект чи у, уый дәр кәрәй-кәрөнмә әед стыр уәләдзүйтәе йәхи күү бакодта...

Мәгүүр, дам, цард Къоста... Нәе, аэз не үүәндүн уыцы ныхәстүл. Exx, баергә, не скәенәг иунаег каджын Хүңцау мәнән дәр күү саккаг кодтаид Къостайы хузызен «мәгүүр» цард, уәд абор дәр разы дән мәлйыныл.

БУДАЙТИ Милуся

ФИНСТАЕГ ӘЕМБАЛМАЕ

Нәуәг анзи фиццаг бон. Фал әеппундәр зумәген бони хүзән нае. Растье зәгыгәй ба – уалдигон бони хүзән аей. Хор әе ирд цәстәй кәсүй, гъар аей. Еу мети цъопп зәнхәбәл нәййес. Адәймагмә үотәе кәсүй, цума мәнәв мәргүтәе хонсарәй иртихдрәннәнцәе. Ами ци маргүтә байзайуй, етә цъәбар-цъубар көнүнцәе. Әксәрәцьеутә дзугурәй бадунцә бәләсти сор къапеутәбәл әема сәхердигонау зарунцәе. Мадта хуәнхәтә дәр хъәбәр рәесүгүдәй зиннүнцәе. Сәе цъоппитетә аергитеуңүнцәе хори рохсмәе.

Әригон силгоймаг бадуй әе фәндиәймаг уәләдзүгон фатери уати къәразги рази къәләтгүни әемә гүдитәе кәнүй. Гүуди кәнүй ша цардәбәл, әе нийергүтәбәл, әенсуваәртәе әема хуәрәбәл, хуәрифүрттәбәл, әенсуваәрти сувәлләенттәбәл... Уо, әедосәе ранаудтәй Нәуәг анзбәл. Уобәл ахур шәй Диғорхан (кизги ном уетәй). Мийаг, фиццаг хатт күнәв 'й, уотәе. Кизгәе әе номбәл гүуди кәнүй: «Диғорхан, Диғорхан... Еугурәй дәр мин үотәе фәшзәгүнцәе, зәрөнд уоси ном, дан, ай дае ном. Маци, уәд зәрөнд уоси ном. Мәе зәрдәмәе ба җәүү. Әригондәр кү адтән – скъолай, университети кү ахур кодтон, уәд ма кәугәе дәр фәккәнинә, әеппундәр мәе зәрдәмәе нае цудәй. Хицәе кодтон, Ларисәе, Мәединәт, Зәринәе, Агуңда... ка хундтәй, уонәмәе. Фал нур ба, етә мәнмәе хицәе кәнәнтәе, уәхән ном нуртәкки рәестәги некәбәл ес. Мәединитә, Зәлинитә, Маринитә... ба – берәе».

Бадуй Диғорхан, әе зәрдәбәл аерләудтәнцәе әе гъәу, әе сабийбонтәе, ие 'мъкласонтае. Гүдитәе кодта, уәдта әе бунатәй фестадәй әема райста финанс гәгъәди, ручкае әема стьоли размәе бацуудәй, исбадтәй, әе рази ци къәләтгүн вс, уобәл. Цәйбәрцәвдәр рәестәг әенцад бадтәй, уәдта финансунрайдәдта. Кизги бафәндәадтәй әе рагбонти әембал, йәхе ләдәрунгъон көндәй фәцәй, уәдәй ке хәеццае гъомбәл кодта, скъолай дәс

анзи еу партæбæл ке хæцца фæббадтæй, æ уоци æмбал – Ларисæмæ финстæг ниффинсун.

«Цард... Цард философон гъуди æй. Æй хъæбæр вазутин æма десаг. Берæ фæззелæнта си ес. Цард æй над. Æнцион над нæй. Æй хъæбæр зин, – райдæтта финсун Дигорхан финстæг, хуæри хузæн ин ка 'й, уоци æмбал Гобеон Ларæмæ. – Алли адæймагæн дæр Хуцуаæ аæхе над раттуй. Еуетæн сæ над фæууй лигъз, фал – цубур. Иннетæн фæууй гургъахъ – хæрдтæ 'ма си урдгутæ, цыифдæститæ, тар гъæдæ, «денгизи» сæрти хезун фæгъльæуий... Уæдта ма фæууй рæстæмбес над, уома, лигъз дæр фæууй, уæдта бабæй си цидæр çæлхортæ дæр фæззиннүй, урдугутæ си фæууй, уæдта хæрд дæр.

Ларæ, мæхор, мæн фæндуй дæхæцца зæрдæй-зæрдæмæ фæддæзорун. Гъигагæн, цард уотæ 'й, æма уойбæрцæ рæстæтæ нæйис сæдуемæн дæр, фæббадæ 'ма фæддæзубанди кæнæ, кæрæдзей уиндæй бафсæдæ. Фал...

Куд араæх æримисун нæгай – Толдагун. Нæкъолтæ-молтæ гъæунгтæ, гъæдæ, цæугæдон, будур... Имисун не 'мкъласонти, дæс анзи ке хæцца файхахур кодтан.

Ларæ, гъуди кæнис, скъоламæ нæма цудан, уотемæй, еу-цуппæргай æнзтæ нæбæл цудæй, ци гъæститæ фæккæнианæ – римæхсæнта, къозойæй. Араæх, кенæ сумахмæ, кенæ ба – махмæ гъазæнкиндзитæ фæгъязианæ. Гъазæнкиндзитæ, уæд махмæн нæ нанатæ кодтонцæ. Гъуди кæнун, мæ фидимадæ мин ци дæбæх гъазæнкиндзитæ искæнидæ. Нури рæстæги цихузæн гъазæн нæйис, гъазæнкиндзитæ дæр, мадта: устуртæ, минкъйтæ, цæугæ дæр æма дзоргæ дæр кæнунцæ, зарунцæ... Дессаги уæледараæ сæбæл. Е син хусæнтæ – десаг... Фал, мæнмæ етæ цидæр уазал кæсунцæ. Нæ нанати конд гъазæнкиндзити уод адæй, сæ урзти гъар си байзайидæ. Ци хъæбæр мæ фæффæндуй, нури уæнгæ си æдта еу гъазæнкиндзæ ку 'рхъæрттайдае. Сувæллон нæ фæллæдæрүй, æндæр...

Гъазæнкиндзæ – нанай конд,
Е ку æй нин, е – хуæрзонд.
Рæсугъд цæститæ йин ес,
Кæнæн уобæл устур дес.

Гъуди кæнис, нæ царди фиццаг къæпхæнбæл, ку исхистан – фиццаг къласмæ ку бацудан. Ма ин феронхæнæн дæр куд ес. Æз сугурэмæй кæстæр адæн, фондз анзи 'ма мæбæл цалдæр мæйи

шүүшэй. Асæй ба – еугурэмæй устурдæр адæн. Æма мæ скъоламæ дæр уотæ раги уомæн равардтонцæ. Мæ мадæ мин уотæ фицдæзоруй: «Анзи тæккæ даргъдæр æхсæвæ игурдтæ æма дæгъзæй райгурдтæ».

Уо фал, мах – æз æма дæу – нæ ахургæнæт. Тæйбæт гицпæнбæги кизгæ еумæв уо партæбæл иебадун кодта. Æма сауаснгæ гицсæвимаг къласи уæнгæ еумæ фæббадтан. Гъуди кæнун, мæнмæ гицгæ, цуппæрæвимаг къласи ахур кодтан – биццеути хæцца нæ гицдун кодтонцæ. Мæн – Славикки хæцца, дæу ба – нæхе Алики хæцца. Æма фæккудтан, нæ нæ фæндуй биццеути хæцца бадун, гицгæ. Æма нæ фæстæмæ вумæ обадун кодта нæ ахургæнæт.

Ларæ, æдта ци адгин адæнцæ еци бæннтæ. Мæнæ абони – Н.Н.уæганси фиццаг бон æй. Мæ зæрдæбæл лæууй, куд-еу цæттæ кодтан Нæуæг анзмæ. Гъæдæй æрхæссонцæ нæзий къалеутæ. М.И. сæ исаразианæ. Уæд уæхæн гъазæнтæ нæ адæвий, нури хузæн. Н.Н.хæдæтæ хуарæнтæй ниххуарианæ уорс гæгъзи, ку искоридæ, у.И.д. си кæрдæн æма клейий фæрци аллихузон гъазæнтæ гицкæнианæ – дидингутæ, цираæтæ, цьеутæ... Фиццаг сумахмæ фиццæуианæ æма сумах елкæ исаразианæ, уæдта бабæй – махмæ. У.И.д. басилти ба куд цæвианæ. Маскъитæ нин нанатæ искæнионцæ гицкæнианæ – заргæ, кафгæ, фæндураæй цæгъдæгæ æрзелианæ нæ синхæл. У.И.д. аххæтæ нæ дæттионцæ, нури хузæн. Устурдæр лæвар уидæ дедатæ.

Мæ нана – Сеху ци дессаги дедатæ искæнидæ, уæдта – лæбодуртæ, фуркъатæ, цьеутæ... Мæнæ скъльтор дæр уотæ нæ искæндæзæнæй. Зæронд Нæуæг анзи скъоламæ хизинидзаг гицхæссонанæ дедатæ æма сæ кæрæдзæмæн лæвардтан. Нæ уод-иц цæстæ – дзорун, ке дедатæ рæсугъддæр æнцæ, уобæл.

Ларæ, æдта ци дессаг адæй уоци рæстæги. Хæдзæртти фицнæ адæй. Æвæдзи, е хестæртæй цудæй. Ци æгъдаугин адæнцæ, æма мах дæр – сувæллæнти – æгъдаубæл, хестæрти, у.И.д. кæрæдзей нимайунбæл ахур кодтонцæ.

Сувæллонæй-еу – бадис æма хестæр дæр рæстæти рацудæй, уæдты: бунæттæй фæггæпп кæнианæ. Е нури уæнгæ дæр уотæ 'й. Уаргыи хæцца 'рбацæуий хестæр, уæд ин æй райсæ. Кенæ ба, цал гицма цал хатти цæуайанæ Софкæмæ (еунæгæй цардæй зæронд уосæ), ба йин æффнайанæ – пъолтæ æхснадтан, сæрфтан, гицхæрай кустити йин анхос кодтан.

Мадта, ахур ба куд хуарз кодтан. Раст зæгъун гъæуий, хъæбæр

Хуарз ахургæнгутæ нин адтæй. Хуарз бундор нин ниввардта наэрайдайæн кълæсти ахургæнæг – Тæйбæт Сослæнбеги кизгæ. Рæсугъд финсунбæл, кæсунбæл наэ исахур кодта. Фицагидæр нин е байгон кодта дуар еци дессаги (ахури) надмæ. Некæд, некæд æй феронх кæндæнæн.

Ларæ, гъуди кæнис наэ фицаг киунугутæ. Ци хъæбæр кастан киунугутæ. Хуæрун дæр наэ наэ гъудæй кæсуни размæ. Нур алли хæдзари дæр ес аллихузон киунугутæ. Гъигагæн, кæсгæ сæ уоййасæ некебал кæнуй. Уæд цæй компьютертæ адтæй. Телевизортæ дæр наэма адтæй. Гъуди кæнун, наэ гъæуи киунугæдонæмæ (библиотекæмæ) куд цудан. Наэ уод-наэ цæстæе уордæмæ цæун. Бæраæбони хузæн нин уидæ е. Рæсугъд æфснайд уат, зæма си берæ, берæ киунугутæ. Мæнмæ уотæ кастæй, цума уомæй рæсугъдæр, æфснайдæр, гъæздугдæр азгъунст нæйис. Ёма библиотеки косæг. – Райичкæ ба. Хъæбæр зæрдхæлар адæймæ адтæй. Max, суваæллæнтти, хъæбæр берæ уарзта. Ци берæ уарзтон киунугити смаг. Фицагидæр ами райстон Малити Гeuæргий «Ираæ», Къостай «Ирон фæндыр», ирон аргъæутти киунугæ. Нарти кадгутæ, уруссагай финст киунугутæ, аргъæуттæ. Гъуди кæнун, куд цæмæдесæй бакастæн В. Катаеви «Сын полка», А. Гайдари «Тимур и его команда», Пришвани, Паустовский киунугутæ. Киунугæ еу ку бакæсиðæ, уæд æй иннемæ раттиðæ кæсунмæ. «Тимур æма æ къамандæ» ку бакастан, уæд мах дæр тимуровонти фæнзтан. Анхæс кодтан, не 'нхус ке гъудæй, уонæн. Библиотекæй киунугутæ ку 'рхæссинæ, уæд наэбал гæдзæ кæнинаæ, мадта 'й нур кæд райдайдæнæн кæсун, зæгъгæ.

Гъеуотитæ, мæ хъазар æмбал Ларæ. Мæнæ, æнсури мæйи фæстаг æхсæвæ – наэ устур бæраæбон – Фацбадæнта ку бæраæ кæнинаæ, уæдта. Гъуди кæнис, ковæнбæлласæмæ куд цæуианæ – æртæ къерей, баæгæни зæма сæри 'стгутæ исхæссинæ къимбуши бастæй. Ёстгутæ толдзæ блæласи къалеубал æрауиндзианæ. Кенæ ба, Елиай кувд ку кæнионцæ (июни мæйи), уæд ци дæбæх уидæ, ци гъазт фæккæнианæ. Зæронд уоститæ-еу разæй цудæнцæ заргæ, тæстæх хайгæ, мах ба – сæ фæсте. Кенæ ба, ци хуæруйнаæтæ си уидæ. Уоци дзиккай адæ ма нур дæр мæ гъæлæси 'й.

Ларæ, дес цæбæл фæнкæнун, уой зонис. Гъæути дæр цидæр æнахур иссæнцæ адæм дæр, уæдта суваæллæнттæ дæр. Суваæллæнттæ гъæдæмæ дæр наэбал цæунцæ. Max ба ци арах цæуианæ. Рагуалдæгæй сауæнгæ мет æруарди уæнгæ. Нинæгьмæ,

дæнгутæ, муркæмæ цæуианæ. Зудтан, кæми хуæздæр ци мæни, уой. Муркæтагæмæ муркæмæ цудан, уæдта си дæдурæ дæр хуарз задæй, Чегемти 'рдозæмæ – нинæгьмæ, Къуммæ – пиккæфæмæ. Уæдтæ уалдзæг Ёндагтагæмæ – кæсураæгимæ, уаннæгигон кæрдæгутæмæ. Мадта, будурмæ дидингутæмæ дæр орех цудан – гъæбесидзæгтæ аærхæссинæ. Фæззæги ба ци арах цудан æхсæрæмæ, гъæддаг кæрдту зæма уагъæлимæ. Георгобай мæни ба – тæрсæмæ. Ёдта, ци дæбæх уидæ. Гъигагæн, раздахæн шинкæл ес уоци бæннтæн.

Нæхе ба куд æртайанæ, наэ гъæуи астæу ци цæугæдон цæуи Кысалггун, уоми. Дæбæх фертайанæ, уæдта донибили шидæбæл фæхуссианæ. Хор ку ранигулидæ, уæдта зарун шидайанæ. «Фиййæуттæн – сатæт, махæн – хор!»

Дæгъæли наэ фæззæгъунцæ, суваæллони бонтæ æнæмæтæ ци, зæгъгæ. Фал уотæ æнæмæтæ дæр наэ адтæнцæ наэ 'Иййбонтæ. Уæлдайдæр, ду дæр æма æз дæр – цæуæти хестæртæ ши 'Л ма кæстæртæмæ кæсун гъудæй, маддæлтæн хæдзари кустити шихæс кæнун гъудæй. Гъог доцун райдæдтон, фæндæймæ къласмæ 'у пудтæн, уæд. Ду дæр, мадта, уотæ...

Ларæ, æз арах уотæ фæззæгъун, уома, тæретæ кæнун, шинкæ ка наэ исльомбæл æй, уоци сабийтæн. Ёма е, æцаæгæйдæр, уоци 'й. Бæгъæнбадæй къолтæбæл ка в наэ уадæй, мах хузæн. Арах цудан бæгъæнбадæй, наэ уод-наэ цæстæ адтæй. Цап зæма ци хатти ниххастæй синдзæ мæ къахибуни. Ци дæбæх уидæ шинкæл аэртæхдзуд кæрдæгбæл цæун, ичьосун фустæ, сæгътæ, уинкæтæ, гъоцити уасун. Фиййа дæр цæуианæ.

Нури рæстæги ес æхе хуарздзийнæдтæ, фал мах рæстæги хуарздзийнæдмæ куд турнудтан, уотæ наэбал æй. Мæнæ наэ шиуæгдзæти рæнгъитæмæ ку истонцæ, уой некæд феронх кæндæнæн. Скъолай тургъи наэ æрлæуун кодтонцæ, дзурд ранирдтан, хуарз наэуæгдзæтуæ ке уодзинан, уой туххæй. Сурх шинкæтæ наэбал бабастонцæ. Куд сæрустур адтæн, куд амондгун кистан наæхемæ. Уæд цуппæраймæ къласи ахур кодтан. Уой фæсте бы къæмæмолти рæнгъитæмæ бацудан. Адтæй нин, цæмæ турнудтан, е. Уруссагай зæгъгæй, были идеалы, стимул. Стремились к ним.

Ларæ, аллибон дæр дес фæккæнун, уæдта мæ зæрдæ ресүй. Гъуди кæнис, наэ гъæуи ци берæ фермитæ адтæй: кæркити, гъоцити лууæ, хути. Куд арах цæуианæ уордæмæ концертти хæццæ.

Фәеккафианә, фәэззирианә, әмдзәвгитә фәикәссианә фермити косгутән, үәстә фәстәмә заргә иссәуианә. Мадта, нә будути ба ци нә задәй. Уидә си нартихуар, мәнәүә, картоф, күмбүл конд. Сқылайәй нә уалдзәг аәхсәедүнімә ракәнионцә колхозан анхос кәнунмә, фәэззәг ба – аәфснайунмә, картоф, күмбүл къахунмә. Ци игъәлдзәг уидә. Кустмә дәр, кустәй дәр заргә цәуианә... Ци гъәздуг адтәй нә гъәу, нә колхоз.

Нур ба, нур! Ларә, ду нә гъәуи нәбал фәууис уотә ахид. Ёвәдзи, е дәүән хуәздәр ай. Үомән әма, дә зәрдә реосидә. Ёдзәлләг уавәрмә 'рцудәй. Колхоз си нәбал ес. Еунаг фермә дәр гъәуи нәбал ес. Будуртә – әнәгъүдгөнд. Мәнә хаст гъәуи хузән ай. Цәмә 'рцудәй мудикъоси хузән гъәу? Цәмә? Мә зәрдә хъәбәр фәрресүй, уоци аәдзәлләг уавәрмә кәсгәй. Ёма, дан, хуарз цард раләудтәй. Нә 'й пәдәрун, уотә ка дзору, етә цәбәл фәгъульди кәнунцә. Алици, дан, берә... Цийис берә? Куд нә рагъуди кәнунцә, айә фермитә ку нәбал ес, уәд аәхор кәңцәй ес, зәгъәгә. Даләв идард Китайәй ласунцә сор порошок аәхсир, донбәл ай кәнунцә, ма, дан, дин аәхсир. Үә, мәгурдаер ма фәууитә!

Гъеуотитә, гъеуотитә, мә хъазар сабийбонти әмбал – Гобеон.

Ларә, куд хестәр кодтан, уотә гъудитә дәр әнәдәрхузон кодтонцә. Хестәр кыләсти гъуди кәнүн райдадтән не 'сони цардбәл, нә идарддәри надбәл. Еухатт ку адтәй, уәд бадтан әма дауртән, скъолай фәсте ни ка күмә цәудзәй ахур кәнунмә.

Ду рагәйдәр зунди къубулойнае адтәе. Кизгуттәй дәү хузән шахмәттәй неке гъазта. Ёма гъеуәд загътاي, гъәууон-хәдзәрадон институтмә ке цәудзәнәв, экономист исуәвүн дә ке фәндүй, нә иннә әмбал Ларә дәр уотә загъта, уой дәр уордәмә бацәүн фәндадтәй, Людә ба фәндурәй хуарз цагъта, әма 'й фәндадтәй музыкалон училиәемә бацәүн, Аллае ба загъта, медучилиәемә ке цәудзәй.

Мәннәмә дәр мәхе фәндитә адтәй. Минкъийәй цидәр рәенгытә финстон (әмдзәвгитә се куд исхонон), радзуртә. Ёма мә фәндадтәй Мәскүмә – литературон институтмә. Иннәмәй ба мә дохтур исуәвүн фәндадтәй. Ма мадә фонси дохтурәй куста, әма, аәвәдзи, уомә гәсгәе. Гъеуәд бадтан әмә нә баеплеци туххәй дзуртән. Загътан, цума кәмән куд исәнхәст уодзәй ае баеплец. Уой фәсте – аәстәймаг къласи – фәлварәнтә пәвардтән. Куд зәрдиуатгәй се ләвардтән. Уәдта әндәр гъәумә

куд цудан ахур кәнунмә – фарәстәймаг әма дәсәймаг къласмә, нәхе тъәуи әрмәстдәр астанзон скъола адтәй. Нә зонун, нә зонун, фал мәннәмә уотә кәсүй, әма уоци дууәнзи нецибал зонундзийнәйтә райстан. Нә бундор хуарз адтәй. Нәхе скъолай дессаги хуарз ахургәнгутә адтәй. Ами дәр син неци адтәй, фал уәддәр махуәнти ба не 'йяфтөнцә. Фап, гъуддаг уой медәгәе нә 'й. Нә рәстәг нәдтәбәл фәууидә. Фонд километри фестәгәй рауайай! Уәпдайдәр ба – зумәгон. Арәх нә автобустә сәумәй нә рәйсионцә. Ёма гиризгәнгәй, игъәлдзәгәй цудан. Еуәртиккаг урокмә бахъәртианае. Ци әримисән, е ес. Уотә нәй, мәх хөр, Гобеон Ларә?

Уәд, еци бонти, мах нәма зудтан, кәмәни ци 'нгъәлмә кәсүй, уой. Кәмән ә исон куд уодзәй. Ёма, хуарз әма нә зудтан. Цардан нә әригон бонти баеплецтә, фәндити хәеццае.

Адәм дәр, уәдта мах дәр ай нә пәдәртән уәд, ци дессаги рәстәги цәрәен. Уой аенгъәл ка 'дтәй, әма әндәр рәстәгутә раләудзәй. Цард әндәрхузон исуодзәй. Нәбал уодзәнәй, кәци бәсти исгъомбәл ан, е.

Ци аләмәттәг бәстәе ник адтәй – Советон Цәдес. Уәд нә цәсти неци адтәй. Куд фәэззәгъунцә: «Ку фесафай, уәд цәсти исқадгин уй». Фуни дәр нә байруагәс адтайда, әма нәбал уодзәнәй еци егъаяу, устур, уарzon фидибәстә – Советон Цәдес. Фап...

Ёвәдзи, мах ма, нә амондән, уоци бәсти цардан, аңдәр. Хуцауәй зонуй, куд раудайонцә нә царди нәдтәе.

Астәүккаг скъола каст фәецан, әма ни алкедәр ахе надбәл рааст ай. Нә нәдтәе куд адтәнцә, уой нур нәе бон зәгъун ай. Үе, уо...

Ларә, ду, уәдта не 'ннәе 'мкъласонтае дәр рандае ан нә баеплеци фәдбәл устур сахармә. Ёз дәр, мадта, уотә. А-рләудтән нә науәг надбәл. Гъудитә – берәе куд уодзәй еци над – аңцон әви зин, рааст әви түргъахъ, фудконд әви раассугъд... Махәй гәнгәе берәе 'й, фал гъуддәгутә вүгурәйдәр Хуцауи къохи 'нцәе. Хыисмәт, хыисмәт...

Уәд, уоци аргъаяу рәстәгути институтмә бацәуни түххәй ахчатае нә ләвардтонцә. Зөнундзийнәйтә дәмәе ку адтайда, уәд бацуудайсә аллихузи уәлдәр скъоламә дәр цийфәнди горәти дәр – Мәскүйәй райдайә әма

Дзæуæгигъæуæй фæууо. Мах нæ хъауритæ аæвзурстан, куд æй фæххонæн, – нæхе горæти – Дзæуæгигъæу.

Ларæ, ду дæ хъаурæ аæвзурстай, скъолай ахургæнгæй куд загътай, уотæ – гъæууон-хæдзарадон институтмæ, экономикон фæкультетмæ. Хуарз равардтай фæлварæнтæ, æнæ къухцийæй, еци-еу гæппæй бахизтæ еци кадгин институти дуарæй. Фондз анзи ахур кодтай, цардæ студенти цæмæдессаг цардæй. Дæ уоци рæстæг дин хуарз нæ зонун, дæхуадæг мин ци радзурдтай, æндæр. Цæйбæрцæдæр рæстæг кæрæдземæй фæххеçæн ан, арах не 'мбалдан... Мадта, не 'ннæ 'мкъласонтæ дæр ахур кæнунмæ бацуðæнцæ: ка – кумæ, ка – кумæ...

Мæнæн дæр ралæудтæй мæхе рæстæг. Мæ рагбонти æмбал, нур дин сæе радзордзæнæн, куд адтæй мæ еци над нæуæг цардмæ.

Скъола каст фæддæн, куд æй зонис уотæ, хъæбæр хуарз. Некæд æй фeronх кæндзæнæн, мæ мади хæццæ куд рааст ан мæ гæгъæдитæ дæттунмæ горæтмæ. Кумæ сæе дæтдзæнæн, е бæраэг адтæй. Аермæстдæр – медицион институтмæ. «Дохтур, гъæуама дохтур исон», – гъуди кодтон æз. Ама, куд иннетæ, уотæ равардтон ма гæгъæдитæ ме 'снивондгонд институтмæ æнæ къулумпийæй. Горæти нæ фусумтæ адтæнцæ мæ нанай хæстæгутæ. Цудтæн цæттæгæнæн къурситæмæ. Раst зæгъун гъæуй, мæхе хъæбæр цæттæ кодтон, æхсæвæй-бонæй ахур кодтон.

Ларæ, Ларæ, мæ над лигъз нæ адтæй. Берæ цæлхортæ йбæл адтæй. Мæ хор, гъазт нæ кæнун мæ цардæй. Аевæдзи, уотæ гъудæй. Куд фæззæгъунцæ, ændon арти æхоедуй. Аэз дæр цудтæн цæхgæр къолтæ 'ма урдгuti, тар гъæди, цъифдзæстити. Мæ надбæл фæззинида устур цæлхортæ. Уоци рæстæги мæмæ уотæ кæссидæ, мæе бæхуодзæй уоци устур дортæ мæ надæй раевуарс кæнун. Фал, Хуцау хуарз æй. Фæууæлахез уинæ къухцитæбæл... Гъеутемæй цудтæн...

Уо, мæнæ фиццæг хатт устур дор фæззиндтæй мæ надбæл, медицион институтмæ ку цудтæн, уæд. Райдæдтон фæлварæнтæ дæттун. Хуарз бæраæгæнæнтæ райстон фиццæгтæбæл, фал химибæл ба – рæстæмбес бæраæгæнæн райстон. Аенгъæлмæ кæсун гъудæй, кæд æруаиндзæнæнцæ, институтмæ ке райстонцæ, уони номхигъд. Ама ралæудтæй еци бон. Ахсæвæе æппундæр нæ бафунаэй дæн. Гъуди кодтон, уодзæнæн номхигъди, æви нæ. Сæумæй талингæй исистадтæн æма, æввæдзи, мæнæй раздæр некæ адтæй институти. Аерлæудтæн номхигъдти фæйнæгутi

рази. Мæ зæрдæ гупп-гупп кодта, æндæмæ рæдувта. |Цæйбæрцæдæр рæстæг мæ бон искаесун нæ адтæй фæйнæгмæ. |Тарстæн... Тарстæн, ку нæ си фæууинон мæ муггаг. Ама, куд рибæраэг æй фæстæдæр, уотæ – дзæгъæли нæ тарстæн... Агурдтон мæ муггаг, фал нæйиес. Еу, дууæ, æртæ... дæс, инсæй хатти таакастæн номхигъдтæ. Уæдмæ адæм дæр æмбуурд кæнун райдæдтонцæ. Мæ муггаг ку нæ иссердтон номхигъди, ку тапæдæрдтæн, мæ над медицион институтмæ æхгæд æй, уæд... о мæ хор, де знаг мæ бунати уæд. Цума мæбæл уазал вх дон арбакалдтонцæ, уотæ радæн. Мæ сæр мæбæл разилдæй, арбадтæн зæнхæбæл. Гъуди кæнун, кадæртæ мин тæргъæдгæнгæй цидæртæ дзурдтонцæ, зæнхæй мæ истун кæдтонцæ. Фал еци рæстæг æз еунæг адтæн ме 'рдæгискъуд тæплæцци хæццæ. Аевæдзи, мæ хузæннтæ ма си берæ адтæй. Фал энеке уидтон. Цæйбæрцæдæр рæстæг зæнхæбæл фæббадтæн, уæдта исистадтан æма... Цудтæн. Уотæ – цудтæн. Нæ зонун – кумæ. |Гъеунгти кæгүгæ цудтæн. Аризæр мæбæл æй еу циувæрдæр тæгүнгүи еу хæдзари рази къелабæл. Бадтæн æма кудтæн... |Цæстисуг мæмæ нæбæл адтæй, фалæ ма тъифстæн. Августи мæйæ гүлæй. Уарун райдæдта. Аэз бадтæн уарунмæ. Нæ зудтон, кæми дæн, ци дæн. Уотæ мæмæ кастæй, мæ цард фæццæй, разæй нецибал ес. Гъуди кодтон: «Мæнæ ци 'намонд дæн. Нур... нур ма идардæр куд цæрдзæнæн. Фæхходуйнаг дæн. Нæ бахаудтæн институтмæ. Куд равдессæнæн мæ цæсом мæ нийергутæмæ. Идардæр ци кæнон? – фарстон мæхе: – Гъæуй ма мæ ауæхан цард? А, мæгурдæйраг, мæгурдæйраг! Уой æнгъæл некæд адтæн, æма уотæ гайдайдзæй мæ над устур горæти...»

Мæ царди устур фæлварæн адтæй гъеуд, еци бон... Еу рæстæг, æввæдзи, кæун æма маствæллæдæй рафунæй дæн. Кадæр мæ райдæл кодта.

– Кизгæ, кизгæ, ци кæнис? Лæгъуз дин æй? Ами ци коси, ка дæ? – фегъустон еу силгоймаги дзорун.

Мæ алливарс кæсун æма 'й нæ лæдæрдтæн, кæми дæн, уой. Изæрдæлингтæ кодта.

– Ка дæ? Ци кæнис? Payай, payай медæмæ, – мæ сæрбæл æ къох æруадзgæй, – дзурдта еу рæссугъд рæстæмбескari силгоймаг.

– Нæгъ, – мæ сæр батилдтон æз, дзоргæ неци скодтон. Мæ зæрдæбæл æрбалæудтæй, уоми цæмæн дæн, е æма бабæй хæкъкъурцæй кæун байдæдтон. Силгоймаг, æввæдзи, хуарзау

нэбэл фэцэй. Медэмээ тургъэмээ кэмэдээр бадзурдта. Рацуудаёй еу лэг. Ёвээдзи, эсэрихецау адтэй.

— Кизгэ, ма ко! Ма ко, ма ко!.. Есke дээ баффуардта? Ци көнис?

— Мээ фэйнэфарси исбадтэнцээ лэг зэма уосээ зэма зэмгъялласай дзурдтонцээ.

Цэйбэрцэдээр рэстээг син дзуапп нээ равардтон, уэдта баффарстон:

— Кэми дэн?.. Мэн нахемээ фэндуй... Ёз, ээз... — зэма бабэй кэун байдэдтон.

Уосэ мин загьта, кэми дэн, уой. Аци гъэунгэе, дан, зэй Къостай номбэл гъэунгэе. Ёма, дан, дээ «нахемэ» ба кэми 'й.

— Циуавэр гъэунгэбэл цэрис, хуарз кизгэ? — баффарста мээ наэгиймат.

Ёз тъифогэй, мээ цэститээ мээ цыифэе пъолций къэбазэй сэргэгэй загьтон.

— Ёз, ээз нээ хэстэгутаэмэе — Ёрэдойнаг гъэунгэбэл цэрун. Кэми 'й ейэ, нээ 'й зонун...

Уэд мэбэл ахсээрдээс анзи цудэй, куд зонис, Ларисэ, уотээ зээ къласи еугурэмэй кэстээр адтэн.

Силгоймат мээ исистун кодта зэма мээ медэмээ сээ хэдзарэмээ бахудта. Мэнмэ бакаасун: мээ цээгом ниррэсүдэй фур кэунэй, мээ даргэ дзиккотэ — цыифэ, пихцил, мээ дарэс, къахидараас дээр, мадта, уотэ. Хөхнэмнээс мээ бакодта. Мээ цээгом нихнадтон, уэдта мин хэдзаридаргэ силгоймаги пъолци равардта, мэхьеон ба мин туййэй иссер кодта, чай мин муди хэццээ бацумун кодта. Ёма, мэнээ тикиси бээдолзэе уарунаёй медэмээ ку бахаасай, ээз дээр мэхе уотээ лэдээрдтаэн. Куддэр зөртээфстэн. Некебал мээ нацэбэл фарста. Ёз аэллирддээмити ракаас-бакаас кодтон.

Уэд, уоци рэстээги телефонтээ уотээ архэх наэма адтэй хэдзэртти. Мэнээ, нур ни алжамаадээр дзиппидаргэ телефон куд ес, в мээмэ уэд аргаали хузээн фэйкастайдээ, агууландгээ дээр неке бакодтайдээ.

Мээ фусумтээ мээ, ёвээдзи, агуурдтонцээ. Фал кэми...

Уэдэй нурмээ берээ рэстээг рацуудаёй, фал мээ ци хъябэр фээффэндуй, уоци силгоймаги иссерун, мээ хуури 'й никкэнун, ряарфэ ѹин кэнун. Фал, наэ ин аэ нэм, ээ муггаг зонун, наэ ба — ээ хэдзари нимаец. Къостай гъэунгэе ба устур зэй.

Фал фэстээмээ раздахон уоци боли хабарттэмээ. Мээ нивээ адтэй, Хуцау мин анхос кодта, зэма уоци дзэбэх адэми хэдзари

дуармээ бадт фэйтэн. Гъема, мээ пъолци ку иссер зэй, ку юнэфстэн, уэд мин загьтонцээ лэг зэма уосээ:

— Нур ба цэвүэн, дзэбэх кизгэ, зэма дээ дээ фусумтэмээ фэххонэн. Етээ, ёвээдзи, хъябэр тухсунцээ, агерунцээ дээ... Фал, уэддэр... дзэгъял фэйт? — раффарста мээ силгоймат.

Кэун бабэй мин мээ хъур аэрбахгэдта.

— Ёз, ээз медицион институтмээ фэлвараентээ равардтон. Ацибон аерауигтёнцээ, на бахаудтэй, уони номхигдтаэ. Мээ... мээ муггаг си наэ адтэй. Ма, нур ба ци кэнон?.. — кэ угэй дзуапп равардтон аэз.

Лэг зэма уосээ кээрэдзэмээ бакастэнцээ. Силгоймат къелабэл исбадтэй, мэн дээр аэ комкоммээ исбадун кодта.

— Ёз... ээз, гъуддаг цэй медэгээ 'й, уой балэдээрдтаэн, — дзорун райдэдта е, — хуарз хабар нэй ейэ. Фал дэхе уотээ тухсун кэнаас, кэунэй дэхе марэ, е наэ гъэүй. Лэдээрун дээ, мээ хор, е хъябэр зин зэй. Фал ма нур ду сувээллон дээ. Дээ цард разэй зэй. Институт дээр уэдэй, алцидэр хуарз уэдэй. Ма тухсээ. Нур ба цэвүэн, мах ба дээ мэнээ наэ лэгэ хэццээ бахаэртун кэнэн дээ фусумтэмээ. Ами дээ уадзианэ ахсэви, фал втээ фэттэрсдзэнэнцээ.

Фэххудтоцээ мээ лэг зэма уосээ мээ фусумтэмээ. Ку бахаэрттан, уэд тургын лэудтэнцээ дууээ хуэрэмэй дээр — Полинээ зэма Варкэ. Етээ дээр ма еу цийнаэ никкодтонцээ.

— Абон дэргын агерэн наэ кизги. Институтмээ дээр фэццудан. Ёз муггаг ин ку наэ фэууидтан номхигьди, уэд махэн дээр хъябэр чин адтэй. Балэдээрдтан, куд зин адтайдээ кизгэн ба. Фээфтарстан, уоми ка адтэй, уони, фэйагурдтан, фал некуд зэма неци. Наэ сэри цидэр лэгтээз гъудитээ дээр ма фээзиндэй. — дзурдта Полинээ, еу рэстээг нигьгээс зэй, уэдта ма бафтудта ээ дэубандимээ: — Ёвээдзи, Хуцау, табу йэхэцэн, анхос кодта, зэма сумахбэл исэмбалдэй, зэндэр... Нээ зонун, наэ зонун, куд уин арфэ кэнэн. Сумах аклаг дзурдтаэ махмээ наэйиес. Медэмээ, медэмээ наэмээ рахезитээ.

Варкэ дээр загьта:

— Уо, уо, хэдзарэмээ, медэмээ, уээ хуарзэнхэй. Уэддэр уээ цирагын рохсмээ фэууинэн, циуавэр зэнцээ, еци хуарз адээм, зэвгыгээ.

— Нээ, наэ, нур зэнафонэ 'й. Медэмээ наэбал цэвүэн. Ёгэр арфитэ дээр чин ма кэнетээ. Мах бунати зэндэр есke дээр уотээ

бакодтайдæ. Лæдæрун, куд зин æй уæ кизгæн. Фал бунтон æхе ма хуæрæд. Ейæ фицлаг æма фæстаг нæйæй, Æз уин еу унаффæ бакæндзæнæн, кæд уæ зæрдæмæ фæцçæуа, уæд. Куд балæдæртæн, уотемæй æ фæлварæнти бæрæггæнæнтаэ пæгъуз нæ адтæнцæ. Еунæг рæстæмбес бæрæггæнæн ин адтæй химибал, æма, – дзурдта идарддæр мæ хуæрзгæнæг уосæ, – цæмæй анз дзæгъæли ма фесафа, уой туххæй æ гæгъæдитæ медицинон училизæмæ раттæд. Нур ма уордæмæ есунцæ гæгъæдитæ æма й, мæнмæ гæсгæ, æнæ фæлварæнтаэй райссæнæнцæ. Æз педагогон училизæй косун æма еци гууддæгтæ зонун.

Еухатт дээр ма райярфээ кодтөнцээ дууæ хуæри лæг аема усæн. Аёма етæ рандæнцаæ.

Иннæ бон сæумæй гъæуама мæ мадæ иссудайдæ. Тургы дуарæй ку 'рбакастæй, ку 'й фæууидтон, уавд бабæй боль-больæй никкудтæн, æ размæе раудтæн. Ёх хури мæ, мæгур, ракодта æма е дæр никкудтæй, балæдæртæй гъуддаг.

Медәмәе кү бацудан, уәедин Варкетә радзурдтонцә, еци юсаң
нин ци баунаффәе кодта, уой. Ёрсабур ан дууемәй дәр
цәйбәрцәдәр рәстәаги фәсте. Мәе мадәр зыгътас.

— Е хъябэр хуарз унаффэ љ. Ахур был кæндзæй, уæдта бæраæт уодзæй. Уотæ нæт љ. Мæт хор Дигорхан.

Æз дær æ хæццæ исарылаа дæн. Гъуди кодтон: «Ку мæ раписонцæ медицинөн училишамæ, уæд ахур кæндзæнæн, иннаэ анз бабæй ма хъаурæ бавзардзæнæн институтмæ».

Гъема, еци бон мæ гæгъæдитæ равардтон медицинон училиæеемæ. Цийнæгæнгæй мæ райстонцæ тækкæ хуæздаæр хайадæмæ – фельшеронмаæ. Нифситæ мин Февардтонцæ. Мæ зæрдæмæ хъæбæр фæццудæй æ азгъунст дæр, уæдта мæ мади зæрдæмæ дæр. Уæхæн рæсугъл кæлдæс си адхæй эми дæннæ

Е ба, дин, Гобеон Ларæ, мæ фиццаг хабæрттæ устур горæти. Нæ сæ зудтай, некæд дин сæв дзурдатен.

Гъема, ахур кæнун ку райдæтөн, уæд си мæ зæрдæмæ хъæбæр фæццудæй, æма мæ Гъудий дæр нæбал адтæй институт. Хъæбæр хуарз бæрæггæнæнти хæвцæ каст фæддæн. Фал нур ба дæу туххæй.

Ду, мæ лимæн, еухатт дæр ма'й зæгъун, институтмæ аснаækкулумпийæв бацудтæ. Ёз дæ хъæбæр амондгунбæл нимадтон. Араæх не 'мбалдан кæраæдзей хæцца. Ёрмæстдæр сабат 'ма хуцаубони, горæтæй наæ Гъæумæ КУ цæвианæ æма – курдиссæй

Фэстәэмәе, сәрди каникулти дәр ма фембәэлианә. Еухатт үәхемәм дүүр зәрәмбүрд ан (наэ қылас). Фәэззардтан, фәекафтан. Цудәнцә гиизтәе, бонтә. Дәүбәл хъәбәр устур үәф әрцидәй, ахур кү фылдәе, уәед. Рамардәй дәз дәзәбәх, рәсгуыл мадә – Замеркәе. Гүрепгъәд дин кодтан, нифситә аввардтан, әндәр наэ бол неци шүтәй. Фал бабәй дәбәл цәйбәрцәдәр рәстәгү фәесте хор жикастәй. Дәз амонд иссердтай. Дәз сәри хеңау хъәбәр хуарз үәтәймаг разиндтәй. Не әмкъласонтаёй фиццагдәр ду иссердтай дәз амонд. Хуарз рауән кустай. Райгурдаёй дин кизгә, уәедта бабәй лүүә анзей фәесте ба дүккаг кизгә – Зәелинәә Маринаә. Лараә, амондгүн цардән ма ци гъәюи. Силгоймаг, әвәедзи, уомән райгуруй, ама мади адә базона. Хуңау дин равардта сипгоймаги, уәедта мади амонд. Ду сувәлләентти мадә кү исдәе, уәед ма аз ба ахур кодтон. Уу!, уу!..

Æма дин уой дзурдтон, медучилиæе каст ку фæддæн, уæд м:в næхе гъæумæ – Толдзунмæ равистонцæ косунмæ, фельдшерон-акушерон пунктти сæргълæууæгæй. Мæ кустæй хъæбæр сæрустур адтæн, гъæуккаг дохтурæй кустон, мæхуæдæг хецау. Мæ зæрдæмæ хъæбæр цудæй мæ куст. Нæбал фæсмон кидтон, мединститутмæ ке нæ бахаудтæн, уобæл. Фал, Хуцауи къохи тицæ гүуддæгтæ. Зонис æй, æз скъолай æмдзæвгитæ финстон. Кæд, ти анз фæддæн медучилиæе, уоци анз мæ бон адтæй мединститутмæ бацæун (сурх дипломи хæццæ каст фæддæн), уæддæр мæ бафæндæ адтæй университетмæ – филологон факультетмæ бацæун. Ма мадæ 'ма мæ фидæ зонгæ дæр нæ кидтонцæ, уотемæй равардтон мæ гæгъæдитæ. Куд фæззæгъунцæ, тиризгæнгæй бахаудтæн университетмæ. Мæ зæрдæмæ си цудæй ахур кæнун, æма мин æнтæсгæ дæр кодта, хъæбæр хуарз тиризгæнгæнти хæццæ 'й каст фæддæн.

Ларæ, дессаг адтæнцæ ме студенти бонтæ. Нури студенттæн ти: регъæд фæккæнун. Апли фæззæг дæр нæ будурмæ ракæнионцæ: ку нартихуар есунмæ, ку – картоф къахунмæ. Ци игъæлдзæт уидæ. Ту анз ба нæ фæкультети, куд хуæздæри, рапвистонцæ Цæцæнмæ

Наурмæ сæнæфсерæ æфснайунмæ. Ларæ, дессаги аенкъараентæ. Нур дæр ми næ иронх кæнунцæ еци бæнттæ. Мадта, сæрди кликулти рæстæги араэстадон-студентон къуæртти дæр архайдтан, кустан Чermени гъæуи – консервгæнæн заводи. Бæргæ, бæргæ, гæздахан ма син ку уидæ уоци бæнттæн. Кенæ ба – архайдтан кæфгути, заргути... къуæртти. Е – æцæг Цард адтæй. Берæ

æмбæлттæ мин фæззиндтæй. Фал ме 'мкъласонти ба уæддæр не 'ронх кодтон. Уæлдайдæр ба – дæу.

Ларæ, кæрæдзей нæбаптуйдан. Ду дæ бийн онти хæвцæ рандæ дæ Астæүккæ Азимæ цæрунмæ. Цæйбæрцæдæр уоми цардайтæ. Куд зонун, уотемæй хуарз бунати кустай, мадта, дæ сæрихецау дæр уотæ. Ираэстæнцæ дæ рæсугъд кизгуттæ. Бакастæй дууемæй дæр рæсугъд æнцæ, фал æппундæр зэмхуззæн наэ 'нцæ. Зæлинаэ – саураэсугъд Маринæ ба й дæхæ хузæн – зэрхүүнзæстæ борхадæ.

Мæннмæ гæсгæ, еу-финндаæс анзи фæццаðдайтæ Астæүккæ Азий, уæдта исæздахтайтæ. Дзæуяæгильæуи уæмæ уæ цуппаратон фатер æнгъæлмæ кастæй. Араæ бабаæ райдаðтан кæрæдзей хæцца æмбæлун, уæгъдæ рæстæг нин ку уидæ, уæд. Ёrimисианæ не скъолай бонтæ, не 'мбæлти...

Мæ рагбонти æмбал, цудæнцæ æнзтæ, бонтæ. Рагъомбæл æнцæ дæ дзæбæх кизгуттæ. Уæлдæр ахуронддзийнадæ райстонцæ дууемæй дæр. Уæдта – дæ хестæр Зæлинаæ æ амонд иссердта. Нур ин æртæ сувааллони ес. Дæ кæстæр Маринæ дæр, мадта – уотæ. Уомæн ба еу рæсугъд кизгæ ес. Нур ду, Ларæ, цуппар хатти нана дæ. Куддæр ми næ феруягæс кæнуй – мæ сабионти æмбал – мади мадæй. Цума ма æзинæ наххæдтæ миньийтæ алтан

Рæстæг размæт дөгъ кæнүй, мах наэ фæрсүй. Ци дин зæгльон мæхе туххæй, наэ зонун. Мæ нури цард мин зөнис, фал уæддæр. Аэз гъаст наэ кæнүн. Мæ зæрдæмæц цæгүй мæ цард.

Уу, уу, университет каст ку фәеддән, уәед мәе аспирантурәмәе јервистонцае ахур кәенүнмәе Мәекумәе. фал бап гъәеуама дууә анзи скъолай бакустайнае ахургәнәтгәй. Еу анз бакустон, уәедта уотә рауадәй, әмә киунугәудәзени редакторәй косун райдаёттон. Әма нур – дәес әмә инсәй анзи уоми косун, мәе зәрдәмәе хъәбәр цәүй мәе күст. Куд зонис, уотемәй мин цалдаэр кичнуги ваныләе.

Ларæ, мæ киунугутæ мин мæ сувæллæнти кузæн æнцæ. Мæ фиццаг киунугæ – æмдзæвгити æмбурдгонд ку рацудæй, уæд мæмæ ци 'нкъарæнтаæ адтæй, уони дзурлæтæй нæз зæрлæнæ.

Алке амонд ахердигонау хонуй. Аэз мæхе амондгун хонун, кæд...
Уо, уо, ци йбæп дзорон, дæхуаæдæг ай зенис, мæ амонд не
ссердтон. Нана – зундгин нана уотæ зæгыидæ мæнæй, агорæг мæ ку
уидæ, уæд: «Баягтæ кизги, ма имæ дзоретæ. Мæнæ, йæ амонд
дуар ку 'рбахуайа, уæд ахæхуаæдæг æ размæ рацæудзæй». Не
'рбахуаста дуар мæ амонд æма йæ размæ нæ рацудтæн. Нæ
ралæудтæй мæ уалдæг.

Æнгъавлмæв-еу кастан,
Ралæудзæй мæ уалдзæг, —
И рæстæг мæ уарзтæн.
Ралæудтæй-еу уалдзæг,
Фал мæн ку наë уидæв.
Уотемæй байзадæн,
Куд дæн, 'ма ци дæн?
Хуцауæй боз дæн!

Парæ, Хуцауæй уотæ загъд адтæй. Ду ба, мæ хор, дзæбаҳ кесис: Амалгъон адæймаг дæ. Мудикъоси хузæн дæ бийонтæ. Ёз, дæр сэрустур дæн мæ мадæ 'мæ фидæй, ме 'нсувæртæ, мæ хуæрæй, уони сувæллæннтæй. Мæ финстæги райдайæни кудшамгъон, уотæ – алкæмæндæр æхе царди над ес. Дæуæн – еухузон, мæннæн ба – мæхе над. Мæнмæ гæсгæ, нур ма æрдæгцуд ан næ царди наæтæбæл. Ёма цæудзинан алке æхе надбæл – размæ, Хуцау куд зæгъа, уотæ.

Парæ, радзорун мамæ фæндадтæй дæ хæццæ мæнаæ нæ
нуртæкки царди туххæй. Араæх фæздздорæн, Нæ зæрдæмæ ци нæ
цøуи нуртæкки царди, уобæл. Нæ зонун, Нæ зонун, ци загъдæуа.
Нуртæкки цард зумæги хузæн æй. Фал зумæг дæр аллихузæнгæ
фæуүй. Фæуүй рæсугъд, метгун, зæрдæмæдзæугæ. Фал фæуүй
куддаер æнæзæрдæмæдзæугæ дæр: мет æма лækъæрдæ, мет дæр
урсы нæбап фæуүй, фал – сау, гъунтъуз, цидæр æнахур рæстæт,
мæргytæ дæр бампулунцæ. Адаëмаги зæрдæ æндæмæт рацæун
дæр нæбап фæззæгъүй. Фæббæллүй, мадта, кæд ралæудзæй
уалдзæг. Гъема, мæнаæ нури догæ гъеуæхæн зумæги хузæн æй –
æнæзæрдæмæдзæугæ. Фал гъæуама ескæд уæддæр ралæууа
уалдзæг, æнæ уотæ дæр нæйиес. Ёма бабæй райдзаст бонтæ
ярапуудзæй. Адаëм кæраэдзæмæ ходгæй дзордзæнæнцæ. Сæ
хæдзæртти фарнаæ æма цийнæдзийнадæ уодзæнæй, кæраэдзей
Фулдаер уарзdzæнæнцæ, зæрдхæллардæр уодзæнæнцæ. Фулдаер
шартæ уодзæнæй уарзондзийнадæбæл.

Рандæудзæнæй зумæг,
Ралæудзæнæй næ уалдзæг.
Ракæсдзæнæй бабæй хор,
Базмæлдзæнæй дони дор.

Райгъусдзәнәй уарзти зар,
'Рбаңаудзәнәй цийни гъар.

Алливарсой уодзәй уарзт.

Æма уодзәй си къәрцгъаэт.

Ларә, Хуцау зәгъәед, исони бөн абонаәй хъуәездәр куд уа.
Гъема, гъеумәе көвдзинан, мәе сабийбонти æмбал!»

Цәйбәрцәдәр рәестәг ма бадтәй Диғорхан æма гъудитә
кодта. Гъуди кодта æзини бонбәел, нури рәестәгбәел æма, исон ци
уодзәй, уобәел. «Хуцау куд зәгъя, уотә уодзәй», – загъта йәхеңән
æма æ бунатәй фестадәй, баңудәй къәразги размәе æма кастәй
æнәебәрәг идардмә...

УАЛЫТЫ Виктор

НАНУЛИЙЫ КАРК

Хихоты хъәууы кәрөнәй цардысты ләг æмәе ус. Ләеджы хүйттой
Вахо, усы та Нанули. Сәе дыууә дәр ахыстысты астәүүкаг караей,
фәләп сыйн зәнаңг наема цыд. Нанули уыд аердәй стәвдтәгөнд,
сырхуадул сылгоймаг, Вахо та – рәестәмбис рәхснаг ләг. Сәе
дыууәмә дәр уыд цыллар къласы ахуырад. Сау күист нае уарзтой,
се сәрмәв йае нае хастой, фәләп хәрд, ахчә, дарәс, машинае æмәе
алыхуызон бибитәе уыдисты сәе зәрдәты ахсджиагдәр бәллицитәе.
Иу ныхасәй, кәд аәдде бакастәй нае уыдисты æмхузызеттәе, уәеддәр
зонд æмәе хъуыддагәй уыдисты иу.

Мәңгәй нае фәззәгтыңц – «Ләг æмәе, дам, ус иу
фәрәтыхъәдәй барст вәййынц».

Сәе дыууә дәр нае цыдисты хәстәждытәм, сыйхантәм,
хъашубәстәм. Ничи цыд сәхимә дәр, чи сәе зыдта, уыданәй. Нәе
уарзтой театр, кино, культурон улафәндаёттәе – уыдон, дам, ахчә
сайәнтәе сты. Иуыл зын дәр та сәм каст чинијджы кәссын.

Æмәе уәд цәргәе та күйд кодтой? – бафәрсдзән исчи.

Хысмәттөн фәрцы – зәгъыздынаен æз. Фыцаджыдәр, ләг
æмәе ус күйд зонд, афтә хъуыддаджы дәр, мәнәе цыма иу сәрәй
хъуыды кодтой, афтә кәрәедзийи æмбәрстой, кәрәедзийи ныхас
æххәст кодтой кәрөнәе. Иумәйагдзинадән та бирае тых ис, күйд
хөрзырдәм, афтә æввәрьырдәм дәр.

Цы дардыл дзураем – Нанули æмәе Вахо сәрыйстыр уыдисты
кәрәедзийиæмәе сәе иу иннәйи хүйтта «zonды къыбар», кәнәе
та «ме 'хчайы къона».

Дыккаг та уый, æмәе сәе дыууә дәр пайда æнхъәл кәмәй
уыдисты, уыданән ләггад кодтой. Ләггад та-иу кодтой афтә æмәе
иу ахәм рәестәжды нәедәр сәхиүүл ауарстой, нәедәр се 'хчайыл.
Ахәм «пайдайы ләгтәе» та кәеддәриддәр уыдисты, сты æмәе
уыдисты царды тәлфәнты.

Иудзырдәй, Нанули хәрз æнцәенттәй ссаидта пайдайы күист
– уаийгәнәгәй продуктты дуканийи. Ацы раның цы æнтыист, уымәй
фылдәрәй-фылдәр сайдта адәмы мәгүүр капеччытәе.

Сәудәджерады кусджытәй йәе тағыд фәэфилләйтой, фәләе сәе дзурын никәй бауагъта – уайтагыд иу сын ахшатәе сәе дзыптыры фәттысты әмәе та-иу хұуыддаг уүл ахицәен ис.

Бонтае ивтой бонты әмәе кәмәен фарн хастой, кәмәен та – зындзинад. Нанули әмәе Вахо «әхчайә хъәздыг» кәнин байдытой. Фәлләйтәнәг адәммәе, интеллигентимә әмәе аңдәр ахәмтәм сәе сәр дзурынмә дәр нал хастой. Вахо зылд хъәутыл, аәлхәдта асламәй аәнаәбары продукттәе әмәе сәе ласта ие 'мкаймә. Йәе бинойнаг Нанули та сыл аәфтилтә уәлдай аәргәтәе әмәе сәе афтәмәй хицауды дуканийи продукттимә уәй кодта.

Ацы сайд митәе сын, аевәпциәгән, нал батадаиккөй, фәләе күнд фәзәэгынц: «Аевәрән, дам, йәе амонд йәе къәедзипыл баст вәййы!»

Аәрцыди хәецәе рәстәг. Аңаехъән паддзахад райдында хәелүн, - цы фындуәес республикәйәе конд уыд, уыдон ахицәнтае сты. Заводтәе, фабриктәе, колхозтәе, совхозтәе сәудәджерады әмәе аңдәр ортәнәе фехәлдисты. Уымәе гәсгәе бонаәй-бон фылдәр кодтой аәгуист адәм. Уынгты фәзындысты мәгүыргуртәе, спекулянттәе, къәрныхтәе әмәе алыхуызон криминалопон элементтәе. Иуныхасәй, адәм бацыдысты зын царды уавәры.

Бынтон әздәлләтгәе аәрцыдысты фәлләйтәнджытәе, интеллигенти, зәрәйтәе әмәе кәстәртәе. Иуныхасәй, тынг зын уыд ног, демократон паддзахадән бынтур аразын.

Нанули әмәе Вахойи хұызәттәен рәстәг уыдды мыды күс. Цы сәе фәндиң, уый кодтой.

Иуыл стырдәр пайдатәе та истой аәнаәакцион нөзтүтәе уәй кәненәй.

Сәхәдәгәләттәй аевзәр әмәе аслам спирт, аәфтилтой йыл дон әмәе синтетикон ахорәнтае, дзаг кодтой аәвітәе, ныхәстей сыл алы аәримысгәс этикеткәтәе әмәе сәе уәй кодтой.

Ахәм нөст уыд тәссаг адәмәен, фәләе йәе бәраәттәнәг наә уыд.

Уымәе гәсгәе нөстәй чи рынчын кодта, чи та мәлгәе. Нанули әмәе Вахомәе фәзынәд бирәе аәхца. Иу азмәе скоттой агуридуравай галуанттәе. Сәе зәронд хәедзар та уәй акодтой ног аәрлидзгәе адәмәен. Цыбыр ныхасәй, кәд сәе адәм наә уарзтой, уәлдәр сәхи хұызәтты аәхсән аәрцыдысты – «кадджын әмәе сәрәндәр» адәмтүл нымад.

Иу бон сәудәджерады кусджытәм иу, Хъихъа, зәгы...»

Нанулийән афтәе зәгы: «Мәе зынаръ Нанули, мәхи хұызән сәрәен әмәе зондджын дә, мәе зәрдәе дыл тынг риссы әмәе дын үни хабар аәрбахастон.

Цы у, цы у? – фырцинаей сәллә-гәпп кодта Нанули. Зәгъ ай, цы у?

Хъихъа хорз зыдта Нанулийи психология әмәе йәе күннәуап уагъта, уәд аәрәджиау афтәе зәгы: - дуканитәе уәй кәнинц адәмәен, конкуренци у тынг стыр әмәе наә фәнды, ды йәе дәхи күы бакәенис, уый.

Нанули фырцинаей цавддурау аzzади, ныхас нал ардта, зыдта, Хъихъа фәллитой әмәе гәртамхор кәй у, уый, фәләе йыл йәе сәр бакыл кодта әмәе афтәе зәгы. Мәхи Хъихъа – ды мын күы наә уаис, уәд маे мыстытәе сәе хүнкъоммә аласиккөй. Сараз хұуыддаг, уый йедтәмәе наәдәр мәхиуыл баңауәрдзынаен, наәдәр – ме 'хчайыл.

Ниңүап зыдта фәллитой Хъихъа. Уый хорз зыдта, Нанулийә ахца кәй спайда кәндзән, фәләе йәхииәй аәфсәрмгәнаг ләт ақараәста.

Дарддәр цы уыд әмәе күид уыд, уый ничи федта, фәләе дукани Нанулийи кәй баџи, уый алчидаәр базыдта Хихоты хъауы.

Рәстәг цыд. Иу фәззыген бен изәрәй Нанули афтәе зәгы: «Мәе мәиән:

- Вахо, мәе зонды күуыбар, зонң адәм тынг аәлхәдтой продуктәе, нөзтүтәе – Джөргүүбайы бәрәгбөн, дам, аәрхәецәе күнны әмәе дәм күид кәсси – мах дәр иу хатт искәмәе күы фындауриккам, уый?

- Аәмәе кәд уыдзән? – афарста йәе пәв:

- Ноябрән, дам, йав фәстаг күурийы, күуриисәрәй – иннае күүриисәрмәе, - зыдта ус.

- О о, мәе зынаръ, ме 'хчайы къона, - зәгы ләг, уый хорз үрнүмисидзә хорз, - чи зоны әмәе махән дәр баххүс кәнид Джөргүүбай, фәләе ахъуыды хъауы, күид әмәе кәй аәрбахонәм, үүнн. Фыциаджыдәр, бирәе ма баҳардз кәнәм аәхца.

Хъахаттәе, хәстәдҗытәе, хъауубәстәе мах никуыдәм үйнүнц, - уыдон мах наә дарынц – иу сом нын никуы баплаәвар кодтой.

- Мах хъумәе ахәмтү аәрбахонәм, кәңтигае махән уыдзысты и. Рәе ныхас фанци Вахо.

- О о-о... зыдта Нанули. – Зондджын дә, зондджын мәхийайу, ии Нахаджан, дардыл хұуыды кәнис.

Стыр хицәуттәе махмәе кәецәй аәрбаңаудзысты, фәләе уыдонаңа фәкүсүнц дәлдәр аәххүсгәндкытәе аәмәе уыдәттәе, мәнәе махау, тыңг зондджынтае вәййынц, алы пайда хъуыддаг фәзөонынц.

Æз президент күң уаин, уәед-иу хицәуттәе ахәмты скәенин аәмәе-иу уәед мах хуызән хъуыддаджы аәмәе сыйгъәрин адәмтәе хорз цәриккәй.

- Раст дәе, раст, не 'фсин, - загъта Вахо, аәз та ма уый бафтаудынән аәмәе, ды цы адәмны кой кәенис, уыдон мәнәе нае сыйхәттәе, хәедзарон мигәнәнты уәйгәндкытәе, Кужа аәмәе йәе суфа ус Гәета аәрбаңондысты бәрәгбонты күүрийи кәрон, аәмәе сәе мах та уыдонаң аәрбаңондыстәем.

- Аәмәе сәе күүрийи кәрон та цәмән хөнинц? – бафарста ләджене йе 'фсин.

- Уыдон дәр махау дардыл хъуыды кәениснц, уәедмәе, дам, уазджытәе бафсаеддысты аәмәе, дам, къаддаер бахәрдзысты, - загъта ләг.

О-о мәнәе диссаг – уыцы лукъа фынды Кужа аәмәе йәе суфа ус Гәетайы махыл барыс? – зәгъы ус, фарон сәе тәбәгәй балхәедтен аәмәе мын аей дыууә хатты зынарғаңдәрәй рауәй кодтой, сәе уынд фесәфа, сәхәедәг мын, уыцы къулбадджытәе афтәе дзуринц – аслам дын аей уымән дәттәем, аәмәе наехийау хорз сыхаг дәе, бирәе дәе уарзәм.

Уәед мын күүнеса фәкәнәед, кәед нае нае уарзынц. Сәе дыууә дәр сты дәелимонтәе, зыд аәмәе уырыд. Кәед искаеи аәрбаңониснц, уәеддәр уый тыххәй, аәмәе дзы сәхицән спай да кәеной. Цәугәе сәем ниминал кәены, фәләе ма сәем кәед исчи искуырдае-искуырда аәненхъәләдкы бахауы, уәед ыл цәвстәмитәй рувасау ацинтае кәениснц, къаебәр ын фынгыл авәрьинц, авәнзөнгәе уазаджы сәфсәрмы кәениснц аәмәе йын уый фәстәе бакусын кәениснц, - зәгъы Вахо, - бауадз сәе, ацы хатт сәе мах дәр фәпайда кәендзыстәем.

- Уый та күнд? – афарста йе Нанули.

- Уый та афтәе, - дардәр йе ныхас кәены Вахо, - уазджыты күң 'рбаңоной, уәед мәнмәе дәр фәдзурдзысты. Æз баддзынән рудзындыком комкоммәе. Фыццаджыдәр, мәхи хорз бафсаддзынән. Уазджытәе хәрдзысты аәмәе рәгъытәе кәендзысты. Ды-иу мәем рудзынгәй бакәс-бакәс кәен. Адәм бынтон күң бафсаедой, уәед дәм мә цәест фәнныкъулдзынән аәмәе-иу уәед ды уаты смидаег у аәмәе нае фәхон.

- О, мәнәе диссаг, күнд дардыл хъуыды кәенис мәхи Вахо, иғлае дәе сәер маңы кәенәд фырхуыдыйя. Хорз у, фәхондыстәем инфәст адәмни, нае фынгәй нын ницынал бахәрдзысты. Фынгтәе баллайдзысты наехицән аәмәе нае уазджытәе та бузныгәй баллайдзысты.

- Нәе дыууәйыл дәр академикты сәертәе ис, - загъта ма Вахо иммә сәе хуыссан бынатмәе бацыдзысты.

Æрхәеццае сты Джөргүбайы бонтәе. Фәллойгәнаег адәм, интеллигенци, хистәрәй-кәстәрәй кәмән күнд йәе бон уыд, афтәе къаелдәзәгәй, зәрдәхәлараәй аәмбәлдзысты стыр рәсугъд балләрәг бонтыл. Фынгтәе сәе фырбәркадәй тасыдзысты заехмәе.

Адәм хуыдтой кәрәедзи, хиуәтты, сыйхәтты аәмәе зонгәтә. Күнд сәе искуы исчи кәрәедзи фәххъыт кодта, уәед уыдон дәр ынтифидыттой, зәрөнд мәститтәе ферох кодтой аәмәе сәе алкәмән дыр уыд аенцион. Цәел кодтой, зарыдышты, кафыдышты.

Ацы хорздзинәйттәй хайджын нае уыдисты Нанули, Вахо, Кужа, Гүнга аәмәе уыдон хуызәттәе.

Бамбәхстисты сәе галуан хәедзәртты аәмәе сусағай кастысты түшәмәи хъаелдәзгизнәйттәем рудзындыкы хуынкъәй. Æрләууыд Джөргүбайы фәстаг бәрәгбонтәй иу – сабат.

Кужа аәмәе Гәета сәе дукани изәрүрдәм сәхгәйттой аәмәе тагъд-тагъдрайдиттой фынгтәе цәттәе кәениснц. Уазджытәе уыдисты рагацау хуынд алы аәмәе алы организатәй – автоинспекцийә, хүжесоветәй, милицияйә, электрон тых аәмәе газы хардз чи бәрәг күннө, уыдонай, сәудәджерад аәмәе хъалонисджыты хайдады күсджытәй.

Уазджытәе уыдисты ахәмтәе, кәецтәен ницы кад уыд сәе күнстиүттәи, фәләе тыңг хорз зыдтой ләввар аәхца нымайын.

Ацы уазджыты аәхсән бынтон аәненхъәләдкы бахауд Кужайы мәд Маринәйи зөвваж хәстәг, ахуырадон кусаег Гагу. Кужайән Гагуы фенд иттәг аәхсызгон нае уыд, фәләе йәе күң базыдта йәе мәд Маринәйи хуынд кәй у, уәед ныссабыр.

Гагу тагъд бамбәрста хъуыддаг – «сая халәттү аәхсән – урс хүлөнау», фәләе аәфсәрмгәнаг, зәгъдауджын ләг загъта ишмицән, кәед та бафәразин, зәгъыгәе. Маринәйән дәр уәед уылдзән аенциондәр. Цәввитеттон ма Гагу раздәртәе дәр бахауд ахәм уивәртү, фәләе та-иу удәгасәй аирваэт.

Цалынмәе фынгтәе зөввәрдтой, уәедмәе Кужа уазджытәен феппәллыд йәе машинайәе, хәедзары дзаумәттәй, алыхуызон

бигитәй.

Къуымы, уыныны тыххәй Күжайән уыд хорз чингүүтү библиотека дәр, фәләе Кужа уырдаем уазджыты наә бакодта, наә йә зыдта, цы фыст сә ис уыңы чингүүтү аәмә тарст – Гагу йәэм уыданәй исти фарста күү радта, уымәй. Раппәлыд йәе костюмәй дәр.

Күүд фәстагмә Кужа райдыкта йәхихацай аәппәлын: «Мән ам дәләмә адәмтәй чи наә зоны, ахәм иу дәр наәй, суанг мәв мәв бинойнаджы цәгаты дәр зонынц».

Гагу бар-әнәбары хъуиста Күжайы дзаңгәвдамаә земә хъуиды кодта:

- Фыццаджыдәр, адәм фәзөнүнц иуыл хүйздәрты, кәеннөд та иуыл аевзәрдәрты. Цымас дзы кәецтәй у Кужа? Аэзин йәе хорзы кой күү никәмәй фехъуистон. Уәдәе йәе кәд дәләмә адәмтәе зонынц, уәдәй уәләмә адәмтәй цаууылна исчи зоны. Аевзәцәгән, йәхихуызетты кой кәенү, - йәе фарстайән йәхәдәг радта дзуапп Гагу.

Дардәр аәппәлыны ныхаестәе сәхимәе айстой уазджытә.

- Аэз машинәй шофырты әрцахсын, аехча сәе байсын, фәләе ма дзы сәхихән дәр фәуудзын – уадз аәмә уыданән дәр уа, - загъта фәндаджы автоинспектор.

- Аэз та газы нымайән прибор фәстәмәе аизлын земә дзы, цы уәлдай аехча уыд фидинаг, уый адих кәнәм газы приборы хицаумәе, адәммы уарзын хъяуу, - загъта газ бәрәггәнәг.

Ахәм ныхаестәе ма кодтой иннаә уазджытә дәр, фәләе Гагу ници дзырдта, наә уарзта аәппәлын, стәй йәем, раст зәгъгәйә,ничидәр хъусгә кодта. Цалынмәс уазджытә «дәнгәда» цагътой, уәдмә фынгтә дәр сәрәвдә сты. Кужа уазджыты фынгтыл аәрбадын кодта. Сыхаг Вахомә дәр фәездырдтой, уый аәрбадт фынгән йәе иу фарс рудзынды комкоммә.

Уазджытә фынгты уындаәй сәе зәрдә барухс.

Хәедзары хицуу Кужа йәхихи ләггадгәнәг скодта, фынг кәд йәе разы уыд, уәддәр хәринагмә не 'внаелдта, хъуиды кодта къәбәр Вахотәм дәр кәй ахәрдзән, ууыл.

Уазджытә хәрүн земә нуазынмә фесты аәмә ма иу цасдәр раестәг хъуист аәрмәстдәр сәе цъәм-цъәм, хүйл-хүйл, вилкәтү земә тәбәгтьы зәллант гыбар-гыбур.

Кужа афтәе әнхъәлдта, ома, уазджытә уыдзысты аәфсәст, фәләе фәсайд, уазджытә ахәм зыд хәрд кодтой земә пәг

загътаид – адон мәнәе бираәгътәе күү сты.

Се 'хсән аәрмәстдәр иу пәг, Гагу, дардта йәхихи уәздан земә хъуиды кодта, кәд фәуудзән ацы изәр. Кужа къухнимә баудади земә йәе бинойнаг Гәттайән афтәе зәгъты:

- Уазджытә сты тынг аәххормаг, афтәе күү хәрой, уәд нын наә сөртә дәр бахәрдзысты.

- Нәй гәнән, бакаесәм, уәдмә сәе кәд Нанули ахенид, - дзуапп радта аәфсин.

- Кәм уыд мәе сәер, - зәгъты пәг, фыццаг уал сәе Нанулитәм ауадзын хъуид.

Күжайы тыххәт аәрмәстдәр хатыд, Гагу, иннаетәе кодтой сәе күист. Гаджидау-гаджидауы фәдил цыд. Күүд фәстагмә барасыг сты. Се 'взәгтәе райхәлдисты земә та райдытой аәппәлын сәе галиу митәй.

Рәестәт цыд, есис зәрдәг аәхсәв, фәләе наә тагъд кодтой та уазджытә, наә тагъд кодтой уазджыты хөнүнүл Нанули земә Вахо дәр.

Нал хордтой уазджытә – баффәстысты, ныррасыг сты. Расть уыңы афон фәзынди Нанули гөм рудзынды бын. Вахо йәе күү ауыдта, уәдә аәм йәе цәст аәрныкүүлдтә, - загътә, афон у уазджытә фәхонынән.

Нанули смидаәт уаты. Уазджытә сәе фыр аәфсәст земә расыгәй дзуорын дәр нал фәрәзтой. Уый Нанулийән уыд тынг ахсизгөн, фәләе Гагуы күү ауыдта, уәдә цавдуррау фәзи.

Ай та ардәм кәвәйә әрбахауд, хъуиды кодта йәхинимәр, - кәм мәе бахъуыд ахуырадон күсәг, аәрмәстдәр мын бахәрдзән маш къәбәр, земә уый та мәнән у зиан. Хъуидыты аныгъуылд, күйд раҳонон адәммы, мыйлаг, Гагу дәр семә күү рацәуа.

Күүд фәстагмә йәхимә аәрцид земә ахъуиды кодта – цәй земә уазджытәй, Гагуы йеддәмәе, алкәмәендәр йәе хъусы сүсөггәй зәгъдзынән: «ныр та маҳмә абадут» земә уәд Гагу кәд мөн рацәуид. Күүд хъуиды кодта, афтәе бакодта Нанули, уазджытәй сүсөггәй алкәмән дәр, Гагуы йеддәмәе, йәе хъусы бадзырдта «ныр та маҳмә абадут», зәгъгә.

Сыстадысты расыг земә аәфсәст адәм, раарфәе кодтой Кужа земә Гәттайән земә араст сты Нанули земә Вахоны фәстәе. Гагуын тынг ахсизгөн уыд ахәм къорд адәмәй кәй фәхиха, раарфәе кодта Күжайы мад Маринайән земә тагъд къаҳдзәфтәй втындыдта йәе хәедзармә.

Нанулийы фынгтæ уыдисты цæттæ. Вахо æмæ Нанули уазджыты хæдзармæ бакодтой æмæ сын, æрбадут фынгыл, зæгъга, загътой.

Фыццаг фынгмæ йæхи байста Кужа, уый фæстæ ма йæ цуры сæхи æруагътой дыууæйæ, аннаетæ сæ фыр расыгæй кæраедзи нал æмбæрстой – батæ æмæ хъæбыстæ кæннынмæ фесты. Кужа кæд хæрынмæ фæци, уæддæр йæ цæм-цæм бирæ нæ ахаста.

Газы инспектор Падо ныххъæбис кодта автоинспектор Мурикы æмæ Ын йæ хъусыл фæхæцыд дæндагæй. Ацы хъуыддаг тынг хъыг фæкаст Мурикмæ æмæ йæ асхуста фæрсырдæм.

Падо йæхи бакъуырдта сервантыл. Сервант рафаелдæхт æмæ йæ уæлæ цы уыд телевизорæй хрусталы онг – сæ тъæпп фæцыд тъолыл. Ныппырх телевизор, асастысты вазæтæ. Хæдзар загъд æмæ хъыллистæй байдзаг.

Уазджытай иутæ Падоиы фарс фесты, иннаетæ та – Мурикы фарс. Кужайы фарсмæ бадджытай иу, күүлых Бибо, зæгъга, фæстæмæ ахайд æмæ фынгæмбæрзæн йемæ аскъæфта. Фынгыл ницуул аззад – нозтæй-хæрдæй, иууылдаер тъолыл алышы сты.

Расыг адæм кæраедзимæ фесты æмæ чи кай надта, уый бæргæт нал уыд.

Кужа йæ хæрд фæуагъта æмæ Вахоимæ уазджыты иргъæвæгисты. Хъæр æмæ гаммæ Нанули къæбицæй æрбауд, æмæ куы федта йæ мигæнæнты саст æмæ пырхытæй, уæд йæ сæрлыл балæуыд æмæ райхъуист йæ бөгь-богь.

Нанулийы куыдмæ Гæта дæр фæзынд. Вахо æмæ Кужа хылгæнæг адæмы дуармæ ракодтой, фæдзырдтой такси-машинаетæм æмæ сæ хæдзæртæм фервистой.

Æххормагай Кужа дæр йæ бинойнагимæ сæхимæ фæцыд. Уынг фæсабыр, æрмæст ма Вахоиы хæдзараий хъуист Нанулийы кæуын.

Уый куыдта йæ саст мигæнæнтыл. Мæнгæй адæм нæ фæдзурынц – чынды лæг, дам, дыууæ хатты фиды.

Рæстæг цыд. Нанули æмæ Вахо сæхиуыл фервæссыдисты, адæммæ сæ сæр дзуринмæ дæр нал хастой. Вахо Нанулимæ ласта алты продуктæ хъæвутæй, горæттæй, æндæр регионтæй. Иуыл пайда дæр та Ын уыд, къæрныхтæй цы продукт æлхæдта асламдæрæй, уый.

Иу бон Нанули æмæ Вахо горæты базараий сæхимæ пастой кæсаг. Аердæг фæндагыл ахуыссыд сæ машина. Цы аххос у æмæ кай аххос у, уый наэ зыдтой æмæ райдытой цæугæ машинисты

уромын.

Иу машинаæ фæураæтта æмæ ды рахыт сæ зонгæ Гагу.

Кæраедзийæн салæмттæ радтой. Нанули Гагуйæн афтæ шыгы.

- Мæ хорз æрвад, дæ сæр наэ бахъуыд, наэ машинаæ фехæлд, ۋالخæйтам кæсаг æмæ сæ тæгъд куы наэ баласæм, уæд ацы тæвд боны фесæфдæсты.

Гагу йæ царды аферист адæмтыл бирæ хæттыты фембæлд, хорз син зыдта сæ æнæууæнк психологи, фæлæ та-иу æххуысы рæстæджы йæ хæлар зæрдæ нал фæлæууыд. Ныр дæр та фегом кодта Вахоиы машинаейы капот, асгæрста мотор æмæ машинаæ скуста.

Нанули æмæ Вахоизе рантыст бузныг зæгъын æмæ уайтагъд фæвæуон сты.

Иу фæззыгон бон Гагу хуынд æрцыд йе 'мкусæджы бæрæгбонмæ.

Ахæм рæстæджы-иу Гагу йемæ фæхаста лæвар – къафетты къопп, шампайнаджы авт, кæнæ æндæр исты ахæм.

Уайтагъд йæ хъуыдыйы æрбалæууыд Нанулийы дукани æмæ йæм фæраст. Дуканийы раз уыд бирæ адæмы къорд. Гагу тæгъд кодта, Нанулийæн салам радта æмæ йæ бафарста – кæд гæнæн ис, уæд мын иу къопп къафеттæ рæуæй кæн. Ацы ныхæстæ фехъусгæйæ, Нанули йæ сæр бæрзонд систа æмæ йæ адæм иууыл куыд фехъусой, афтæ уырьсагай ныххъæр кодта: «Только в порядке общей очереди!»

Гагу рацыд æнæ къафеттæй æмæ никууыл бацыд Нанулийы дуканимæ.

Рæстæг цыд. Нанули æмæ Вахо цас хъæздыгæй-хъæздыгдæр кодтой, уылас та – чындыйæ чындыдæр.

Кæд-иу стæм хатт, искуыдæй искуыдмæ зианы бахаудисты, уæддæр-иу зианджынæн æххуыс никы бакодтой, сæхи-иу фенын кодтой, куыд зианы уæлхъус, афтæ зианы фынгыл дæр, стæй-иу шæксæстæй сæхимæ афардæг сты.

Сæ чындыдзинад айхъуист æрмæст Хихоты хъæсуыл наэ, фæпæ ма æндæр хъæуутыл дæр.

Бонтæ ивтой бонты. Иу уалдзыгон бæрæгбон изæраий Вахотæм æрбалæуудысты æртæй æрьгон уазæджы, - Нанулийы хæрæфырт дыууæ æмбалимæ.

Хæдзары разынд æрмæстдæр Вахо, рацыд сæ размæ æмæ

афтæ зæгъы:

- Уазæг Хуыцауы уазæг, мидæмæ рацæут, ме 'мкъай Нанули дуканий кусы, фæлæз йæ ардæм хъæуы.

Уазджытæ бацыдысты хæдзармæ, раарфæ кодтой земæ аербадтысты бандæттыл. Вахо сæирхæфста ницы земæ мацый ныхæстæй, æпплæлыд хæдзары мигæнæнтæй, йæ дарæсæй земæ алыхузон бибитæй. Уазджытæ кæд æрьигон лæппутæ уыдисты, уæддæр тагъд бафæлладысты дзæгъæлныхæстæм хъусынаæ земæ телевизон скусын кæнын кодтой. æппынфæстæгмæ Нанули дæр фæзынди. Кæд ын иттæг æхсызгон næ уыд уазджыты фенд, уæддæр зæгъта салам земæ Вахой хъусы цыдæртæ адзырдта. Вахо йæ сæр разыры тылд бакодта земæ лæппуты аербадын кодта стыр запы стьолы фарсмæ. Лæппутæ бафæрмы сты, дзырдтой, næ хъæуы хардз кæнын, фæлæз сæ Вахо дзурын дæр нал уагъта – уый та куыд, никуы næм уыдистут, земæ нын næ цæхх, næ кæрдзын куы нае фенат, уæд худинаг нае?

Ницуул зæгътой уазджытæ земæ æнхъæлмæ кастысты фынгты аевæрдмæ.

Нанули фыццаг рахаста цæхх земæ йæ зæрвæрдта фынджы астæу. Уый фæстæ бацыд хæринаглæнæнмæ, рахаста иу тымбыл кæрдзын, земæ йæ фынгыл æрæвæрдта. Вахо кæрдзын къухæй алыштæджытæ кодта земæ афтæ зæгъы:

- Цæхх земæ кæрдзынæй зынаргъдæр ницы ис, næ фыдæлтав-иу Хуыцаумæ уыдонæй куытвой, айсуг лæппутæ, æффæрмы ма кæннут – лæппу хæраг вæйий.

Лæппутæ дæр систой фæйнæз къæбæры земæ райдытой хæрын.

Цалдæр минуты фæстæ Нанули къухнийæ ракаст земæ йæ лæгмæ афтæ дзури: «Вахо, карк рахæссон фынгмæ?»

Вахо фынгмæ æркаст земæ дзуапп радта: «нýрма йæ ма рахæсс, уазджытæ къæбæр хæрынц. Ацы ныхæстæ хъусгæйæ, уазджытæ сæ къæбæрхæрд фæкъæддæр кодтой, æнхъæлмæ кастысты, кæд фæзынид карк фынгыл.

Рацыд та чысыл рæстæг земæ та Нанули рахъæр кодта: næ хицау, карк рахæссон фынгмæ?

Уазджытæ ма къæбæр хæрынц, бауадз уал сæ, - бадзырдта та лæг.

Ацы ныхæстæм хъусгæйæ, уазджытæ бынтон дæр ныууагътой сæ хæрд земæ сæхи æрçæттæ кодтой карк хæрынмæ.

Рацыд ма æртæ минуты земæ та Нанули къухнийæ рахъæр кодта:

- Вахо, карк хæссын næма æмбæлы фынгмæ?

Вахо акаст фынгмæ, фынгыл ма федта къæбæры муртæ, стæй йæ цæст ахаста уазджытыл земæ куыничуал хордта, уæд фырцинæй бахъæр кодта: «Рахæсс карчы не 'фсин, рахæсс, уазджытæ къæбæр нал хæрынц».

Уайтагъд Нанули раскъæфта, æвæццæгæн, æххормаг чи уыд, ахæм удæгас карк, æрæвæрдта йæ фынгыл земæ ма йыл цы къæбæры муртæ уыд, уыдон маргъ къуырцц-къуырцгæнгæ вñыхъуырдта.

Карк никæмæй тарот, агуырдта ма къæбæры муртæ, фæлæдæы нал уыд, бæраæг уыд, фыццаг хатт кæй næ уыд фынгыл.

- О, маенæ диссæтæ, Царциаты диссæтæ, - хъуыды кодтой лæппутæ, næ фысымтæн сæ карк сæхицæй зондджындæр куы разынð, мах ын йе сгусы хæрынмæ хъавыдистæм, уый та æсгусы næ, фæлæз ма нын næ къæбæртæ дæр аныхъуырдта.

Уазджытæ фестадысты земæ тагъд-тагъд сæ хæдзæрттæм фæраст сты.

Гъе афтæ, Нанули земæ Вахо сæ цæхх земæ кæрдзынæй фæхай кодтой æрмæст уазджытæн næ, фæлæз ма се 'ххормаг каркæн дæр.

ХОДЫ Камал

РОХСАНÆ

(Расинмæ гæсгæ)

Архайгутæ:

- Арц-Алан - паддзах.
- Рохсанæ - æ уосæ.
- Фарнæг - Арц-Аланæн æ фицаг уоси зæнæг.
- Агундæ - Арц-Алани размæ ци паддзах адтæй, уой хæдзарвæндагæй.
- Турмон - Фарнæги лæггадæгæнаæг æ ма унаут.
- Хорческæ - Рохсани лæггадæгæнæг.
- Æхсийнæг - Агунди лæггадæгæнаæг.
- Акула - Рохсани фæсдзæуийнæ.
- Тугъдонтæ.

Фицаг архайд

Фицаг фæззинд.
Фарнæг, Турмон.

Фарнæг

О, на! Нæбал ес нур æйьевæн мæ фæндæн,
Тækкаæ ацибон балци цæун æз.
Нæйиес хабар анзи 'рдæг мæ фидæй,
Мæ зæрдæбæл ниндавдæй сау пæлæз, -
Ци катайи бафтудæй, е мæнæн
Фадуат, барæ нæ дæттуй сабур унмæ,
Æнцойнæ царди калунмæ тæмæн,
Мæ комидзаг адгинæй æууелунмæ.

Турмон

Бæрзонд паддзахи намусгин фæдон,
Ци бæстæ гъавис сгарунмæ уагæр?
Кьюар мæйи нур æд æхсæвæ-æд бон
Уой агорæг ан м' адæм дæр, æз дæр.
Хонхæй-будурæй, денгиз, сор зæнхæй
Нæбал ниууагътон еу кьюм дæр, еу арæн:
Нæдтæ, бунæттæ дæргæ 'ма уæрхæй, -
Кæд ма мæрдти арфдæр бæстæ басгарон?!
Æндæр, уæууæй, нæрæмон Арц-Аланæн
Зæнхи кьоребæл æ фæд нæ ераен.
Кæд бабæй ести силæ уодæмбалæн
Иссердта 'ма уой хæвцæ фæттар æй...

Фарнæг

Нæ! Нæбал æй æнæрçæф Арц-Алан
Ниллаæт 'ма рæуки миутæн сæ уацари,
Æригонæй, цид... ка 'й зонуй... нур ба
Бахъоди кæдта уонаæбæл æ цари.
Рохсани зæрдæ ма 'хсайæд æппун,
Нæ паддзах æй æ уодæй фулдæр уарзүй.
Мæнæн ба, гье, мæ над конд æй, - цæун
Мæ фиди агор балци уоди харзæй.

Турмон

Дæ гъуди мин æргом зæгъæ кæронмæ,
Дæ райгурæн зæнхæй дæ ци соруй?
Бухст ибæл ку нæ фæразтай нуронгмæ?!
Бердзейнаг дзедзæ бададтай, - зонун,
Аллон зæнхæй ба адтæй дæ авдæнæ.
Гъай-гъай, зелуй дæ гури нæхе тог дæр,
Уæдта - паддзæхти - карз 'ма æнæ гъæнæ.
Дæхуæдæг дæр ку адтæ сæрбæрzonndæр,
Уæд нур...

Фарнæг

Барæн! Балдæрæ, - аллон зæнхæн
Ме стæг дæр ма нивонди ку фæууидæ,
Фал си мæ уод не 'ссердзæнæй хуарзæнхæ,

Хуцæутти фæндæй ракурдта мæ фидæ
Дуккаг уосæн Рохсани...

Турмон

О, Рохсанæ!

Дæ уодхарæн нур балдæрдæн в 'фсонæ,
Ци бон дæ фæйдта, уæдæй Арц-Аланæй
Домуй æздох, цæмæй дæ в рансона,
'Ма æрцæуай аци бæвстæй æрвист.
Кæд æй зонун, цæстимарг ин цæмæн сдæ,
Уæд ци фæууон ме стур мæрдтæн фæлдист,
Фал дин зæгъун, уойхигъдæй, - æруодæнсæ,
Уотæ тæссæг дин нæбæл æй Рохсанæ,
Е 'гудзæги ку слæмæгъ æй й' агъоди,
Æхе цъухæй ку седуй Аминонмæ,
Цидæр сосæг нез бацардæй æ уоди, -
Фал ци нез æй, - дарунцæ уой асхъоди.

Фарнæг

Фидиуосæн ке фестадтæн уæнгæл,
Фидибæстæ уой фудæй нæ ниуудзæн,
Фал æй зæгъун, - мæ сæр кæнүй дæнгæл, -
Агунди ку нæбæл уина мæ цæстæ...
Падзахи зурнæйзилд сугъдæг къæлаæтгун,
Цæмæй æхемæ 'rbайстайдæ мæ фидæ,
Гъудæй уой туххæн фудтох, тæрегъæдгун...
Æ карз фудголтæн сæ муттаг сæскъудта,
Уæлæбæл ма си байзадæй Агунда.

Турмон

Уанцон ку нæй! Дорзæрдæ дæ бунтон?!
Сæ тоггинти силæстæгмæ фиддæлтæ
Хæран зæрдæ кæд дардтонцæ?!

Фарнæг

Турмон!
Куд си ледзæн, даргæй имæ фудзæрдæ?!

Ами гъуддаг бунтондæр æндæр æй,

Турмон

Дессаг, тæмæс! Не 'ууæндун мæ гъостæбæл,
Кæдæй-уæдæй не 'нæнвæрсон сгъæр æй, -
Ке зæрдæ кодта уазал цъæх ех дæр,
Саурæсугъдтæмæ ка каствæй сæрæй
'Ма уарзти кой æ сæрмæ ка нæ хаста,
Е æхуæдæг дæр баурзта...

Фарнæг

Гъо, хуарз...
Мæ пимæн дæ, карнитæй рагæй баст ан,
Сабийæй дæр карз адтæн уедискondæй,
Æнæрцæф дæн, - дарис мæмæ дæ фарс,
Куд равдесон мæхе уæд тæссондæй?
Бердзейнаг мадæй райгурдтæн, - еу уод дæр
Нæ фæйдта мæн лæмæгъ 'ма сæркъолæй.
Ци бон фæддæн лæдæрунгъон, гъай-гъай,
Уæдæй нурмæ мæн цардæл исфæгтæрдтай,
Мæ фиди карз хæтæнтæ мин дзурдтай,
Æ нæргæ намус мæнæн дæнцæн дардтай,
Уæлæрвтæ 'ма дæлæрвтæ туѓди арти,
Куд неке адтæй æ тухæн æмæэр,
Мигъулти 'хæн дæр, Рими дæр 'ма Спартi,
Уæлзæнхи дæр, дæлзæнхи дæр – нæдæр!
Дзурдтай уомæй, - тухуаст уарзта кизгуттæ,
Æ кадæ, ном, в скондади цæхæрмæ
Тæмæнканлæ цикорай ирд фæрдгутæ
Гæлæботау тахтæнцæ, дан, сæхуæдтæ...
Фалæ ку 'ссæй Рохсанæ æ цардæмбал,
Уæдæй фæстæмæ еу æй æ Хуцау,
Æма æ ном уомæн хуннүй Рохсанæ,
'Ма 'ймæ ковуй, - кувдрайсун æнгъæлдзау...
Ци нивтæ скарста хьисмæт мæнæн ба?
Не сæскъудтон сæ бенцью мæ фудголтæн,
Нæ баскъуæлхтæн карз тохи мæ фидай.
Еци хуæрзтæй æнцæ ревæд мæ гомтæ, -
Æной ба ци, - ку уайнæ си хайгин,
Мæ гурусхæн ку стонинæ æ ниндæ,
Уæддæр нæйиес Агундæмæ над мин,

Цæхгæр бардзурд ин равардта мæ фидæ,
Цæмæй бада курдуати æностæмæ!
Агундæ, дан, ку 'рцæуа ести лæгмæ,
Мæ тоггингтæ сахеддзæнцæ фæстæмæ,
Мæ зæнхи ниссаддзæнцæ сæ уедæгтæ.
Уотитæ, гъе, мæ хуарз хæлар, Турмон...
Фиди дзурдæн хезæн нæййес æ сæрти.

Турмон

О, паддзахи фурт! Нур ба æз зæгъон...
Абони уæнгæ саугурмæй фæццардтæ,
Нур уарзти фæрци скастдæ дæ цæстæй!
Ке дæ нæ уадзуй уарзун дæ карз фидæ,
Дæ уарзти арт уой фæрци исхуæстæй,
Дæ бæрзонд монцæй ма ледзæ, кæми дæ?
Ма 'й нигæнæ федæни сайд кадæй,
Фæсседæ 'ймæ, баууæндæ 'йбæл, баорæ 'й, -
Дæ фидæ ку лигъдайдæ дæ мадæй,
Абони уæд мæ цори куд лæудтайсæ?
Мадта – гъуддаг зæгъдитæй уæлдæр æй,
Мæгур уой сæр, - æ нивæ ка нæ райса.
Цæрæг уодæй ци рантæстæй дуйнемæ –
Дæттуй син уарзти мондаг Афродитæ, -
Æ фудæнхæй дæ бахезæд Хуцау!
Æ незихатт, дан, ка римæхса, е
Адзали дуæрттæ хуайуй æхе сæрæй,
Мадта, Агундæ? Е 'рцардæй дæ реуи?

Фарнæг

Мæ фидиагор цæун, уой зонун...

Турмон

Æбæрæг балци рафардæги размæ,
Нæ дæ фæндуй Рохсани фæууинун?

Фарнæг

Фæйуинон æвæстеватæй гъæуама...
Фалæ Хорческæ 'рбацæу. Нийвадæй...

Дуккаг фæззинд.
Ка адтæй, етæ æма Хорческæ.

Хорческæ

О, ме Скæнæг! Раstadtæй æ фæстаг бон
Нæ уос-паддзахæн. Адзал æ сæргьи 'й.
Цал бони нур хуссæги хай нæ райстон,
Бадун имæ, зелун, фал унаргъуй.
Уозæлун ибæл, фал ми неци уайуй,
Кьюæргæйттæ æй н' ахæссүй хуссæг,
Уингæ-унун мæ къохти метау тайуй,
Фалæ уæддæр æ нез кæнүй сосæг.
Сонтæй нур дæр æ уатæй фæггæпп кодта, -
Сугъдæг уæлдæф ин фæббæзтæй, кай зонуй...
(Фарнæгмæ.) Ду ин...

Фарнæг

Цæуон, мæ уинд ин гъулæг æй...

Фарнæг æма Турмон фæццаунцæ.

Æртиkkаг фæззинд

Рохсанæ, Хорческæ.

Рохсанæ

Баудзæ-мæ къæсæргæрон минкъий,
Мæ къæхтæбæл нæбал лæуун бунтон,
Мæ хъаурæ – саст! Цæститæ, раст, æрций,
Æнахурæй ку къахуй и рохс бон.

Хорческæ

Æнæ æмбал бæрzonд изædtæ, гæрр,
Куд нæ гъаруй æ тæрегъæд сумахмæ?

Рохсанæ

О, сай тæлмитæ! Хæрдгæ худ пъолцитæ!
Мæ зæрдæбæл уæзуй уæ уаргъ! Æной,
Мæ дзигго ба ка сбидта вæззav бидæй?

Мæ сæрдзар мин ку æстегъуй! Нæ, уой
Зонун, - мæ нихмæ никкиндæ 'й фудвæндтæ!

Хорческæ (евварсмæ.)

Фæккиудтæй æ сæризунд.
(Рохсанæн.)
Дæхуæдæг ми
Бадомтай, рохс æхсийнæ, цæмæй дæбæл
Дæ уæледараæс скæнон æввæстийтæй.
Бæрзонд хорæн, дан, ферветон салам.
Ку фæйттай нур дæ цæстæй Хорзæрийнæ,
Уæдта тундзис аууонмæт навуæгæй...

Рохсанæ

Зæрийнæ хор! Бæрзонд арвбæл лæгæрдæг,
Дæ уаз зæнæгт мæ 'дард фиддæлтæ 'нцæ,
Ходис мин нур мæ 'дæллагбæл, кай зонүй?
А-бон уинис фæстгæт хатт мæн дæ буни...

Хорческæ

Е ба куд æй? Фудæнхи сунт нурма
Дæ сæримагъзи маргау зелдогъ кæнүй?

Рохсанæ

Тæходуййагæй, тар гьæди аууонæй
Уомæ ракæсæ айиевæй... Хуæрзаг,
Кæнүй æ хæл бæх уадæмдæ.

Хорческæ

Еу хатт ма...

Рохсанæ

Ке кой кæнун? Ци дзорун? Кæми дæн?
Дзæгъæл кæнун ку райдæдта мæ сæр...
Ци уин кодтон, идаугутæ, уагæр?!
Раксай, мæ 'фæрми сурххуз æй, Хорческæ,
Мæ ходуйнагæн в 'вдесæн ду дæ,
Æфсæрмий сугтæй - се 'дзаг мæ цæститæ.
Хорческæ

Кæд ма зонис æфсæрмæт сурх кæнунтæ, -
Хеваст зундбæл æрходæ уæд фæлтæу.
Нæ нин дарис мormæ дæр нæ лихститæ,
Сay ингæнæмæт кæсис æнгъæлдзæу.
Ци 'фтауй дæ таси, мæ хуарз æхсийнæ?
Зæгъæ 'й æргом, ци дин хуæрүй дæ уод?
Ци дин байста дæ тарф фунаай, дæ цийнæ?
Дони хьюрттæй цæмæн кæнис инод?
Цæмæн скьюнис дæ цардæн æ уедагæ?
Хуцæутти бунмæт е æй тæргъæд.
Дæ пæт дзиплæн ардхуæрæн нæй мутгагмæ?
Дæ зæнæги исонбонбæл дæр кæд
Нæ сагъæс кæнис? Ка уодзæй сæ цийнæ,
Се 'нцойнæ, нифс? Дæ пæги фурт? Нæ, нæ!
Бердзейнаг мадæй райгурдæй и хийнæ
Æма фадуатмæт нигъæвтæ, цæмæй,
Ку фæцъцүндæт уа паддзахæн æ цæстæ,
Фæррэздæр уа къæлæтгинмæ, уомæй.
Дæ фурт ба уæд райзайдзæй хæлеудзухæй,
Кьюæдепп Фарнæг - дæ сон æзнаг, - зонæ 'й.

Рохсанæ

Мæнæн?

Хорческæ

Æнгъæлдæн цæмæйдæр феокъиудтæ?

Рохсанæ

Гыаур силæ! Зонис æй, - ке ном загтæй?

Хорческæ

Хатир, æхсийнæ! Нæ 'й гьавтон зæгъунмæ,
Дæ знаги ном ми куддæр исервазтæй.
Фурмæстæй кæд раздæхисæт уæд та ма
Уосæ-паддзахи агкаг нивгун цардмæ.
Цæрае нин 'ма дæ уарzon фидибæсти
Дæ лæги бунат дæ фурт æрахæсса,
Цæрун - де 'хæс, мæлунæй дæ - æбарæ,
Цæмæй бердзейнаг бæтка ма æркæса

Аллон бунатмæ бæрzonдаeй 'ма уæд
Сугъзæр скифти райст-байвæрди хæзнатæ
Адæгон тог думгæмæ ма нидара,
Фæлтæртæбæл сæ фарнæ исбеда!

Roxsanæ
Тæрегъæдгун адæймагæн æ мард
Хуцæуттæн дæр фæуүй, дан, æхцæуæн.

Xorcheskæ
Дæхе хонис тæрегъæдгун? Цæмæй?
Дæ уорс çæнгæбæл нæ уинун тогвæдтæ...

Roxsanæ
Мæ къохтæ 'нцæ æцæтæй дæр кæдзос,
Фалæ мæ зæрдæ... Ц'умур мæ зæрдæ æй!

Xorcheskæ
Ци сай фæндæ ес уагæри дæ зæрди?

Roxsanæ
Æгæртæ схаудтæй мæ цъухæй æной дæр,
Алци ба зондзæй сай ингæн æрмæст!

Xorcheskæ
Æхийнаe, хуарз, мæ коммæ кæд нæ кæси,
Мæ фæндтæ дин зæгъун уæд æз æргом:
Дæ цæститæбæл не 'рхуæцдзæн, - раздæр дин
Мæрдтæмæ мæхе къахæй фæццæудзæн.
Уордæмæ над алкæмæн парахат æй.
Мæ зæрдæрист дæр ме 'мбæлццон уодзæй.
Не 'ууæндис мæбæл уойбæрцитæ, уæд
Уæллæбæл мин нæбал ес цард дæу хæццæ.
Мæхе къохтæй дæ авдæни ку 'рбастон,
Мæ сабийтæн, мæ хеуæнттæн сæ сæрти,
Мæ цард дæуæн ку скодтон æз нивонд,
Уæд мин федис уæхæнхузи мæ хуæртæ?

Roxsanæ
Ку базонай, мæ зæрди ци мондаг ес,
Æбуалгъæдæр сирд мæ рахондзæнæ уæд.

Xorcheskæ
Кæци 'взагæй ма дзорон нур дæ хæццæ?
Мæ цæстисугтæй фехснадтон мæхе,
Мæ уод дæр ми фæллигъæй фур адæргæй,
Уæргутæбæл лæуун дæ рази, гъе,
Дæ уæфстæн ба кæнун дин фæлмæн батæ.

Roxsanæ
Хорческæ, 'систæ!

Xorcheskæ
Гъа, мадта 'й зæгъæ!

Roxsanæ
Ци дин зæгъон? Куд райдайон?

Xorcheskæ
Æууæндæ!

Roxsanæ
Сай фидбилиз! Мæ радтæг бун ку бацæй, -
Мæ зæрдæй мин ка скодта монцти цагъар!

Xorcheskæ
Ци? Бауарзтай?

Roxsanæ
Ме 'гадæ исгъæр æй!
Мæ фунти дæр ин фæккæнун хъуритæ...

Xorcheskæ
Кæмæн?

Roxsanæ
Бабухсæ, рæхги 'й базондзæнæ,

Дæ «дæ-дæ-дæйи» уодзæн уæууæйиаг.

Хорческæ

Уагæр ка йæй?

Roxsanæ

Райхудтай «мæ сон æзнаг»,
Хуæрифуртæй бердзейнаг ка æй, е!

Хорческæ

Еунæ Хуцау! Фарнæгæй зæгъи?

Roxsanæ

Гъо!

Хорческæ

Уæ, аллайаг! Сæнтау бæллах! Roxsanæ!

Roxsanæ

О, содзæе мондаг, сау дзинау мæнбæл
Ку бафтудæй, - дæмуй мæ уæдæй нурмæ
Цæрдуодæй е. Ци бон загъта мæнæй
Æнкъай æхецæн номдзуд Арц-Алан,
Ци бон фæйттон бердзейнаг хуæрифурти,
Раст еци бон ме 'нцойнае рамардæй,
Мæ сæр-еу кодта, ærrайау, дзæгъæлтæ,
Мæ зæрдæ, раст, курбадзи зинг æфсæнау,
Арт 'ма ех-дони 'хсæн кодта схъидтитæ.
Мæ цæститæ, цид, ратартæ 'нцæ 'вваст,
Къуæтти, къуру фестинæ æ уиндæй.
Ци нæ фæлвардтон! Еууæхæни уæд
Мæхе скодтон «саузæрдае фидиуосæ»,
Гъæуа-нæгъæуа дæр ин æрхинциæ
Аллифудтæ, - тухуаст æй æфхуардтон.
Цæстæмæ си саразтон уодхæссæг.
'Ма уæд æ фидæ рахаста унафаæ -
Æрвист æрцудæй нæ бæстæй æ фурт,
Æрцардтæн уæд. Зæрдинез æрсабур æй.
Мæ цæуæт 'ма лæги хæцæ фæрнæй,

Изæдти фæрци, кодтан нæ царди кой.

Фалæ – карнæ! Æгъатир æй карнæ!

Мæ лæгиfurт кумæ 'рцудæй æрвист,

Еухатт уордæмæ бацудæй мæ лæг.

Æз дæр адтæн еци балци æ хæцæ...

'Ма бабæй уæд байгон æй мæ гъæдгин.

Фур азарæй мæ сæрæн нæбал адтæн,

Мæ цæститæбæл батар æй дуйне,

Æма уæд загътон: «Бауарзтон Фæрнæги!»

Мæхуæдæг дæр фæттарстæн мæ гъудийæй,

Фур катаййæй, нæ зудтон, - ци кодтайнаæ.

Табу Хуцауæн! Мадæ-Майрæнмæ

Фæдзæзинастон æгъуссæг сау æхсæвти,

Фæймæкувтон, фæббастон ин нивæндæ,

Кæд мин мæ уарзт рамаридæ... Кунæг! –

Цирен артау фелаудта мæ мондаг

Мæ реуи, 'ма еци bonaëй ардæмæ

Фудæнхи арти фестадтæн æндæрг, -

Уæдæр ма уарзүй ме 'ндарг дæр Фарнæги!

Фæ 'мбæл уозæлуй хуссæни мæ лæг,

Мæ гъудий ба æ фурт фæууй мæ хæцæ.

Мæ цæсгонбæл уинис нур цъумурвæд,

Ме 'гакæй неци римæхсун, Хорческæ!

Фал ди корун еу хуарзæнхæ: байвæд

Мæ райдайæ æввæрун мин зæрдитæ...

Æрмæст – адзал! Мæ марди хæцæ уæд

Мæ ходуйнаг дæр фæууодзæй дæлзæнхæ!

Цуллæрæймаг фæззинд.

Етæ æма Акула.

Акула

Бахатир кæнæ, roxæ Æхсийнæ, æз

Фудæнхи уац æрхастон: нæ паддзах 'ма

Дæ лæг, де 'мбал, æнæрцæф Арц-Алан

Фæрсаг бæсти фæммардæй кæмидæр.

Аллонти зæнхи райгъустæй фудуац,

'Ма йæ дзиллитæ хæкъурцæй кæунцæ.

Хорческæ

Цитæ дзорис? Сæннтæ цæгъдис?

Акула

Загътон уин;
«Е 'дард балци фæммард æй Арц-Алан!»
Се 'рбанаки Искæсæнбæстаг наутæ
Сay хабар æрбахастонцæ.

Roxsanæ

Хуцау!

Акула

Нæ бæстæн ка суа нæуæг паддзах нур,
Уобæл кæнунцæ нæ адæм тæрхæнттæ.
Æма сæ дзурд еухузи нæй æдзох,
Сæ еутæ 'нцæ дæ фурти фарс, æхсийнæ,
Аннетæ ба Фарнæгæй разæгъунцæ, -
Хъумайаг силастæги тогæй игурд...
Цæсгон ка суагъта, ес си уæхæнттæ дæр:
Дæ лæг бундзагъд ке 'ркодта, раст, етæ, -
Сæвзарæн, дан, нæ бæстæн æндæр паддзах.
Агундæ, дан, нин уосæ-паддзах суæд, -
Уæлæбæл ма в байзадæй с' ахилæй.
Нæйес мæмæ хуæздæр хабар, - хатир!

Фæндзæйmag фæззинг.

Roxsanæ, Хорческæ.

Хорческæ

Дæуæрдигæй ку базудтон мæ бон,
Сесунвæндæ ку скодтон къох мæхемæ,
Уæд бабæй мах сæргъавта нæуæг фуд, -
Дæ хъазар лæг фæммардæй кедæр зæнхи.
Бæстæн нур æ разамунди уæзæ
Ранцадæй дæу усьитæбæл, Roxsanæ.
Хуцауи рази де 'хæс бæлвурд æй:
Дæ фурт уодзæй нæ паддзах, - æгас ку уай,
Ку нæ. вæлтa буннат вайслзæй пагъав

Тухст усми нин ка уодзæй нифсæнцойнæ,
Ке реубæл калдзæн ме 'рхæн цæстисугтæ?
Мæрдти бæстæмæ дзиназдзæн дæумæ,
Дæ тæрегъæдтæ феддзæнаæ дæлзæнхи.
Мадта – цæргæ! Ёрмæст – цæргæ, игъоси?
Адзalæн нур феронх кæнæ æ ном,
Дæ лæги цори фегади бæсти,
Ду барвæндонæй равзурстай мæлает.
Нурæй фæстæмæ æй дæ уарз - де 'нкæраЙен,
Гадзирахатæн нур æ кой – исæфт!
Дæ лæги мард цæлхортæ ниппурх ласта
Æма дæ цæсгон уодзæй нур сугъдæг.
Цæмæй Фарнæг, бердзейнаг хуæрифурт
Нуртæккæ ма суа финдзæзæуæг змæнгутæн,
Еу хуасæ ес – равдесæ ин дæхе,
Уадзæ, зона, ке нæ 'ймæ дæ гæгæ,
Нæбал тундзæзæй уæд паддзахи бунатмæ.
Бæстæн гъæуама дæ фурт уа æ сæр –
Тæрссæнцæ уæд нæ еумæйаг фудголтæ,
Агундæн дæр зунд уодзæй и уавæр.

Roxsanæ

Цæй, хуарз, мадта, цæрдзæн бал. Ёной ба
Уодзæгæстæй мæрдтæмæ хæстæгдæр дæн.
Мæ цард гъæуий а-зæнхæбæл мæ фурти, -
Гъеци гъуди раздахта мæн мæрдтæй.

Дуккаг архайд

Фиццаг фæззинг.
Агундæ, Ёхсийнæг.

Агундæ

Цитæ дзорис? Куд баууændon? Фарнæг
Мæнæй загъта – фæндуй, дан, мæ æ фæйнун?
Фæррæдудтæ, - гъæуий æй æндæр кадæр.

Ёхсийнæг
Æхе бунтон исæйиивта Фарнæг,

Æ фидæ ку фэммард æй, гъеуой фæсте.
Е 'цаег бæстæ ссердта нур Арц-Алан.
Кæддæр байста падзахи зæрин ходæ,
Е 'нсуваæти бастьалгæй, тухеуæтæй.
Æма нур ба уой бунат дæсæрбæл æй –
Дæ фиддæлтæн дæхуæдæг дæсæрбæл!

Агундæ

Æма, мадта, наæ æнцæ мæнгæдтитæ?
Æ содзаггаг æлгъистæй нур суæгъдæ дæн?

Æхсийнæг

Æ маргутæ кайфæнді дæр фæууæнтæ,
Райстонцæ си де 'нсуваæтæн сæе тог,
Мæрдти амæтtag фæцæй Арц-Алан.

Агундæ

Ци хузи 'й ссердта, цума æ адзal?

Æхсийнæг

Адæм кьюс-кьюс кæнунцæ. Кæмидаæ
Цидæр силæ æ зæрдæбæл сæмбалдæй,
Æма 'й науи куд ласта хебарæмæ,
Уотæ дентиз фæмбухта, 'ма æ мард
Фæцæй æмбойни хуали кæсæлгитæн...
Фал ма си ес дзоргутæ æндæр уагбæл,
Æ хуарз æрдхуард – Хумæри хæцæ е
Скарстонцæ, дан, басгарун Мæрдтибæстæ,
Уордæмæ бацудæнцæ цæрдуодæй,
Фал син Барастур балдæртæй сæе хийнæ,
'Ма, дан, сæе уæд æносмæ бауорæдта
Æгүппæг бæсти, тар æма рæууанти.

Агундæ

Уæд е ба куд? Хуцаui сконд, зæнхон,
Куд бафтуйдæй мæрдтæмæ сæрæгасæй?
Ци 'нгъæл си адтæй, уагæр, Арц-Алан ба?

Æхсийнæг

Ци уæлдай ма 'й, и лæг нур наæбал æй,

Цæмæй Фарнаæг æрбада æ бунати,
Нæ адæми фулдæр хай уотæ зæгъуй.
Рохсанæн наæй æ бари а-гъуддаг,
Фурт байзадæй уомæн дæр Арц-Аланæй.

Агундæ

Дæумæ гæсгæ, ку спадзах уа Фарнаæг,
Мæ цард мин уæд фенçон кæндзæй еу минкъий?

Æхсийнæг

Ард дин хуæрун уой туххæй: æнæмæнгæ!

Агундæ

Кæд æй дзæбæх наæма зонис. - Фарнаæг
Кизгуттæмæ ке кæсүй билæскъелæй,
Фембæлгæй ми райсуй æхе єуварс...
Куд фæцæй уæд кæввасвæлдæхт æваст?

Æхсийнæг

Зинæнвæрсон, тузмæг ке 'й, - рагæй цæуий
Мæ гъостæбæл таус, фал дин зæгъун:
Уотæ наæй е: фицæг хатт дæу ку фæйтæ,
Фур дессагæй æваст уæд расурх æй,
Тузмæг, наefal куддæр къехæй байдзулдæй,
Ци 'нкъаруй, уой гъавта ди римæхсунмæ,
Фал цæстингасæй уарз зиндтæй уæддæр.

Агундæ

Зонун, наæ 'нцæ бундоргæст дæ таустæ,
Фалæ уæддæр рæвдаунцæ мæ уæд.
Мæ ники дзиуарæбæл «æнамонд»
Финст æй рагæй: ку скæстæй Арц-Алан
Нæ муггабæл, - паддзахи къæлæтгун
Ку сæвдултæ мæ 'нсуваæтæн сæе тоги,
Мæрдтæмæ си ку барвиста æхсæз,
Уæд æркодта паддзахи зæрин ходæ,
'Ма ин байзадæй вуæг катай – æз!
Гъеуæд адтæй æ бардзурд æнахынон:
«Æ фуни дæр маке 'ндеуæд барветун

Агунди хæдзарæмæ мийнаевæрттæ!»
Е 'үонги мегъæ бадтæй Арц-Аланæн, -
Ку рацæуа биццеу-зæнæг мæнæн,
Снаæуаег уодзæй æ тоггинти уедагæ...
Фал æ бардзурд мæнæн гъулæг н' адтæй,
Мæ зæрдæ ке næ иста, е гъеууонæн
Адтæй цæлхдор, наæ мæв кодтонцæ хъор.
...Нæма зудтон, дуйней ке ес – Фарнæг...
Æ уиндæй ин не скатай æй мæ зæрдæ,
Æ мулкмæ дæр ин не 'ркодтон хицæ,
Ездон 'ма сугъдæгзæрдæ ке æй, е,
Æрмæст е мин байагайдта мæв уод.
Æ фиди халхуæрд – нифс 'ма уонæхсарæй,
Фал цъумурзæрдæ наæ в æ фидау.
Фæрсмæ дæр ке næ кæсуй силæстæгмæ,
Уæлдай цирен ба в кæнуй мæ уарзт.
Рохсани хузæн, не 'рхæссæн мæ сæрмæ,
Цæхгæр-дæргъæмæ ка 'йуаруй æ монц,
Уæхæн лæгæн берæ цæрун æ фарсмæ.
Ци зæрдæмæ ес алкæмæн фæндаг,
Куд бацудæй уордæмæ барвændonæй?
Фал гæнахай дорæмведар зæрдæ
Тайун кæнæ, байтindзæ ин æ фæрстæ,
Æрцæрæ си æносмæ рæбуйнагæй, -
Гъейие æй, гъе, аæгæм амонд, мæ хор.
Æгæр къаяйних дæн, цæгæй дæр, зонун æй,
Æгæр 'сугътон ме 'нцад монцтæн се 'донæ,
Æма тæрсун фудæнгъæлæй, Æхсийнæ.

Дуккаг фæззинд.

Ка адтæй, етæ æма Фарнæг.

Фарнæг

Ездон Æхсийнæ, къуар дзурди гъæуама
Зæгъон дæуæн ме дард нади аѓонмæ.
Мæ фидæ – мард! Хабар кæд нур рапурх æй,
Уæддæр мæ зæрдæ рагæй зудта уой.
Нæрæмон Арц-Аланæн æрмæст адзал
Æрæхгæдта æ фæндаг æ бæстæмæ.

Æ кой дæр ма алкæми тас æфтауý.
Æ бардзурдæй карз хъодигонд æрцудтæ,
Фал мæ фæндæбæл дууæ næ зæгъдзæнæ.
Мадта дин нур зæгъун æз федарæй:
Нурæй фæстæмæ еунæг хæцау ес
Дæ хъисмæтæн: æ ном... æ ном – Агундæ.

Агундæ

О, паддзахи фурт! Адæргæй мæнæн
Ресуй мæв уод рагагъонмæ... Ма кæнæ
Дæ фиди уацайрагæн æгæр цитæ, -
Æ мастибæл ин ку бафтауай вума' маst.

Фарнæг

Баевдæлон æй бæстæ æ хæцауæй,
Гъæуý нæ нур уомæн сæвзарун сæр.
Нæ йæй нæ дзиллæ ацихатт æмзæрдæ:
Еу хай зæгъуй, паддзах-уси фуртæй
Иннаæ хай æй мæ номи фарс. Фулдаэри
Фæндуй, цæмæй Агундæ уа паддзах.

Агундæ

Уанцон наæй! Æз?

Фарнæг

Фиддæлтæй уагъд фæткæ 'й:
Аллон мадæй игурд ка наæй, уонæн
Барæ наæйиес а-бæсти паддзах унæй.
Фалæ дин ард мæ намусæй хуæрун:
Ме 'нсуваæртæй еуемæн дæр нæ ратдæн
Паддзахи ирд къæлæтгун гъама-гъотæй!
Дæуæн цæуý нæ бæстæбæл дæ барæ,
Дæ фиддæлти ниццагъта Арц-Алан,
Сæ паддзахæн туххæй байста æ ходæ,
'Ма 'й дæ сæрбæл сæ бæсти ду æркæнæ.
Аллон дзиллæ бастадæй и тохунæй,
Цæрæнбонти æнæсæрфат тугъдтити
Мургагæскъуд баудæв нæ дзилагæ.
Нæ хъæззлæоти нин вæстæги фæтдзæвъдæн

Барастурмæ фæххаста лæгæвзурстæй.
Фудæнхи бони – ефтигъд, - бæрцитай
Бангон уæн кæрæдземæ æнаæдзебæл,
Фал фæйевгъудæй, зæгъæн, фуд дзаман,
Н' ауæрдæн уæд хуæрунæй кæрæдзебæл,
Нæ уод, наæ цæстæ – къахун еске цæстæ.
Радтæ нæ бæстæн фæткæ 'ма федауцæ.
Аллон Фарни – пæлæхсар толдзи – бунмæ,
Уедæгтæмæ ниуудæдæ дзæм-дзæми дон.

Агундæ

Цитæ 'йгъосун?! Фунæй дæн æви йгъал?
Дүйнейскæнæг баууæнддзæй дæ дзурдтæбæл?
Сауæнгæ, авдæйнонаæй зæронд лæгмæ
Еугурэмæн дæр æй сæ нифс Фарнæг.
Тухæгæнæг дин нæ еруй тухæ,
Дæ зунд æма дæ цонги хъаури фæрци,
Дæу разæй уæд куд райсон сæри ходæ?
Ке нæ кæнис фудвæндитæ мæв нихмæ,
Тæходуй, уой базонæ бæлвурдæй, -
Мæнæй нивгундæр уæд дуйней нæ уайдæ!

Фарнæг

Фудвæндтæ? Нæ! Хуцау ме 'вдесæн уæд:
Гъæддаг сирдæн дæр адгин æй дæ байдзулд;
Мадта кæд мæн хонунцæ зинаенвæрсон,
Силгоймæгтæмæ – карз æма дирзæг,
Гъеуæддæр мæн мадæ дæр силгоймаг æй,
Тæссонд зæрдæ мæн реуи дæр тæлфуй.
Нур дæ рохсæй катай кæнуй...

Агундæ

Фарнæг!

Фарнæг

Æнаæбари мин базудтай мæ гъуди...
Уæззау зундæй тухуастдæр æй зинг монц.
Мадта, корун, байгъосæ 'ммæ кæронмæ, -
Сæргой 'ма зинаенвæрсон ке адтæн,

Байяфта нур уой тæрегъæд мæ сæр.
Æ зæрдæ, цид, фур уарзтæй кæмæн тадæй,
Сугъдæг Монцтæн, цид, ка сүидæ цагъар,
Æз уонæбæл худтæн, цид, уæлбекъонаæй,
Нæ багъардта – мæ фур хъалæй – мæнмæ,
Зæнхон цардаñ ке æй уарзт æ бундор.
Нæма зудтон: дæлдон ку кæна науæ, -
Бæлццæннтæн уæд æмхалдех æй сæ карнæ.
'Ма кæд адтæй мæ зæрдæ цъæх цъетейау,
Уæддæр æртадæй содзgæ уарзти артæй.
Растадæй нур æрхунти фудраствæ!
Афæйий 'рдæг рацудæй нур, кæдæй
Мæнæн ниссагъд æй уарзти фат мæ реуи,
Е 'сæфтаун мæ хъаури нæй æппун,
Дæ уотид уиндæй педзун æрвдалингти,
Нæ дæ уингæй, синти гъæла кæнун.
Кæмифæнди уон, - дæ сорæт мæ размæ,
Мæ цæстити дæ хузæ бацардæй.
Æхсæви тар уа, бони рохс, цъæх сæуми –
Къæйних мондаг кæд не 'хсинүй мæ фæрстæ!
Ку фæззæгъун: ездон æхсийни зæрдæ
Тухæйти дæр рансонон сæри хъанзæй, -
Ниррэзүй уæд мæхе зæрдæ мæ реуи.
Мæ цæстити цард æрдой нараæгæн 'сүй.
Хъæлхаст бæхтæ, сугъзæрийндзапх уæрдунтæ,
Лæгæвзараен балцитæ 'ма хæтæнтае –
Мæ цæстити уæд фестунцæ гъæмпи халæ,
Уæззау сæйгай ниххаун мæ листæни...
Æгæртæ дæмæ сæндиудтон, хатир,
Мæ сонтдзорæй дæсæрæн ку нæбал дæ!
Де 'нцад хизи бахаудтæй зенæнгъæлæй
Æнахур сирд. О, еци сирд æз дæн!
Ме 'надæ адтæй уарзти 'вазг мæнæн,
Нур мин Агундæ 'садиин кодта уой.

Артикаг фæззинд.

Ка адтæй, етæ æма Турмон.

Турмон

Нæ уос-паддзах зэрбацæуй. Ду 'й гъæуис,
Мæ хуарз хецау.

Фарнæг

Æз?

Турмон

Гъо! Цæмæн магъа, фал
Ку 'рцудæй дæв балци кой æ гъостæбæл,
Уæд æй зэрфæндтæй радзорун дæхæцæ.

Фарнæг

Ци дзоруйнаг ес мæн æма уой астæу?

Турмон

Уой азарæй стур мæститæ фæйттай,
Фал е сай даруй нур 'ма нæ фæткæуй
Æ фæнди сæрти рахезун дæуæн.

Фарнæг

(Агундæн)

Нæбал фæууиндзæн балци размæ дæу,
Не 'ндеун фæрсун дæр, тæргæй дæ дзуаппæй, -
Зæрдæ 'ма уоди лæвар баомдзæнæ?

Агундæ

Дæ боц хуæргæнæг Лæгтийзæд фæууæд,
Дæ фæндонбал сарази кæнаæ бæстæ,
Паддзахи ходæ мин кæнис лæвар,
Фалæ наçй е сæх хуæздæр дæ лæвæрттæн.

Агундæ 'ма Æхийнæг ранðæунцæ

Цуплæрæймаг фæззинд

Фарнæг, Турмон

Фарнæг

Рæвдз 'ан, Турмон! Ма феронх кæнæ маци!
Зæгъæ, цо, наутæргугтæн, - нæхстæр кæнæн!
Фал дæхуæдæг фæздæхдзæнæ ардæмæ,
'Ма Рохсанæй фæййервæzon дæ фæрци.

Турмон ранðæуй

Фæндзæймаг фæззинд
Рохсанæ, Фарнæг, Хорческæ

Рохсанæ (Хорческæн)

Уæртæ 'й!.. Мæ зæрдæ гъар кæндзæнæй,
Мæ тог ниндзуг æй тогдазинти 'васт,
Ке цæттæ кодтон, еци дзоруйнæгтæ
Дунд-далагъан фæцæнцæ мæ сæрæй.

Хорческæ

Гъома, минкъий дæхе райсæ дæ кьюхмæ,
Ку багъæуа гъæуай кæнун хъæболи, -
Ниййерæг мадæ арсæй наæ тæрсуй!

Рохсанæ (Фарнæгæн)

Цæуис бабæй ни?.. Корун ди хатир,
Кæд дин, мийаг, дæ тухстбæл тухст æфтаун.
Тæрсун, мæ фурт... Æ фидæ нæбал æй.
Мæхецæн дæр нимад æнцæ мæ бонтæ.
Соцъа 'ма хæранæй к' адтæй æ хорхмæ, -
Æ фудголтæ уæхæнттæ 'нцæ. Нур ин
Дæуæй хæстæгдæр дуйней некебал ес.
Гъо! Мæ уодæн еу мæтæ наæ дæттуй
Æнцойнæ, 'ма мæ катай уобæл æй;
Мадæ кæми 'й дæ цифуддæр æзнаг.
Уоми, мийаг, фуртæй дæр mast ку есай...

Фарнæг

Ниллæг миутæ наæма хæссун мæ сæрмæ!

Roxsanæ

Инәйнон знат ке фестадтән дәүән,
Уой дин әппун наә дарун даә цәстәмәе,
О, ду бавзуртай м' азарәй фудбонтаә,
Фалә - цәмәен, - ескәд уой балаедәртә?
...Алкәд уинон даә, - аәз уой наә фәразтон,
'Ма бабәй, цид, даә ферветун кәнинаә,
Алли 'фәенттәй, изолмае наә бәстәй.
Ци-сос, ци - 'ргон аәз алкәмәен дзурдтон,
Куд уа Фарнәг хъодигонд наә зәнхәбәл.
Æма мә дзурд, паддзах-уси бардзурд
Адтәй фәткәе, алкәмәен - аңхәстгәнгә!
Дә ном зәгъун неке 'ндиудта мә цори.
'Ма даә раст уод ке фефхуардтон дзәгъәли,
Уой туххәй маст хатәе. Фал ард хуәрун,
Ци зинтәе 'взарун дәларв, уони зонгәй,
Ду мин кәенисәе тәрегъәд аәрмәст.

Farnæg

Дессаг наәй е! Мадә - мадә 'й алкаеддәр,
Æ зәннәгәй ин неци ес уәлдәр,
Æ фуртән цәлхдор ку уа ә ләги фурт,
Мадән уәд е фагәе йәй зәрдинезән.
Зәннәгтиң ләг ку суюгин уй дуккаг хатт,
Бийнонтән уәд сәе цард сханс уй ахид.
'Ма дәу бунати аәндәр ку адтайдә,
Уәедта мәе цард, кай зонуй, фуддәр уайдә.

Roxsanæ

Кәд аци 'гъду дуйнейән ә фәткәе 'й,
Уәеддәр мәннәе е нимади дәр наәй,
Мәннәен мәе уод әездирвүй аәндәр катай...

Farnæg

Кәд рагацуа аегәр хуәрис дәхе...
Бәрзонд изәйтән зин неци 'й. Даә ләг
Сәфарни фәрци бапциәй раздәхдәй.
Уасгергийән адтәй е хе фуртау,
Æ зәрийнәй ин срохс кәндәй ә над.

Roxsanæ

Мәрдтәмәе еунәг хатт вс фәеццәуән.
Мәрдтибәсти кәд равзуртәй мәе ләг,
Ләгтизәд уәд, - табу Æхеңән уәд. -
Куд раздахдәй уордигәй Арц-Алан?..
Барастури аәхисстфедар фәткән
Нәе уадзуй хезун Аминон ә сәрти.
Фалә, уогәе, цитә дзорун? Мәе ләг
Нәе рамардәй, мәннә пәууий мәе цори!
Ду бацуддәв ә сорәти. Нәе, наә!
Æгәр аәргом дин равдистон мәе зәрдә.

Farnæg

Уомәй дессагдәр ба ма ци уарзт уа?
Нарти Кәндтәмәе кәд рандае дә ләг,
Уәеддәр пәууий ә рохс фәлгонц дәе цори.
Цәй сах уарзис?!

Roxsanæ

Мәе мадистән, уотә 'й.
Мәннән мәе уарзт әй пеллон артау раст,
Фал әй ссугъта аәндәр ләххүән мәе реуи,
Нәе, е н' адтәй наә паддзах Арц-Алан!
Æвзонгдәр әй, дәу аңгәстәе йәй раст...
Æ идзулдәй ниррохс уй мегъәе бон дәр.
Бәгъатәр, карз, аевзигъд 'ма сәрбәрzonд,
Æ конд, ә уиндән а-дүйней наәйис...
Фал арфәгонд Хуцәуттәй наә фәеддән:
Ку фембалдан дә фиди хәеццае, уәд
Æвзонг адтәе, наәма 'дтә тохунгъон
Æма н' адтәе еци стәри ә хәеццае.

Farnæg

Цитә дзорис? Мәе фидәе 'й Арц-Алан,
Дәуаен ба әй дәе пәг! Хуцаумәе скәсәе!

Roxsanæ

Цитә дзорун? Зәрди ци ес, гъеууони.

Фарнæг

Хатирæй уæд. Нæ дæ балдæртæн раст.
Дæ цæсти кæд мæ кадæ фæккиудтаей,
Уæд мин – хатир! Фæббалцæун, хуæрзбонтæ...

Рoxсанæ

Дорзæрдæ, нæ! Раст балдæртæ алцидæр!
Цæй, хуарз, мадта, кæд уотæ фæндуй дæу,
Цæмæй мæ зæрдæ базонай кæронмæ,
Уæд дин зæгъун: дæу уарзун æз æрмæст!
Фал дæ зæрдæбæл бадарай гъæуама, -
Адтæй мæ уарзт гъезæмарæ мæнæн.
Мæ зунд уидæ кæдфæндидæр æ нихмæ,
Фал нæбæл фарста мæ зунди мæ уод.
Хуæнхаг зnaет дон куд хæсса ræуæг листæ,
Уотæ мæ, раст, хаста е æ уæлнихи,
Рантъох-бантъох – зелдогъаий донхауæнмæ,
'Ма мæ сæраен нæбæл ирдтон бунат.
Гъема ма уæд фæстаг мадзал бавзурстон:
Нæ зæнхæй дæу ферветун кодтон таgъд,
Нæбæл дæ уагътон хæстæг нæ бæстæмæ,
Куд не 'фæсæра дæ къах дæр мæ ræбунтæ.
Æнгъалдтон æз: ку 'rбафунх уа дæ mast,
Дæ уодхæссæг, де 'вdeу mi ку фæууниай,
Фæййервæздзian уæд нæ дууæ дæр... Нæ,
Куд фулдæр уидтай æвудæй фудбонтæ,
Уотæ, бонгай, мæ уарзт mi ирæстæй,
'Ма бæласау уæлгъæдæй баhusкъæ дæн...
Зæгъай мин нур: зæнхон адæмæй мæн
Кæци скондзæй нивгун ма цардæйбайрад?
Дүйней eугур æнкъарæнтæй 'рмæст ey –
Тæргъæд - æй йæ аккæ мæ уавæрæн.
Уогæ ами уомæн нæ дæн, цæмæй,
Ци цæсгон бахуардтон, уой дин равдесон,
Мæ фуртбæл-сагъæс æрбахаста мæн, -
Цæмæй уа хизт, ескæдмæ, дæ фудæнхæй.
Фал фулдæр ба дæу кой кæнун, дæу кой,
Ду дæ мæ зунд, мæ зæрди 'ма мæ сæнтти.
О, мæ паддзах! Нур ба райсае дæ кард

'Ма ниррауегъæ хъахбай силæстæги!
Адзап дæр мин нæ уарзуй, гæр, дæ цæстæ?!

Æви дæ кард нæ тасуй цъумур уодмæ,
'Ма мин кæнис дæ цонгиргъувд æвгъау,
Уæдта радтæ, дæ кард мæхемæ 'рбадтæ!..

Хорческæ

Ци миутæ кæнис, уаз Æхсийнае, 'рлæууæ!..
Уæртæ кадæр, æрбацæуý, æнгъæлдæн.

Рoxсанæ 'ма Хорческæ фæнцæунцæ.

Æхсæзæймаг фæззинд.
Фарнæг, Турмон.

Турмон

Рoxсанæ н' адтæй, ка ралигъдæй, e?
Хæсгæ-хонгæ 'й ку фæккæнүй Хорческæ...
Куд нийвадтæ?.. Дæ кард кæми 'й... Фарнæг!

Фарнæг

Зайраг, Турмон, ескумæ фæлледзон!
Æбуалгъ хабар базудтон æз уæдæйти!..
Уæууæй, к' адтæй уой æнгъæл ба! Нæ, нæ!
Се 'тасей дæр феронх кæнæн гъæуама, -
Нæ дзубандитæн н' адтæй æвдесæн!

Турмон

Дæ нау цæттæ 'й балцимæ. Æрмæст дин
Еу хабар æвæстеватæй зæгъон:
Нæ фости лæгтæ фæндæ рапастонцæ, -
Паддзах, дан, уæд паддзах-уосæн æ фурт!

Фарнæг

Рoxсани фурт? Хуцауи фæндæ 'й e!
Уой мæтæй нур и уосæ фæййервæздæй.

Турмон

Үотемәй ба адәм күс-күс кәнунцә,
Æгас, дан, ай наэ паддзах Арап-Алан.
Мәңгә хабар! Сор зэнхә 'ма денгизти
Наэбал ниуугътон анаасгәрст еу күм дәр.

Фарнәг

Хуцауән, дан, неци 'й зин, фәэззәгъунцә.
Цәгәй дәр кәд наэ фидәе аягас ай,
Паддзахи сугъзәр ходәе уәд нурма
Æхеңәй федауцәдәр некәбәл ай,
Фенхус уидәе уомән кәд мә балци дәр.

Æртиkkаг архайд

Фиццаг фәэззинд.
Рохсанә, Хорческә.

Рохсанә

Мәе масть цәхгүн мабал кәнәе, Хорческә!
Наэ гъәүй мәен бәрзонд бунат. Кадәмәе
Æз наэ бәлдтән, наәдәр нур наэ бәлпүн.
Бәллүн әрмәст еу хуарзмә: а-зәнхәбәл
Куд неке уинон аеппундәр. Адәмән
Сәе цәститәй маехе дәр баримәхссән.
Ци сонт дзурдтәй сәндзарстон Фарнәгбәл,
Фәсмони арти нур содзун гъеууонай.
Райгъусдзәй нур не 'гади гъәр дүйней.
Доруод Фарнәг ци каст кодта ме 'рдәмәе,
Куд ми 'й фәндтәй фәййервәзун цурддәр!
Куд саразта ахеңәй нецизонәг,
Еу дзаманмә, - 'рлаедәргәй ба аеваст
Артай, а тог куд сцәфстәй ае цәогони,
'Ма куд фәңцәй мәе ходуйнаг дувәр!
Дәе цәстәе мин наэ бауарзта адзап,
Мәләтәй мәе бахизтاي наэгъәуаги,
Фаләе загытай: фәэттарстәй мин Фарнәг?
Мәе нихтәй кард куд не студта сирдау,

Мәе зәрдисәрмәе ку нигъавтон, уәд!
Æви, мәе къох ке бамбалдәй уобәл,
Гъеууой туххәй ае кардмәе әрилгъ кодта.

Хорческә

Мәе додгә рист мабал агайә, цәй!
Ци арти содзис, уобәл хубедзәстгай
Цәмән ма калис сор къуаңцәлтә? Хуарз,
Цәуәед Фарнәг, кумәе 'й фәндүй, уордәмәе.
Фингәй зәнхәмәе ка тулдәй, раст еци
Сәрән ае халәе рахуәрдәй... Рохсанә!
Дәүән бә ай дәе бәстән паддзахеуағ
Кәнун нуртәккәе дәе сәйрагт ихәс.

Рохсанә

Æз, дан, кәнөн паддзахеуағ? Аргъай!
Хе зәрдәе кәмәе не 'тъосүй, гъеууомә
Æгас паддзахадә байгъосдзәнәй? Нәе!
Æрмәст – адзап!

Хорческә

Æндәр бәсти әрцәрәе!

Рохсанә

Кәми 'мбәл скәсдзәй аңиә Фарнәг хор?!

Хорческә

А-бәстәй ай наэ парвистай еухатти?

Рохсанә

Уоци мадзапбәл нур дәе къох байвәрә.
Мәе къаҳтәй ку фәеххаттән мәе намусбәл,
Цәсгөн нихсунән хуасәе наебал ес,
Адтәй ма 'рмәст еу хуасәе – сау сигит,
Фал мин уой дәр ракъахтай мәе цәститәй.

Хорческә

Цифәнди хъәбәр кәд ходуй дәе зәрдәе,
Уәэддәр аэз дәуу наэ ратдзән сау сигитән!

Фал мæмæ дессаг еу гъуддаг кæсуй:
Куд хатиргæнагæ 'нцæ уарзæгойтæ!
Æ билæскъел цæстингас ди райронх æй?
Æ сæрмæ дæ куд не 'рхаста! Гæр, гæр!
Æ цъухæй уæд куд не схайдтæй еу гъар дзурд?
Уæргутæбæл æрхайдтайсæе æ рази,
Æви, мийаг, æ цагъар, æ дæлдæр дæ?
Ниуодæнсүйнаг етæ некæд æнцæ!

Roxsanæ

Ке не скодта мин фагæ 'гъдау Фарнæг,
Уой ин фур карз ма дарæ æ цæстæмæ.
Раййева кæд, кудфæстæмæ, æ уаг...
Æдзох адтæй еппарди Фидибæстæй,
Тар гъæдтæ 'ма аегомуг сай къæдзæхтæ
Бавзаргæй, кæмæй фæййидта рæвдуд?
Æ тогдадзинти кæнунцæ зелдогъ –
Знаётдæр æма карздæр сай ву иннемæй –
Скифаг æма бердзейнаг тог!.. Фарнæг
Неци сæндиудта сдзорун æ катайи,
Уингæй æцæг уарзт, кай зонуй, фицаг хатт...

Xorcheskæ

Æмхæццæ тоги хуарзæй неци ес,
Дууæ фудемæй еу стур фуд равзуруй.

Roxsanæ

Дууæ знаёт тоги баев кодта Уарзт! –
Гье, Фарнæг дæр райгурдæй Уарзти фæрци!

Xorcheskæ

Силтæбæл е æ билæ цæмæн къæрруй?
Сæ еумæ дæр фæрсмæ дæр наэ кæсуй!

Roxsanæ

Хуарз æй е, хуарз!.. Нæй байсдзæй æндæр силæ...
Фал дæ дзурдтæй кæд гъавис æвгæннæмæ

Мæ уарзти зингбæл доникъос, гъеуæд
Асланбæл дæ хъазар рæстæг исафи!
Мæ зундбæлраги ракъуæрдтон мæ къох,
Мæ реуи ма байзадæй æрмæст мондаг,
Мæ мондагæн æ уацайраг æз дæн!
Мадта Фарнæги гæнаххуз зæрдæмæ
Æндæр надбæл балæгæрдзинан мах.
Уæд та... Уæд та уой сонт зæрдæн æ дуармæ
Намус 'ма кадæй ссердæуа дæгъæл?
Гъай-гъай, уодзæй намусмондаг Фарнæг!
Гъенур, зæгъæн, ку бафæндидæ мæн, -
Нæ бæстæн æ хецуа уæд ейæ уайдæ.
Мадта – цæугæ, - зæгъæн ин æй æргом:
Нурæй фæстæмæ, дан, номдзуд паддзахи
Сугъзæрийн' ходæ дæуæн æй нивонд!
Еци ходæ, кай зонуй, æ тæмæнтæй
Балхæндæнæй Фарнæги хеваст зæрдæ.
Нæ гъæуй мæн бæрзонд бунат, Хорческæ, -
Мæн е гъæуй, мæн в гъæуй – Фарнæг!
Мæ фуртæн дæр, уадзæ, исуа куд фидæ,
Зæгъæн ин цо: Roxsanæ 'ма æ фурт
Нурæй фæстæмæ æнцæ æ евгæд.
Дарод сæбæл баргинæй æ базур.
Алцæбæл дæр сарази уо, - ци 'й гъæуа,
Уайтæккæ дæр ссердæнæй уой æ къох.
Сцибæл æй кæнæ бæсти сæр исунмæ.
Мæ бауæрдæ де 'взагбæл коэбауæй,
Лигъз æй кæнæ, ниймæ лæууæ, хатæ 'ймæ.
Ку бағъæуа, - иско, цид, æцæгæу.
Æрхайæ уæргутæбæл, - бæнæлуæг уо!
Цæугæ уо нур. Хæздзæн дæ æз ами.
Бæрzonдibadæг, хуарз агъаз бакæнæ.

Xorcheskæ рандæуй.

Dukkag фæззинд.

Roxsanæ

О, ме Скæнæг, мæ цæсгон куд бахуардтон!

Ци сайу федиссаг байяфта мæ сær!
Де 'рвон уатæй ракæсæ, Мадæмайраен,
Ма бафтауæ мæ фæдбæл тæргъæд,

Хатирæй уæд, къæндзæстуг дæн дæ рази, -
Мæ реуæй мин æннакаг монц сæскынæ,
Æносмæ дин фæкковдзæн зонгутонтæй...

Æртиkkаг фæззинд.
Рохсанæ, Хорческæ.

Рохсанæ
Куд?.. Уотæ тагъд? АЕ сærмæ дæ не 'рхаста?

Хорческæ
Феронх кæнæ, мæ хецау, нæфæткаг уарзт,
Дæ сабур цардмæ нæуæгæй раздæхæ!
Уæгъдае сугтатæ калдтан Арц-Аланбæл,
Æгас æй е, - ардæмæ 'й гъæуий тагъд.
Де 'нðæгалауан адæн исханс æнцæ,
Сæ ходтæ арвмæ 'нГъохунцæ фур цийнаей...
Æрдæгнадæй æрбаздахтæн...

Рохсанæ
Æнгъæд!
Хъипп-сун нæбал! Мæ лæг кæд цардæгас æй...
Мæ цъухæй дæр ма схаудтайдæ гъæуама
Мæ уарзти кой, æз ба 'й загътон комкоммæ.
Сæрæгас, дан, æй...

Хорческæ
Гъо, æхойинæ, фал...

Рохсанæ
Хуцауи цæф банджардтон раггъонмæ,
Фал мин ду ба мæ наæтæ æрлух кодтай.
Мæ сигит æд сугдæг ном иссердтайнæ,
Нур ба кæндзæн æз ходуйнаги мард.

Хорческæ
Мæлгæ?

Рохсанæ
Нуртæккæ 'рбацæуий мæ лæг,
'Ма æй æ фурт ме сæфтдзаг уоди 'вдесæн.
Æхе цæститæй фæйиндзæй Фарнæг,
Ци монц ми нæ бакумдта, нур гъеууомæй
Куд хинцдзæнæн мæ лæги парахатæй!
Цума зæгъдæй мæ азап Арц-Аланæн?
Æ фидæн уоди ци 'ркьеягæй бандеудзæй?!
Уогæ ци æй? Мæхүæдæг зонун хуарз
Мæ айиепп, мæ гадзирахатт... Хорческæ.
Нæ, нæ! Не суодзæнæй мæнæн мæ равгæ
Мæхе 'вдесун сугдæг 'ма æназумæй –
Цума æппун неци 'рцудæй, уойай.
Зелуй мæ фæсте 'нðæргай мæ сай цъæрна,
Ку феста æ галauани нæ лæг,
Гъæуама ймæ нигъæр кæнонцæ фæрстæ:
«Ма 'ууæндæ дæ уосæбæл, Арц-Алан!..»
Мæлæт! Мæ хъахбай миутæн айдагъæдæр
Сай ингæнæ разиндзæй сæ фусун...
Æрмæст уæларвтæй корун еунæг хатир;
Мæ сбадæд мæ бæдолæбæл сай къæм,
Федис ин, цид, æ мади ма кæнæнтæ
Е 'мæхъæнтæ. О 'ркæсæ, Лæгтиизæд!
Бакæнæ мæ кæстæри дæ дæлбазур,
Фиддæлти 'нвингæ адтæ 'ма – хатир.

Хорческæ
Ме 'хойин хай, дæ тухст мин уодинез æй,
Еу загъд мæнæн дæр барст фæууæд дæуæй.
Дæ фуртмæ кæд уотæ 'хайуй дæ зæрдæ,
Цæгæй дæр уæд е 'сонбон дæхе къохи 'й.
Бандæрæ мæ: ку бастьалай дæхе,
Хахуртæн уæд сахеддзæй сæ дзилагæ.
Дзиллæ зæгъдæй: «Уосæ-паддзах Рохсанæ
Ку н' адтайдæ лæги рази цъумур, -
Некæд систайдæ уæд æ къох æхемæ!..»

Цийнаг кæд уа дæ адзал ескæмæн,
Уæд Фарнæг уодзæй уонаен сæ фиццаётæй
Ци хахуртæ феймисдзæнæй дæ нихмæ,
Дæ мард уодзæй гъеуунæн æвдесæн.
Ци хузи ма дæ сраст кæндзæн уæд æз?
Нæфал, æма де 'гади кой райгъуса –
Фæлтау æрвдзæф фæууон... Фал ду нур дæр
Æндæр цæстæй нæма кæсис Фарнæгмæ?
Нур дæр ма, гæр, дæ зæрдæн хециуон æй?

Рохсанæ

Æнаккаг сирд! Йæ уиндаeй дæр тæрсун!

Хорческæ

О, раст зæгъис! Сирдæй дин тæссагдæр æй!
Цæмæн байрайа де 'заг дæ лæмæгъбæл?
Фудголи къохмæ хотух цæмæн дæттис?
Уой бæсти ѹбæл дæхуæдæг фæррazzæй уо!
Ци фуд гъавуй дæу уодбæл нихасунмæ, –
Уой ин æхбæл рагацу нинхуæрсæ!
Гъæйдæ, 'ркæсæн – дæ фарс уодзæй алци дæр;
Де 'нкъард хузæ, æ карди дæумæ байзад.
Дæ карз дзурдæй кæ 'рцудæй тард...

Рохсанæ

Мæ сæрмæ æз не 'рхæсдзæн уæхæн миүæ,
Раст лæгбæл æз не 'римисдзæн тогтæ.

Хорческæ

Ду маци дзорæ, - мæн бари 'й баудзæ,
Дæу уодбæл си не 'руæздзæй морæ дæр.
Дæ сæрбæлтау уæйæ кæнун ме 'фсарм дæр.
Мин марди ракæнинæ, цæмæй ма
Еу хатт файнон ме 'хсийни зæрдæнцойнæй.
Фæдзæрдзæнæн апцитæ Арц-Аланæн,
Нæ бафхуæрдзæй æ фурти уотæ карз, -
Кæд æй фервæта стæри фæсарæнмæ,
Фалæ, мийаг, ци нæ фæууй, кæд тог
Никкæла, уæд... Уæдта уодзæй дæ кадæ

Цъæх арави бунмæ – ирд 'ма æнæлазæ.
Зæнхон хуæрзæн Намус æй сæ сæйраг,
Мадта радтæн ес уой сæраппонд алци...
Фал ка 'й е, уартæ? Арц-Алан?

Рохсанæ

Фарнæг дæр...
Æрбацæуй мæ фудæзнаг... Кæсай...
Мæнмæ æ илгъ нæ кæнүй римæхсæгæ дæр.
Мадта, мæ хор, де 'уазæг - æз, Хорческæ.
Фезмæлуn дæр мæнæн мæ равгæ нæй.

Цуппæрæймаг фæззинд.

Ка адтæй, етæ, Арц-Алан, Фарнæг, Турмон.

Арц-Алан

Уæлæрвтитæхæг Уасгерги, дæ фæрци
Ме 'дард балцæй æвудæй æрæздахтæн...
Уодæгасæй, - мæ хуарз æнкъай...

Рохсанæ

Нæ, нæ!
Нур æз аккаг нæбæл дæн дæ тæбæдзæн...
Дæ цард, цид, ку хуæцидæ нихисаубæл
Де 'дард æма тæссаг хæтæнти, уæд
Бафхуæрд киндæй в 'фсарæ дæ Рохсанæн,
О, е дæуæн дæр кади хуасæ нæй.

Рохсанæ æма Хорческæ рандæгунцæ.

Фæндзæймаг фæззинд.
Арц-Алан, Фарнæг, Турмон.

Арц-Алан

Æхæуæн ин, цума, н' адтæй мæ уиндаe?
Ду ба куд зæгъи?

Фарнæг

Байфæрсæ, магъя...

Æ уагмæ уаги хецау дæснидаær æй.
Æз ба ди корун æрмæстдæр еу барæ:
Раудзæ мæ галауанаæй, цæмæй
Мæ фидиуоси ма уина мæ цæстæ.

Арц-Алан
Куд æй е ба? Мах хæццæ гъигæ бадæ?

Фарнæг
Де 'дард балцимæ ку кодтай нæхстæр,
Фæдзахстай уæд, цæмæй дарон мæ цæстæ
Агундæ 'ма де 'фийнæ-æхсийнæмæ.
'Ма дæ фæдзæхст исæнхæст кодтон æз.
Уотæ 'хсицгæ ами нур нæбаль гъæун.
Мæ фидæ! Нур мæн радæ дæр раstadæй,
Цæмæй нæра мæ намус Арц-Аланы.
Кæдмæ хæтдæн сирдзæуæни гъæдбунти?
Тæрхъостæ 'ма берæгтæ мæ фатæн
Кæдмæ уодзæнцæ 'й' амæттар? О, нæ!
Мæн карæнаæй дæу кадæ куд нæрдæй?
Дæ уæззau арми медес злаг бавзурста,
Дæ номи тæссæй æскъудæй сæ бенцъу
Фудгæнгутæ, къæрнихтæ 'ма лæгмартæн.
Æма нæ хуæнхтæ, донуæттæ, зæнхуатбæл
Бæлццони цуд дæ фæрци ссаей æдас,
Зæнхон Уаогерги сдæду дæ адæмæн,
Идаугутæн - æмвингæ 'ма цитгин.
Райгъустæй дæ хотухти кой дүйнебæл,
Æз ба фуники кæдмæ бадзæн уæд?
Кæдмæ хусдæй ме 'уæнгти мæрвунæйиæй
Аллонти тог, бердзенти тог? Æз дæр
Мæ цонги хъаурæ бавзарон гъæуама!
Фæндарааст мин зæгъæ нур дæхе цъухæй,
Кæд ма дүйней байзадæй Арц-Аланæн
Фудголтæ, уæд - бавзарæнтæ мæ ниф!
Еухатти ба ку федзард уон карз тохи,
Зæгъæнтæ мæ уæлмард уæд сæргубурæй:
А, дан, адтæй дукаги Арц-Алан!

Арц-Алан
Мæ бийнонтæн хинттæ скиндæ 'й? Ци 'рцудзæй
Агъуд сирдæй римæхæгай, мæнæй
Идæрдти цæмæн ледзунцæ? Кæд дæн
Тæрсунгæнæн, - ралгъетæд мæ Хуцау!
Уой фæрци ма ци схъæрттæн мæ бæстæмæ?
...Мæ хуарз хæлар, ме 'мзæрдион æрдхуард
Еу рæсупъдбæл скъобалæ 'й балци уоми
Мæ е æваст æ зæрди исхеуон æй.
Сфæндæ кодтан: æнæ скъæфгæ 'й нæйиес!
Цæмæй зудтан, - кизгæ ке 'й тъасхæгонд,
Бадтæй курдуати персæгти паддзахæн.
Ронбæгъдæй мах фæллпад уагътан еу тæрфи.
Уотæ нæбаль сæ фæдес никкалдæнцæ.
Æнефтонг лæг ба гæрзæфтонгæн ци 'й?
Нæ дууемæн дæр обастонцæ нæ къохтæ,
Ме 'мбалмæ агъуд сирдтæ рauагътонцæ,
Фæйнердæмæ 'й гæбазгай рæдувтонцæ,
Куд сæвдултонцæ се 'фæсæтæ æ тоги,
Уони уидтон мæхе цæститæй æз.
Гъоргы мæн ба раекъардтонцæ. Фæддæн си
Анзи 'рдæг 'ма хъалагъурæн сухатти
Æ уæззau церхъ срæмугътон 'ма мæхе
Паддзахи федарбæл æваст рандзæрстон...
Кодта бабæй фæранкти бал мийнасæ,
Æрмæст нур ба хуардтонцæ «паддзахгунтæ».
Уæдта æрвон Уаогергий хуарз агъазай,
Мæ бæстæбæл сæмбалдæн сæрæгасæй.
Фал си уинун æрхæндæг æма маst.
Цитæ кæнктæ? Уæ катайи сæр ци 'й?
Нæ, развæлгъau æнкъарун цидæр бæллах.
Ци гъоргы мæ ниггæлдзун кодта Дарий,
Уомæй нур тæссагдæр æй мæ хæдзарæ.
«Æфхуæрд ме 'фсаræ байяфта», - зæгъуй
Мæ бийнойнаг, фалæ к' адтæй е 'фхуæрæг?
Уой билтæ неке бакъуæрдта мæн бæсти?
Ку неци дзорис ду, Фарнæг, уæд, гæр,
А цæгæлæнти фæрсон уæ миутæбæл?
Аллон бæстæн уой бæрцæ фуд ци 'рхастон.

Цәмәй фудгол мæ паддахади реумæ,
Мæ бæрзонд номмæ багъузун бандеуа?
Куд нæ ди хауй еу дзурд дæр, мæ фурт?
Æви ду дæр къæссай комбæл хуæцæг
Адтæ фудголтæн? Нæ, зæгъæд Рохсанæ, -
Ци хузи 'ма ка бафхуардта м' аууони?

Фæццæүү.

*Æхсæзæймаг фæззинд.
Фарнаæг, Турмон.*

Фарнаæг

Еунæ Хуцау!.. Ци ин зæгъдæнæй нур?
Басæтдæй, гæр, æ цуумур, ихæлд тогбæл?
Æрвон тухтæ! Цума, нæ фидæ нур
Ци миутæ кæндæй махæн, ци нæ хæуий?
Уарзти маргæй хæдзаруат - хæдзарваэндаг! -
Æндæр нæбæл цитæ цæуий? Æз дæр
Не сæнхæст кодтон паддахæн нæ уасхæ,
О, рахизтæн æ сæрти карз фæдзæхстæн, -
Агуundi ку ниууарзтон... Нæ тоггини...
Фал æй зæрдæй еугæр æз уотæ уарзун,
Куд балдæрун кæннон уæд мæ зæрдæн;
«Ма уарзæ уой, сæ мургаг нæ тоггин æй!..»
Нæ, нæ! Ба йбæл сæттон фæлтtau æргом,
Мæ фидæ æй тухгин 'ма наæræмон,
Фал æй мæ уарзт ба тухиндæр никкидæр.

Цуппæрæймаг архайд

*Фиццаг фæззинд.
Арц-Алан, Хорческæ.*

Арц-Алан

Зайраг фæсан! Уæйгæнæг фурт! Сay миуæ!
Фиди фарнæмæ батастæй æ кьох!

Мадта ма мин хуæздæр хуарз ци фæцайдæ
Мæ хъйамæттæ бафедуни сæраппонд!
Илгъагдæр цау арви буни нæма 'дтæй:
Кæд неци уайуй дæ сау фæндæй, уæд
Дæ тугъдон хотух уосæмæ райсæ!
Зонгæ мин æй, - еци кард мæ лæвар æй,
Цума 'йнæй тухæ кæннуммæ равардтон!
Рохсанæ ба ма никки æ фарс хуæцүй...
Æвæдзи, æ фур тæнзæрдæй кæронмæ
Нæ кой кæнүй мæ фурти цъаммар миутæ...

Хорческæ

Фарнаæгбæл – нæ! Дæубæл тухсуй æхсийнæ!
Мадта куд уа; алкæми дæр Фарнаæг
Æ уарзт гъаруй лæгдүхæй Рохсанæбæл.
Дæ мастиæваст дæ фуртбæл ку никкалай, -
Дæ уодæмбал уобæл кæнүй мæтæ.
Фурадæргæй æхе гъавта марунмæ,
Фал ин и кард æ нихтæй барæмугътон...
Бæргæ нæ гъудæй дзорун а-хабæрттæ.
Фал ци адтæй, уой загътон æрмæстдæр.

Арц-Алан

Нур балдæрдтæн, ку 'мбæл фембалдæй, уæд
Цæмæн расурх æй 'ма къех цæмæн адтæй,
Æхçæуæн ин цæмæн н' адтæй мæ уинд...
Æма дураги бафеппайдтай уой, -
Мæ уосæмæ уæхæн кæст...

Хорческæ

Рагæй æй!
Хуарз æй зонис, мæ паддах, дæхуаæдæг дæр.
Куд, цид, фæндидæ Рохсани, цæмæй
Фарнаæг ма уа æнгæрон мах сахармæ.

Арц-Алан

О, нур, цидæртæ ахæссун байдæдтон...

Хорческæ

Дæуæй сосæг ву мор дæр нæ бакодтон,
Мæнæн ба нур хатир уæд, мæ паддзах,
Цæуон, - ести 'нхус пъæуй кæд ме 'хсийни.

Фæццæуий.

Дуккаг фæззинд.

Арц-Алан, Фарнæг.

Арц-Алан

Цитæ уорамуй зæнхæ, йа Хуцу!
Æ федауцæ ин ка фæууина, в
Кунæг нæ зæгъдзæй, - ци йзæди къалеу æй!
Мадта-уæдта кæбæл ес лæги ном,
Куд базундæуя нур уонæн сæ зæрдæ?
Тæходуй 'ма илгъæтæн сæ тæрнихбæл
Сæ ходуйнаг ку уайдæ никъæтгонд!

Фарнæг

Мæ фарст айєпп ма уæд, мæ паддзах-фидæ:
Æнкъард цæмæ 'й дæ хузæ, тар bonaу?
Дæ цæстити сай меѓъти фудазар
Кæбæл ниууардзæй, цума, мæгурбонæй?

Арц-Алан

Уогæ ба ма мæ цормæ дæр бандиудтай?
Илгъаг гъонцъир! Калми бæдолæ! Нæ!
Кæддæр нæ бæсти цьюмур тухтæн æз –
Мæрдтиберæгътæн, хехуартæн, лæгсирдтæн –
Сæ сай мугкаг не сæокъудтон æд бунтæ,
Æндæра ду куд байзадтæ уæлæбæл?
Фидиуосæмæ ка смондаг æй, в
Куд ма 'рциудæй æнгæрон æ фидæмæ?
Мæнгард 'ма æнæхуцау фудимела!
Хуæздæр адтайдæ, ме 'рциудмæ фæлтау
Ку фæллигъдайсæ авд хонхей фæстемæ,
Ку фесафтайсæ дæ сæр æрвдалинги –
Уоми кæд нæ зонунцæ Арц-Алани...
Мабал лæууæ, уæйгæнæг, мæ рæбунтæ!

Мæ тог æма мæ цонгæй ард хуæрун, -
Мæхебæл туххæй ке хуæцун нуртæккæ.
Дæ тæргъæд мæ нæ гъæуй. Нур дæр
Хуцæутти рази райстон карз тæргъæд –
Зæнæгæн мин рантæстæй мархелагæ.
Æма ймæ нур ку сæргъувон мæ къох,
Мæ хотух уæд цьюмур кæнуй мутгагмæ.
Ледзгæ цурддæр! Корун ди, о, цæмæй,
Мæ карди уæзæй ка ссердта зиндонæ, -
Мæ фæууонцæ сай лæг фулдæр абони!
Мæ бæсти дæ ци бон фæйнон нифсæргæ,
Тæккæ еци бон дæ адзал ссердзæнæ.
Ледзгæ, мадта! Мæ 'нæуинон фæууо!..
Уасгерги, о! Аллонти бæстæ æз
Ку скæдзос кодтон сай рун 'ма сай сарæй,
Уæд мин зæрдæ байвардтай бæрzonдæй,
Кæд æз ескæд бахауон зин уавæри,
Мæхе тухтæ ку суонцæ рацайтæбæл,
Еу ракурд мин скæндзæнæ уæд æнхæст!
Ци нæ миутæ бæвзурстон уæдæй нурмæ:
Адтæн цæфтæ, мæ уод хуæцидæ 'рдобæл,
Гъоргъи дардта мæ Перси паддзах Дарий –
Фал ди æнхус нæ ракурдтон, некæд!
Дæ баргъон гъомус кодтон фæстайтæрцæ –
Уотæ ма фæйиауæрдуй æ хæзнабæл
Æ зæруи бонмæ къинди, зирзиргæнгæй.
Зудтон, зудтон, мæ зæрдæй йæй банкъардта, -
Нæма суадæй æцæг цæф Арц-Аланбæл!..
Суадæй мæбæл еци фуддзæф абони,
'Ма ди корун, - фегъесæ мин мæ дзурд:
Фиди намус ка сæвдулдта лæкъæрди,
Кæмæн нæ комуй æ тæргъæд арв,
Уочи куйбæл никкалæ дæ фудæнхæ!
Табу дин уæд! Дæ риндзæй рафæлгæсæ,
Дæ карз тæрхон мæнæн нур арфæ йæй.

Фарнæг

Дæ бийнойнаг мæн кæнуй азумгин?
О, уой æнгъæл ба к' адтæй? Нæннæ, нæ!

Нæ райстайдæ тæрегъæд е æхемæ.

Арц-Алан

Гъай-гъай! Дæ нифс дæр уомæй хастай ду,
Гъосæй пæудзæй фурæфсæрмæй Рохсанæ,
'Ма баудзæй дæ сау миуæ минæг.
Зæгъай, мадта, дæ кард цæмæ 'й уой уати?
Фурадæргæй ди райронх æй! Фæлтæу
Фæцайсæ дæ сау куститæ кæронмæ.
Дæв кардæй мард ку 'рцудайдæ Рохсанæ,
Дзурди 'рдæг дæр нæбæл загътайдæ уæд.

Фарнæг

Мæ кæдзос уод дайуæгтæй ка æмбауï,
Уой бæсти æз мæхуæдæг сурх кæнун!
Фал рæстдзийнадæ нæй зæгъун мæ бон,
Мæ цæсти ду дувæрæй дæ кадгин:
Куд уарзон фидæ æма куд паддзах.
'Ма уæд дæ маst ба дувæр куд фæккæнон!
Фал ди корун еу гъуддаг, - рафæлгæсæ
Кæрæй-кæронмæ мæ цардбæл, - гæр, æз
Илгъаг миутæмæ ескæд æнхиц адтæн?
Ард ку хуæруй мæв кæдзос номæй дзиллаe,
Ездон æма сæрустур ке дæн, е...

Арц-Алан

Сæрустур ке дæ, е 'й де сафæг, е!
Нур балдæрдтæн, - уæллайаей цæмæн кæсис
Дæ уиндмæ бæллæг рæсугъдтæмæ, уой!
Æрмæстдæр дæу Рохсанæ гъæуï, гъе!
Айдагъ е дин фицун кæнуй дæ тог!

Фарнæг

Гæнæн нæййе! Зæгъон дин æй аргом, -
Биццеуï уарзтæй бауаратон, мæ фидæ.

Фалæ тæрсун, ку дин зæгъон æ ном...
Ку мæ фæккæнай масти хай æносмæ.
Дæ бардзурдæн рахистæн æз æ сæрти...

Не знаётти кизгæ... æй æ ном Агундæ...

Арц-Алан

Уæхæнттæй ба нæ расайдзæнæ мæн!
Херастгæнæн хахуртæ аëримистай,
Цæмæй нихснай мæ рази дæ цæгсон.

Фарнæг

Æнгъалдтон æз, мæ зæрди байгом дин
Фесафдзæнæй уой байвæд дæ гурусхæ...
Фалæ мæбæл не 'уузендис ами дæр,
Мадта дин ард мæ намусæй хуæрун,
Хуæрун дин ард фиддæлти арф ингæнтæй...

Арц-Алан

Ку фæххуæруй мæнгард адæймаг ард,
Уæд æй Хуцау куд не 'ркъуæруй уæллæрвтæй?

Фарнæг

Мæн цалдæр хатти рахудтæй мæнгард,
Мæн хузæн, кæд, аëромдзурд æй Рохсанæ,
Уæд уой фæрсæ...

Арц-Алант (евварсмæ.)

Æ цæгсон цитæ хуæцуý!

Фарнæг

Кæд рандæуон нæ бæстæй æз? Кумæ?

Арц-Алан

Гандзай амæттæг ку бауай, уæддæр, -
Ке намусбæл фæккодтæй донихулуй,
Еци фидæмæ уайсæ æгæр хæстæг.
Изолмæ цо, ледзgæ, ледзgæ изолмæ!

Фарнæг

Æ фудгол кæд фестадтæн мæхе фидæн,
Уæд ке гъæун æндæр бæсти ба æз?

Арц-Алан

Мэнгард, силваз, ихæлд тоги хеџавуттæ
Дарæнтæ дæу сæ реути æгънаæгутаæн!
Гадзирахат, æдзæсон ка 'й, дæуау,
Уонæн адгин уодзæнаæ æнсувæрау.

Фарнæг

Мæн раст уодбæл кæнис ду мæнгæ даутæ,
Дæ уоси кой ба наæ кæнис æппун,
Æма хабæртæ не 'рветис Хуцаумæ, -
Нæ хилæн е тæрхонгæнæг фæууæд!

Арц-Алан

Ци загътай, ци? Бунтон дæ цæсгон суагътай?
Тагъд мæ бæстæй æрбайсæфæ, цалинмæ
Нæ байяфта хъодигонд тард дæ сæр!

Фарнæг рандæуý.

Æртиккаг фæззингд..

Арц-Алан

Зулун игурд! Фæттæхуй æ ингæнмæ...
Зæлдагæбоцъон Уасгерги кæддæр
Мæнæн зæрдæ байвардта æнхусæй
Æма æ дзурд сæнхæст кæндзæй абони.
Тæхгæ! Рæхги дæ ракъæриц ласдзæй арв!
Хуцау – ме 'вдесæн, - уарзтон дæ, бæдолæ,
Æма кæд мæн фæккодтай æверхъау сайд,
Уæддæр нур дæр зæрдæ дзордзæй дæ хæццæ.
Не 'даугутæ! Зæгъайтæ мин æрвуатæй, -
Куд рантæстæй цъаммар фурт Арц-Аланæн?

Цүллæрæймаг фæззингд.

Рoxсанæ, Арц-Алан.

Рoxсанæ

О, мæ паддзæх! Байгъосæ 'ммæ, корун ди,
Дæ дзурдтæ мæ гъостæбæл æрцудæнцæ,
Æма фæддæн фур тæссæй æрвдзæфау...

О, стур паддзæх! Дæ фурти ма исафæ!
Дæ масти фæдбæл, корун ди, ма цо!
Фæйкодтай карз, цифуддæр цъæх æлгыистæ,
Раздахæ сæ, раздахæ сæ фæстæмæ!
Дæ фурти тог ку никкæла, гъеуæд
Фур фæсмонаæй мæ уод хуæрдзæн дуйнемæ, -
Ке не 'рлæудтæн уæ астæу афонæбæл,
Ке не 'ргæлстон мæ сæрбæттæн уе 'хæн.

Арц-Алан

Мæ фуртмæ æз не сæргъувдзæн мæ къох,
Мæ маst мæн бæсти райсдзæнцæ уæлæрвтæ:
Дæу бафхуæраæг иссердзæй æ мæлæт!

Рoxсанæ

Дæ маst уæлæрвтæ райсдзæнцæ дæ бæсти?

Арц-Алан

Цæмæннæ ба? Мæ дзурд сæмæ не 'гъусий?
Уæд ибæл дæхе дзурдтæ дæр баftauæ,
Æ сау миутæн ин кийнæ рафæлгъауæ,
Æма нурма уазал кæд æй мæ маst, -
Цæхгæрау е æрбайрайдзæй сæ артмæ.
Мæ хуарз æфсийнæ, наæй зонис нурма,
Мæ маstбæл ма ке калдта наæуæг цæнхæ:
Дæ уосæ, дан, феймиста мæнгæ даутæ,
Æз, дан, уарзун Агунди æрмæстдæр,
Нæ тоггини...

Рoxсанæ

Ке, дан, уарзун?

Арц-Алан

Гъай-гъай,
Цæстæфæлевæн адтæнцæ æ дзурдтæ,
Гурухсаг наæй мисхали бæрцæ е.
О, хорæмdux цæхæрцæстæ Уасгерги,
Фудгæнæгбæл никкалæ фудæртæх!

Рандэуий.

Фэндзэймаг фээзиннд.

Рохсанæ

Мæ уарзти зинг усмæмæ аerminaæг æй,
Фал бабæй нур дæс уæхæнæй ссугъдæй.
Ци загъта, ци? Не 'уæндун мæ гъостæбæл!
Хор бони арв ку 'рцæлкъ ласа, гъеууийай...
Æз ба тундзтæн ардæмæ, Арц-Аланæн.
Цæмæй Фарнæг фæййервæза ескуд
Мæ лæг æма хуцæутти карз фудæнхæй.
Мæхе цардбæл гъуди дæр нæбал кодтон,
Гъæуама радзурдтайнаæ Арц-Аланæн.
Ке 'й уæйгæнаæг æ фурт, нæфал – æ уосæ...
Нур базудтон: Фарнæгæн уарzon ес,
Фал еци уарzon Рохсанæ нæ йæй, –
Æ тækкæ зæрди Агуndi хæссүй!
Æза 'нгъалдтон, - уарзти гъæр нæ пæдæруй...
Уазал зæрдæ мæнмæ дæр уомæн даруй...
Фал уотæ нæй! О, ме скæнаæг хуцæуттæ!
Мадта мæнæй е 'сæфт уинуй æрмæст...

Æхсæзæймаг фээзиннд.

Рохсанæ, Хорческæ.

Рохсанæ

Цитæ фегъустон, уой зонис, Хорческæ?

Хорческæ

Нæй зонун, фал мæ зæрдæ барезуй, цид:
Æцæгæй дæр зæгъдæнæ Арц-Аланæн,
Тæргъæдгун дæхуæдæг ке дæ, уой?

Рохсанæ

Байгъосæ бал? Уарzon ес Фарнæгæн!

Хорческæ

О, стур Хуцау!

Рохсанæ

Агундæ ба – æ ном!
Кæмæн æнгъалдтан мах рагæй дорзæрда,
Уомæн ес рагæй содзæе уарзт æ реуи!
Æнгъæл адтæн, - уарзтæй ледзүй идæрдти,
Е ба кодта 'рмæст мæнбæл билæскъелтæ!
Ци наæ мæгурбон бавзурстон, Хорческæ:
Æнæдзуапп уарзт, гурусхитæ, фæсмон –
Фал нæ зиннуңцаæ, уæууæй, æ руги дæр,
Ами ци уаç фегъустон нур, гъеууомæн...
Цихузи 'ма куд райдæдта сæе уарзт?
Цæмæннæ сæе æрæстæфтæн еу-еокæд?
Ду йæй зудтæй? Уæд мин æй куд нæ зæгтæй?
Ци рауæн? Куд уидтонцæ кæрæдзей?
Рахуæстæн-ра! Цæмæн ба 'й римæхсонцæ? –
Ести сæе уарзт мæн уарзтay æннаккæ æй?!
Æз ба 'й мæ реуи фудгинæй нилхъивтон,
Мæхе ба 'вдесун ездонæй æндæмæ.

Хорческæ

Сæе карнæ, 'хсийнæ, уотæ хиццаг нæй:
Се 'хсæн лæууй аллон æгъду хонхау
'Ма кæрæдземæ над уонæн нæййес.

Рохсанæ

Над син нæййес, уарзунцæ кæрæдзей ба
Æма кæнунцæ цийнæ мæ зинбæл!..
Сæе Хуцауæн æ цæф зонунцæ хуарз,
Уæддæр зæрдитæй еумæ 'нцæ æносмæ.
Сæе уарзти кой мин талæуай æй раст.
Мадта – адзал хуарз Агундæн! Мæлæт!
Мæ лæги гъости бацæгъддæнæн æз
Сæе сосæг уарзт. Æ тоггинти кизги
Адзали надбæл рапветдæй мæ лæг –
Сæе түгдонтæй махæн е тæссагдæр æй.
Мæн бари йæй уадзайтæ, нур, Хорческæ,
Мæ сæризунд дзæгъæлтæ кæнуй кæд,

Æндær нур цитæ лæхорун? Нæ, нæ!
 Уонити æз мæ лæгæн ку фæдзæрон,
 Уæд фæйинձæй æхе çæститæй е,
 Ке ин уарзун æцæгæй дæр... ме 'взаг дæр
 Ку нæ тасуй исзæгъунмæ... æ фурти!
 Мæнаути куд фæууорамуй сай зæнхæ,
 Мæ зæрди ке æмбохуй нæуынаг уарз,
 Е мин фагæ н'адтæй 'ма ма нура
 Æназум кизги тог дæр никкалдæуа?
 О, Лæгтийзæд! Æрмарæ мин мæхе!
 Аллти зæнаæт дæ 'мвингæ ку адтæнцае!
 О, хорти Хор, нæ фиддæлтæ дæуæй
 Ку 'рхастонцæ се 'дард-парахат ауæ, -
 Фестун кæнæт уадза сили фунук! -
 Уой азараæй дæубæл дæр кæэм ку бадуй!
 Будури 'йзæдтæ! Хонхи рохс дзиуæрттæ!
 Мæ уæууæййаг уинетæ уæ бæрzonдæй, -
 Кумæт мæрдтæмæт ма райсон мæ сæр?!
 Æрмæст - адзæл! Зиндони сар! О, нæ!
 Раздахдæй мæн Аминон æ кæсæртæй, -
 Мæн хузæннтæ зиндони дæр наэйиæ!
 Ку 'ммæт раста мæ фидæ æ мæрдунаæй,
 Уæд уомæн ба куд æрлæудзæн æ цори?
 Мæрдтиргæй дæр мæнбæл хъоди кæндзæй!

Хорческæ

Де 'верхъяу уарзтæй ма 'фхуæрæ дæ уод.
 Хуцауи скæндтæй рæдуйий алкедæр.
 Бауарзтай, 'ма уоми фудæй цийес?
 Æви дæ фиццаг уæхæн дуйнейий?
 Мабал кæнæт хуцæутти дæр мæстгун,
 Сæхебæл дæр н' ауæрдуй уарзти тæмæн!

Рохсанæ

Райдæдтай бабæй ардаун мæ зæрди,
 Ма ймæт тадзæ дæ дзубандити марг!
 Æгади бæсти равзурстон мæлæт,
 Фалæт мин дæ зæхгæдтай мæ рæзтæ.
 Гъавтон бæлвурд: хуæрзбон зæгъон бæлæстæн,

Фалæт бабæй ду ниуурдæт дæ, цæмæй
 Фарнæги хæццæ фембæлæн. Зæгъай мин:
 Зундамонæт ка скодта дæу мæнæн?
 Цæмæн фæккодтай Фарнæгбæл хахуртæ
 Æ фидæт ду? Цæмæн фæккодтай рондз?
 Арвæт æ дзурд игъусуй Арц-Аланæн,
 Æ фуртбæл нур æ карз æлгъист ку 'рцæуа...
 Мæ разæйт цурд фесæфæ, цъæх хелагæ,
 Илгъаг цæрæгой, фая 'ма сай итаяæт.
 Дæуæн ледзæт 'й фудуатмæ, - махæн ба
 Уадзæт нæ дууей: мæн æма мæ карни.
 Хуцауи барæт уо, - дæуæт мæ кийнаæ
 Аци уодхарти туххæй в бахатдæй.
 Нурæт фæстæмæт алкедæр зонæд:
 Æ хæцауи ка саразай, барæй,
 Фудракæнди фæндагбæл, зонгæ-зонун, -
 Ци хæзай уой. Тергади 'й нур кæнун, -
 Изæдтæ лæгъуз паддæхтæй сæт маst
 Куд есунцæ - раттунцæ син дзæвгарæ
 Фæливид æма думæстæр фæсдзæуинттæ.

Рандæуий

Хорческæ

Хуцау уинуий, - мæ цæстæт ин уарзта
 Æрмæст - нивæ! 'Ма дин е ба æ йарфæ...

Фæндзæймаг архайд.

Фиццаг фæззинд.
 Фарнæг, Агуңдæ, Æхсийнаæт.

Агуңдæ

Е ба куд æй? Дæ карз фидæн ацгутæ
 Нæ радзурдтай? Æ фудæлгъист дæр, гæр,
 Дæ зæрдисæрбæл не 'руæзтæй? Гъо, хуарз.
 Мæ уоди рист дæумæт нæй нимади дæр
 'Ма мæн уадзис ами вунæгæй, фал
 Уæддæр тæрсæ фегадæй дæ намусæн.

Ци 'й, уой зæгъæ, цæмæй дæ фиди маstæй,
Æ карз æлгъистæй бахезай дæ сæр.
Зæгъæ рæстадæ! Е зона гъæуама,
Æ уосæ ке 'й æ зайрагæнæг, уой.

Фарнаæг

Бæргæ хизтон цъумур даутæй мæ сæр...
Куд нæ тæрсун мæ намусæн дæр, фал
Мæ фиди ном исдзурдаг уа, уой бæсти
Мæнæй адæм цифæнді дæр дзорæнтæ.
Æрмæст – дæуæн, æцæгтæ дæуæн загътон,
Римæхт мæмæт мæ 'зæдæй неци ес!
Мæхецæн дæр ке не 'ндеун, гъеууони
Дæуæн фæззæгъун. Фал мин дзурд раттæ,
Аци хабар ке дардзæнæ асхъоди,
Цæмæй æ ном нæ фидæн, Арц-Аланæн,
Кала фиццагау стъалуайа тæмæн!
Рохсанæн дæр Хуцау фæууæд æнгъæд,
Тæрхон ин е хæсдзæнæй æ бæстуатæй.
Фæцæй мæнæн ба а-бæсти мæ цард,
'Ма ди корун: еумæ цæуæн, Агундæ!
Берæ мин ес идард бæсти лимæнтæ,
Сæрмæттæ 'ма скифти зæнæг сæ арм
Махбæл уоми не 'нсувæртау дардзæнцæ.
Тохи бони 'рбалæудзæнцæ нæ фарсмæ.
Гæр, е ба куд? – Аланти паддзахадæ,
Мæ фидæ 'ма дæ фиддæлти стур бæстæ,
Рохсанæ 'ма уой фурти барæ бауа?
Фалæ уинун гузавæ дæв цæстити,
Нæ дæ фæндуй мæ фарсмæ ун?

Агундæ

Барæн!
Цитæ дзорис? Хорай мин æй дæ уиндæ,
Мæлæтмæ дæр цæун дæхæццаæ æз,
Фал мин зæгъай: де 'мбалци куд фæрраст уон,
Куд фехалон нæ фиддæлтæн се 'гъдау?!

Æгæр-мæгур, аргъуд дæр ку нæма йан,
Ци бауæн мах нæ кæраæдзæмæн уæд?

Фарнаæг

Саргъаудзинан! Бердзентæн сæ зæнхæбæл –
Мæ мадифиди райгурæн бæсти –
Аргъауæн ес, хуцæутти Хуцау – Зевс
Уодзæй уоми не 'саргъудæн е 'вдесæн,
Гъæуай кæндзæй нæ нивæ арми гъарæй.

Агундæ

Цогæ, бал, ду! Фæззиндæй Арц-Алан,
'Ма нæ еумæ ма 'рбайяфа гъæуама.

Фарнаæг фæццæуй.

Дуккаг фæззинд.

Арц-Алан, Агундæ, Æхсийнæг.

Арц-Алан

Æцæг мин, гæр, ами дæр нæ зæгъдзæнæ?

Агундæ

(Æхсийнæгæ)
Фæндагмæ мин цæттæ кæнæ алцидæр!

Æхсийнæг рандæуй.

Æртиккаг фæззинд.

Арц-Алан, Агундæ.

Арц-Алан

Уæздан æхсийнæ, тухст, цума, цæмæн дæ?
Аци рауæн ци районх æй мæ фурт?

Агундæ

Фæстаг хуæрзбон мин зæгъунмæ 'рбацудæй.

Арц-Алан

Фæлмæн идзуулд дæр гъазта æ цæсгомбæл..

Агуңда

Æ фидау е аэгъатир нэй, аевәдзи.

Арц-Алан

Дауыен дәр кәд ә уарати койтәе кодта?

Мадта 'й зонә, - аеууәнкәе йбәел нәййес!
Æндәрән ард хуардта е хуәрзәрағи, -
Æхе уодәй ке уарзүй уой фулдәр...

Агуңда

Уотәе нәй в!

Арц-Алан

Хөдәг! Кәбәел аеууәнди?
Æви ймәе кәд дуккаг уосәен цәуис?

Агуңда

Бәрзөнд паддзах – нәрәемон Арц-Алан
Куд баууәндәй аеримист дзубандибәл,
Ку не 'уаңдүй әхе зәнәгбәл, уәд?!
Мадта, дәр фурт сугъдәг әй арви бунмәе,
Аллирдәмәе 'рттөвүй хорал ә кадә,
Сау мегътәе 'й римәхсунциә 'рмәст дәүәй,
Фал ди көрүн: ма рацо даути фәәдбәл,
Ци 'лгыиститәе фәккодтай дә бәдоли,
Үени райсәе фәстәмәе әед фәәмон,
Науәд тәрөө: хүәрзти бәсти Хуцау
Фудти кәрәе дә сөөрбәл ку никкала!

Арц-Алан

Бадәкодта бунтон саугурмәе уарзт,
Фудгәндае 'ма дин хуарз әемадәе 'сөенциә.
Мәңгард әсма фәәгдист ке әй Фарнағ,
Цәйбәрцә зөнүн уомәен аевдасентәе!
Кудтәй хәекъкурцәй ами мәхе цори
Уәездан оилгоймаг...

Агуңда

Кадгун Арц-Алан!

Цәй берәе хуәрзтәе фәәдтәе нә адәмәен,
Бәсти зәйттәй дзәвгәрттәе фәәццагътай,
Фал кәрзәр әй се 'гасемәй дәхе знаг,
'Ма, гъигагән, дәе кардәй раервазтәй.
Æргомдәр дзорун ба дин нәй мәе бон –
Дәр фурти фәәдзәхст... Уомәен ә фиди ном
Хе цард әсма хе уодәй уәлдәр әй.

Цүппәрәймаг фәәззинд.

Арц-Алан

Дәлгоммәе хатт гъуди хатун ә дзурдти...
Сәе дууәе дәр сайгәе кәнунциә, гәр?
'Ма уәд мәе масть минаегдәр цәмәен кәнүй?
Фәәмон бенцыу цәмәен суагъта мәе реүи?
Æрәмних кодтон әнхәстәй хабәрттә?
Сифәй, уедагәй – алцидәр басгарстон?
Æрхун обадтәй мәе зәрди, ехи къәрттау,
Гурусхи 'фтаугәй... Гъей, цурдәр! Кәмийтә?
Хорчески тагъд аәрбакәнтәе мәе цормә!..

Фәәндәзәймаг фәәззинд.

Арц-Алан, Акула, түгъдөнтә.

Акула

Цитгин паддзах, цидәр бәлах цәүдзәй –
Марди хузән дә бийнойнаг нийвадәй,
Хузи цырт си нәбал ес ә фур тухстәй...
Хорчески дәр ратардта. Е баздагъдәй,
Æма денгизмәе нивзиптә әхе –
Цидәр тәрегъәд хаста ә зәрдәмәе,
Фаләе ма фөрди саумела әрфитәй
Ка фәәуудзәнәй маҳмәе бәрәгхәссәе!

Арц-Алан

И жиав йъосун?

Акула

Æ фæсдæуийни фесæфт
Рохсанæн дæр не 'рхаста уодæнцойнæ,
Уæд æ зæнæгбæл ниттхусуй, дзиназгæ,
Уæд сæе евварс рансонуй æхæцæй.
Æ цæститæ 'нæа, арф ингæнау, тар,
Цидæр финстæг æ зæрди æрæфтудæй,
Финсун æй, цид, байдайда 'ртæ хатти,
Фал бабæй æй гæбазгай никкæнидае.
О, стур паддзах! Фækкæнае тæрегъæд!
Дæ баргъомус дзурдтæй æй æррæвдауæ,
Æндæра næбæл æрцæудзæй бæлах!

Арц-Алан

Рандæй Хорческæ барвæндæй Мæрдтæмæ...
Рохсанæ дæр адзал домуй Хуцауæй...
Фарнæг ба... Гъей! Фарнæгмæ бадзоретæ –
Æхе мæ рази сраст кæнæд мæ фурт!

Акула æма тугъонтæ рандæунцæ.

Арц-Алан

(Еунæгæй)

О, Уасгерги! Бакæнае мин хатир!
Мæ карз дзурдтæмæ дæг гъос ма æрдараæ, -
Мasti фæдбæл æгæр рацудтæн æз,
Нур сар кæндзæй мæхе сæр, мæ мæгур сæр!

Æхæзæймаг фæззинд.

Арц-Алан, Турмон.

Арц-Алан

Турмон дæ? Ци 'й? Мæ фурт ба уæд кæми 'й?
Цирағъау ду æдзох лæууис æ сæргъи...
Кæугæ кæнис? Кæми 'й, зæгъун, мæ фурт?

Турмон

Дæ цæстити зæрдæбун уарзт зинний,
Фал фурт næбæл ес, мæ паддзах, - байраæги 'й...

Арц-Алан
Нæ, нæ, Хуцау!

Турмон

Е 'вдесæн – æз. Уæлæбæл
Изæдти 'мæэр зæнхон лæг næбал ес!

Арц-Алан
Мæ фуртмæ ме 'ртом раздахон, куд загътон,
Уотæ ба дин «...изæдти 'мæэр зæнхон...»
Ме 'лпъист æрвтæй расхьиудтæй мæхе сæрбæл,
Цæмæн мин райстай мæ дзурдтæ, Хуцау?
Цæмæн бакодтон царæфтуд мæ фурти?
Фал ма зæльай, мæ фурти 'рдхуард Турмон:
Кæми мæ 'рцивта Уасгерги «е 'нхусæй?»

Турмон

Куд рахистан сахарæн æ колдуараæй,
Раст уотæ Фарнæг бабадтæй уæрдуни –
Дæхуæдæг æй ку 'рбаластай бердзентæй
Лæварæн ин – уорс пилистæгæй конд.
Адтæй æ хæццае ey цалдæр e 'мбæлтæй,
Фæндагсарбæл низзарунмæ гъавтонцæ,
Фал уой уидтонцæ – Фарнæг æй æнкъард,
'Ма хæлеу дæр не 'скедтонцæ сæт цыухтæ:
Уæдта ey усми бæздагъдæй Фарнæг,
'Ма æ бæхтæн исуагъта сæт бæзийтæ, -
Хуарз ильустонцæ æ фенс ба Фарнæгмæ.

Фингæн син й' арм фæддардта цæрæнбонти,
Нур етæ дæр æнкъард фаддæ кæдтонцæ,
Сæт хæцуи зæрдиуаг лæдæрæгай.
Уæдмæ зæваст æнахур гъæррайгъустæй,
Сирдтау сниудтонцæ денгизæй уолæнтæ...
Еци зæмбу næма 'рминаæг æй, уæд
Æбуулгъ гъæрзун зæнхи бунæй си гъустæй,
Фуртæссæй тог бандзуг æй næ дадзинти,
Нæ саулæх бæхтæн хæл слæудтæй сæт барыæ,
Денгиз бæбæй схуæстæй 'ма, цæхæркалгæ,
Дони цæппидзæ æ хурфæй систадæй.

/Æхе, стайяу, къаедзæхтæбæл рандзарста...
 Дони цæгіндзи бағзæлæн бунати
 /Æверхъау кæф-сирд фæззиндтæй æваст –
 /Æ сæр адтæй сикъагин, гъæддаг галау,
 Хæрвин – æ гурае, калмау бордзапуттæ,
 Нæдæр – фиртон, нæдæр ба – кæфхъундару,
 Хе нæбæл тумбул тухтитæй фехсидæ,
 /Æ хæрви 'рттивдмæ цæстæ нæ бухстæй.
 Гъеудта, цума, æваст ниннæрдæй арв,
 /Æ комæй раст уæхæн унæргт сервазтæй,
 Зæнхæй уæд цьеуæзмæлæг дæр райсавдæй,
 Ниййарц æнцæ йзæдбадæнтæмæ дзиллæ,
 Баридугуттæй хатиртæ курдтонцæ.
 Фал Фарнаæг ба не 'стаси æй. /Æрбайста
 /Æ бæхи рохтæ баргинæй, уæдта
 Е 'ндон цонгæй нинтүұхта æ уаззазау арц,
 Ниргъавта æверхъау сирдæн е 'уонæ,
 /Æ цæнгæт хæрви рахизтæй хъундарæн,
 Йæ цæфæй тог пæх-пæхæй ниммухçуртæ 'й.
 О, Стур Хуңай! Дүйнен æхе феронх æй,
 Дæлзæнхæ 'ма уæларви гъæбесхуæсти, -
 Уæлæбæл Дæлæ фæйдтон мæхе цæстæй!
 Сæдвæтъон гъæрæй ниудта æверхъау сирд,
 Нæ бæхти сæргыи спæуидæ лæгай,
 /Æ сирдзухæй рæдувта арт æндæмæ,
 Кæфойнæй цæхæр калæгай, сагъудæй...
 Нæ бæхтæ уæд фесхъæтæг æнцæ 'васт.
 Сæ медбунæтти скафтонцæ eu усмæ,
 Ниххбиндзæнцæ гъеудта. Фарнаæг ма
 Сæ уорамунбæл архайдта, бæргæ!
 Фал коммæ кæми кастæнцæ тарст бæхтæ,
 Се 'рдой бунтæй калдæй финкæ тогхæццæ...
 (Цидæр æрвон изæд, дан, - уæд дзурдтонцæ, -
 Барæ 'й арцæй сæззнат кодта нæ бæхти.)
 Уæддæр Фарнаæгæн æ нифс нæ фæккиудтæй,
 Бæхти фæрстæй хаудтæнцæ æркъехуартæ,
 Е 'хси къæрццæй цæхæртæ æскъиудтæй.
 Фалæ æваст згъæр сæмæн фæббуйонæ 'й,
 Уæрдун тæггүаæлтæ фæттахтæй. Бозийтæ.

/Æ цæнгтæбæл Фарнаæгæн истухстæнцæ
 'Ма 'й сæ фæсте раскъафтонцæ и бæхтæ.
 Фарнаæг схыиудтæй, кодта сæбæл фудъæртæ,
 Фал ма етæ знаетæй-энæтдæр кодтонцæ.
 Ци коми 'нцæ нæ фиддæлти зæппæдзæтæ,
 Бæхтæн басастæй раст уоми сæ хъаурæ.
 Дзухълæуд ин никкодтонцæ. Max фæдеси

Тогвæдтæбæл баҳъæрттан уони фæсте,
 'Ма уæд фæйдтон уæхæн дессаг бæлпæхтæ, -
 /Æноси дæр ке дардзæн мæ зæрдæбæл!
 Тоги къубарæ фестадæй Фарнаæг, -
 /Æнахъæл бæхтæ, тæхгæй хæрдтæ-бунти,
 Мæ хецауи дортæбæл фæххуастонцæ...
 Ниплихъæ 'нцæ фуддæфтæй æ къабæзтæ.
 /Æ рази ма æрхæудтæн уæргутæбæл,
 'Ма юмæ дзорун, дзорун имæ: «Фарнаæг!»
 Фарнаæг æ къохæй мæ къохбæл бамбалдæй,
 /Æ цæстæй усмæ ракæсгæй, загъта:
 «/Æвудæй мæ бафхуардта мæ Хуңай...
 М' адзали размæ корун æз дæуæй, -
 Тухст сахат, цид, Агундæмæ фæккæсæ...
 Мæ фидæн ба ку 'рсабур уа йæ маст,
 Ку балдæра, скиндæ 'й мæбæл фуд даутæ,
 Рæсүгъд Агундæн уæд зæгъæд æргом...» -
 'Ма æ дзубанди раскъуддæй е 'мбесбæл...

Арц-Алан

Ма: фурт! Мæ фурт! Мæ бундар бабун кодтон!
 М'и: азар æй барвиста мæрдтæмæ.
 О, стур Хуңай! Цæй карз æй дæ тæрхон!

Турман

Уæд фæззиндтæй Фарнаæгмæ Агундæ дæр, -
 Рæгæй адтæнцæ уарзæннæтæ етæ.
 'Ма нур с' амонд ссердтайуонцæ гъæуама
 Кедæр зæнхæбæл, - ами дæуæй тæрсæй.
 /И нимонд уод! Еу рæстæг нæ базудта
 /И уирзони... Метау уæд рафæлорс æй

‘Ма фуддзэстэй хэрдмэе скастэй Хуцаумэе,
Уэдта багъар зэй, мэгурэг, ээ зэрдээ.
Æ фэсдзэуийнэ байзадэй эхэццае,
Æз ба дэумэе аэрхастон зиани хабар.
Нуртэеккэе ба дээ рази аэрлэудзэнэй
Дээ хуарз бэдли аецэг уедеэсээ.

*Аевдэймаг фээзинд.
Егээ, уэдта Рөхсанэгэ аема Акула.*

Арц-Алан

Цийнэе кэнэе! Бангаестэй дин, Рөхсанэе!
Мэе фиццаг зэнэг бацуудэй мэрдтэмээ,
Күддээр мэе реу ниррэхуста фээмон...
Хуцауи рэстэй раггыистон мэе фурти!
Йээ марээ ба – дээ даутэ, дээ хахуртэ!
Ниллэг уодтэй нэе фэййесун æз масти –
Дээ нивэе дин идаугутаа скэердзэнцэе!
Мэе фурт мard зэй – нецибал гъяэүй мэн!
Курайдайон агорун æз нуртэеккэ
Бэстонэй нэе бэлэхтэн оо уедагээ. -
Нээуаг бэллах ракъахдзэн уэд, æвээдзи.
Нур ами фээххаали зэй мэе уед!
Мадта, ци рауэн маруй уарати маргэвзаг,
Ледзгэе 'й еци зинаргь, фал фудбэстэй.
Мэе фурти 'ндарт зепдзэй си мэе фэдбэл,
Æма нэе зэнхэй фесафон мэе сэр!
Уасгерги, о! Дээ базур ци уээззуу зэй,
Дүйней тухтэй ку суагттай ду мэнбэл,
Мэе кадээ, мэе намус дэр мэе нихмэе 'нцае!
Таёходуй 'ма ку уайнэе æвээсмард,
Мэе бэллах уэд сримэхони нэе мэе хэццае,
Фал нур загттай! Ци фээуу Арц-Алан? –
Кэми не 'түустэй зэнхэбэл ээ кой,
Уэхэн бунат ка сөөрдзэнэй? Неке!
Фал ма зонун уэхэн зэнхэе - бунат,
Үордэмээ зэй алкэ над дэр игон,
Ци ма көвөн изэдтэмээ, - си хуэрзтэе
Хубедзэстгай ку 'ркалонцэе мэнбэл,

Фал ку нэе уа пэвэртти 'хсан мэе фурт?!

Рөхсанэе

О, Арц-Алан! Кээд раст мэнгэй стурдээр зэй,
Байгъесэе уэд – дээ фурт фудгин нэе иэй!

Арц-Алан

О, мэгурбон! Фудгин нэй мэе бэдлэе!
Сили дзурдтэбэен баууэндтэн æз ба?!

Рөхсанэе

Уэддээр, корун, байгъесэе 'ммае минкыйй,
Кэнэе уодзэй фэстэдээр ба ираэти.
Дээ фурт адтэй ээ царди æнназум,
Ци 'рцудэй, е аэрцудэй мэн фуддэй,
Мэнэн мэе тоги 'вдеутаа барагытонце
Æверхъяа 'ма æннажаг уарти марг.
'Ма мэхебэл нэбэл цудэй мэе бон.
Ке зэй уарзун æгээрон уарзтэй, уэй
Загытон æргомэй Фарнаэгэн уухатти,
Фал мин Фарнаэг нэе райста мэе рээдуд уарзт.
'Ма уэд старстэн, - дзурд дэмэе ку бахъэрта,
Хорческэн дэр радзурдтон мэе катайтэе.
Фэррэудутаа. Хорческэе уэд бэздагьдэй
Æма фээжкота Фарнаэгбэл хахургэе.
Ку 'й базудтон, - байийафта 'й уэд мэе хьоди,
Æма æхе рамардта, уэд, Хорческэе.
Мэе кьох зэгъүүн сесэн мэхемээ, фал
Нэе базудтайсэе уэд нур рэстдзийнадээ.
Мэе 'хэс скодтон. Загытон нур мэе зэгъүйнаг, -
Цэргүртэе 'ма мэрдти размэе скээдзэс дэн,
Фарнаэн усми мэе бон зэй нур зэгъүн:
«Мэе уаргь рандэй!» Нэбап дэн цэргүнчэбэл.
Зэрдээ кэнүй мэе реуи ехэнрэзэе.
Гундзүй адзал мэе 'рдэмэе сээрбэрзондэй, -
Бүлмэ тонуй мэе 'тади уээзэй зэнхэе... (Æрхайдгэй.)

Акула

Рөхсанэе!.. Уауу, нэбап тэлфуй ээ зэрдэ...

Акула

Рөхсанæ!.. Уауу, наебал тæлфуй æ зæрдæ...

Арц-Алан

Фал цæрдзæнæй æ ходуйнаг æноосмæ!
...Цæуон нур мæ царæфтуд бæдолæмæ,
Нийбæл калон фæсмони сай цæстисуг...
Бæгъатæр æма намуегин тугъдонæн
Куд фæтгæуу, нигæд уотæ 'рцæудзæнæй...
Мæ фурт! Уодзæй æнхæстгонд дæ фæстаг дзурд.
Ке равзурстай æнкъаййæн уодæгасæй,
Нураэй фæстæмæ в уодзæй мæ кизгæ...

Ирон æвзагæй Скъодтати Эльбруси тæлмац.

Жан Расин (1639- 1699).

Расин лæуүй дүйнен он литератури хуæздæр минæвæгер!...
рæнгъи. Ци уадзимис бакастайтæ, в аравэт æй Расинни траг...
«Федра»-й бундорбæл.

ТАЙСАУТИ Сөслæнбе!

ТАБУ ХУЦАУÆН*

Еунæ Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдзæнæй, еци адæм, аци
уашнæй дæлæмæ намазти бадтити бæпвурдзийнадæ иебæрæг
нæдринан.

*Кæроп. Райдайæн - №4, 2009.

Еунæ Хуцауи дзурдæй пусулмон адæм суткæ 5 хатти намаз кæнунцæ Хуцауæн: еу хатт – хор навма сæсæгæй намаз кæнгæ 'й, дуккаг хатт – æмбесбони кæнгæ 'й, æртиkkаг хатт ба – хор нигулæнмæс ма 2 сахатти уодзæнæй, уотемæй кæнгæ 'й, цуппæрæймаг хатт ба – хор куддæр ранигула, уотемæй кæнгæ 'й, фæндзæймаг хатт ба – хуссун афони кæнгæ 'й.

Нур уонәй, хор наема склесгәй, 2 бадти кәенун гъәүй. Еци 2 фәрәзниңитә әңцә. Імбесебони дәр 4 бадти кәенун гъәүй. Етә дәр фәрәзниңитә 'нцә. Хор нигулуни размә дәр 4 бадти кәенун гъәүй. Етә дәр фәрәзниңитә 'нцә. Хуссун афоны дәр 4 бадти әзма 3 бадти кәенун гъәүй. Уонай дәр 4 бадти фәрәзниңитә 'нцә. 3 бадти ба салатил-үйтра әңцә.

Хор нээма сэвсгэй ци 2 фэрэзни көнгээ 'Й, уомай раздэр
никидээр ма 2 бадти көнун гъээй. Етэв ба сунгааттаа 'нээе

Сехуари намазбæл дæр раздæр сунæти 4 бадти кæнун гъæуй, уæдта фæрæзни 4 бадти кæнун гъæуй, уæдта ахæр сунæти 2 бадти кæнун гъæуй. Сунæти 4 бадти æма фæрæзни 4 бадти æма ахæр сунæти 2 бадти – æдейугураæй 10 бадти 'нæа.

Хөр нигулэхийн размэе намази дээр, фәэрээзни намази, 4 бадти: раздээр сунэти 4 бадти ку фәэккәвүнцэ, ку наэ фәэккәвүнцэ.

Хөр ку ранигулуй, уәд 3 фәрәзни бадти никкәндәнәвй, уәдта уой фәсте ба сунәти 2 бадти никкәндәнәвй.

Хуңау адәмән ихәс ке скотта, уәмәй фәрәэнә, зәгъгае, зәгъунцә. Еци фәрәэнәбәл Пахампармә ке бафтудаей, уәмәй ба сунает, зәгъгае, зәгъунцә.

Майрэнбони намазмæ сунати 4 бадти никкæнун гъæуий, уæдта ефæнди Хутмæ бакаæсæнæй æма уой фæсте адæм ба еугурæй дæр ефæндий хæцца 2 бадти никкæндаæнæнцæ, уæдта уой фæсте æмбесбони намаз ба алкæдæр æхуæлæг скæннæзæчай.

Комуадзэни намази дээр аёма Хъурманти намази дээр аёрмэсгүй дэгээр тийнхүүдэдээ оконоцдээвшигээ.

Мардбаэл дзаназæ-намаз фæккæнунцæ æма дзаназæ-намазбæл ба бадгæ нæ кæнунцæ, фал марди сæргы зæрлæүүнц. æма уотемæй æнаэ бадгæй мардбаэл дзаназæ-намаз скæнунцæ.

Мардбæл дæнанæ-намаз ку фæккæнунцæ, уæд мардæн сæр хор нигулæни 'рдæмæ угæй, а къæхтæ ба хорискæсæни рдæмæ угæй, уотемæй ефæнди æ уæлсаергъæ æрлæсууй, иннæ-адæм ба ефæндий фæсте рæнгытæй ниллауунцæ æмæ уой фæстæ ефæнди «аллаху-аekбар» зæтгæе, æ гъостæмæ исæвналуй. иннæ-

адәм дәр исәвнапунцә, уәедта еүгурәй дәр сәе къөхтәе сәе наффи үәлләй исивәрунцә зәма «субханәкә» зәгъунцә, еу дуа ес, зәма еци дуа банимайунцә, уәедта гъостәмәе аенае исәвнапләй, никкидәр «аллаху-әкбар» зәгъунцә зәма уой фәстәдәр Пахампари түхәй салауат әрхәвссунцә, зәдта никкидәр «аллаху-әкбар» зәгъунцә зәма «аллахуммагъ-фи-лихайнә», зәгъигә, зәма рахесәрдәмә дәр зәма галеуәрдәмә дәр сапан раттунцә зәма дуа скәннүнцә, уәедта маңд банигәннүнцә.

Аци рауән ба намаз кәенунбәл куд нет гәнгәе ай, уони бәлшуррдзийнадә. Сәүмәе намазбәл фицагидәр сұнағы 2 бадти кәенүн гъәүй аәма адәймаг намаз кәенунмәе кү спаууя, уәд адәймаги зәгъүн гъәүй «әз нет кәенүн аци сәүмәе намази 2 сұнағы бадти никкәенунмәе Хуңау туххәй, хъибилләе 'рдәмәе ме 'ром раздахгәй», уәедта «аллаху-әәкбар» зәгъъдаңае. Аллаху-әәкбари хәсцәе дәе къохтәе дәр дәе гъостәмәе исессәнәе, дәе хестәр җингулдәй дәе гъости кәрәентти фәлмәнәтәмәе раст куд исесеүонцае, уотае. Уомәй уәелдай, иннае намазтәен дәр еци хүзи нет кәенгәе 'й.

Сүткә 5 хатты намаз кәнүн гъәвү. Сәүмөн намазәй зәгъунцә сәүмөн намаз. Әмбесбони намазәй зәгъунцә рәфтон намаз. Хөр нигулуни размәе намазәй зәгъунцә екинди намаз. Хөр нигулуни намазәй зәгъунцә ахсәм-намаз. Хуссун афони намазәй шыңында дзасат-намаз.

Сæумон намаз, уæдта раefтон намаз, уæдта екинди-намаз, уæдта æхсæм-намаз, уæдта дзасæм-намаз. Сæумон намази – 4 бадти гъæуй, 2 сунæти æма 2 фæрæзни. Раefтон намази ба – 10 бадти, 4 сунæти æма 4 фæрæзни, æма 2 ахæр сунæти. Екинди намази ба – 4 фæрæзни бадти æй, майраенизæри фæрæзни размæс 4 бадти сунæт фæккæнунцæ. æхсæм-намаз ба 5 бадтемæй æй, 3 фæрæзни æма 2 сунæтэмæй. Дзаæм-намаз ба 9 бадтемæй æй, 4 фæрæзни бадти, уæдта сунæти 2 бадтемæй, уæдта салатул утрай 3 бадтемæй. Фæрæзни намазæй æндæр сунæти намастæ в-фæнди хæшшæ кæнгæ нæ 'нцæ.

Комдарæни Мæйи æхсæвæ турах-намаз кæнгæ 'й. Турах-намаз дур 20 бадти æй. Турах-намазæн ё афонæ ба æй дзæсæ-намази фисте. Турах-намаз дæр ефæндий кæнгæ æй Турах-намаз кынунбаæл алли 2 бадти дæр сапан дæтгæ 'й.

Комуадзәни намаз дәр аёма Хъурманти намаз дәр сунает. Уәлдә уони джематай скәнүн дәв сунает ай. Сәхүәдәтә

ба әрмәст дугай бадтитæ 'нцæ. Комуадзæни намаз кæнунбæл атæ нет кæнун гъæүй: æз нет кæнун комуадзæни намази 2 бадти никæнумнаæ сунæт Хуцауи туххæй, хыбиллаæ 'рдæмæ мæ 'рgom раздахгæй. Хъуран ама имам уогæй, имами хæццæ скæнуннаæ, уæдта «каллаху-аæкбар», зæгыгæ зæгъдзæнæ, ама «Аллаху - аæкбар»-и хæццæ дæ къохтæ дæ гъостæмæ исессанæ, дæ 2 хестæр æнгулдзи дæр дæ гъоси кæрони фæлмæнтæмæ куд исесауонцæ, уотæ.

Дзаназæ-намазбæл нет куд дæтгæ 'й, уой бæльвурдзийнадæ. Цæвettонгæ, лæги мард ку уа, уæд зæгъдзæнæ: æз нет кæнун аци лæги мардбæл дзаназæ намаз скæнуннаæ, намаз Хуцауи туххæй, салауат Пахампари туххæй, дуатæ аци лæги марди уодибæсти туххæй.

Силгоймаг ку уа, уæдта зæгъдзæнæ: æз нет кæнун аци силгоймаги мардбæл дзаназæ-намаз искаенумнаæ, намаз Хуцауи туххæй, салауат Мæхæмæт-пахампари туххæй, - дуатæ, аци силгоймаги марди уодибæсти туххæй.

Сувæллон ку уа, уæдта зæгъдзæнæ: æз нет кæнун аци сувæллони мардбæл дзаназæ-намаз скæнуннаæ, намаз Хуцауи туххæй, салауат Мæхæмæт-пахампари туххæй, дуатæ, уодибæстæ, аци сувæллон мардæн æ мадæ 'ма æ фиди уодибæсти туххæй.

2 Марди муггагбæл дзаназæ-намаз не 'нгъезүй, уæдта сæ аæттайгæ дæр нæ кæнунцæ. Етæ дæр катæ 'нцæ, ку зæгъай, уæд 1-аг – хъазауати ка рамæлуй, 2-аг – сувæллонбæл, æ мади губуни 4 мæйи дæр æнæ рацæугæ, уæдта райгургæ уод бæрæг кæми нæ фæуүй. Æ мади губуни исæвзургæй, 4 мæйи ибæл рацæугæй ку райгурा, уæд бæрæг ба ку нæ уа, уæдта 'й аæттайн гъæүй, дзаназæ-намаз ба ибæл не 'нгъезүй.

Аци рауæн ба сегити гъуддаг. Еунæ Хуцау адæмæн хуæруннаæ ци хуар равардта, уонæй сæ дæсæнхай сегит æй. Цидæриддæр хуари муггаг уæд, æ дæсæнхай сегит æй: нартихуар уæд, мæнæуæ уæд, хъæбæрхуар уæд, зæтхæ уæд, еуæ уæд, картоф уæд, хъæдерæ уæд, бодæн уæд, харбуз уæд, хуæргæнасæ уæд, сæнæфæсæрæ уæд, хурма уæд, - еу зæгъдæй, зæнхæз æркъахгæй цидæриддæр муггаг зæнхи байтайай, сæ еутурдæр сегити цæунцæ, пусулмон уогæй. Æ сегит æнæ рахеçæн гæнгæй æ уæле кæмæн байзайа, уомæн æ зиндзийнадæ куд тухгин æй, уой аци киунуги зæгъун мае бон нæй.

Сегити туххæй адæймагæн Хъуран ци зиндзийнадæ амонуй,

уомæн, дигоронау уотæ 'й, зæгыгæ, зæгъæн нæйие, уой бæрцæ тухгин æй.

Фонси мултагæй ци уа, сегит цæүй: гъомæй цæүй, фусæй цæүй, сæгътæй цæүй, къанбеçæй цæүй, махмæ тæуа нæйиес, фал уомæй æндæр сауонсаæй ба 30 ку не скæссонцæ, уæд сегит нæ цæүй, фал 30 ку уонцæ, уæд 1 анз кæбæл цæүй, уæхæн стор раттун гъæүй, 40 ку уонцæ, уæдта 2 анз кæбæл цæүй, уæхæн стор раттун гъæүй.

Фустæй дæр дуунсæйиæмæй минкъийдæрæй сегит нæ цæүй, фал 40 ку уонцæ, уæд 1 анз кæбæл цæүй, уæхæн фус раттун гъæүй. Сæгътæ ку уонцæ, уæдта 2 анз кæбæл цæүй, уæхæн сæгъæ раттун гъæүй. 121 ку уонцæ, уæдта 2 раттун гъæүй. 201 ку уонцæ, уæд 3 раттун гъæүй. 400 ку уонцæ, уæдта 4 раттун гъæүй. Уомæй фулдæр ку уонцæ, уæдта алли фондзинсæдзийæн дæр 1 дæтгæ 'й. Сæгъæ фуси хæццæ æмаргь ку уонцæ, уæд фуси бæсти сæгъæ раттуннæ бæззæүй.

Æвзестæ зæма сугъæрийнаæ сæ дæсæнхайи цуппæрæнхай ай сегитæн дæтгæ.

Сугъæрийнаæ 20 зæлæтниккæй минкъийдæр ку уа, уæд уомæй сегит нæ цæүй. Æвзестæй дæр 1 ф. зæма 44 зæлæтниккæмæ ку нæ хъæрта, уæд уомæй дæр нæ цæүй.

Сауонс дæр, зæма листвонс дæр, зæма сугъæрийнаæ дæр, зæма æвзестæ зæхца дæр 1 анз адæймаги къохти ку фæууонцæ, уæд се 'тасемæй дæр сегит рахеçæн кæнун гъæүй.

Еунæ Хуцауи даурдæй сегит 8 муггагемæн дæтгæ 'й: 1-аг – фахъæрайæн, 2-аг – мæгурæн, 3-аг – сегиттæ æмбурдгæнæгæн, 4-аг – æндæр динæй пусулмон динмæ ка райиева, 5-аг – ихæсгунæн, 6-аг – фæндагтонæн, 7-аг – хадзимæ фæнцæугæй æххайæй ка оғъауагæ уа, 8-аг – Хуцауи фæндагбæл хъазауат ка кæнүй.

Нур 1-аг фахъæра зæгътан, зæма фахъæра ци 'й, ку зæгъай, уæд, бакосун æ бол кæмæн нæй, мулк кæмæ нæйиес, дарæг ke нæйиес, е дин фахъæра; 2-аг – мæгур кæмæй зæгътан, е дæр циуавæр мæгур æй, ку зæгъай, уæд косгæ дæр ка кæнүй, фал æ куст æ фагæ кæмæн нæ кæнүй, даруйнаæтæ кæмæн ес зæма сæбæл ка нæ хъæртүй, æхеçæн ба æ мадзал устур кæмæн нæй, е ба дин мæгур; 3-аг – сегиттæ ка æмбурд кæнүй, зæгътан, зæма в дæр циуавæр æй, ку зæгъай, уæд Хъуран куд амонуй, уомæ гæстæгæ гъæу ke равзарий сегиттæ æрæмбурд кæнуннаæ, зæма уотемæй сегиттæ ка æрæмбурд кæнүй зæма кæмæн æмбæлуй, уонаен сæ ка байуарий,

етæ ба дин сегиттæ аэмбурдгæнæг; 4-аг – æндæр динаей пусулмон динмæ карайевуй, загътан, æма е дæр циувавæр æй, ку зæгъай, уæд, цæвettонгæ, æндæр динаей пусулмон динмæ райьевгæй, æхецаен ба цæраен гæрзтæ ку нæ уа, уæд уомæн дæр сегит æй, ку зæгъай, уæд пусулмон уогæй ести гъуддаги туххæй ихæси ку бацæуа æма бафедун æ бон ку нæ уа, уæд еци адæймагæн дæр е 'хæс сегиттæ рахецаен кæнун гъæуий; 6-аг фæндагтон, загътан, æма е дæр циавæр фæндæгтон æй, ку зæгъай, уæд, цæвettонгæ, адæймаг ести гъуддаги туххæй ескумæ ку рандæ уа, кенæ кæвсунмæ, кенæ æндæр уæхæн хуарз гъуддаги туххæй æма æ хæдзарæмæ бахъæртуни фагæ æхца имæ ку нæбал уа, уæд уомæн дæр сегит раттун гъæуий, æ хæдзарæмæ бахъæртуни фагæ; 7-аг – хадзи кæнунмæ фæццаугæй æхцайæй ка нæбал рахъæрта, уомæн дæр æ хæдзарæмæ бахъæртуни бæрцæ сегиттæ раттун амонуй; 8-аг – Хуцауи фæндагбæл хъазаут ка кæнуй, загътан, æма е ба циувавæр æй, ку зæгъай, уæд, æ хæдзарæе ниуадзgæй, Хуцауи кадгин Хуран ку базонун кæнинæ, зæгъгæ, ка хæтуй, уæдта базонгæй ба 'й, ка нæ 'й зонуй, уонаен æй ку базонун кæнинæ, зæгъгæ, ка зæгъуй, уæдта æнæ миздæй дин ка амонуй, æнæмиздæй биццеутæ Хуруани гъуддагбæл ка ахур кæнуй, etæ дин Хуцауи фæндагбæл хъазаут ка кæнуй, etæ.

Аци рауæн ба хъурмайнаги гъуддаг. Еунæ Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдæнæй, еци адæм. Хъурман сунæт æй, фæрæзñæ нæй, фал, кæд сунæт æй, уæддæр тухгин сунæт æй. Хъурманæн равgæрдунмæ ка бæззүй, etæ 5 мутгаги 'нæ:

1-аг – теуя, 2-аг – стор, 3-аг – къамбец, 4-аг – фус, 5-аг – сæгъæ. Тeuабæл 5 анзи ку нæ цæуа, сторбæл дæр æма сæгъæбæл дæр дугай æнзтæ ку нæ цæуа, фубæл дæр 1 анз ку нæ цæуа, уæд нæ бæззунцæ. Хъурмайнагæн æвгæрдунмæ кæдзос фонс гъæуий. 1-аг – мæллаæт кud нæ уа, 2-аг – гæбæр кud нæ уа, 3-аг – къулух кud нæ уа, 4-аг – хъæрæу кud нæ уа, 5-аг – незгун кud нæ уа, 6-аг – зайуйнаг кud нæ уа, 7-аг – æ гъосæй лух кud неци уа. Æ сикъа рахауни туххæй неци кæнуй. Æ гъос рапгæрдуни туххæй дæр неци кæнуй. Æхецаен хъурман ка æвгæрдуй, еци адæймаг, Хъурмантæмæ ма 10 бони уодзæнæй, уæд рапдайдæнæй. Хъурманти уæнгæ æхецаæй неци ралух кæнун сунæт æй. Æ них уæдта æ гъунтæй ести æнæ ралух кæнгæй. Еци 10 бони æхецаен кæнун сунæт æй. Хъурмани бони намази фæстте рапдайгæй, цуплæрæймаг бон хор нигулæни уæнгæ

хъурман равгæрдунмæ бæззай. Адæймаг æ хъурмайнаг æхуæдæт ку æвгæрда, уæд хуæздæр æй. Æхуæдæг ба зæгъдæнæй: Еунæ Хуцау Ибраэгим-пахампари хъурмайнаги хузæн мæн хъурмайнаг дæр исхæбиль кæнаæ, зæгъгæ. Хъурмайнагæй æгириддæр рауæйæ кæнун неци æнгæзүй. Хъурмайнагæн, æмбес ку нæ уа, уæддæр æртиккæт хай мæгуртæн раттун гъæуий. Хъурмайнаг æвгæрдунбæл 5 сунæти ес: 1-аг – «бисемиллахи», зæгъгæ, зæгъдæнæ, 2-аг – Пахампари туххæй салаут æрхæссæнæ, 3-аг – хъибиллæ 'рдæмæ раздæхдæнæ, 4-аг – зикир искаэндæнæ, 5-аг – хъабиль æй скæнæ, Хуцау, зæгъдæнæ.

Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдæнæй, еци адæмтæ, махæн хъурман æвгæрдун ихæс: цæмæн æй, ку зæгъай, уæд Ибраэгим-пахампари сувæллон нæ игурдæй, уæдта Хуцаумæ искувта: Еунæ Хуцау, æ пусулмондзийнадæ тухгин кæмæн уодзæнæй, уæхæн сувæллон мин ку раттисæ, зæгъгæ. Уæдта уой фæсте Ибраэгимин фурт рапгæрдæй. Устур ку иссæй, уæд Ибраэгим 3 æхсæви фæдфæди фунтæ фæууидта, цæвettонгæ, æма ин загъд адтæй: дæ фурти Хуцауи туххæй равгæрдæ, зæгъгæ. Уæдта Ибраэгим æ фуртæн загъта æ гъуддаг. Уæдта лæхъуæн дæр загъта: гъей, мæ фидæ, мæнаен ма тæргæзæт кæнаæ, дæ Хуцау дин ци загъуй, уой бакæнæ æма 'й исæнхæст кæнаæ, зæгъгæ. Уæдта Ибраэгим циргь кард æма бæндæн райста æма еу къæдзæхи бунмæ рандæ 'й. Уæдта биццеуæн æ къæхтæ æма æ къохтæ нïббаста.

Уæдта биццеу загъта: бæндæн исихалæ, кенæ ба арвæрдигæй махмæ ка кæсүй, еци изæдтæ æнгæзæт уодзæнæнцæ, биццеуи æнæфæндгæй туххæй æвгæрдуй, зæгъгæ. Уæдта 'й суæгъдæ кодта æма æ хорхæл ин кард æртæ дарди æрбакодта æма 'й нæ ралух кодта. Уæдта Ибраэгим рамæстгун æй æма кардæй стур дор ниццаутæ æма дор дууердæмæ рахаудтæй. Уæдта Хуцауæрдигæй гъæр рапгæстæй: гъей, Ибраэгим, дæ фун исæцæт кодтай, зæгъгæ. Уæдта Джабраил-изæд дæзетæй еу фур рахаста æма 'й Ибраэгиммæ равардта, биццеуи бæсти аци фур равгæрдæ, зæгъгæ. Уæдта биццеуи рауагъта æма еци фур равгарста. Нур Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдæнæй, еци адæмтæ, хъурман уой туххæй махæн æвгæрдæт иссæй. Биццеуæн æ ном адтæй Исмæил.

Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдæнæй, еци адæмтæ, æнæ æргæудийæй дзурдæл тегъхадт ма кæнетæ. Адæмтæ Хуцауæй 5 гъуддагемæй ихæсгун æнцæ. Цæвettонгæ, намаз кæнун, уæдта ком дарун, уæдта сегит дæттун, уæдта хадзи скæнун, уæдта иман

шахадат нимайун. Аци 5 гъуддаги ка не 'сæнхæст кæна, уомæн æ пусулмондзийнадæ Хуцау ке нæ банимайдзæнæй, уобæл æз Хуцауи номæй ард хуæрун.

Адæймагæн бонæрдигæй 5 намази æнæкæнгæ амал нæййес. Лæугæй намаз кæнун ку нæ фæразай, уæддæр бадгæй кæнун гъæуй. Бадун дæр ку нæ фæраза, сæйгæ ку кæнай, уæддæр дæ зæрдæй Хуцауæн ковæ.

Адæймагæн хадзи скæнун æ бол уогæй, æнæскæнгæ ку рамæла, уæддæр ин æ фонсæй æндæр адæймаг рарветун ихæс æй. Афæй еу мæйæ ком дарун гъæуй æма еци унæг мæйæ кæвдзос дарун гъæуй. Сæумæй райдайгæй хор ранигулуни уæнгæ дæ коми ести бакæнгæй дæ губунмæ ку рандæ уа, уæд дæ комдард фхæлдзæнæй. Ёнæ зонгæй ку рандæ уа, уæдта не 'хæлуй. Сæйгæ æма фестæг фæндаггонæн сæ ком суадзун æнгæзуй, уæдта уой фæсте ба сæ бафеддзæнæнцæ. Адæймагæн æ федтуйнаг ком бафедун æ бол не 'суогæй ку рамæла, уæд уомæн еци ком дарун мæрдтæмæ ихæсæй не 'зайуй. Фал бафедун æ бол уогæй, нæбафедгæй ку рамæла, уомæн мæлуни размæ бафæлдзæхсун ихæс æй, ком нæбадаргæй ци бæннтæ байзадæнцæ, уони æ бийнонтæн балæдæрун кæнун, уæдта бийнонтæ аллибони туххæй дæр, цит, сахи æрдæг мæгуртæн хуар ратдзæнæй, æндæр федтон ибæл нæййес. Фал бафедун æ бол уогæй ка рамæла, уомæн ба аллибони туххæй еу сахи æрдæг дæр ратдзæнæнцæ, уæдта алли бони туххæй æ хæстæгутæй сæ еу ком дæр бадардзæнæй. Мард аци гъуддæгтæ æ рамæлуни размæ æ бийнонтæн ку нæ бафæлдзæхса, уæд аци гъуддæгтæ бакæнун бийнонтæн ихæс нæ 'нæ. Зæронд лæг, хъæбæр зæронд лæг ком дарун ку нæ фæраза, уæд алли бони туххæй дæр сахи 'рðæг ратдзæнæй. Сувæллонгин уосæн дæр, уæдта сувæргин уосæн дæр ком нæ дарун æмбæлуй. Ёхæ туххæй æ ком ку исуадза, уæд еу бони туххæй еу бол бафеддзæнæй, æ сувæллони туххæй ку уа, уæддæр уотæ.

Адæймаг, комдаргæй æ тог нæ баурамгæй, сипгоймаги хæццае ку искуssa, уæд еци бол фиццагидæр бакæндзæнæй, цæвettонгæ, еци унæг бони туххæй 2 мæйи ком бадардзæнæй, кенæ ба 60 мæгурэмæн 60 сахи хуар ратдзæнæй.

Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдзæнæй, еци адæм, зунд кæмæе, ес, еци адæймаг расагъæс кæнæд, расагъæс кæнгæй ба аци 5 гъуддагебæл стурзæрдæ ма уæд. Уотæ цæй туххæй, ку зæгъай, уæд аци 5 гъуддаги де скæнæг Хуцауи унаффитæ 'нæв æма де

скæнæг Хуцауи унаффæмæ ку нæ байгъосай, уæд хъиамæти Бони Хуцаумæ ци 'нгъæлмæ кæсис. Хъиамæти бол дæ кæд æруагæс кæнуй, уæд аци 5 гъуддагебæл стурзæрдæ ма уо.

Аци сахат мах адæммæ уодзæнæй, хъиамæти бонбæл тегъхадт ка кæнуй, уæдта динбæл тегъхадт ка кæнуй, уæхæнттæ, уæдта пахампартæ кæмæй не 'руагæс кæнунцæ, уæхæнттæ. Фал, уонæмæ гæсгæ, æхе маке исафæд. Уæхæн дзубандитæ ка кæнуй, уонæн сæ зунд сайтани тæф фесинмæ зæдахуй æма сайтани фæндæуагæ сæхе кæнгæй, сайтани æмбал сæхе кæнунцæ. Ёркаесайтæ, нæхе адæм, куд нæма лæдæрæн, мæхъæл, хъумухъ æма кæсæг не 'мгæрон æнцæ æма уонæн сæ ахуронд адæмтæ. Пъома, сæ афицертæ, уæдта уомæй æндæмæ ахуронд адæмтæ динбæл тухгин хуæцунцæ. Махæн ба нæ ахуронд адæмтæ динæй ледзgæ кæнунцæ. Хуцау æнккæт дуйнетæй кадгингæр æма зундгингæр ке скодта, еци Мæхæмæт-пахампар ци дин кодта, еци дин кæнун сæ сæрмæ нæ хæсунцæ.

Адæмтæн сæ ахуронд адæм ку рæдуйонцæ, уæд иннетæ ба хъæбæрдæр рæдуйунцæ.

Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдзæнæй, еци адæм, расагъæс кæнетæ, Хуцауæй тæрсун ке гъæуй, уæдта динтæн æнæкæнгæс амал ке нæййес, уой балæдæретæ. Ёнæдинæй рамæлун хъæбæр æнамонд гъуддаг ке æй, уой дæр балæдæретæ. Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдзæнæй, еци адæмтæ, сумах уотæ 'нгъæлеттæ æма адæймаг ку рамæла, уæд нæбал райгас уодзæнæй, зæгъæ, фал еци зунд ниуудзетæ. Хуцау тухгин æй, Хуцауæн алцидæр æ бол æй. Ёргъуди ма кæнетæ, Хуцау авд арви æма авд зæнхи скодта æма етæ лæуунцæ æнæ нецæбæл æнцайгæй, уæдта Адами сикытæй скодта æма си Ёхæ тæфæй уод бауагьта, Хуцауи дзурдæй Адам дзорун райдæдта. Адæймаги уод Хуцауæн æхе тæфæй æй. Адæймаг дзоргæ дæр Хуцауи дзурдæй дзоруй æма аци гъуддаг ба уотитæ кæнун ка фæразуý, уомæн мæрдтæ фæстæмæ æригас кæнун нæ 'суодзæнæй, зæгъæ, маке зæгъæд. Мæрдтæ æгас ке кæндзæнæнцæ, е Хъурани ес æма Хъуран ди кæд æруагæс кæнуй, уæд мæрдтæ дæр фæстæмæ æгас ке кæндзæнæнцæ, е ди баруагæс уæд, кæд ба Хъуран ди не 'руагæс кæнуй, уæдта де скæнæг Хуцау дæ фагæ фæууæд, æндæр абони мах бол неци æй.

Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдзæнæй, еци адæмтæ, балæдæретæ, уæ бол ке неци 'й, уой. Дæ сæр дæр ке æй, уæдта дæ фонс дæр ке æй, етæ неке 'нæв Хуцауæй æндæр æма уотæ

кәми 'й, уоми зона: дәе бон ке неци ай, уой аема уома гәсгәе хъал ма кәнәе, мәгур дәе цәсти ағадәе ма уәд, дин дәе цәсти ағадәе ма уәд. Ахуронд ку уай, уәеддаәр гъәздуг ку уай, уәеддаәр Хуцауәй боз ун гъәүй, цәмәен ку'зәгъай, уәд етәе сәе еугур дәер Хуцауәй цәунцәе. Уома гәсгәе ба расагъас кәнәе аема хъал ма кәнәе.

Муса-пахампари мултагәй Хъарун, зәгъгәе, еу ләг адтәй, аема фиццаг мәгур адтәй, еци мәгураи Хуцауән тухгин ковгутәй адтәй, уәедта Муса-пахампари фәрци әзвестәе кәнүн райдәедта аема е 'хәйән никкәнәнәтәе наебал адтәй. Уойласән фонс ин Хуцау равардта, уәедта Хуцауән ковун дәр ниууагъта ае фонса, сегит дәр наебал ләвардта, аллибон дәр ин Муса даурдта: хъал ма кәнәе, дәе фонса сегит дәеттәе, әзвестәй азгъунститәе ма кәнәе, Хуцау зәрдәе дәбәл фәххөддәнәй, зәгъгәе. Еци даубандитәе Хъарунән адтәнцә гыигәе, цәввәттонгәе, Хъарун ае зәрдәй загъта, мәе гъәздугдайнадәмәе мин Муса соцъа кәнүй, зәгъгәе. Уәедта Хъарун еу уосән загъта: 2 киридзаг дин сугъзәрийнае ратдаәнән аема адәми астәу зәгъәе, Муса мин батухәе кодта, зәгъгәе. Уәедта ин равардта. Еу бон Муса мәзгити адәмән уаз ләвардта, уәедта хәран аема хәлар ка адтәй, уени адәмән дзурдта. Уәедта еске уоси хәвцәе ка исхусса, уой ба дортәй рамарун аенъезүй, зәгъгәе. Уәедта Хъарун фәепләүирдта аема Мусайән загъта: «Дәехуәдәг еске уоси хәвцәе ку скүссай, уәеддәр дортәй маргә уодаәнә», - зәгъгәе. Уәедта Муса загъта: «Мәнән ба уомај дәр ма хъәбәрдәр зиндзийнадәе уодзәнәй», - зәгъгәе. Уәедта Хъарун загъта: «Мадта дәехуәдәг уәхәен уосән нәе батухәе кодтай?», - зәгъгәе. Уәедта Муса загъта: «Уәхәен бәлләвәхәй Хуцау бальяуай кәнәед, е мәнән аккаг най», - зәгъгәе. Уәедта Хъарун загъта: «Мадта еци уоси аәрбакәнайтәе аема 'й бафәрсайтәе», - зәгъгәе. Уоси аәрбакәдтонцәе аема 'й бафарстанцәе. Уәед и уоса загъта: «Мәнән Муса неци кодта, фал мин Хъарун 2 киридзаг әхча равардта, атәе, дан, зәгъәе. Нур рацотәе аема и әхчатае дәр фәууинетәе», - зәгъгәе. Уәедта и әхчатае дәр фәууидтонцәе, Хъаруни мәңгәдайнадә дәр исбәрәг ай. Уәедта Муса Хуцауәй ракурдта Хъарунбаәл дәе бәлләх исивәрәе, зәгъгәе. Уәедта Хуцауәй Мусамә даурд аәрцудәй: «Зәнхәен дзурд равардтон, Хъаруни тухәй дәуу куд фәндүй, уота куд кәна», - зәгъгәе. Уәедта Муса Хъаруни размә башудәй аема зәнхәмәе исдзурдта: «Хъарунбаәл хуәцә», - зәгъгәе. Уәедта Хъаруни зәнхәе аәмбесмәе

райахааста. Уәедта Хъарун гъәр кәнүн райдәедта: Мусайәй корун райдәедта, Уәедта Муса загъта: «Нәе дин загътон: хъал ма кәнәе, зәгъгәе». Никкидәр Муса зәнхәмәе сдзурдта: хуәцәе Хъарунбаәл, зәгъгәе. Уәедта Хъарун дәлзәнхә фәцәй. Еци аәгъдауәй Хъарун фесавдәй. Уәедта уой фәсте адәм ба даурдтонцәе, Хъаруни фонс аәхециен байзайнуни туххәй Хъаруни фесафун кодта, зәгъгәе. Уәедта наууәгәй Муса Хуцауәй ракурдта: Хъарунән ае фонс дәр дәлзәнхә фәккәнәе, зәгъгәе. Уәедта әзвестәе азгъунст дәр аема әхчатае дәр дәлзәнхә фәцәнцәе. Хъаруни хылдайнади фәстаг ауаәхән гъүддагмәе рацуудәнцәе. Нур расагъас кәнетәе: хъалдзийнадән ае фәстаг хуарзма ке нае рацәудзәнәй, уобәл.

Аци рауән ба пусулмон адәми астәу пусулмондзийнадә ка зонүй аема ка нае зонүй, уони исбәрәг кәнүнни фарстатәе. Фәрсун дәе: пусулмон дәе? Зәгъдәнәе: «Æшхәду аен-ла-иллахә.» Фәрсун дәе: кәдәй нурмәе пусулмон дәе? Зәгъдәнәе: хъалу баелайәй нурмәе. Фәрсун дәе: хъалу баела ба кәдәй нурмә ай? Зәгъдәнәе: Хуцау адәмти уодтәе ци бон сәттәе кодта аема уодти ци бон бафарста – уәе Хуцау аэз дән аеви нае дән, зәгъгәе. Уодтәе ци бон загътай, е ба ци дзубанди ай. Дәүүай аәндаәр махән Хуцау найиес, зәгъгәе, ци бон загътай, еци bonaи хъалу баела, Фәрсун дәе: дәе фидәе ка 'й? Зәгъдәнәе: Адам. Фәрсун дәе: дәе мадә ка 'й? Зәгъдәнәе: Евә, гъома Хая. Фәрсун дәе: де скәнәг ка 'й? Зәгъдәнәе: дүйнәтәбәл хуәцәг, алцифәразәг, алли рауән уәвәг бәрзонд кадгин стур Хуцау. Фәрсун дәе: Пахампар ка 'й? Зәгъдәнәе: Мәхәмәт. Фәрсун дәе: дәе дин ци 'й? Зәгъдәнәе: Ислам. Фәрсун дәе: дәе хыбилләе ци 'й? Зәгъдәнәе: Кааби мәзгит. Фәрсун дәе: масхабтае цел аенцәе? Зәгъдәнәе: 4. Фәрсун дәе: сәе наәмтәе ци 'нцәе? Зәгъдәнәе: 1-аг Ханафий, 2-аг Ханбалий, 3-аг Мәлекк, 4-аг Шәфигый. Фәрсун дәе: ка 'й милләтәидәе? Зәгъдәнәе: Ибраһим-пахампар. Фәрсун дәе: ка 'й умматәидәе? Зәгъдәнәе: Мәхәмәт-пахампар. Фәрсун дәе: 4 масхабемәй кәци масхаб дәе? Зәгъдәнәе: Абу Ханифай. Фәрсун дәе: дәе иман кәцәй цәүй? Зәгъдәнәе: Хуцауәй дәләмәе Хъурланәй. Фәрсун дәе: пусулмондайнади дессәттәе цел аенцәе? Зәгъдәнәе: 4. Фәрсун дәе: еци 4 цитә 'нцәе? Зәгъдәнәе: 1-аг Хуцауәй дәбәл ци гъүддаг аәрфестәг уа, еци гъүддагбаәл исарази ун, 2-аг Хуцауи лухонд гъүддагбаәл дәхе аәрсабур кәнүн, 3-аг алли рауән дәр Хуцауи дәе зәрди дарун, 4-аг Хуцауән коммәгәсәг ун. Фәрсун дәе: хъиамәти Бон Хуцау хъәбәрдәр кәмән тәрегъәд

кәндзәнәй? Завъдзәнәе: аци дүйнебаел мәгуртәен, незгунтән тәрегъадгәнәг қа адтәй, уонаен. Фәрсун дәе: хыиамәти Бони уедибәстәе ардәмәе ци хъәбәрдәр лаесәнәе? Зәгъдаенәе: адәймагән ә расуғыд әма фәлмәндзийнаңтәе.

Аци рауән ба Мәхәмәт-пахампари киагәе Фатъимәт дүйнейәй ку цох кодта, уәед өци рауән ци гүуддәгтәе әрциудәй, етәе. Фатъимәт хазрат Алий уосәе адтәй. Фатъимәт дүйнейәй ку цох кодта, уәед ә ләгмәе фәеддәрдәт гъома, хазрат Алиймәе. Уәедта Фатъимәт ә фәедзәхсүйнәгтәе бафәдзахста. Хазрат Алий дәр, Фатъимәт дәр сәе кәрәдземән сәе фәедзәхсүйнәгтәе бафәдзәхстанцәе, уәедта Фатъимәт еу гәгъәдимәе ә къох фәттилдта. Уәедта Хуцауи дзурдәй гәгъәди Фатъимәтмәе әртахтәй әма Фатъимәт загъыта: «Гъей, мәе хәлар ләг, аци гәгъәди райсәе әма ку мәлон, уәед аци гәгъәди мин мәе хәецәе цирти исивәрәе. Цәветтонгәе, мәрдзаги буни мәе реүи уәле мин әй исивәрәе, дәхуәдәг ба имәе ма 'ркәсәе», - зәгъгәе. Уәедта хазрат Алий загъыта: «Гъе, Фатъимәт, корун әма аци гәгъәдий хурфи циавәр хабар ес, уой мин баләдәрүн кәнәе», - зәгъгәе. Уәедта Фатъимәт загъыта: «Гъе, хазрат Алий, аци гәгъәдий хурфи хабарбәл мәе ма фәрсәе», - зәгъгәе. Уәедта хазрат Алий загъыта: Хуцауи хатираеи дәр әма Пахампари хатираеи дәр, корун әма аци киунути хабар мин баләдәрүн кәнәе», - зәгъгәе. Уәедта Фатъимәт загъыта: «Аци киунуги мәнән Хуцау мәе некъиахи туухәй Әхуәдәг равардта, уәедта аци киунуги хурфи финститәе, Хуцауен Әхе кәмән фәнәдәуя, уомәй әндәр некәмән баләдәрүн кәндзәнәй», - зәгъгәе. Уәедта Фатъимәт загъыта: «Хуцауәй Мәхәмәт өци хабар мәнән ку загъыта, уәед әз загътон: ду мән кәмән дәттис, уомәе әз арази дән, фал мәе некъиахбаел ба арази нае дән», - зәгъгәе. Уәедта өци дзубандитәе кәнгәе Джабраил-изәд әрхъәрттәй әма загъыта: «Гъе, Хуцауи минаевар, Мәхәмәт, Хуцау Фатъимәтән ә некъиахмәе равардта Фирдәус дзенет», - зәгъгәе. Уәедта әзз загътон: «Нае дән нур дәр арази», - зәгъгәе. Уәедта мәе фидәе рамәстгүн әй: уомәй әндәр ма ци әнгъәл кәсис, зәгъгәе. Уәедта әзз загътон: «Мәе некъиахмәе мән ци гъәүй, уой Хуцау Әхуәдәг зонуй», - зәгъгәе. Уәедта аци гәгъәдий хәецәе науаәгәй Джабраил-изәд әрхъәрттәй әма загъыта: «Гъе, Хуцауи минаевар, Мәхәмәт, Хуцау Фатъимәтән ә некъиахи туухәй равардта. Цәветтонгәе, хыиамәти Бон Хуцау адәмти ку әригас кәна, адәмти, әденугәй мәлгәе, хыиамәти әмбурдгәнән рауәнмәе ку 'ркәенонцәе, уәед өци рауән

дәе уммәти адәмән әнхусгәнәг уодзәнәй. Е ба Фатъимәтән әекъиах, - зәгъгәе, Хуцау гүуддаг ралух кодта». Уәедта әз дәр зальтон: «Нур арази дән мәе некъиахбаел», - зәгъгәе. Уәедта өци 'гъдауәй мәе фидәе Мәхәмәт мән дәүүен уосән равардта, зәгъгәе. Нур хыиамәти Бон әз әрлаудзәнән Хуцауи размәе, мәе некъиах мин раттәе, зәгъгәе, әма Хуцау Ә дзурдәл тегъхадт не скәндзәнәй. Цәмән, ку зәгъай, уәед Хуцау Әхуәдәг Хуранни загъыта: гъе, адәмтәе, уәа уоститән сәе некъиах дәттетәе, зәгъгәе. Хуцауи салан кәбәел исәмбәлдзәнәй, өци адәм, Фатъимәтән некъиах ниффинсаег Хуцау Әхуәдәг әй. Ә некъиах мин ка равардта, е дәр баләдәрдтайдә аци гүуддаг. Мәнгәе әй, зәгъгәе, маке зәгъәед. Цәмән, ку зәгъай, уәед аци дзубандитәе пахампари дзамани ци китабти скодтонцәе, уонәй әрбайстон. Нур әркәсайтәе, Хуцауи уарзон адәмтәе, Фатъимәти қадгиндзийнадәмәе.

Аци рауән ба Мәхәмәт-пахампари фурт Ибраһим дүйнейәй ку хәцән кодта, уәед уой хабар Ибраһимбәл 14 аны үудәй. Әхеңәй кондгиндәр Хуцау Йусуф-пахампарат фәстәмәе некәмән равардта. Уәедта еу бол Хуцау Үодхәссәгән загъыта: зәнхәмәе фәеццо әма Мәхәмәтән салантәе зәгъәе, салани фәесте ин зәгъәе – дәе фурти райсәе, гъома, Ибраһими, қенә ба дәе уммитай тәрегъадун қа уодзәнәй, уони райсәе, зәгъгәе, уәедта Үодхәссәг Мәхәмәтмәе әрциудәй. Уәед Мәхәмәт Үодхәссәги бафарста: әнкъардзийнади туухәй мәмәе әрциудтәе, әви иғъәлдаегдзийнади туухәй-әрциудтәе, зәгъгәе. Уәедта Үодхәссәг загъыта: әнкъардзийнади туухәй дәмәе әрциудтәе, фал дәмәе Хуцауәй салантәе загъыта, салани фәесте ба 2 бари дин дәттүй – қенә Ибраһими райсәе, қенә дәе тәрегъадун адәми райсәе, зәгъгәе. Уәедта Пахампар загъыта: мәе тәрегъадун умматәе есун, зәгъгәе. Уәедта, Үодхәссәг Мәхәмәтән загъыта: Ибраһиммәе радзорәе, әз ба ин әе уод исесен, зәгъгәе. Уәедта Ибраһим медресеи кәсогәе кодта әма уордәмәе рандае 'й. Уәедта тухлин гъәр бакодта медресемәе әма медресейәй Уосмән рауадәй әма Уосмән Мәхәмәти ку фәууидта, уәед никкудтәй. Уәедта медресейәй биццеутәе рауадәнцәе әма Мәхәмәт биццеути бафарста, Ибраһим ци кесүй, зәгъгәе. Етәе загътонцәе, еу сахат ә сәрбәел фәххуәстәй, еу сахат ба Хуранни кесүй, зәгъгәе. Уәедта

Мæхæмæт загъта: бадзоретæв имæ, зæгъгæ. Уæдта Ибрæгим рацудæй æма Мæхæмæтмæ дзоруй: ацибон ба цæй æнхахур цуд æрбакодтай, зæгъгæ. Уæдта Мæхæмæт дзоруй: еу кадгин иуазæг нæмæс ес, æма дæмæ дзоруй, зæгъгæ. Уæдта Мæхæмæт биццеумæ дзоруй: мæ разæй цо, зæгъгæ. Уæдта биццеу дзоруй фидæмæ: æ фиди разæй цæун æгъдау нæй, зæгъгæ. Уæдта Мæхæмæт загъта: цо мæ разæй, дæ фæдбаел кæсунмæ мæ фæндуй, зæгъгæ. Уæдта рараст æнцæ æма хæдзарæмæ ку бахъæрттаенцæ, уæд Ибрæгим загъта Уодхæссæгæй: «Айæ 'И нæ кадгин иуазæг?», - зæгъгæ. Уæдта Мæхæмæт загъта, е æй, зæгъгæ. Уæдта Ибрæгим загъта, циавæр иуазæг æй, зæгъгæ. Уæдта Пахамлар загъта, е Уодхæссæг æй, зæгъгæ. Уæдта Ибрæгим загъта: æма 'И ци гъæуй, зæгъгæ. Уæд Мæхæмæт загъта: дæ уод хæссунмæ дин æрцудæй, зæгъгæ. Уæдта Ибрæгим загъта: мæ уод Хуцауæн æ фæхъяу фæууæд, зæгъгæ. Уæдта Ибрæгим загъта: мæ сохта æмбæлттæмæ мæ руаудзæтæ, зæгъгæ. Уæдта 'И руаультонцæ æма е 'мбæлттæмæ бацудæй, æма син загъта: «Зæнхи буни, мæ зæрдæбæл ке бадарон, уæхæн касти мутгаг ма бакæсæтæ», зæгъгæ. Уæдта етæ бакастæнцæ аци аят: «Уæллæзинæ амæну-иза æсабæтхум мусибæтун хæлу иннаэлиллахи уа инна илейхи радæигъун, зæгъгæ. Уæдта хæдзарæмæ раздахтæй æма æ сæр тухгин исристæй æма Мæхæмæти уæргутæбæл æ сæр исивардта. Уæдта Мæхæмæт дзоруй Ибрæгиммæ: «Æнгъæлдæн æма тæрсис», - зæгъгæ. Уæдта Ибрæгим загъта: «Нæ, уæллæхи, тæргæг нæ кæнун, фал де смагæй не 'фæедун», - зæгъгæ. Уæдта Мæхæмæт Уодхæссæгæмæ æ кью фæккодта æма Уодхæссæг Ибрæгиммæн æ уод фелваста. Уæдта никкидæр Хуцауæй Мæхæмæтмæ Дæбраил-изæди æрæрвиста: Ибрæгими туххæй дæ ци гъæуий, зæгъгæ. Уæдта Мæхæмæт дæр загъта: «Мæ тæрегъæдгун умматæй æндæр мæн неци гъæуий», - зæгъгæ. Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдзæнæй, еци адæм, Мæхæмæти фурт Ибрæгим дæр уæхæн æгъдæутти хæццæ дуйнейæй рахеçæн æй. Хъиамæти Бони Мæхæмæт-пахамлар æнхусæнæг кæмæн уодзæнæй, уонæй Хуцау нæ дигорон-ирон адæми дæр искаенæд. Амменæ.

Хуцауи салан кæбæл исæмбæлдзæнæй, еци адæм, пахамларæ берæ 'нæа. Уонæй æ ном Хъурани кæмæн финст æнцæ, етæ 28 æнцæ. Уонæн сæ еугурей гъуддæтæ аци киунуги не 'рдзордзинан, фал æрмæст уæддæр Иса-пахамлар гъуддаг æрдзордзинан.

Хуцауи салан Иса-пахамларбæл исæмбæлæд. Иса-пахамларæн æ мади ном Марям æй, фидæ ба йн нæйиес. Хуцауи тæффæй конд æй, Марями мади ном Ханнат æй. А фиди ном ба Имран æй.

Имранæн æгириддæр сувæллон нæе адæй. Уæдта Имранæн æ уосæ, гъома Ханнат, басувæргин æй, уой ку базудта, уæд Хуцаумæ скывта: мæ губүни ци сувæллон исæвзурун кæдтай, еци сувæллони дин дæхеçæн нивонд кæнун, зæгъгæ. Марям нæма райгурдæй, берæ нæраçæугæй, Марямæн æ мадæ дæр рамардæй. Марямæн æ мадæ ку мардæй, уæд æ хуæрæмæ фæдзæзурдта. А хуæрæ ба Закариан-пахамлар уосæ адæй, æма ин загъта: Марям Хуцауæн нивондонд æй, æма минкъй стурдæр ку исуа, уæдмæй бейтул мухъаддаси мæзгитмæ раттæ, цæветтонгæ, мæзгити Хуцауæн күдкova, уæдта мæзгити цираfътæ аæдзæг күд уа, уотæ, зæгъгæ.

Ханнат ку рамардæй, уæд уой фæсте Марями æ мади хуæрæ фæххаста æма 'И Бейтул Мухъаддаси Мæзгитмæ равардта: Марямбæл 15 янзи бæрцæ ку рацудæй, уæд силгоймæтæ ци цуумурдзийнадæ уинунцæ, уæхæн цуумурдзийнадæ фæууингæй æхе æртайнуமæ кумæдæр рандæ 'И. Ахе æртад ку фæцæй, уæд Джабраил-изæд. Тахъия, зæгъгæ, еу пæгъузæнæт пæг адæй, уоси пæгъузæнæти хузи æхе бæвдеегæй, Джабраил Маряммæ æрцудæй, уæдта Марям исдзурдта: гъей, Тахъия, хуцауи иуазæг мæхæ бакæнгæй, дæуæй көрун, æма мин мæ кей ма скæнæ, зæгъгæ. Уæдта Джабраил сдзурдта: æз тахъия нæ дæн, фал дæ Хуцауæй дæумæ минæвар дæн, зæгъгæ. Еци дзамани уоси Тахъияйæй уостити хъæбæр тарстæнцæ æма Марям дæр фæттарстæй, кæд мæнæн дæр ести пæгъуздзийнадæ кæнунмæ æрцудæй, зæгъгæ.

Уæдта Джабраил Марямæн загъта: Хуцау дæуæн равардта: кадгин сувæллон, æма дæмæ уой туххæй æршудтæн, зæгъгæ. Уæдта Марям загъта: Е ба күд æй, нур ма пæгмæ кү нæе ма æрцудтæн, зæгъгæ. Уæдта Джабраил загъта: еци гъуддаг Хуцауæн æхе тæффæй лухондæй, зæгъгæ. Уæдта еци руаæн Хуцауи дзурдæй Марям басувæргин æй æма еу идард руаæнмæ рандæ 'И. Цæветтонгæ, адæмæ фæсæрмæй гъæуæй æндæр æрдæмæ рандæ 'И æма еу хускææ æнгозæ бæласи буни æрæнцадæй, æма уоси руаæн Иса-пахамлар райгурдæй. Марям сувæллони ерун Курайдæтta, уæд æхуæдæт æхеçæн нигъярæнгæ кодта: айбæсти раздæр ку рамардайнæ æма адæмтæ мæнæн аци гъуддаг ку нæе

фэвуунун кодтайонцэ, зэгъгэ.

Цэвэттонгэ, Марям адэмтэй фэлтарстай, зийнэе бакодтай, зэгъгэ, мин зэгъдзэнцэ. Уэдта Марям Хуцауэй гъэр фегъуста: Хуцаи дэр ёма дэхе дэр ма 'фхуэрэ, бэласи къадо бателэе ёма бэласаёй дин ёнгозтэе ёма хурматэе зэрэагъялдзэнэй, уэдта дэе размэе дон скэлдзэнэй ёма ёнгозтэй, хурматэй бахуэрэе, донэй ба баниуазэе ёма аенамаётэе исуодзэнэе, зэгъгэ.

Еци бэласаё хүсьяа бэласаё адтай. Еци сахат сифтартэе руягъта, ёнгозтэбэл ёнгозтэе ёма хурматэе зэрзадэй, уэдта ёнгозтэй дэр, хурматэй дэр бахуардта, донэй дэр баниуазта ёма фенцадэй, исдзэбэх ай. Хуцаи дзурдэй изэйтэе аж размэе зэрцдэнцэ ёма 'й бафонайдтонца. Уэдта Хуцауэрдигэй гъэр фегъустай: гъей, Марям, адэмтэе дин ку зэгъонцэ, аци сувэллон дин кэми адтай, зэгъгэ, уэд ду зэгъэе, аборни Хуцау туххэй ком дарун ёма мэнэн дзорэн наёйес, фал сувэллони бафэрсэтэе, зэгъгэ. Еци дзамани адэмтэе ком дарунбэл дзоргэе дэр нэе кодтонца.

Марям сувэллони хэццаа гъяумэе рандае 'й ёма 'й бафорстонца: гъей, Марям, дэуаён дэе фидэе лэгъузгэнэг нэе адтай, уэдта дэе мадэе фэстэмэе дзоргаа нэе адтай, нур ду ба ци бакодтай, зэгъгэ. Уэдта Марям ком ке дардта ёма дзорэн ин ке наёе адтай, уой син аж къохтай балэддэрүн кодта, сувэллони мэе ба оёе исарзта, сувэллони блфэрсэтэе, зэгъгэ. Уэд етэе исомаётгун аенцаа, сувэллон ба махэн ци дэуапи ратдзэнэй, зэгъгэ. Уэд сувэллон аж дзедзе дэйун нийуагьта ёма уонэн дауапп равардта. Цэвэттонгэ, сувэллон Хуцау хъураэй сдзурдта: мэнэн мэе мадэе лэгъуздзийнадэе нэе бакодта, фал Хуцау тэфэй мэе мадэе басувэргин ай, уомэй ба аээз райгурдтаа, аээз ба Хуцау косаёг дэн, мэн Хуцау скодта пахампар, уэдта Хуцау мэн скодта берекетгүн: аээз кэми уон, уоми уодзэнэй берекет, уэдта мэнэн Хуцауэй дзурд ай намаз куд көнөн, уэдта сегит куд дээттон, зэгъгэ, син алли 'гъдуаэй дзубандитаа фэлкодта. Аёма етэе дэр бандадэнцаа. Хуцау салан кэбэл исөмбальдэй, еци адэм, зэрхэсэйтэе, Иса-пахампари кадгиндзийнадэмэе дэр, Хуцау кэмэй не 'руагаёс көнүй, уэдта пахампартэе кэмэй не 'руагаёс көнунцэ, етэе көддэриддэр зэгъунцаа: Марям лэг бакодта ёма Иса уотемэй райгурдэй, зэгъгэ. Фал аж Хуцаумэе ёнгъялмаа ка кэсүй, е Иса-пахампари туххэй дзубандитаа нэе зэгъдзэнэй.

Иса-пахампартэе адэмтэе аж минкэй дзамани берэе дессаг

гъуддэгтэе уидтонцэе ёма 'й кэлэнгэнэг худтонца. Еци дзамани еу тъээздүг лэг аж фуртэн уоса зэрхаста ёма адэми 2 мэйи сбоц кодта. Аёни уээзтэе ку фэцэй, уэдта еу зэфсаермиаг иуазгутэе тъээздүг лэгм аж зэрцдэнцэ, ёма гъяздүг лэг хъябэр батухстай, нийээзтэй рэвдээ ке нэбэлдэйтэй, уой туххэй. Уэдта Иса гъяздүг лэгти тухстдзийнадэе ку балэддэрдтэй, уэд гъяздүг лэгти хэдзарвээе рандае 'й ёма реваёд доринтэбэл, аж къох расэрфта ёма се /гас дэр нийээзтэй байдзаг ёнцаа.

Иса-пахампари аж мадэе кэсунимэе ку равардта, уэд аж 'мбал биццеутаэн сэхэдзэрти ци хуаэрүйнэгтэе кодтонца, уони биццеутаэн радзурдта, уэдта биццеутаэн хэдзэрти күдтавнцаа: уэхуаётдээ ци хуаэрүйнэгтэе бахуардтайтэе, уомэй махэн дэр раттетэе, зэгъгэ. Уэдта биццеутаэн маддэлтэе сэхэдзэрти бафорстонцаа, мах ци хуаэрүйнэгтэе көнэн, уони сумахэн ка дзоруй, зэгъгэ. Уэдта биццеутаэн дэр зэгътонцаа: Иса нин фээзэгтэй, зэгъгэ. Уэдта биццеутаэн маддэлтэе ахургэнэгмэе рандае 'нцаа ёма ахургэнэгэн зэгътонцаа: Иса кэлэнгэнэг цидэрэй, ёма Иса кэми бадуй, уоми нин нэе биццеутаэн садун көнэн, зэгъгэ. Уэдта еу бол ахургэнэгинэ биццеутаэн, Иса нэма зэрбацэугэй, хөцэн авари бакодта, уэдта Иса дэр зэрцдэй ёма ахургэнэгти бафорстта: мэе 'мбалтэе кэми 'нцаа, зэгъгэ. Ахургэнэг зэгътаа: Нэма зэрцдэнцаа, зэгъгэ. Уэдта Иса уони дуармэе бацдэй ёма зэгътаа: мадта аци авари ба ци аю, зэгъгэ. Уэдта ахургэнэг зэгътаа: етэе хутае 'нцаа, зэгъгэ. Уэдта Иса дэр зэгътаа: ёцэгдэр ёма хутае ку 'нцаа, зэгъгэ. Уэд ахургэнэг дуар бакодта ёма ёцэгдэр ма хутаа фестадэнцаа.

Иса-пахампартэе 30-ацны ууцдэй, уэдта пахампартэйнадэе Хуцау Иса-айтан равардта. Уой фээсте Хуцау Иса-айтан зэгътаа: хэуарийнти адэми мутгамэе фээцо ёма син иман зэрхэссүн көнэн, зэгъгэ. Уэдта Иса хэуарийнтуэмэе рандае 'й ёма син зэгътаа: иман зэрхэссэтаа. Хуцау еунаёг ай, 'мбал ин наёйес, Хуцауэй аэндэрээн ковун не 'нгъезүй, зэгъгэ. Уэдта етэе исхъяулья кодтонцаа, цэвэттонгэ, кэлэнгэнэг ай, ёма нэе сайгэе көнүй, зэгъгэ. Уэдта Иса-айтан зэгътонцаа: дэе Хуцауэн аж бол исуодзэнэй махэн арваёй хуаэрүйнаг зэрцэүн көнун, зэгъгэ. Уэдта Иса зэгътаа: Хуцауэн Аёни исуодзэнэй, зэгъгэ, цэвээн зэгътээ Хуцауэй, цэвээннаа тэрсетэе, зэгъгэ. Уэдта етэе зэгътонцаа: аягириддэр амал наёйес, уотэе дин ёнаа бакэнгэе наёйес, уой туххэй, ёма махэй дэр дэе пахампартэйнадэе

баруагэс уодзэнэй, зэгтыгээ. Уәедта Иса хецаэнэрдэмээ рандээ 'й аёма авдец исиста, уәедта дууэ бадти намаз никкодта аёма Хуцаумэ искувта: хæуарийнтаа мæн ци гъуддагэй батухсун кодтонцæ, еци гъуддаг уонæн фæуунун кæннаа, зэгтыгээ. Уәедта Хуцааэй Исамæ дзурд аэрцудæй, етæ ке корунцæ, уой уонæн парвэтдзэнæн, фал уой фæсте дæу пахампардзийнадæбæл ка нæ баууæндæй, уомæн ратдзэнæн зиндзийнадæ, аэгириддæр ке некæмæн ма равардтон, уæхæн зиндзийнадæ, зэгтыгээ.

Уәедта адæми æмбурдмæ арвæй мегын пъæсту æрхизтæй, мегын хурфи ба адгæй нахьуг-налмазæй тæбæгъ, æ хурфи ба кæф, фезонæг уогæй, уәедта 5 дзоли, уәедта уонæй æндæр апли дессаг хуæруйнаги мүггæгтæ. Уәедта Хуцауи дзурдæй тæбæгъ зæнхæмæ æрхизтæй, аёма уәед хæуарийнтаа Исамæ дзорунцæ: фицагидæр ма 'й дæхуаæдæг бахуæрæ, зэгтыгээ. Уәедта Иса загытæ: коргæ сумах кодтайтæ, нур ба цæмæн тæрсæтæ, цæмæннæ хуæретæ, зэгтыгээ. Уәедта нæуæгæй загытонцæ: амæй дессагдæр ма нин ести фæуунун кæнун дæг бон не судзэнæй, зэгтыгээ. Ёма Иса кæфмæ сдзурдта: Хуцауи дзурдæй аэригас уо аёма фестæ, зэгтыгээ. Уәед кæф рапгас æй аёма æ цæститæй ку ракастæй, уәед адæмтæ фæттарстæнцæ аёма алке æ хæдзарæмæ фæллигъдæй. Кæф ба куд адгæй, фæстæмæ уотæ фестадæй.

Адæмтæн сæ фулдæр загытонцæ: Иса кæлæнгæнæг æй аёма уони дæр нин уотемæй æвдесүй, зэгтыгээ. Уәедта Иса бавналдта аёма мæгути аёма сæйтити, уәедта хъæрæути æрæнбурд кодта аёма уонæн кæф хуæрун кæнун райдæдта. Ка 'й хуардта, етæ еугурæй дæр исæнæнæз, исдæбæх æнцæ. Уәедта иннетæ дæр уони хабар ку фегъустонцæ, уәед етæ дæр æрæнбурд æнцæ аёма уони хæцæ хуардтонцæ. Иса загытæ: æ губундзаг бахуæрунаай æндæр æ дзиппи аци кæфæй маке исæвæрæд, зэгтыгээ. Уәедта еци хузæнæй 40 бони фæххуардтонцæ, еци кæфбаæл бафтуйн æндæр еу мисхал дæр æй нæ бакайдтонцæ. Цæйясæ си рапух кодтонцæ, уойясæ ибæл фæстæмæ æфтудæй.

Етæ, Иса загыдмæ нæ байгъосгæй, берæ адæмтæ сæ дзиппiti кæфи фидæй исивардтонцæ, уәедта уой фæсте кæфи фидæй æ дзиппи кадæриддæр исивардта, етæ сæ еугур дæр хутæ аёма маймулитæ фестадæнцæ. Ёма Исамæ æрцудæнцæ корæги, уәедта Иса уони фарста: сумах адæймæгути нæ адтайтæ, зэгтыгээ. Уәедта етæ сæ сæртæ батилдтонцæ, адган, зэгтыгээ. Уәедта сæ еугурей дæр Хуцау дæлзэнхæмæ фесафта. Иса-пахампарæн 12

амистоли (ахуркаануйнаги) адтæй, æхуаæдæг дæр сæ хæцæ уогæй, сæ дзаумæуттæ, гъома, сæ дарæс, æнхузæн адтæнцæ. Иса-пахампари дзиуиттæгтæ марун фæндæ скодтонцæ аёма 'й бæлвурд нæ зудтонцæ, амистолти хæцæ син æнхузæн дзаумæуттæ ке адтæй, уой туххæй.

Иса-пахампарæн æхе амистолтæй сæ ey, Исаи уин рамарун кæндзэнæн, зэгтыгээ, дзиуиттæгти хæцæ бафедудта. Уәедта Джабраил-изæд Исаиæн загытæ: дæ амистолтæй сæ ey дзиуиттæгти хæцæ бафедудта, дæу син рамарун кæндзэнæн, зэгтыгээ.

Джабраил-изæд Исаиæн загытæ: цæввettонгæ, дæ амистолтæе вугурæйдæр еу рауæн уогæй син зэгтьæ, нæ ву æвзагхæссæг æй, аёма уомæн æ фæстаг хуарз нæ рацæвудзэнæй, зэгтыгээ.

Уәедта син загытæ аёма сæ еуемæн æ хузæ фæццудæй. Иса-пахампарæн хадзарæ нæ адтæй, еудадзугдæр мæзгити бадтæй, уәедта еу бон амистол дзиуиттæгтæн дзурд равардта, ацибон мæзгитмæ рацотæ аёма уин Исаи байамондзэнæн, зэгтыгээ.

Уәедта еци бон Хуцау 2 изæди арвæй горц'вий хæцæ æрæрвиста, Исаи, горц'вæбæл ибадун кæнгæй, арвмæ исхæссæтæ, зэгтыгээ. Уәедта 2 мæлекки, гъома 2 изæди, Иса-пахампарæн æрцудæнцæ аёма Исаиæн загытонцæ, горц'вæбæл ибадæ, зэгтыгээ. Уәедта Иса, горц'вæбæл куддæр ибадтæй, еци сахат Исабæл базуртæ æрзадæй. Уәедта ин загытонцæ: Хуцауи унаффæй дæ уæларвмæ хæссæн, зэгтыгээ.

Еци 'гъдааэй Иса-пахампари уæларвмæ фæххастонцæ, æртиккæ арвмæ ку схъæрттæнцæ, уәед Хуцауи дзурдæй Иса-пахампари æртиккæ арвбæл бауорæдтонцæ, уәедта Хуцау мæлектæн загытæ: Иса-пахампари бафæрсæтæ, дуйней фонсæй ардæмæ ци схастай, зэгтыгээ. Уәедта 'й бафарстæй аёма Иса загытæ: еу содзийнæ, зэгтыгээ. Нæуæгæй Хуцау изæдтæн загытæ: Иса-пахампари бафæрсæтæ, еци содзийнæ дæ цæмæн гъудæй, зэгтыгээ. Уәедта 'й бафарстонцæ аёма загытæ: мæ гебенай æмпъозуни туххæй æй мæ хæцæ дардтон, зэгтыгээ. Уәедта нæуæгæй Хуцау изæдтæн загытæ: Иса-пахампари бафæрсæтæ, еци содзийнæ дæ гебена ку бампъозис, уәед ма 'й дæхемæ цæмæн дардтай, зэгтыгээ. Уәедта 'й бафарстонцæ аёма син дзуапп нæбал равардта. Уәедта Хуцау изæдтæн загытæ: Иса-пахампарæн зæгъетæ: дæхеçæн хæдзарæ не скодтай, уосæ не 'рхастай, фонсбæл нæ бакустай, аёма уонæй еугуребæл дæр арази дæн, фал еци содзийнæ, гебена бампъозгæй уәед æй æнæе рагæлдзgæй дæхемæ ке исæвæрис, уой туххæй не

оарази дән, цәмән ку зәгъай, уәд, сөздийнае ку гүдайдә, уәд аз дауын сөздийнае иссирттайнае, зәгъгәе.

Хуңай изәедтаен загъта: Иса-пахампарән зәгъетәе, әвдәймаг арамәе дәр парветуйнаг адтән, фал сөздийни туххай әртиккаг арабәл байзадтәе, зәгъгәе. Ёркәсайтәе аци гүддагмәе: цәввәттенгәе, Хуңай Иса-пахампари фудгин уомаен бакодта аәма аци хатт мәгебена бампъузтон, зәгъгәе, сөздийнае ке наә рагәлста, уой туххай Хуңай Иса-пахампари фудгин бакодта аәма цәйиасәе кадгидзинадәй әнәхай фәецәй, уомае ма ёркәсайтәе.

Дизииттәгтәе Исаи марунмәе мәзгитмәе ку бацуудәнцәе, уәд Исаи наәбал иссирттонцәе, фал әвзагхәссағ амистоли Хуңай Иса-пахампари хүзи бацаун кодта аәма еци амистоли зәрауигътонцәе Исаи рәвеуони.

Хуңай салан кәбәл исәмбәлдәнәй, еци адәмтәе фицаг дзамани гиауртә алли пахампарән дәр зиндизинадә фәууинун кодтонцәе. Мәхәмәт-пахампари әнзаг әхе мултагәй, Абудәхил, зәгъгәе, еу гиаур адтәй, аәма е адтәй. Иса-пахампарән ба, әнхуззәнәй сәе уидта, е 'знаг адтәнцәе. Дауит-пахампарән ба уойиасе 'знаг наә адтәй. Муса-пахампарән ба е 'знаг фараон адтәй. Ибраһим-пахампарән ба Намрүз, зәгъгәе, е дәр фараони хузен, әхе Хуңай худта аәма Ибраһими 'знаг ба е адтәй.

Хуңай салан кәбәл исәмбәлдәнәй, еци адәм, ёркәсестәе, гүддаг баләдәретәе, пахампартә сәхе зундәй пахампартә наә адтәнцәе, фал Хуңай унаффәй адтәнцәе. Еци дзамани адәмтәе пахампарти әвзаргәе кодтонцәе, әнә бавзаргәй еунағ пахампар дәр наә ниуагътонцәе. Мәхәмәт-пахампарән мәйіз зәнхәмәе әрхезүн кодтонцәе, Иса-пахампарән арвәй хуәруйнаг әрзәун кодтонцәе, Муса-пахампарән ә ләдзәг хелагәе фестун кәнүн кодтонцәе, Ибраһим-пахампари арти багәлстонцәе, Йұнус-пахампари денгизи кәфи хурфи 40 бони фәецәй, Йусуф-пахампар 6 аны ахәстәй фәббадтәй, Сулейман-пахампар, Хуңай цидәриддәр скодта: адәм уәд, фонс уәд, марғұ уәд, мундзуг уәд, су зәгъдәй, Хуңай үодгоймаги мүлтагәй цидәриддәр скодта, сәе еугурей әвзагәй дәр зудта. Нох-пахампари дзамани адәмтәе әнхуззәнәй исгиаур әнцәе аәма Нох-пахампарән науә скәнүн кодта аәма алли үодгоймаги мүлтагәй дәр еу наәл аәма еу силәе Хуңай науи исивәерүн кодта. Иннети ба дени фесафта. Уени хузен алли пахампарән дәр деесадзинадә Хуңай адтәй. 4 пахампари аәгас әнцәе, уонай 2 арви 'нцәе, 2 ба әнхи 'нцәе. Иса аәма Идрис арви әнцәе, Хизир

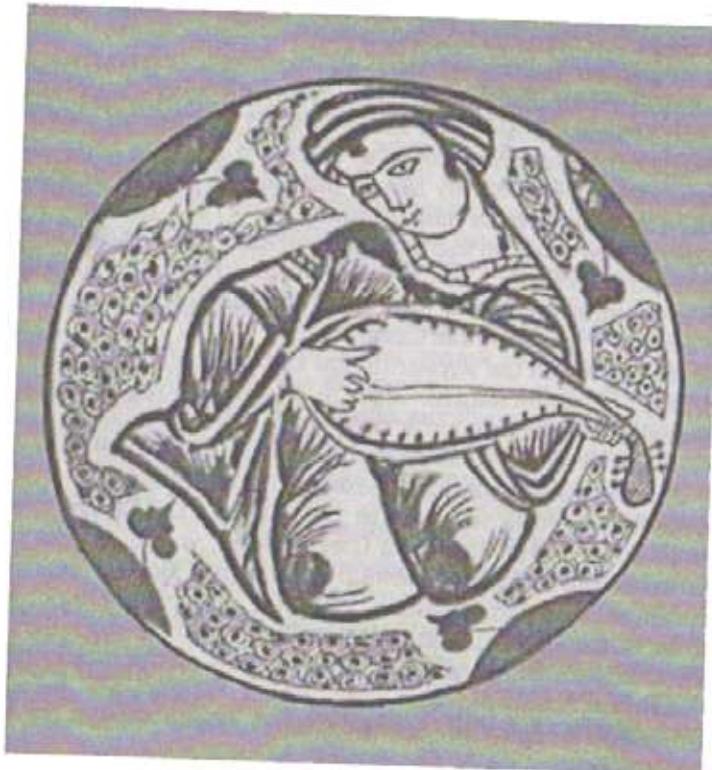
әмә Илас ба әнхи әнцәе. Иса аәма Идрис изәедти хүзи әнцәе. Гъе, абониккон мәгур адәм, наә қәссетәе, аци пахампартән Хуңай цәйиасәе хъаурәе равардта, уәддәр уони дәр Хуңай аци мәнгәе дүйнейәй рахеңән кодта. Уомае гәсгәе сумахән күд не 'мбаелүй үә мәләти бон, үә зәрдәбәл даргәй, хъал наә қәнүн, уәдта пәнгүзәндәнадә наә бакәнүн, кенәе ба Хуңауен ковун.

Гъе, абори дзамани адәмтәе, мах, ефәндитәе дәр аәма сауғинтәе дәр, Хуңай дзурдае сумахән дзоргәе бәргәе қәнән, фал наәмәе сумах не 'гъасетәе, иғъосгәе наә, фал ма наәбәл никкидәр ба ма гириз қәнәтәе. Хуңай дзурдае пахампартә ци динтәе кодтонцәе, уони қәнүнмәе үә сәр наә ҳәссеетәе. Фал уәддәр махән «наә» зәгъун наә бон наәй, цәмән, ку зәгъай, уәд хъиамәти бони Хуңай размәе адәмтәе тәрхонгәнәни ку пәууонцәе, уәд әдәмтәе зәгъдәнәнәнцәе: аүзехән бон наәбәл никкандәнәнәй, уой ку зудтайланәе, кенәе ба нин еске ку загътайдае, аүзехән бонтәе үодзәнәй, уой, уәд пәнгүзәндәйнеци бакодтайланәе, зәгъгәе. Уәдта, әмбал қәмән наәйес, еци бәрзәнд кадгин Хуңай дин амондунти бафәрссәнәй: Ёз сумахән зонундазинадә ку равардтон аәма адәмән мәе хабәртәе 'ма гүддәгтәе цәмәннәе байамудтайтәе, зәгъгәе. Уәдта әе зәрди әхелә кә дара, гъома, зәрдиуагәй адәми астәу дин кә байамудта, етәе Хуңай размәе раңаудзәнәнәнцәе аәма зәгъдәнәнәнцәе: «Табу Дәууән, Хуңай, махән наә бон аәма наә хъаурәе цәйбәрцә адтәй, пъома наә зунд цәйбәрцә ахәста, уойбәрцә байамудтан, фал наәмәе наә байгүстонцәе, иғъосгәе наә, фал наәбәл никки ба ма гириз кодтонцәе», - зәгъгәе, зәгъдәнәнәнцәе. Уәдта Хуңай даурдае изәедтае адәмтәен сәе журналтәе сәе къохмәе радзәнәнәнцәе аәма алкедәр, ә тәрегъәйтәе аәма ә үодибәститәе финст кәми үодзәнәнәнцәе, еци журналтәе сәхүәдтәе банимайдзәнәнәнцәе еци бон. Уонай ка ниббогъ қәндәнәнәй, ка ба си цийнае қәндәнәнәй.

Еци бон мәнгәе радзорун неке бон исуәдзәнәй. Даенетмәе ка цәүдзәнәнәй, уони журналтәе сәе рахес къохтәмәе дәтгәе үодзәнәнәнцәе, зиндонаәмәе ка цәүдзәнәнәй, уонән ба сәе галеу къохтәмәе дәтгәе үодзәнәнәнцәе. Хъиамәти бони адәмтәе 12 мүлтагәй әригас үодзәнәнәнцәе. Уонай, 2 мүлтагемәй фәстәмәе, иннетә зиндонаәмәе цәүдзәнәнәнцәе. Етәе ба катә үодзәнәнәнцәе, ку зәгъай, уәд әнәууәнкитәе, уәдта әнәз динтәе, ләгмаргутае, зин қәнгутае, цәүзети әхчә хуәргутае, мәнгәвдесән ләуугутае, расуғәнапитәе, давгутае, адәми хәццәе хәран зәрдәе даргутае, әвзаг ҳәсгутае.

Дзенетмæе ка цæудзæнæй, етæ ба æнцæ, Хуцау кæмæй баруагæс æй, Хуцауи унаффитæмæе ка байгъуста, Хуцау «кæнетæ», зæгъгæ, кæмæй загъта, уони ка фæккодта, «ма кæнетæ» кæмæй загъта, уони ба ка наэ бакодта, гъзвадуг дæн, уæдта ахургонд дæн, зæгъгæ, уой туххæй æ Хуцауи ка наэ фeronх кодта, уонæмæе кæсгæй фæлмæнзæрдæе кæмæе адтæй, тæрегъæдгæнæг ка адтæй, Хуцауи тасæй стур дзурд ка наэ кодта. Нур ке ранимадтан, уонæй ба 2 мутгагемæй æригас уодзæнæнцæ. Уони æмбал Хуцау нæе ирон адæми скæнæд, еугур адæми дæр скæнæд! Амменæ!

1 Табу Хуцау Дæхецæн, Цитгин Хуцау! Дæ ном арфиаг уæд!
Дæ намус, дæ кадæ фулдæрæй фулдæр кæнæд! Хуцау нæйиес,
Хуцау, Дæуæй уæлдай!

252

Финстæг редакцимæ. Нæ зинаргъ журанл «Ираэфи» косгутæ!
Цалдаэр анзей размæ ниммухур кодтайтæ мæздæггаг дигорон хъазахъæгти туххæн Ф. Кирееви æрмæг. Каэд гæнæн æма амал ес, уæд корун, æма 'й нæуягæй ниммухур кæнтаэ уæ журнали фæрстæбæл.

Свойти Р.

ДИГОРОН ФЕНОМЕН ТЕРКАГ ХЪАЗАХЪИ ІЕФСАДИ ИСТОРИЙ

Уæрæсей историй агъazzаг бунат ахæстонцæ хъазахъæгтæ. Уони цардиуаг ка нæ зона, е дзæбæх нæе балæдæрдзæнæй æнæгъæнæе Уæрæсей историон фæндаг. XIX æноси кæрөнмæ хæстæг нæе бæсти адтæй 11 хъазахъаг æфсади: Амураг, Астрахайнаг, Донаг, Фæсбайкайлаг, Кубайнаг, Оренбургаг, Сибийраг, Семиречайнаг, Теркаг, Уссуриаг, Урайлаг. 1917-аг анаи феврали революций Раестæгмæ хæцаудæе ку фæууæлахæз æй, уæд ма уонæбæл бафтудæй дууæ хъазахъаг æфсади: Енисейаг æма Иркутскаг.

Ке ранимадтан, еци æфсадтæ бæсти ци территоритæ ахæстонцæ, уомæ гæсгæ дæр бæрæг æй, Уæрæсей æхсæнади хъазахъæгтæ ци агъazzаг бунат ахæстонцæ, е. Уæлдай цæмæдесагдæр æй, хъазахъи æхсæн берæ адæмихæттитæ ке адтæй, е. Уæрæсей Империй граждантæн сæ документти, ци адæмихаттæй æнцæ, уой нæ финстонцæ, фал сæ мадтæлон æвзаг.

1897-аг анзи æрфинстмæ гæсгæ Теркаг хъазахъи æфсади адтæй 167301 адæймаги. Уонæй æ мадтæлон æвзаг уруссаг худтонцæ 145508 адæймаги, украинаг - 16329, хъалмукъаг - 2727, белоруссаг - 586, тæтæйраг - 252, иннæ адæмихæттитæ ба еугурæй адтæнцæ 2932, уонæн ба сæ дзæвгарæ устурдæр хай адтæнцæ дигорæннтæ æма ираенттæ.

Дигорæннтæ æма ираенттæ хъазахъи царди ци агъazzаг бунат

253

ахастонцæ, е абони дæр дзæбæх бæрæгтонд нæма æрцудæй. Революций размæ уой туххæн финста дзæрæстейаг дигорон Сосити 3, газет « Терские ведомости » æма киунугæ « Теркаг æмбурдгонд »-и, статья хундтæй « Станица Черноярская ». Советон доги ба берæ рæстæгти хъазахъи темæбæл дзорун нæ угътонцæ.

Фæстагмæ дигорон-ирон хъазаххæгти туххæн мухури фæззиндтæй еугай æрмæгутæ, фал етæ дæр уæлæнгайгомау æнцæ, дигорон хъазаххæгтæ æцæгæй ци æма куд адтæнцæ, е си нæ зинний. Уомæ гæсгæ федарæй зæгъæн ес: аци темæ æнгъæлмæ кæсуй, бæстондæр æма 'й арфдæр ка райхала, уæхæн историктæмæ.

Дигорон хъазаххæгтæ станицити истори уæлдай æбæрæгдæрæй байзадæй XX-аг æноси райдайæнæй фæстæмæ. Уомæ гæсгæ мах бæлвурдæрæй радзордзинан уони туххæн 1914-аг анзи уæнгæ, уæдта Фиццаг дуйнеуон тугъди сæхе куд равдистонцæ, уой туххæн. Гъе, еци рæстæги уæлдай фулдæр афицертæ æма инæлартæ фæззиндтæй хъазаххæгтæ æфсади Дигорæ æма Ирæй. Рагъудикæнтæ уæхуæдтæ: дууæ минкъий дигорон станици Дзæрæсте æма Мæсуггъæуæй рацудæй 12 (!) инæлари, уонæй æртæ - Занкъисти Къузма, Тургити Бейбулат, Тургити Заурбæг инæлари чинтæ райстонцæ 1914 -аг анзи агъоммæ. Мистулати Елмура, Агойти Владимир, Агойти Константин, Хæмилионти Иван, Хабайти Яков, Сабети Александр, Бегити Василий, Тæтаонти Геуæрги, Бичерахти Лазæр инæлартæ иссæнцæ Фиццаг дуйнеуон, уæдта Граждайнаг тугъдти рæстæг.

Хъазаххæгтæ æма хуæнхæгти æхсæн рæстмæ рапахстдинæдтæ фæззиндтæнцæ XVI-аг æноси, станицитæ Гладковская, Курдюковская æма Щедринская ку фæззиндтæнцæ, уæд. Станицити цæргутæ айдагъ лигъд уруссаг зæнхкосгути фæрци нæ фулдæр кодтонцæ, хуæнхаг адæмæй дæр сæбæл æфтуйн райдæдта. Хъазаххæгтæ æма хуæнхаг æхсæнæдтæн сæ экономикон бастдинадæ федардæргæнгæ цудæй, кæрæдземæ гæгæ наæ хастонцæ. Сæ бастдинадæ уæлдай федардæр иссæй XVIII-аг æноси, Мæздаæгæн бундор æвæрд ку æрцудæй, уæд.

Фиццаг дигорæннæй æма ираентæ Мæздаæги фæззиндтæнцæ 1764-аг анзи. Уæд ами цардæй 6 дигорон хæдзари. Уомæй инсæй анзи фæстæдæр ба - 1785-аг анзи - Мæздаæги цæрæг дигорæннæй æма ираентти нимæдзæ исхæццæй 223-мæ (88 хæдзари).

Еци рæстæги хонхæй раледæр адæми кодтонцæ æфсаæдтон

службæмæ. 1764-аг анзи хуæнхаг дигорæннæй, ираентæ æма кæсгæннæй араæт æрцудæй сæрмагонд хуæнхаг команда.

Уонæй беретæ уой фæсте иссæнцæ афицертæ, пæвæрд син цудæй сæ хуара служби фæрци паддаахадон хуæрзæугутæ.

XIX-аг æноси райдайæни фиццаг дигорон гъæу Цъайтæмæ хæстæг æрбунат кодтонцæ Дигоргомæй раледæр нæуæг къуар - « Ерасты » («Дзæрæсте », уруссагай « Черноярское »). Дзæрæсте Мæздаæгæй æй 25 километри идардæр, фиццагдæр си æрцардæнцæ 1804-аг анзи Хъургъисти æнсуæвæртæ. Уруссаг æфсади капитан Тавсурхъо æма саугин Алексей. Уобæл берæ рæстæг нæ рацудæй, уотæ гъæу райрæзтæй, æрбунат си кодтонцæ 40 хæдзари. Фæззиндтæй си еугай ираентæ дæр.

Дзæрæстей гъæуи равзурдбæл 5 анзи ку рацудæй, уæд Дигоргомæй ралигъдæй нæуæг къуар æма æрцардæнцæ Дзæрæстейæй 3 километри идардæр, сæ гъæу исхудтонцæ Мæсуггъæу («Ново- Осетинское »).

Фиццаг дигорæннæй службæ кодтонцæ пъæуайгæстæй. Фал 1824-аг анзи æрцудæй устур цау: Дзæрæсте æма Мæсуггъæу иссæнцæ станицитæ, сæ цæргутæ ба - хъазаххæгтæ. Уомæй фæстæмæ дигорæннæй активæй архайдтонцæ Теркаг хъазахъи цард æма æфсаæдтон гъуддæгти.

1850-аг анзи дууæ гъæуеми адтæй 207 хæдзари, 1900-аг анзи ба - 533. Уомæй уæлдай ма дигорон станицитæмæ хæстæг адтæй цалдæр хутори Тускъатæ, Елбайтæ, Гокъинатæ, Аркъяутæ æма Саулатæн.

1824-аг анзи Кавкази Сæйраг командæгæнæг Йнавлар А. Ермолови фæндаæмæ гæсгæ араæт æрцудæй Хуæнхаг хъазаххæг полк. 1870-аг анзи. Еугонд æрцудæй Мæздаæги полки хæццæ, æма син еумæйан ном лæвæрд æрцудæй. Хуæнхаг-Мæздаæггаг хъазаххæг полк. Ами се службæ хастонцæ дигорон хъазаххæгтæ.

Нуртаккæ зин зæгъæн æй, Ермолов дигорæннти хъазаххæгтæ цæмæн исходта. Фал æй балæдæрун дæр æнгъезүй: Ермолов уидта, дзæрæстейæгтæ æма мæсуггъæвуггæгтæ служби куд бæгъатæв æнцæ, Уæрæсемæци цæстæнгас дарунцæ, уой. Рæстæг бавдиста Ермолов идардæр ке уидта, дигорæннæй æма ираентæ кæддæриддæр Уруси фарс ке уодзæннæнцæ, уой.

Дзæрæсте æма Мæсуггъæумæ ралигъдæнцæ Уæллагири комæй цалдæр мутгаги: Уналæй Цæллагтæ, Балатæ, Тотитæ. Тотитæ уой фæсте сæ мутгаг рапийвтонцæ уруссагæй - Латышевы. Дигорон

мугтагетгэй дэр еу цалдэр райстонцэе уруссаг мугтагетгэ - Ивановы, Горчашевы аёма ёндэргэтийн. Аёвэдзи, сэе райгурэн бэсти естээмэй тарстэнцэе.

Дигорентгэй пусулмон ка адтэй, уонгэбэл киристон аёгъдаумэ гэсгээ дэниарэ зэфтуд аёрцудгэй, фал еуетгэ бэе пусулмон динблэл сэе кьох не 'системцэе (Тургитэ, Мистулатэ).

Дигорон дууэ станицеми аёдеутургэй цардэй 70 мугтаги. Кээд аёма хъазахъягтгэ берэх хэвттии сэе цэрэн бунэтгээ зэйийвтонцэе Цэгтэг Кавкази, уэд дзэрэстэ аёма Мэсүггъяэуэн ба сэе зэнхэбэл сэе зэрдэх некаёд исэйийвта, цардэнцэе ёнгом, ёмварсай.

Түгэдэн нифс, аёвзигъд, лэгдзинада, цэрдэгдзинада, аёнафастэмэ фёнккаесгэй мэлжетмээ цээтгээ ун - кенэх уялахэз, кенэх ба Мэлгэ - Гье, еци менеугутгэ адтэнцэе сэе тоги дигорентгэе аёма ираенттэн, уома гэсгээ син устур кадаё адтэй иннаэхъазахъягти ахсэн.

1843-аг анзи, фиццаг устур түгэдэх дзэрэстейгтгэ куд аёцэг аёфсэдтонтгээ равдистонцэе устур лэгигъядэе аёма бэгъяатэргдинада. З мартыйн 1843-аг анзи Шамили аёфсади нихмэх тохгэнгэй дигорон хъазахъяг сэдэг аёфсэдтони (сотня) сегасдэр фэммардэнцэе, еу дэр си ахе уацари наэ равардта.

1903-аг анзи син ниссагытонцэе циртдээвээн, финст ибээл аёрцудэнцэе бэгъяатэргти наэмтгээ: Газети Степан, Агойти Мэххэмэйт, Гулдити Гаса, Гокъинати Заурбек, Тускъати Гаппо, Гуцъунати Иналухъ, Тугурти Сабан, Сеойти Масарби, Кокити Дохцихъо, Байтульяни Хубади аёма берэх ёндэргэтийн.

Хүэнхаг аёма Мэздэггэг полкити аёфсэдтонтгээ дигорентгэе аёвдистонцэе устур бэгъяатэргдинада Кавказаг, уэдта уруссаг-туркаг түгэдти 1828-1829 аёнти, Польши нихмэх стэри 1831-аг анзи, 1854-1856 аёнти Скөсэйнаг стэрги, уой фэстэе ба уруссаг-японаг түгэдти, уэдта Фиццаг дуйнеон түгэдти.

1912-аг анзи Дзэрэстэй цардэй 298 хъазахъяг хэдзари, 4 хэдзари - ёндэргээ руяентгэй аёлпэдзгутгэ, Мэсүггъяэуи - 280 хэдзари хъазахъягтгэ, 4 - аёлпэдзгутгэ. Аёдеугур си цардэй - Дзэрэстэй 2028 адэймаги, Мэсүггъяэуи - 2036, сэе фалдзос хуторти ба - 80 адэймаги.

1913-аг анзи Терки хъазахъяг аёфсади аёдеугурах службээ кодта 338 афицери, уонгэх уруссагтгэ - 256, 72 ба - Кавкази адэмихяэттитгэй: 3 мэхъяланы (болкъон Нальгиев аёма а

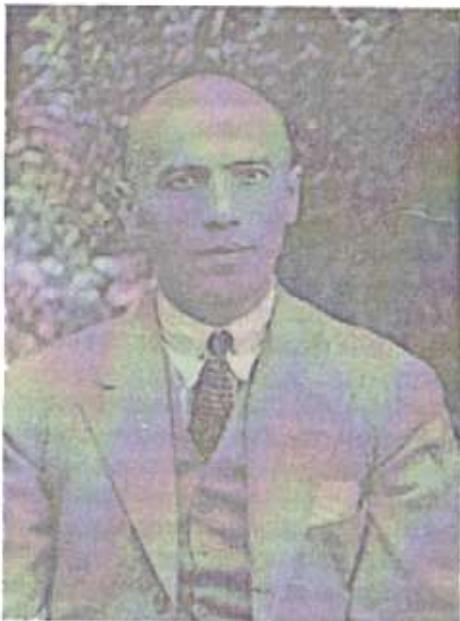
фуртгээ), еу сомехаг - инэлар Арютинов, иннетгэ бэ сегасдэр адтэнцэе дигоренттэе аёма ираенттэе.

Кубани хъазахъи аёфсади, уэдта ёндэрг аёфсэдтон хэйтти дээр тэркагтгэе ке службээ кодтонцэе, уой ку нимайэн, уэд Фиццаг дуйнеон түгэдти райдайзэни тэркаг хъазахъягтгэ рацауаэг инэлартгэ аёма афицерти нимэдээх хэццэе кодта 400-мэ. Уонгэх ба алли цуппэрэймаг дэр адтэй кенэх мэсүггъяэуяг, кенэх дзэрэстэйаг. Еудзурдэй, дигорон дууэ минкъий станицемэй рацуудаёй 100 инэлари аёма афицери! Иннаэ 300 инэлари аёма афицери ба рацуудэнцэе, Теркихъазахъи 70 станицеми цардэнцэе, уордигэй. Ами лэг цэбэл бадес кенэх, е ёс: 70 станицемэй - 300, дууэ станицемэй ба - 100! Е аёй дигорон феномен хъазахъяг аёфсади историй.

Кавкази хъазахъяг дивизий 1-аг бригади командир адтэй инэлар-майор Тургити Заурбек. Дигорон хъазахъягтгэ службээ хастонцэе Уэрэсэй сэврэгийн лэвудтэнцэе (1811-аг анзаёй нимайгэй) Абацити Дмитрий, Тускъати Александр, Тэтаонти Григорий. Цалдэр дигорон афицери каст фэвцэнцэе Уэрэсэй аёфсади Инэларон штаби Академи. Уяхэнттэе ахлас Тэркаг хъазахъягти ахсэн дэр еугэйттэе адтэй.

1917-аг анзэмэх афицери пъагонтгээ хастонцэе (Фиццаг дуйнеон түгэдти 1914-1916 аёнти ка фэммардэй, уонгэх дэр нимайгэй) 50 адэймагемэй фулдэр Мэсүггъяэуэй аёма 80-аёй фулдэр Дзэрэстэйаг. Аёдеутургэй ба 1824-аг анзаёй 1920-аг анзэмэх дууэ станицы сгъомбэл кодтонцэе 300 афицерэй фулдэр, уонгэх ба - 30 болкъонтгээ, 12 ба - куд загътан, уотгээ инэлартгэ.

Дигорон дууэ станицемэй уойбэрцэе инэлэрттэе аёма афицерти ке рацуудаёй, еци гъуддаги бундори лаууий, аёвэдзи, цалдэр уяхэн фактори: хъазахъягтгэ бэл сэе ке банимадтонцэе, уэдта син хъазахъягти ном фулдэр бартгэ ке лэвэрдта. Аёфсэдтон карьеэрэх уонгэн фадуат лэвэрдта куст ёнцондээрэй иссерунмэх, ахуркэнунмэх дэр син фэндаг урухдэр адтэй. Се службыг рэстгэх ку фэууидэе, уэдта син паддзахадаэ фиста пенситгэ. Киристон дин ке райстонцэе, е дэр ёнхус кодта дигорон хъазахъягтгээн сэе цардиуагэх фэндондээр аразунаэн. Фал пусулмонэй ка байзадэй, етэе дэр ёлпундэр хъордадр не 'йавтонцэе. Уомэн аёвдесэн - фиццагдэр инэлари ном ка райста,

Лазәри кәстәр әнсувәэр
болъон Бичерахти Геуәрги

Бичерахти Лазәр, большевиктә кү фәүуәлахезәнәв, уәд рандай Англисмә. Уоми ин пәвәрдә әрцудәй англисаг әфсади инәлпәрлейтенанти чин аёма лорди ном. Фал фәстагмәе әхәрайста Германнәе, мәлгәә дәр уоми ракодта. Деесаг ай Лазәри трагикон карнае. Большевикти фарс дәр не 'рләүдтәй, Деникини хәецә дәр арази н' адтәй. Уой фәндадтәй цардән раст бундор әривәвәр, фал ин наә бантәестәй. Уогә, цардән раст бундор әрәвәвәрун кәд, кәми аёма кәмәен бантәестәй?

еци цуппаремәй зөртәе адтәнцәе пусулмәннәе.

Дигорәннәе - хъазахъәгтәе иннетәмәе қасын райдәедтонцә сәрбәрзондай. Фәстагмәе втав иссаенцәе «әвзурст» адәм («каста избранных»).

Терки зипди ци 70 станицы адтәй, уони ахсән, ка күд раздәр фәэзиндтәй, уомә гәсгәе Дзәрәвсте аёма Мәсүтъәу ахәстонцә 27-аг аёма 28-аг бунәттәе. Уотемәй фидәй фуртмәе үудәй әфсади служби гъуддаг. Зәгъәен, 1914 анзи службәе кодтонцә дигорон хъазахъәгтән сәе җәүәт әёма сәе җәүәти җәүәт.

Берәе муттәгти әгас наәлгоймәгтәе дәр адтәнцәе афицертәе. Зәгъәен, Тускъати мүггагәй Фиццаг дүйнеон түгъди адтәнцә аstemәй.

Тускъати мүггаги туххән зәгъун әнгъезүй бәлвурддәрәй. Аци мүггаген Терки әгас хъазахъәгти ахсән дәр устур кадә адтәй. Сәе ном идәртәбәл ильустонд адтәй Савелий фурт Егор, Николай фурт Константин, Николай фурт Николай, Иван фурт Петр, Иван фурт Сергей, Иван фурт Иван, Иван фурт Тимофей, Алексей фурт Иван аёма Данели зөртәе фурти - Петр, Василий аёма Александрән. Атәе сегас дәр кадгин аёма бәгъятаәр күд н'адтәнцәе, фал Данели зөртүккаг фурт Александр уәлдай популярондәр адтәй гъәүүккәти, уәдта әффәедтони ахсән.

Тускъати Данели фурт Александр райгурдае Мәсүттәуи 1873-аг анзи 20 ноябрь. Ё ҳестәр әнсувәрти хузән е дәр равзурста царди нивән әффәеддони фәендаг. 1895-аг анзи қаст фәецәй Стъяраполи хъазахъаг юнкерон училище аёма зөрвист әрцудәй 1-аг Хуәнхаг-Мәздәттаг хъазахъаг полкмәе дәлхорунжий чини. Полки служби рәстәг әхәе равдиста курдиаттун, зундгин аёма бәгъятаәрәй. Күд тәккәе хуәзәдәр афицер, уотә 'й' райстонцә Императорон Конвойи службәмәе. 1902-аг анзи 26-аг январи Данели фурт Александрى службәмәе райстонцә ё Императорон Бәрзондзинади Сәрмагонд Конвойи лейб-гвардий 3-аг Теркаг сотнимәе.

Александр ә цардәйиевән устур цаутәй әхебәл некәед фенвәрстәй, ә сәйрәг гъуддагбәл нимадта кадә аёма радәй службәе кәнгүн, Паддзахи аёууәнкәе неци хузи аёма некәед фәссайдтайда, фәлтау - мәләт. Үәрәсей Паддзах-Императори рази службәе кәнүн, уой гъәуай кәнүн - уомае устурдәр кадә н'адтәй әффәедтон пәгән уәди рәстәг, уәдта уәхән службәмәе агурдтонцә аңағъәнәе Үәрәсей

хуаэздэр афицертаэ әема инәларти.

Конвойи службæ берæ зиндæр адтæй әнæуой әфсади службæй. Ами айдагы бæгъатæр әема нифсун ун нæ гъудæй, гъудæй ма ахуронддзинадæ, устур культурæ, бæрzonд моралон менеугутæ. Әема еци әегас хуарздзинæдтæй хайгин адтæй Александр. Ә дæнцэнæн хæосуынаг әегъдуа әема служби туххæн ин цубур рæстæгмæ лæвæрд æрцудæй дæлесаули чин, уæдта райста берæ хуæрзугутæ: Уаз Станислави 3-аг къæпхæни орден, Уаз Анни 3-аг къæпхæни орден, бухайраг ордентæ «Сугъæринæ стъалу» әема «Æвзестæ стъалу», Французаг орден «Сау стъалу», персайнаг орден «Домбай әема Хор».

1909-аг анзи Тускъай-фуртæн лæвæрд æрцудæй есаули чин әема иссæй 4-аг Теркаг сотни командир. Уомæй дууæ анзи фæстæдæр райста болкъони чин. Фицлаг дуйненон тугъд курайдæдта, уæд зæвæрд æрцудæй Волги 3-аг хъазахъаг полки командирæй. Тугъди рæстæг Александр райста берæ кадгин хуæрзугутæ. Фал 1916-аг анзи 30 сентябрь бæгъатирæй фæммardæй.

Тускъати Данели фурт Александр адтæй номдзуд дирижер Дударти Вероники мадинсувæр.

Дигорон хъазахъæтæ устур нимади адтæнцæ Уæрæсей әфсади разамонгутi, уæдта әегас хъазахъæти цæсти. Уомæг гæсгæ дессаг нæй, Медбæсти тугъди уæззау бонти Терки хъазахъаг әфсади штаби хæцау дзæрæстейаг Хутъиати Геуæрги ке адтæй, в.

Евгъуд әноси 50-аг әнзти эмиграций Теркаг хъазахъаг әфсади Іїфсаеддон Атаман адтæй инæлар-майор Агойти Константин - е дæр дзæрæстейаг.

Дигорон хъазахъæтæ куд «хæцæн каstæ» Медбæсти тугъди фæсте бабунæнцæ. Ә нæргæ кадæв кæддæр әегас Уæрæсебæл кæмæн игъустæй, еци хъауæргин мүгæгтæй беретæн сæ кой, сæ гъæр дæр фесавдæй. Дигорон хъазахъæтæй ма ка байзадæй, уонзæй дæр беретæбæл æруадæй мæлæтдзаг цæф евгъуд әноси 30-аг әнзти - репрессити рæстæг.

Дигорон феномени (æнахур дессаг) хузæн авгас Уæрæсей Империй хъазахъæти әфсæдти әхсæн некæд әема некæми адтæй.

Дзæрæстæ әема Мæсүгъæуæй берæ цитгин адæм рацудæй: поэт әема тугъдон Гурджибети Блашкa, поэт Гулути Андрей, дууæ адмирали - Гокъинати Виктор әема Цæллагти Пантелей, фицлаг силгоймаг дохтур Иристони Тургити Кошерхан, фицлаг силгоймаг-парашютисткæ Тинати Тамарæ әема берæ әндæр кадгин

адæймæгтæ. Еудзурдæй, дигорон хъазахъæтæ устур æвæрæн баҳастонцæ Иристони истори әема культураемæ.

Фæндуй ма мæ зæгъун еу гъуддаги туххæн. Цал хатти исбæрæг әй еци факт: этнографион хузи хъазахъаг адæм нæййес, хъазахъаг адæм ес психологон хузи.

Зæронд хъазахъаг

ХҮҮГАТЫ Ирлан

ФЫДГӘНД АӘМӘ ФЫДӘНДИДЗӘН

(Түгъанты Батырбек жаңылар «Ханифә»-йы
сюжеттери нынвест)

Түгъанты Батырбек 1890 асты кейиң нығыста, уыңы радиордты сәе ирон темәс аәмәс ирон зәмәлдәр гәсгәе нымайын хъәуыи радиордты циклып. Уымәс, зағынын хъәуыи уйи дәр, аәмәс сты уырыссағаевзагон ирон литературајы ног фәзынд. Уыңы фәзында у, зағыан ис, сәермагонд аивадон фәзында – наә дәр этнографийыл хәстү, наә дәр этнографизмыл, уырыссағаевзагон ирон литературае уымәй райдытта, аәмәс дыз Хъаныхъуаты Инал дәр не ІІсәрибар и аәмәс стәй суант Хетәгкәти Къоста дәр. Мах уйи зағынаг стәм аәмәс Батырбек йәе радиордты дард аңыд этнографион очеркты аевзагәй, Батырбек жаңылар «Суырыссағ» и аәмәс йәе бон сси националон хъуыддәйттә аәмәс хъуыддәгети националон равдисын. Түгъанты фыртән йәе эмоционалон-логикон аевнаелд у сәрибардәр, хәебындурудәр – цы аевдисы, уйи адәймаг уыны хуыздәр, арфадәр ын ахсы йәе хъуыды. Уәз зәрдүлт аерләууын кәенут Базе къуылыхъәй уыди аәмәс Гүйиманән йәе саргы хъәбәр кей уыди, уыдәттәе («Бәхедавәг»), Фацбай йәе сәр қызд ранкъус-банкъус кодта («Әгъдаумә гәсгәе»), Бадейниң цәсгомыл хъуыдты зилдүх («Фийайа Баде»).

Уыңы уацмысты мидис аевдисы 19 аенусы көрөн аәмәс 20 аенусы радионы ирон зондахаст қызд ивгәе цыди, уйи. Батырбек жаңылар радиордты фәзынди фәсмон кәнүнини темә: дәр фәндагай фәедзәгъәл у, дәр уды монктәе скал аәмәс аерфәсмон кән («Ханифә»), дәр мәгүүр сыйаджы бәх адаб аәмәс ууыл дәр фәфәсмон кән («Бәхедавәг»), искаей амар, дәр түр райс аәмәс уәеддәр фәфәсмон кән («Әгъдаумә гәсгәе»), Хъазыбеджы хохмае кәс, дәр цинтәе базмәләд аәмәс дәр цардәй разы мауал у («Фийайа Баде»).

Тематикон аегъдауаәй ам алцы аәмхуызон типикон наәу. Нәе ныхас уымәс цәуыи, аәмәс ләмбынаң қызы аеркәсәм аңы радиордтәм, уәд «Ханифә» бындурон аегъдауаәй хицән кәнені.

иннаеттәй. Кәд иннае радиордты аевдист цәуынц хәехон царды социалон аәмәс сыйдәгүдү фарстытае, уәд аңы радиорд у сыйдәгәй дәр психологон. Кәд иннае радиордтә, цы сәе Әвдист цәуыи, уымәс гәсгәе сты реалистон, аевдист сәе цәуыи мәгүүр фәллойгәнәг адәймаг, уәд ам та – уыңы сау мылаzon ахорәнтәй нығонд цәуыи цавәрдәр астаяуыккаг жөнүсон зәппадз – адаем сәе судагә жөхсидәвтимә кәдәм баләгәрдүнц. Ам алцыдәр аевдист цәуыи романтикон ахорәнты фәрцы. Иннае радиордты сәйраг архайджытыл цы цәуыи, уйи сыл цәуыи талынг дунейи кәй цаврынц, уйи ахкосәй. Уыданаң хицән кәнені Ханджери – радиорды сәйраг хъайтар. Йәе кәнгәе әффымәрх ҳоимәс уыңы зәппадзмәе бафтгәйе, уымән йәе уды сау тыхтыл йәе бон нал цыди. Хъуамә фәхудинаг кодтаид Ханифәй. Фәләе Ханифә, әндәр гәнән ын күн наәуап уыди, уәд Ханджерийи йәххи хъамайә бараҳойы. Ам авторы бон баци, уәдди литературајы чи наәма уыди, ахәм ног хуыддаг бакәненін. Суанг ма хабар йәххәдәт дәр типикон наә уыд. Нәе зәрдүлт аерләууын кәнәм, Къюста йәе «Особа»-йы күйд фыссы, афтәмәй сылгоймагыл тыххәй ныххәцыны хууыддаген ирээттән се Әгъдаумәтти йәе кой дәр наәт Хетәгкәти К.Л. Особа // Уацмысты аәмбырдганд 5 томы, – Дзәуылжыхъәу, 2000. Т. 4. С. 358). Уымән аәмәс уыңы хууыддаг афтәе карз уыд, аәмәс йәе кәнгәе дәрничүү кодта.

Композицион аегъдауаәй радиорд аравт у дыууаә хайас, дыууаә таураәгъон хаххәй: Ханджери иәе цәсгом күйд бахордта, уйи, аәмәс йәәм фәсмон күйд аерцыди, уйи. Дыккаг хай чи у, кәенең дыккаг хахх, уйи рауд, иуәй уымән, аәмәс зәппадзмәе йәе хъавуыккәйттәе кей зәрәмбырд сты, иннаемәт та – Ханджери аевиппайды кәй наә амарди, уйи руаджы. Аәмәс уыңы дыккаг хай чи у, уйи, йәе бон у, аәмәс ма уыдаид, фәләе авторы хъаңугаә кодта. Уымән аәй хъуыди, цәмәй хъайтары фәсмон равдыстаид, стәй равдыстаид ие үмхъаңуукаңтәе ын йәе фылгәнд кәй ныббарстой, уйи дәр. Дыккаг хайы радионы, пәппутае, аңы талынг аәмәс уаргае жөхсәв иунәгәй зәрөнд зәппадзма чи ауәнддәзен, зағыттәе, ууыл күн сбыцәу вәййинц, уыңы хабар наә хронологияи хуызы кәнені иу-цасдәр фәстәедәр – Ханджери аәмәс Ханифәй хахх чи хуыны, уйи йәе тәккәе цүпмәе күн наә ма схәццәе вәййи. Афтәмәй сюжеты дыууаә хаххы чи сты, уыдан фәрсәй-фәрстәм наә цәуынц, стәй фыццаджы уәләе аәмәст кәройнаг сценәе – Ханджерийи

фәсмон кәнәе фыдаендидәнен башу вәййынц сюжеты дыууәхайы. Ацы вазыгджын сюжет уәлдайдәр ахәм къаннәг радзырды – у дзыхъынног фәзындиң цы дуджы литературәйи кой кәнәем, уым.

Тұғанты Б.А. (1866 - 1921)

Радзырдмәе бәстон күйі аәркәсәем, уәед разынынц ىә таурағын әмәе ىә стилистикон хицәндзинәйтәе. Радзырдрайдайы, Ханифәйи дис әмәе тас кәм башу вәййынц, уыцы ныхасәй: «Мәнәе күйд талынг у!» (Тұғанты Б. Уацмыстәе. – Ордекониқидзе: Ир, 1986. Ф. 38). Әмәе уый, уыцы ныхас ңауын кәрәй-кәрөнмәе уацмысы мидәг, ىә фәдил кәнен чиныгкасәеджы әмәе үйни чиныгкасәег, автор күйд хәедзардзинәй аәвналы архайдәвдисән аивадон фәрәзтәм, әмәе сәе афтәмәй күйд иттәг раст әмәе ахъаззаджы ңаестуынгәйәе пайда кәнен. Ам автор ىәхәдәг дзуры хәрз гыңыл, ныхас бакәнен архайджыты аәвджид.

Әмәе уайтагъд сбәрәг вәййы, Ханджери әмәе Ханифәе кәрәдзийән цы баваеййынц, уый. Уый тыххәй Ханджери рахабар кәнен Ханиффәйән, ىе 'фсымәр Хъасболатимәе кәнгәе әфсымәертә күйд систы, уыцы хабар. Радзырды автор йәэхи әвдиси аәцағ фыссәгәй, - раныхасы руаджы лыг кәнен, әедде бакәсгәйә чи наә зыны, ахәм экспозицион фарстытае. Фыццаг уый әмәе бәрәг у, Ханифәйән уыцы хабар әнәзонтә кәй наәу, иу әмәе йын әй дыууәх хатты 'кәй наә радзырдта ىе 'фсымәр Хъасболат. Дыккаг та уый, әмәе уыцы раныхасы зыны, кәмән зей чындауы, уый сылтоймаг кәй у, зыны дзы цы уавәртү йын кәнен хабар, уый – талынг сәем сау дары алырдыгәй дәр. Әмәе аәртиккаг та – ирон царды аәвл дзы зәлләнг кәнен: «Хазахъән сәе бәхты рәгъяу атардтам» (ф.39).

Ацы ран радзырды экспозиции араәзт аәрцид – мах базыдтам, Ханджери әмәе Ханифәйи аәхсаен, цы не 'мәбелы, ахәм эротикон ахәсттыән бынат кәй наәй, цыма хәрз әфсымәр әмәе хо сты, уымәй уәлдай.

Уацмысы архайд күйд змәллы, уым иттәг ахсджиаг у Ханджерийи ныхасәппәрст: «Ханджери... хъумамә ىә цыд фәетагъдәр кодтаид, фәләе зеваст фәләууыди. «- Афтәе мәм кәссы, цыма фәедзәгъәл стәм». Уыцы ныхәстү ис арф метафорикон хъуыды. Уыцы ныхәстәй, ома «фәедзәгъәл стәм» ууди радзырдән сәргонд скәнәен дәр. Ам бәлвырд-бәрәг фәтыхджындаәр вәййы радзырды символикон ахаст – цы уад аәрбаңауы адәмьи цардмә, уым канд сәе фәндаг наә фесәфти, фәләе дзы кәңцырдәм ңауын хъәуы, уый дәр нал зонынц. «Мәнәе арв ферттывта. «- Хәехтәе чердыгәй сты, уый федтай?» – бафарста Ханджери, «- Нәз федтон». Фәстәмәе аздахтысты – афтәе сәем каст, фәләе та иу-цасдәрү фәстәе күйи ферттывта арв, уәед ницуал әмбарджыты ләууд аәркодтой: хәехтәе иуәрдигәй дәр наә уыдышты әмәе иннае 'рдыгәй дәр. Ныннарыд арв» (Ф. 41). Хәехтәе кәй нал зындысты, уый бирәе ңауылдәртү дзуры, фыццаджы фыццагдәр та, кәдәм ңауын хъуыд, уый кәй нал зыдтой, әмәе Ханджерийән та ىе 'тъдау әмәе ىе 'фсарм сәфын кәй райдидтой. Уыцы символикон акценттәе күйи наә нымайәм, уәед уацмысән най кәрөнмәе бамбарап. Уыцы акценттәе сты уырыссағ тексты мидәг сыйғдағ ирон культурајыл дзурағ хъуылдаёттәе.

Радзырдән ىә кульминацийи рәзтимәе рәзгәе ңауы ىә эмоционалон тых. Къәевда әмәе дымгәйәе Ханифәе әмәе Ханджери

сәхи кәм баауон кодтой, уый разынди фыдәлты зәппадз, - уый сыгъдағ бынат у, уым, чи не 'мбәлү, ахәм мийә хъумәе маңы аерцауа. Ханджери нырма тыхсы, хъәздыг Бекмырзәй хъастай көй фәиппәрд и, ууыл. Фәлә Ханифә хъастыл нал у, Ханифә тәрсы, ризы фыртавасәй. Ханджери сәр фәецәвән цы бынат хоны, уый уымән у, әедде цы уад и, уымәй тәссагдәр. «- Тәрсын, тәрсын, - дырдя уый, - аз тәрсогә кәнин, Ханджери». «Тас, мәләтдәг тас аербалвәста Ханифәй уәнгәт, дзурын йәе бон нал уид, гыцыл сывәллонуу йәхи балхъывта Ханджеримә. Ханджерий улағфәнтыл амбәлди йе'рыгон рәууон буары хъарм тәф.» (ф. 42).

Ацы ран фәэзынди, Ханифә аерыгон чызг кәй у, рәесугъд чызг, уый әвдисәг эпитеттә. Уыцы хабар чиныгкәсәгән күйд әвдисы фыссәг, Ханджерийән дәр әй афтә аевдисы, уымән әмәе архайәг әмәе чиныгкәсәг фәрсәй-фәрстәм әввәрд цәуынц әмәе архайды раҳацән әмәмбәрст бакәненүнц.

Ныр радзырды тәккәе разынәнән әвдист цәуы Ханджери – уый йәхимиә мәләтдәг тохы күйд баңыди, уыцы хъуыддаг. «Фыццаг уал уый, йәхәдәг дәр әй не 'мбәрста, афтәмәй цин кодта уыцы хъарм буары ныңдәвдил, уый йе 'пләт буарыл дәр күйд пырх кодта, ууыл, фәлә күйдәр әнәнхъәләдкүй йәе күх, зәлдаг къабайы мидәг чи рызти, уыцы лыстәг астәуулы аныңдәвд. афтә йәе күхтәе армә фәхьыл кодта, цыма, йәе удан тас цы уид, ахәм цәмәдәр феснәлдә» (ф. 43). Уымәй фәстәмәе райдырта йәе тох Ханджерийән Ханджеримә, йәхимиә. Цалдәр хатты йәе күхтәе аскъәфы Ханифәйә, дзуры йәем, цәмәй дардәр абада, фәлә тарот чызг ноджы тынгдәр тәрсы, афтә йәем кәй дзуры, уымәй, әмәе ноджы йәхи нылвасы ләппумә. Ёмәе уәд иу Ханджери ныссабыр. Базмәльид иннах ханджери. «Йәе сәр иуәрдәм фесхуиста, йәе цонг чызджы астәууыл арбатыхта әмәе фыццагай, фәлә ноджы рәвдаугәдәр хъәләсәй райдырта дзурын – йәе ныхас кодта тағыдәй-тағыддәр, скыуытәк кодта, афтәмәй дырдта чызджы хъусы: «- Ма тәрс, мацәмәй тәрс, мемә күй уай, уәд мацәмәй тәрс. Мәнә кәсис, гәз ницәмәй тәрсын. Аз армәст мәхниң кәй тәрсын» (ф. 43). Ханджери йәхи не 'рымбәрста, - бинтондәр йәхииуыл йәе бон нал цыди. Ёмәе йәе Ханифә бамбәрста әмәе йәем, ныронг цәмәй тарст, уымән йәкй дәр нал фәэзынд, ныр әндәр тасәй ныррызти йәе зәрдә: «- Суадз мәе. Аз нәе тәрсын. Аз нал тәрсын, аз ницәмәй тәрсын»

(ф. 43). Ёмәе уәд Ханджерий хъама йәе күхүй февзаеры әмәе ууыл фәевәййы радзырды фыццаг хай.

Дыккаг хайы уадиссагәй нициал и, уымән әмәе радзырдән йәе психолеген программа әххәст әрцид. Баззади ма радзырдән йәе идеяе сывәэндүн. Ёмәе йын уымән цаудомау рауади. Кецы цыма тыхәрвыст бакодта зәппадзмә, әфтә рауад. Кең бахауы Ханифәйыл, Ханифәйә Ханджерий хъама бафты Кеңмә, Кең әй аскъәфы Бекмырзәтәм әмәе уым Хъасболат базоны, йәе кәнгәе әфсымәр Ханджерийыл цыдәр фыд әрцид. Ссудзынц әхсидәвтә әмәе атырнынц әгас хъасты фәсивәд рагон зәппадзмә.

Зәрдәмәхъаргәу радзырды кәрөн. Ханджерийән йәе уд фыдәндидзәнты бахауы, афтәмәй дзуры Ханифәмә: «- Ды мән нәе амардтай, ды мән хүзүн түгдүзүш сирдү амардтай». Ёмәе та иннардәм ныззилы уәд Ханифә дәр: «- Уо, мәгүүр ханджери, - йәе дуууе күххәй йын йәе күх нылхъиви Ханифә, афтәмәй йын йәе цәститтәм ныккаст. – Ныр та ды нәүүзәй мә 'фсымәр дә» (ф. 47).

Ханджери йәхимиә цы тохы баңыд, уый у радзырды сәйраг рахәцән. Уымә гәсгәе, раст нәеу, әввәцциәгән, Сүменаты Замирә, афтә кәй фыссы: «Ханджерий тәевд әнкъарәнтә әмәе Ханифәйы сабырzonд әмәе алцәмә дәр цаёттә кәй разынд, уый мидәг и радзырды удыскенд, йәе апп» (Сүменаты З.Н. Түгъанты Батырбек. Критикон-биографион очерк // Түгъанты Б. Уацмыстә. – Орджоникидзе: Ир, 1986. Ф. 14). Уый армәстдәр әедде бакәсгәе афтә зыны. Йәе идеон-психологон ахәсттыы Ханифә афтә ахсажиаг нал у радзырды. Уый свәййи фәрсаг архәйәдкүй хүзүн, йәе хәс дәр вәййи гыццыл – Ханджерийән йәхи мидәггәт конфликт схъауын - әндәр ницы. Сүменон та фыссы: «Радзырды фыццаг рәнхъытәй мах уынәм, күйд зәрдийә, күйд әдәрсгәе уарзы Ханифәйы Ханджери, әмәе йәе йәхәдәг дәр нәе хаты, уыцы уарзты биндуры әфсымәр он уарзт кәй нәй, уый» (уый дәр уым). Ам зәгын хъәуы, уый әмәе критик, әввәцциәгән, йәе зәрдил дардта радзырды раздәрли редакции, Хъасболат афтә кәм зәгы: «Йәе сабионтәй фәстәмәе мах бинонтыл йәхи тынг фәдзәхст... Тынг бирәе нәе уарзта. Фәлә мәгүүр йәе уарзты хийәйтәе не 'мбәрста, йәе уарзт, әфсымәр күйд фәуарзы,

афтæ нæ уыди» (Сүменаты З.Н. Фиппаинæттæ // Түгъанты Б. Амынд уацмыстæ. С. 228).

Радзырды архайд æнæнхъæлæджы уымæн фездæхт, æмæ архайд сæрибар у дыуæ уды Ӯхсæн равзæргæ цыбæлдинадæй, цы хъумæ æрцыдаид се 'хсæн, уйй хъумæ æрцыдаид Ханджерийи æвиппайды нызмæлдæй, афтæмæ Сүменаты чыаг йæхæдæт йæхи ныхмæ цæуы. Замираæ цы хъуыдыйил хæст у, ома, раздæр дæр Ханджери Ханифæмæ æфсымæры цæстæй нæ кasti, уыл куы ныплæууæм, уæд ныплæгдæр æмæ фæлурсдæр кæны радзырды нумæйаг нысаниуæт. Иугæр дыуæ архайæджы Ӯхсæн кæнгæ хо æмæ æфсымæры ахаст нæ, фæлæ æндæр æнкъарæнтæ и, уæд уйй уайд æндæр радзырды темæ. Ацы уацмысы та уыци хъуыддагæн гæнæн нæй. Стæй Ханифæ афтæ æргом, афтæ æдзæстхизæй йæхи не 'ЛХъывтаид Ханджеримæ. Æмæ чиныгkæсæг æууæнды, чызг æмæ лæппуйи 'хсæн уæды онг ахæм æнкъарæнтæн сæ кой дæр кæй никүи уыд, уыл, æууæнды уыл æмæ Ханифæ Ханджеримæ кæй кasti хойы цæстæй, Ханджери Ханифæмæ æфсымæры цæстæй куыд кasti, афтæ. Афтæмæй дæздæр цæуы æрмæстдæр æнкъарæнты базмæлдyl. Гъо, базмæльдысты ие 'нкъарæнтæ рæстуд æмæ сыгъдæгæрдæ хохаг лæппуйæн æмæ ие уйй ныплæууын кодта фыдгæнды фæндагыл. Афтæмæй Ханджери ие мæлæты размæ раздæхта ие хойы зæрдæ дæр æмæ ие 'фсымæры зæрдæ дæр. Æмæ радзырдæн ие бæрzonд удсыгъдæг пæфос, гъе, уйй мидæг и.

Æмæ ма ие ноджыдæр иухатт зæгъæм: 19 æмæ 20 æнусты ирон литератураїы, стæй æгас хохаг адæмты литератураїты дæр Түгъанты Батырбæджы радзырды хуызæн арф психологон радзырдæ нæй. Уымæ гæсгæ ацы уацмыс нæ бон у физиологон очерк раҳонын дæр. Дзæгъæлы нæ фыста Сүменон дæр: «Радзырды ис, цас хъæуы, уымæй фылдæр натуралистон афыстытæ» (Сүменаты З.Н. Түгъанты Б.А. Уацмыстæ. — Орджоникидзе: Ир., 1986. С. 15). Æмæ уыци «цас хъæуы, уымæй фылдæр натуралистон афыстытæ» нæ зыниккей, радзырд ие 'мдугон радзырдты хуызæн куы уайд, уæд.

Түгъаны фырт цыди разæй, уыди разысгæрæджы хуызæн æмæ разæй цæуæгмæ алыгъузын цæстæнгастæ вæййы. Суанг ма Л. Андреевы радзырд «Бездна» дæр цал æмæ цал

цæстæнгасы расайдта, афтæмæй Андреевы размæ уырыссаг литературає кæйонг æмæ кæйонг фæцыди хæрдмæ! Мах бон у Түгъаны-фырты «Ханифæ» иæ психологон снывæстмæ гæсгæ æрмæст Андреевы уацмысыл абарын. Уымæ ма бахынцын хъæуы уйй, æмæ Батырбæг иæ радзырд, æппын къаддæр, дыуæ азы раздæр кæй ныффыста, Л. Андреев иæ «Бездна» куы ныффыста, уымæй.

ТАХЪАЗТИ Федар

ДИГОРОН ҈ЕВЗАГИ ОРФОГРАФИ ҈ЕМА ПУНКТУАЦИЙ ҈ЕГъДÆУТТИ ПРОЕКТ

РАЗДЗУРД

Дигорон ҈евзаги грамматикæ фиццагидæр ҈евзурст ҈ерцудæй 1844 анзи. Равзурста ёй А.Шегрен ё киунугæ "Осетинская грамматика"-ий. Уой фæсте ба 1882 анзи дигорон ҈евзаги фæззелæнгæ рартасунбæл байархайдта В.Миллер. Етæ сæ кусті ҈еркастæнцæ ҈ермæст ҈евзаги араэзтадæ ҈ема структурæмæ. 1898 анзи мухури рацудай Гурдзибети Бласкай литературуон уадзимисти фиццаг киунугæ. Е байгон кодта дигорон ҈евзагбæл финсуйнади фæткæ.

Финсуйнадæ ци ҈евзагбæл фæззинний, еци ҈евзаги ба ҈растæги фæсте багъæүй бæлвурд фæткитæбæл исаразун. Бунтондæр ба, ҈евзагбæл ахурадæ ку фæззинний, уæд ҈евзаги орфографий ҈егъдæуттæ иснivæ кæнун исүй ҈ехсидагæ гъуддаг.

Дигорон ҈евзагбæл ахур кæнун раидæтонцæ 1905 анзи. 1912 анзи ба Тайсаути Сослæнбег мухури рауагъта дигорон ҈евзаг ахур кæнуни учебник Темирхан-Шури горæти ҈ема Азнаурти (нуриккон кæсгон гъау Анзорети) скъола байгонгæнгæй, ахур кæнун раидæдта сувæллæнtti.

Фал орфографион ҈егъдæуттæ рартасунæн уæди ҈растæги уавæртæ нæма адтæй. Еуæй, финсуйнадæ хъæбæр нæма рапарахат ёй, ҈ема ҈евзаги фæткитæ зин рабæрæг кæнæн адтæнцæ. Иннемæй ба, уæд финстонцæ аллихузон графикæй пайдагонд алфавиттæй.

Зæгъæн, А.Шегрен дигорон ҈евзагæн райста уруссаг граæдайнаг алфавити бундор. Еци алфавитæй, фæ'й рæвдзæдæр кæнгæй, пайды кодта В.Миллер дæр. Тайсаути Сослæнбег æ учебниктæ ниффинста араббаг алфавити бундорбæл. Гурдзибети Бласка ба пайды кодта А.Шегрени алфавитæй, кæцимæй пайдагонд цудæй 1924 анзи уæнгæе. Уой фæсте ба дигорон ҈евзаги финсуйнадæ раҳизтæй латинаг графики бундорбæл араэст алфавитмæ. Ёнкæт

дигорæнттæ дæр раидæтонцæ єу алфавитæй пайды кæнун. Уомæ гæсгæ равгæ фæззиндтæй ҈евзаги орфографион ҈егъдæуттæ исбæрæг кæнун ҈ема иснисан кæнун æ зингæдæр фæткитæ. Еци ихæс æхемæ райста Дзагурти Губади, ҈ема 1932 анзи мухури рацûдæй æ киунугæ "Дигорон ҈евзаги орфографий зингæдæр ҈егъдæуттæ".

Губади ци фæткитæ исбæлвурд кодта, етæ, нури ҈естæнгасæй сæмæ ракæсгæй, берæ айепдзийнæдтæ æйяфунцæ. Фал еци ҈растæги æ кустæн устур ахедундзийнадæ адтæй финсуйнади идарддæри ираэстæн.

1938 анзи Цæграт Иристони федаргонд ҈ерцудæй уруссаг алфавити бундорбæл алфавит. Дигорæ дæр раҳизтæнцæ еци алфавитмæ. Уомæ гæсгæ ба гъудæй науæгæй бакосун орфографион ҈егъдæуттæбæл. Фал еци ҈растæги раидæдта тох, ҈эмæй дигорон ҈евзагбæл финсуйнадæ мабалуа. Уомæ гæсгæ куст нæбал цудæй нæдæр дигорон грамматикæбæл, нæдæр æ орфографибæл. Скъолати ке нæбал ахур кодтонцæ дигорон ҈евзаг, уой туххæй ахсиаг нæбал адтæй орфографибæл косун дæр. Ёма еци ҈растæги дигоронау ка финста, етæ сæхе хъæппæресæй архайдтонцæ єу фæткæбæл финсунмæ. Фал наукоң ҈егъдауæй каст ке нæ цудæй ҈евзаги фæткитæмæ, уомæ гæсгæ ба арах єу автор æ еци-єу уадзимиси финста аллихузон. Нури ҈растæги дæр уадзимисти нæ, фал газзетти дæр, æурнали дæр ҈ема учебники дæр финсунцæ аллихузон. Ёма финсуйнади еухузон фæткитæ нивæбæл исаразун канд скъолати ахурадæ фæббæрzonndæр кæнуннæн нæ пъæунцæ, фал ма уомæн єс устур ахсиагдзийнадæ ҈евзаги идарддæри ираэстæн.

Абони уæнсæ дигорон ҈евзаги пайдагонд цæуї ирон алфавитæй, кæци араэст ёй уруссаг графики бундорбæл. Аци алфавитæн єс айепдзийнæдтæ. Фиццагидæр, ирон алфавити єс, зæгъæн, чъ, кæци дигорон ҈евзаги æгиридæр нæ фæззинний. Дуккагæй ба, алфавити єс дугай нисантæй ҈ема дамугъатæй бæрæггонд муртæ: дж, дз, лъ, къ, пъ, тъ, хъ, цъ. Аци муртæ ци дамугъатæй ҈ема нисантæй бæрæггонд цæунцæ, етæ æнкæтæмæй дæр ҈ембæлунцæ алфавити, ҈ема сæ алфавити дууæ хатти ниффинсунæн неци сæрфат єс.

Берæ адæнтæ пайды кæнунцæ еци-єу алфавитæй. Зæгъæн, европаг адæнтæ пайды кæнунцæ латинаг алфавитæй. Ёма, ке зæгъун ёй гъæуї, латинаг алфавити дамугъатæ нæ фæффагæ

кæнунцæє иннæ адæнтæн дæр. Уомæ гæсгæ ба имæ бахæссунцæ кенæ ести нисан, кенæ ба и алфавити ци дамугъатæ ес, уонаїй цалдæрей байсу кæнгæй фæннисан кæнунцæ ескаэи мур, фал сæхецæнæй ба нæуæгæй алфавитмæ нæбал бахæссунцæ.. Зæгъæн, немуцаг æвзаги ес ш, латинаг алфавити ба - нæййес. Уомæ гæсгæ ба ш нисангонд цæүй цалдæр дамугъайемæй: sch. Фал немуцæтæ s, c, h дамугъатæ нæуæгæй еумæ нæ байвæрдтонцæ, æма ш æвдесæг дамугъа sch-йæн сæрмагонд бунат нæ исходтонцæ сæв алфавити.

Дигорон зөвзаги дээр етээ өнцөө өннөгъяягаа. Еши муртээ өндэр дамуяатай ку нисан кодтайянэ, уруссаг алфавиту ка наэ адтайдаа, уяхаенттэй, уяд сэе, өннэмэнгээ, гүдайдээ алфавитмээ дээр бахассан. Өнэ бахассан кул наийес ё дамуяайсан, хотын

Еци Гъуддаг зеркасуйнаг аёй. Уәедта, зәгъәен, дамугъа дәр дигорон алфавити аенәгъәүгәй. Уруссаг аевзаги дәр аци дамугъа финст цәүй аәрмәест райдайән кълаести киунугути. Дигорон аевзаги ба аәмбәелүй зәрмәест еунәг зәрбайсгәе дзурди (ёлкә). Нуриккон алфавити ё рәе сүйнагәй иә дәр. Аци дамугъа уруссаг алфавити не 'мәблүй, уомәе гәсгәе ба 'й рахәссүн гъәүй алфавити райдайәнмәе, күд дигорон алфавити фиццаг дамугъа. Еуәй, е уодзәнәй дигорон алфавити нисандар, иннемәй ба, суваәллон еци фиццаг дамугъа кү исахур кәна, уәед ин идарддәр ба алфавит багъуди кәенун зин нае уодзәнәй, уомәен аәма уруссаг алфавити хәеццәе зәнхузәен уодзәнәнцае. Уәедта нури рәвстәги араәх пайда кәенән компьютерәй. Компьютер ба, ае кү фәүүй дзурди медәгәе, уәед ай алфавитмәе гәсгәе зәхуәдәг исивәрүй фиццаг бунати. Уомәе гәөгәе алфавити наеуәг вариант пайда уодзәнәй практикон зәгъдауәй: нае гъәудзәнәй компьютербәл дигорон алфавитән хеңәен программәе аразун. Дугай нисантәй ци муртә цәүнцәе бәрәггонд, уони ба уәеддәр, ахур кәенгәй, ләеддәрун кәенун гъәудзәнәй. Уогәе, уәе рәнгъәмәе ци наеуәг алфавити вариант хаст цәүй, е нае финсуйнадәбәл некәеми исбәрәгт уодзәнәй. Киунугути күд кастан дамугъатәе аәма сәе күд финстан, идарддәр дәр сәе уотәе кәәсдинан аәма финсәдинан. Ләввәрд алфавит зәрмәестәр зәнхус уодзәнәй суваәлләнгән багъуди кәенунаен, уәедта нуриккон алфавити ци алогизм ес, уой райеуварс кәенунаен. Уогәе, аци фарстатае хаунцәе ирон зәвзаги алфавитмәе дәр.

ДИГОРОН АЛФАВИТИ ПРОЕКТ

I. ПЪЕЛÆСОНТИ РАСТФИНСУЙНАДÆ

1 §. Дзурдти райдайæни гъæллæсонтæ æ, a, у феѓуусунцæ
рауолæвди хæццæ, фал сæ финсун гъæуї кæдзосæй, æнæ ести
нисан кенæ дамуѓай хæццæ: æзинæ, ами, уру.

2 § Гъæлæсонтæ е, и дзурдти райдайæни ку фæллæуунцæ, уæд сæ разæй фегъусуй й (йелун, йисон), фал си финсун гъæуй е зема и кæдзосæй: елун, исон.

З 5 Гъаэлæсон о дзурди райдайæни ку фæллæуу, уæд æ разаэй фегъусуй у, æма 'й финсун дæр гъæуй: уод, уолæфун, уозун, уосæ.

Феппаййнаг. Дзурди райдайәни әнәү у кәдзосаёй о финансән зәрмәст аербайсгәе дзурдти: объект, океан, октябрь, операци, орден, оркестр, очерк.

4 § Еүәй-еу дзурдтәе ө кенәс и-йәй қу райдайңыңыз, уәед хаттай сәе разәй фельусуын ө кенәс й. Үәхән дзурдтәе финсән өс күд ү-йи хәвәцәе, уотағ әңәс ү-йәй дәр: уедуг – едуг, уес – ес, уелун – елун, уесойнағ – есойнағ, уиндағ – индағ, уинун – инун.

Феппаййнаг. Дзурдти райдайәни у ку наә уа, уәд и финсән аңаә й-йәй. Фалуәхән дзурдтәбәл разәфтауәнтә ку бафтауән уәдта и-иي размәе финсун фәгъыәүй й: райелун, райинун. Разәфтауәнтә фә-әема ни-ку байвәрән уәхән дзурдти разәй уәдта й финсун пъәүй дувәргондәй: нийелун, фәйелун нийинун, фәйинун.

55 Дигорон аэвзали дэргвээтийнээ и аэмбэлүй ефстаг дзурдти уомаё гэсгээ ба хецэн дамугъайаёй бэрэгтанд нээ цээүй. Дзурди медэгээ дэргвээтийнээ и ку игьуса, уаёд ай финсун гъээүй ийн аэфсийнээ, сүгъзэрийнээ, цэнгэрийнээ, асийнээ, мийнаасаэ содзийнээ, цийнээ, сабий, бийнонтаж аэма аэнд.

Феппайүнаг. а) Дәрғвәттүйнэ и ўууәнгөн дзурдти күмбәла, уәд әй финсун гъәүй әнәе й: дин (Хуцаубәл әууәнкәдзийнадә); артасун әй гъәүй дзурд дин-әй (уюн)

нимәдзи 2-аг цәстони аездәхәегон номевәги цубур формә дәттинон хауәни), кәсими и игъусүй цубурәй.

6). Дәргъвәтийнәе и әрбайсгәе дзурдти ку аембәла, уәд ай финсун гъәүй әнәе й: инстинкт, интуици, шифер, машинә әмә әнд. Уәхәен әрбайсгәе дзурдти дәргъвәтийнәе и алкаәддәр фәуүй җавдон.

6 § Дзурдарәэти дууәе гъәләесони ку фембәлунцәе, уәд сәе астәу фегъусүй й, әмә сәе астәу финсун дәр гъәүй й: ра+ахәессун = райахәессун, ра+евдәлүн = райевдәлүн, ни+есун = нийесун, ни+ахәессун = нийахәессун, ба + амонун = байамонун, ра + ахәессун = райахәессун, ра + едзун = райедзун, әрба + евгъуйн – әрбайевгъуйн.

Феппаййнаг. Дзурдбәестити фиццаг дзурди кәрон әмә дуккаг дзурди райдайәни дууәе гъәләесони ку исәмбәлунцәе, уәд си дзоргәе-дзоргәй фегъусүй й, фал ай финсун ба наә гъәүй: ае + ахургәнәт – игъусүй ае йаҳургәнәт кенәе йәе ахургәнәт – финсгәе ба кәнәен әе ахургәнәт; мәе + амонд – игъусүй мәе йамонд – финсгәе ба кәнәен мәе амонд.

Феппаййнаг. Дзурди медәгәе гъәләесонтае и әмә а, ае, ку фембәлунцәе, уәд се 'хәен й финсун наә гъәүй, уомән әмә иа, иәе раттунцәе дифтонг: цыиах, сиаҳс, сиәхстәе, гиаур, тлиако, фәстиат, гурдзиаг, гурдзиәттәе, гъудиадәе, курдиат, курдиадәе, дәлиау, Асиат, Биастәе.

7 § Дзурд әемгъәләесон с кенәе з-йәй ку райдайүй, уәд сәе разәй фегъусүй хаттай ае, хаттай ба әнәе ае, фал ай финсән ес дууәе хузи дәр: аәстәг – стәг, аәстъол – стъол, аәзменсәе – зменсәе, аәзнаг – знаг. Уәхәен дзурдтәе әнәе а-йәй финсгәй с әмә з-йи разәй апостроф әвәэрүн наә гъәүй.

8 § Дзурдбәсти фиццаг дзурд гъәләесонбәел ку фәуүй, дуккаг дзурд ба а-йәй ку райдайүй, уәд дзоргәе-дзорун ае арәх рахаүй, фал ай финсән ес дууәе хузи дәр: а-йи хәеццае әенхәстәй (дууәе әенсуваәри, ести аәфсоңнәе) әмә апострофәй нисангәнгәй (дууәе 'нсуваәри, ести 'фсоңнәе).

9 § 1. Номевгути цубур формитә мәе, дәе, наә, уәе, сәе әмә идәнцион хайәт наә-йи фәсте дзурд гъәләесон а-йәй ку райдайүй, уәд хаттай дзоргәе-дзорун номевгутәй әмә идәнционәй ае рахаүй, фал ай гъәүй финсун. Пәтикон уадзимисти финсән ес дууәе хузи дәр: мәе амонд – м' амонд, дәе адзал – д' адзал, наә авар – н' авар, уәе азгъунст – у' азгъунст, сәе авдаенәе – с' авдаенәе, наә амонун – н'

амонун.

Феппаййнаг. Номевәгтә ае наә рахаүй дзоргәе-дзорун дәр, әмә 'й финсун гъәүй алкаәддәр.

2. Номевгути цубур формитә мәе, дәе, ае, наә, уәе, сәе әмә идәнцион хайәт наә-йи фәсте дзурд а-йәй ку райдайүй, уәд дууә а-йи дәр әлвәст әрцәунцәе әмә раттунцәе дзоргәе-дзорун е. Еци е финсун гъәүй фиццаг дзурди (ме, де, е, не, уе, се әмә не), дуккаг дзурди райдайәни ба әвәэрүн гъәүй апостроф: ме 'рвадәе, де 'гъдау, е 'нәненздзинадә, не 'мәррттәе, се 'взаг, не 'нъезүй.

3. Номевгути цубур формитә мәе, дәе, ае, наә, уәе, сәе әмә идәнцион хайәт наә-йи фәсте дзурд и-йәй ку райдайүй, уәд хаттай и рахаүй әмә ае бәсти әвәэрән апостроф, ае ба е-мәе рахезүй: наә+исон = не 'сон, дәе+иваәрд = де 'вәрд, сәе+игурд = се 'турд, наә+игъосун = не 'босун.

Феппаййнаг. Номевгути цубур формитә мәе, дәе, ае, наә, уәе, сәе әмә идәнцион хайәт наә-йи фәсте дзурд гъәләесон у-йәй ку райдайүй, уәд си а-йи ивдзинадәтәе не 'рцәүй. Аәрмәст дзурд устур ку исәмбәлүй Номевгути фәсте, уәд у рахаүй, ае ба рахезүй е-мәе, фап у ии бәсти ба апостроф әвәэрүн наә гъәүй: мә стур, де стур, е стур, не стур, уе стур, се стур.

10 § Фиццаг дзурд гъәләесонбәел ку фәуүй, дуккаг дзурд ба разәвәэрд әнәе кенәе разәфтауэн әнәе (а-)-ай ку райдайүй, уәд си финсгәй неци а-йи ивдзинадәтәе аәрцәүй әмә ае дәр наә рахаүй. Көсгүтәе әнәзийнадәй бәвнәлдтонцәе сәе күстмәе. Сувәлләниттә әвәлләмәнәй гъазтонцәе гъәүнги.

11 § Гъәләесоитә кәрәедзебәел ци дзурдти исәмбәлонцәе, еци дзурдтәе аәрхүәцән нисанәй хәцәнгөнд ку цәеүонцәе, уәд дууәе гъәләесони дәр финоун гъәүй әенхәстәй, дзоргәе-дзорун ку не 'ъуса, уәддәр: Некәед дин фәуүидта дәе къарәе, әндәра дәе бафәсмардтайдә.

12 § Дзурди райдайәни әемгъәләесон мурти къуар кенәе дувәргөнд әемгъәләесонтае ку уа, уәд сәе разәй финсун гъәүй гъәләесон ае аәхсәрәе, аәвзаг, аәйиевун, асуулун, әенхүзән, аәфсәдун, аәвзаг, аәхсәрәе, веrrа, әенккәет, әенхәл.

Феппаййнаг. Уәхәен әемгъәләесонти къуари фиццаг мур с кенәе з ку уа, уәд сәе финсән ес дууәе хузи дәр, апостроф си нее ивәргәй: аәзмәлүн – эмәлүн, аәзнаг – знаг, аәстәг – стәг, аәскъәет – скъәет.

13 § Дзурди райдайәни з кенәе с-йәй ци әемгъәләесонти къуар

райдайунцæ, уони разæй гъæлæсон и ку лæууа, уæд æй гъæуй финсун. Ёлвæст ку 'рæуий, уæдта и-ии бæсти æвæрун гъæуй апостроф: изгæ – 'згæ, изди – 'зи, исон – 'сон, истун – 'стун.

14 § Бæттæг æма, хайæтгæ ба, ма, нæ, разæфтæуæнтæ ра-, ба-, æрба-, ни-, фæ-, уæдта фарстон-рахастон номевæг ци ку лæууæнцæ номевæг ибæл-и разæй, уæд номевæгæй и рахауй, байзайуй й, æма финсун гъæуй æма 'йбæл ('ма 'йбæл), ба 'йбæл, ма 'йбæл, нæ 'йбæл, ра 'йбæл, ба 'йбæл, æрба 'йбæл, ни 'йбæл, фæ 'йбæл, ци 'йбæл.

II. АЕМГЪÆЛÆСОНТИ РАСТФИНСУЙНАДÆ

15 § Аемгъæлæсон муртæ з, с, дз, ц, цъ гъæлæсон и кенæ е-ий разæй ку лæууонцæ, уæд фегъусунцæ куд æ, ш, дæ, ч, чъ, фал сæ финсæн æнæйийдвæй: раз – рази, кæсæ – кæсетæ, баредзæ – баредзи, бæрцæ – бæрцемæй, билцъæ – билцъитæ.

Феппаййнаг. Ранимад аемгъæлæсонтæ дувæргондæй ку æмбæлонцæ и æма е-ий размæ, уæд дууемæй дæр фегъусунцæ фæлмæнгондæй (палатализациондæй) ææ, шш, дæдæ, чч, чъчъ, фал сæ уæддæр финсун гъæуй зз, сс, дзз, цц, цыцъ.

16 § 1. Дзурдти кæрон зæллангон аемгъæлæсонти фæсте пæлæсон дамуъя ку нæ фæууй, уæд фегъусунцæ æзæллангон аемгъæлæсонти хузæн. Цæмæй исбæрæг киндæуа (зæллангон æй, æви æзæллангон), уой туххæй ба ин фæгъгъæуй æ бæраæгæнæг формæ иссерун, æ фæсте гъæлæсон мур куд фæззинна, уотемæй: кар(д)(т) – карди, кардæй; лæ(г)(к) – лæги, лæгуа; къагъ(д)(т) – къагъди, къагъдæй, уар(ъ,х) – уаргъæй, уар(т,д) – уарти, мул(к,г) – мулки, къо(х,гь) – къохæй.

2. Дзурди медæгæ бæлвурдæй ку не 'гъуса аемгъæлæсон (зæллангон æй, æви æзæллангон), уæд фæгъгъæуй æрхæссун æ бæраæгæнæг дзурд: ба(д,т)гутæ – бадæг, са(г,к)кор – саги, бин(дз,ц)марæн – биндæ, цор(к,г) – цоркæй.

3. Хумæтæг дзурди аемгъæлæсонтæ ку фембæлунцæ, уæд дзоргæй фæстаг аемгъæлæсон раззаги арæх искаенүй зæллангон кенæ æзæллангон (æнæнхæст ассимиляци). Уæхæн дзурди аемгъæлæсони растфинсуйнадæ исбæрæг кæнуннæн райьевун фæгъгъæуй дзурди формæ, дузæрдугтаг аемгъæлæсони фæсте гъæлæсон исивæргæй: баддæннæн – бадун, хуæцдæннæн – хуæцун, нирризтæй – ниррезун, бæрцбарæн – бæрцæ.

4. Дзурдарæстти æмгъæлæсонтæ н æма м ку фæййеу унцæ, уæд дзоргæ-дзорун м хатгай æхе хузæн искаенүй н (æнхæст ассимиляци), æма фегъусунцæ мм, фал финсун гъæуй нм: дзорæн мæммæ - финсæн мæммæ (мæн), дзорæн исоммæ - финсæн исоммæ (исон), дзорæн боммæ - финсæн боммæ.

5. Дзурдарæстти уедаги кæрон с кенæ з ку фæууй, уæд æ фæсте дз кенæ ц ку бафтуйй, уæд сæ дзоргæ-дзорун с æма з сæхе хузæн искаенунцæ (æнхæст ассимиляци), фал финсун ба гъæуй сц, кенæ сðз, зðз: дзорæн æтгассо – финсæн æтгасцо, дзорæн коссанæн – финсæн коцдæннæн, дзорæн гъаззæннæн – финсæн гъаздæннæн.

Феппаййнаг. Дзурди медæгæ кенæ æ кæрон исбæлвурдæнæн ци аемгъæлæсоннæн нæ уа (зæллангон æви æзæллангон æй), уæд сæ финсун гъæуй æзæллангон аемгъæлæсон: сонт, монт, рахес, рухун.

17 § Хумæтæг дзурдти уедæгти аемгъæлæсонтæ с, ф æма х-ий фæсте кенæ сæ разæй хатгай бæлвурдæй нæ фегъусуй, зæллангон æви æзæллангон аемгъæлæсон си ес. Уæхæн дзурдти с, ф, х-ий хæццае финсун гъæуй æзæллангон аемгъæлæсонтæ: устур, сæхтæг, æфтæун, кæстæр, хестæр, æфсæрми, æфцæг, æхцæуæн, æхцул.

Фал: ахсиаг, цæсгон, æсгæлладæ, рæхги, æхгæнун, цæхгæр, есгу.

18. § 1. Аемгъæлæсонтæ дæргвæтийнæй ку фегъусунцæ, уæд сæ финсун гъæуй дувæргондæй: фæззæг, бæттæн, хуссун, аууон, æйьевун, гъæддаг, бæлцон.

2. Аевеппайдон аемгъæлæсонтæ б, п, г, к, д, т, дз, ц дзурди дæргвæтийнæй ку фембæлунцæ, уæд дзоргæ-дзорун бæлвурдæй нæ фегъусуй, зæллангон æви æзæллангон аемгъæлæсон дувæр кæнуй. Уони раст финсуни туххæй зæрдæбæл дарун гъæуй:

æ) кæд аемгъæлæсоннæн исбæрæг кæннæн уа дзурди араæтмæ гæсгæ, уæд финсун гъæуй бæлвурдгонд аемгъæлæсон: гъæддаг (гъæдæг+аг), бæлцон (балци+он), фæццаун (фæ+цаун), нидздорун (ни+дзорун), бунæттон (бунати+он), ниддарун (ни+дарун), фæтгæун (фæ+тгæун), фæккеун (фæ+кеун);

б) аемгъæлæсоннæн исбæрæг кæннæн ку нæ уа дзурди араæтмæ гæсгæ, зæллангон æй, æви æзæллангон, уæд дувæрæй финсун гъæуй æзæллангон аемгъæлæсон (кк, пл, тт, цц): дуккаг, сæрккаг, сæкка, никки, тæгпод, къаппил, туппур, бæттæн, дæттун, сæттун,

биццеу, къаццеу, аццае, уәрццае.

Феппаййнаг. Мүггәети фәткәе куд рацудәй, уомае гәсгәе финансән ес гк, бп, дт, тц: Саккатә, Лагутә, Цъоблойтә, Скъодтатә, Дзотцотә.

3. Дзоргә-дзорун (арәхдәр әвастгъәри) хатгай бәрәгт нәе фәүүй дзурди кәрон дәргъвәтийнае әви хумәтәг әмгъәләсөн иғүсүй. Уой базонунән дзурд фәгътгъәүй райсун гуринон хауәни. Уони раст финансун туххәй зәрдәбәл гъәүй дарун:

ә) дзурд (арәхдәр әвастгъәр) гуринон хауәни райсун ку әнгъеза әема и-ий размәе дәргъвәтийнае ку игъуса әмгъәләсөн, уәд финансун гъәүй әәзәллангон әмгъәләсөн дувәргондәй: сапп (саппи), гәпп (гәппи), цъянкк (цъянкки) сәррәтт (сәррәтти).

а) еу иуонгәй араэст әвастгъәр гуринон хауәни райсән ку нае уа, фал берәуон нимәдзи ба 'йәел ку бафтуйа итәе, уәд әмгъәләсөн финансун гъәүй дувәргондәй: тъупп (тъулпитә), фәртт (фәрттитә), мухъх (мухъхитә), ләххъх (ләххъхитә).

б) еу иуонгәй араэст әвастгъәр әмгъәләсөн т, п кенәе х бәл ку фәууя, исбәрәгт кәнән ба ин ку нае уа, хумәтәг, әви дәргъвәтийнае әмгъәләсөн си ес, уәд финансун гъәүй дувәргонд тт кенәе pp: хатт!, хәтт!, атт!, атт!, гъәтт!, гъопп!, exx!, ixx!

в) әвастгъәрти кәрон әмгъәләсөнти къуар ку фембәлүй, уәд дәргъвәтийнае әмгъәләсонтә дувәргондәй финст нае җаңнәе: къянц, пъәрт, хунц, къурц, хъуәнц, цәлхъ, хәфт, пәлхъ.

Феппаййнаг. Үәхән дзурдтә берәуон нимәдзи ист ку 'р҆ауонцә, уәд си финансун гъәүй дувәргонд әмгъәләсонтә: къянцитә, пъәрттитә, хунцитә, къурцитә, хъуәнцитә, цәлхъхитә, хәфттитә, пәлхъхитә.

г) әвастгъәр дзурдти райдайәни рауоләвдон мур ку фегъусүй, уәд әй финансун гъәүй әмгъәләсөн дамугъа гъ-йәй: гъәйтт!, гъәтт! гъа!, гъәйдә!

д) әвастгъәртә дефиси хәңнәе финст ку цәуонцә, уәд си гъәүй хумәтәг әмгъәләсонтә финансун: пәх-пәх, сәх-сәх, къәрц-къәрц, мухъ-мухъ, ләхх-ләхх, гъәйт-гъәйт.

19 § Диғорон әвзаги идәнцион хайәг нае, уәдта аразидзийнадә әвдесәг хайәг гъо федарәй загъд ку фәеццаунцә, уәд сә финансун гъәүй нае, гъогъ. Экспрессивондзийнадә ку нае уа идәнциони дәр әема аразидесәг хайәги дәр, фал и загъди федардзийнадә ку 'вдесонца кенәе сәбәл логикон цавд ку хая, уәд сә финансун гъәүй нае-әе, гъуә-әе.

Феппаййнаг. Уой гъуди кәнун гъәүй, әема әвастгъәрти, уәдта аразидесәг хайәги фиццаг мур h нисангонд ңәүй әмгъәләсөн мур гъ-йәй, фал әй кәсун ба гъәүй кудрауоләвдон мур (немуцаг h-мәе хәстәг).

III. НОМДАРТИ, МИНОГОНТИ, НИМӘДЗОНТИ, НОМЕВГУТИ ӘЕМА ФӘРСДЗУРДТИ РАСТФИНСУЙНАДӘ

20 § Дзурди кәрон а, е, и, у ку уа, уәд гуринон хауәни и рахауы әема си байзайй ү. Финсун дәр си гъәүй әәрмәст ү: скъола – скъолай, сара – сарай, къала – къалай, сире – сирей, кесе – кесей, къәпе – къәпей, балий – балий, сittи – сittий, къуруй – къуруй, уру – уруй, сулу – сулуй.

21 § Даурди кәрон ә ку уа, уәд гуринон, дәттинон, әәртәестон әема хузәнен хауәнти ә рахауы әема 'й финансун нае гъәүй: кәрцә - кәрци, кәрцән, кәрцәй, кәрцау; сойнае - сапойни, сапойнаен, сапойнаей, сапойнау; киунугә - киунуги, киунугән, киунугәй, киунугау.

Феппаййнаг. Араэстон әема әндагбунатон хауәнти ба ә байзайй әема 'й финансун дәр гъәүй: кәрцәмәе, кәрцәбәе; сапойнаемәе, сапойнаебәе; киунугәмәе, киунугәбәе.

22 § Даурди кәрон ү ку уа, уәд гуринон, дәттинон, әәртәестон әема хузәнен хауәнти иғүсүн райдайй дәргъвәтийнае әема 'й финансун дәр гъәүй дувәргондәй үй: әенкъай - әенкъайи, әенкъайан, әенкъайайәй, әенкъайайау; хай – хайи, хайән, хаййәй, хулуй – хулуйи, хулуйән, хулуйайәй, хулуйайау.

Феппаййнаг. Араэстон әема әндагбунатон хауәнти ба игъусүй хумәтәг үй, әема финансун дәр гъәүй еунәг үй: әенкъаймәе, әенкъайбәе; хаймәе, хайбәе; хулуймәе, хулуйбәе.

23 § 1. Әмгъәләсонтә үй, п, м, н, р, у ци дзурдти кәрәентти фәууй, уони бундорбәе берәуон нимәдзәе аразгәй, тухгин гъәләсонтә а, о ләмәгт гәләсөн ә-мае ку рахезунцә, уәд берәуон нимәдзи фәсәфтауән –т фәддәргъвәтийнае үй әема 'й финансун гъәүй дувәрае: әенкъай - әенкъайттәе, хай – хайттәе, еугай – еугайттәе, әембал - әембалттәе, бәдоләе - бәдоләлттәе, уадоләе - уадоләлттәе, ном (ном) – наэмттәе (наенттәе), дон – дәнттәе,

ронæ - рæннтæ, æфсон - æфсæннтæ, уæдæр - уæдæртæ, хæдзараæ - хæдзæртæ, аргъау - аргъаутæ, къанай - къанæутæ.

2. Дзурдти кæрон г, з, с, гъ, х, дз, ц, д ку уа, уæд беруон нимæдзи -т бæлвурдæй наæ фегъусуй, араæх фегъусуй куд -д, фал си алкаæддæр финсун гъæуï т; сог - согтæ, лæг - лæгтæ, хъаз - хъæстæ, гъос - гъостæ, рос - ростæ, рагъ - рагътæ, сæгъяæ - сæгътæ, лух - лухтæ, баæх - баæхтæ, хъалац - хъалацтæ, нимæдзæ - нимæдзтæ, фуд - фудтæ, рагъæд - рагъæдтæ, хед - хедтæ.

3. Дзурдæн еууон нимæдзи æ кæрон гъæлæсон æ ку уа, уомæн ба æ разæй æмгъæлæсонти къуар ку лæууа, уæд берæуон нимæдзи æ рахауï æма берæуон нимæдзæ 'вдесæг -т-бæл æ разæй бафтуйүй и: биндæ - биндзитæ, хæпсæ - хæпситæ, зæнгæ - зæнгитæ, синдзæ - синдзитæ, фингæ - фингитæ.

4. Еууон нимæдзи дзурди кæрон æмгъæлæсонти къуар ку фæуүй, æма берæуон нимæдзи форми дзурди бундори тухгин гъæлæсон лæмæгъ т гъæлæсонмæ ку рахезүй, уæд фæсæфтауæн -т-ий размæ араæх фæззиннүй и æма 'й гъæуï финсун: арс - аærситæ, карк - кæркитæ, айкæ - айкитæ, цалх - цæлхитæ, каст - кæститæ, раст - рæститæ, гъазт - гъæститæ, дард - дæрдитæ.

Фал: æрдхуард- æрдхуæрдтæ, саргъ- сæргътæ, мард - мæрдтæ, кард - кæрдтæ, аргъ - аргътæ, фарс - фæрстæ, маргъ - мæргътæ, уаргъ - уæргътæ, фахс - фæхстæ, царв - цæрвтæ, анз - æнзтæ æ.у.и.

Фал: даргъ - дæргътæ, дæргътæ.

Феппайүйнаг. Еуæй-еу дзурдти бундор æма фæсæфтауæн -т-ий æхсаæн фæззиннүй -ти æма 'й гъæуï финсун: баст - бæститæ (хæцæн кæнун æй гъæуï бæститæ-æй, кæци равзурдæй дзурд бæстæ-й), арт - æртитæ, монт - монтитæ, æрттивд- æрттивдтитæ, цагъд - цæгъдтитæ, рæдуд - дæдуудтитæ, сагъд - сæгъдтитæ, загъд - зæгъдтитæ, къагъд - къæгъдтитæ.

5. Еуæй-еу дзурдтæй берæуон нимæдзæ араæт цæуүй фæсæфтауæн -тæлт бафтаягæй. Уæхæн дзурдтæ финсун гъæуï:
æ) дзурди кæронккаг æмгъæлæсон д-бæл ку фæууа, уæд ибæл берæуон нимæдзи фæсæфтауæн -тæлт бафтуйгæй фегъусуй дæргъвæтийнæй, фал æй финсун гъæуï дт: æрвадæ - æрвадтæлтæ, мадæ - мадтæлтæ, фидæ - фидтæлтæ, тугъд - тугъдтæлтæ, цагъд - цæгъдтæлтæ, рæдуд - дæдуудтæлтæ, сагъд - сæгъдтæлтæ, загъд - зæгъдтæлтæ, къагъд - къæгъдтæлтæ, туппургонд - туппургæндтæлтæ;

а) дзурди кæрон хумæтæг æзæллангон æмгъæлæсон ку уа, уæд бундорбæл бафтуйүй фæсæфтауæн -тæлт: уосæ - уостæлтæ, уæх кæнун - уæхтæлтæ кæнун;

б) дзурди кæронккаг æмгъæлæсон т ку уа, уæд бундорбæл фæсæфтауæн -тæлт бафтаягæй ву т рахауï æма си финсун гъæуï еунаæт т; ностæ - ностæлтæ, фест - фестæлтæ, адæмихатт - адæмихæттæлтæ, æндзахт - æндзæхтæлтæ.

Феппайүйнаг. Дзурдтæ цагъд, рæдуд, сагъд, загъд, къагъд, туппургонд, уосæ, адæмихатт, æндзахт æмбæлунцæ берæуон нимæдзи æндæр фæсæфтауæнти хæццæ дæр: цæгъдтитæ, сæгъдтитæ, зæгъдтитæ, къæгъдтитæ, туппургæндтæ, уоститæ, адæмихæттæ, æндзæхтæ.

6. Дзурдæн еууон нимæдзи æ кæрони -ойнæ ку уа, уæд берæуон нимæдзи рахауï æма си фæззиннүй æн, фæсæфтауæн -т ба фегъусуй дæргъвæтийнæ æма 'й финсун гъæуï дувæргондæй -тт: уесойнæ - уесæннтæ, куройнæ - курæннтæ, фæллойнæ - фæллæннтæ, æгъдинцойнæ - æгъдинцæннтæ, буройнæ - бурæннтæ, сагойнæ - сагæннтæ, мæрддзогойнæ - мæрддзогæннтæ, сапойнæ - сапæннтæ, æрдустойнæ - æдустæннтæ, æнцойнæ - æнцæннтæ, елиkkойнæ - елиkkæннтæ, стойнæ - стæннтæ, къубулойнæ - къубулæннтæ, къудуройнæ - къудурæннтæ, папилойнæ - папилæннтæ.

Фал: гогойнæ - гогойнитæ, æфсоин (уæрдуни æрттæ федаргæнæн кæлæт) - æфсоинтæ (хæцæн кæнун æй гъæуï дзурд æфсоиннæ-й, кæци нисан кæнун рæуонæ æма берæуон нимæдзи финст цæуүй куд æфсæннтæ), бугъойнæ - бугъойнитæ, сойнæ - сойнитæ, æнтойнæ - æнтойнитæ, æнтъойнæ - æнтьойнитæ, æлхойнæ - æлхойнитæ, игъзойнæ - игъзойнитæ, кокойнæ - кокойнитæ, кæфойнæ - кæфойнитæ, медæгтойнæ - медæгтойнитæ, мойнæ - мойнитæ.

Фал: инсоинæ - инсоинитæ, инсæннтæ; гагъойнæ - гагъойнитæ, гагъæннтæ; асойнæ - асойнитæ, асæннтæ; æрдустойнæ - æрдустæннтæ, æрдустæлтæ.

Феппайүйнаг. Дзурд зæнгойнæ берæуон нимæдзи ист ку 'рæуүй, уæд й байзайүй, æ фæсте ци н ес, е ба рахауï: зæнгæйттæ.

24 § Дзурдти кæрон фæсæфтауæнтæ -уг, -æг -гæ, -агæ, -аг ку уа, уæд берæуон нимæдзи райсæг -æ финсун гъæуï:

æ) кæронæй -уг кенæ - æг ку уа, уæд берæуон нимæдзи гъæлæсон у æма æ араæх рахаунцæ, фæсæфтауæн -т-ий размæ

ба фәэзиннүй у аёма 'й гъәүй финсун: мәсуг – мәсгутә, фәрдүт – фәрдүтә, наемуг – наемгутә, уәйүг – уәйгутә, уедүг – уедгутә, расуг – расгутә (уой хәецца ба расгутә дәр), корәг – коргутә, цәрәг – цәргутә, бәрәг – бәргутә, цәуәг – цәугутә, аразәг – аразгутә;

Фал: гъәздүг – гъәздүгутә.

Феппаййнаг. Даурд кизгәе берәуон нимәедзи райсәй т фегъусүй дәргъвәтийнәй аёма 'й финсун гъәүй дувәргондәй: кизгуттә;

а) кәронәй –аг ау, уәд берәуон нимәедзи т-ий размәе фәэзиннүй и аёма си финсун гъәүй -ит: корагә – корагитә, дзорагә – дзорагитә, цәуагә – цәуагитә, косагә – косагитә, финсагә – финсагитә.

б) кәронәй –аг ау, уәд берәуон нимәедзи фәсәфтауәни а рахезүй а-мәе аёма си финсун гъәүй -әгтә: базайраг – базайрәгтә, бункаг – бункәгтә, сәркаг – сәркәгтә, косуйнаг – косуйнаңтә.

25 § Араәх берәуон нимәедзи т-ий размәе ләууәг зәллангон аёмгъәләсөн фегъусүй куд аззәллангон аёма 'й исбәвлүрдәнүнән райсун фәгъльәүй еууон нимәедзи: сәгътә (сәхтә) - сәгъә, аергътә (аерхтә) - аргъ, мегътә (мехтә) - мегъә, тегътә (тектә) - тегъә, хъәстә (хъестә) - хъаз, бәстә (бәстә) – баз, аензтә (аенстә) – анз.

Феппаййнаг. Еууон нимәедзи ци дзурд наә ау райсәен аёма ин исбәрәг кәнәен ку наә ау, зәллангон аеви аззәллангон аёмгъәләсөн си ес, уәд си финсун гъәүй аззәллангон аёмгъәләсөн: бәстә (географион термин), хъәстә (адәймаги бауәри хай).

26 § Фәсәфтауәнтә -аг, -адә, -он-и разәй аёмгъәләсонтә араәх фәддәрдәргъвәтийнәе унциә, аёма си финсун гъәүй дувәрәй: гъәдә – гъәддаг, балци – бәлццион, уәйә – уәййаг, аензаг – аензаггадә, гъәу – гъәууон, цәуәг – цәуәггаг.

27. § Сонорон аёмгъәләсонтә л, м, н, р, у-бәл фәууәг дзурдтәмәв фәсәфтауән -аг аефтуд ку 'р҃цаүй, уәд сонорон аёмгъәләсөни разәй араәх фәэзиннүй й, аёма 'й гъәүй финсун: гал – гайлаг, ком- коймаг, дон – дойнаг, будур – будуйраг, аевгъайуаг.

28 § Хатгай бундор аёма фәсәфтауәнтә -аг, -әг-и ахсән фәэзиннүй дәргъвәтийнәе аззәллангон кенәе ц, аёма си финсун

гъәүй дувәргондәй: дууә - дуккаг, аертә - аертиккаг, гъәу – гъәууккаг, бун – бунккаг, астәу – астәүүккаг, идаун – идаууццаг, аевәрун - аевәрццаг, цәрун – цәрәццаг (цәләццаг), аертә - аертиккаг.

29 § Еуәй-еу дзурдти кәрон гъәләсон ае ку фәууий, уәд фәсәфтауән -аг-ибәл бафтаугәй ае рахаүй аёма си фәэзиннүй дифтонг иа: арфәе - арфиаг, зәрдәе - зәрдиаг.

30 § Араәх дзурди кәрон е ку фәууий, уәд ай хузәенон хауаени райсәй, рахезүй и-мәе, аёма си финсун гъәүй и: уәлие – уәлиау, дәле – дәлиау, фәсте – фәстиау (уой хәецца ба фәстейау дәр).

Феппаййнаг. Гъәләсон е ку наә рахеза и-мәе, уәд е-ий фәсте финсун гъәүй й: ке – кейау, горцъе – горцъейау, бийде – бийдейау, къуәре – къуәреяу, къере – къерейау, сире – сирейау, къәпе – къәпейау.

31 § Фәсәфтауәнтә -гун, -гин, -гай, -гәй, -дәр, -дзаг, -дзәг аёмгъәләсөнбәл фәууәг дзурдтәбәл бафтуйгәй фегъусунцә аззәллангонәй, фал си финсун гъәүй аззәллангонтә: фидгун, фудгин, фәрәетгин, цитгин, мутгагтай, зәлвасгай, зәнцадгай, уадзәгай, зәндегтәй, есләй, кәеддәр, уәддәр, скъуддзаг, зайивддзаг, идаерддзәг.

32 § Даурди кәрон дәргъвәтийнә аёмгъәләсонтә кәми фәууий, уонаебәл дзурд аразгәй аёмгъәләсөнәй карайдайу, уәхәен дзурди хай ку бафтуй, уәд дәргъвәтийнәй наебал фегъусүй аёма 'й дувәргондәй финсун наебал фәгъльәүй: цъопп – цъоппдзәгъдән, гәпп – гәпгәнагә, тъулгәнгә.

33 § Дефисәй ци дзурдтә хеңгандәй финст цәунцәе, уонаебәл дзурд аразгәй – гәнгәе ку бафтуй, уәд си финсун гъәүй аенә дефисәй: пәх-пәх – пәхпәхгәнгә, сәх-сәх – сәхсәхгәнгә, къурц-къурц – къурцкъурцгәнгә, мухъ-мухъ – муҳумуҳынгә, ләхъ-ләхъ – ләхъләхъгәнгә, гъайт-гъайт – гъайтгъайтгәнгә.

34 § Барән бәрци фәсәфтауән -дәр миногонти аёма фәрсдзурдти финсун гъәүй аенхуацгәй: фәстәдәр, уәлдәр, бәрзондәр, цубурдәр, сәрдәр, нилләгдәр, рәскугъдәр.

35 § Уәләхеон бәрци аёма тухингандәрғонд форми фәрци ци миногонтә аёма фәрсдзурдтә араәзт цәүй (әнккәти, әнккәтәмәй, аеппәти, еупр, хъәбәр, бунтон, бустәги, тәккәе, сәнт, фур, фуд ае.әнд.), уони финсун гъәүй хеңгандәй: әнккәти рәскугъдәр, әнккәтәмәй раздәр, аеппәти фиццаг, еупр бәрзонд, хъәбәр

хуарз, бунтон ниллэг, бустэги гъэрдэр, тэжкээ устурдаэр, сэент сай, фур уездон, фуд зэнэгъдуа.

36 § Вазутгин номдартæ, миногонтæ ёма фæрсдзурдтæ аразæт дзурдтæ финсун гъæүй зэнхуæцгæй: вудадзуг, еугæндзон, еудзæстон, дудзæсгон, дудзæлхуг, дууадæстæнон, сауæрфуг, сауцæстæ, саунаемуг, фудхуз, фудзунд, фудцъулуз, фургуст, фурдзита, фурдзурд, хуæдтөлгæ, хуæдахур, хуæрзхаст, хуæрзтог.

37 § Еци-еу уедагæ дувæргонд ёма фæсæфтауæн –ид-и фæрци тухгиндæргонд ку цæуонцæ миногонтæ, уæд сæ финсун гъæүй дефиси хæццæ: сай-сауд, сурх-сурхид, бор-борид, цъæх-цъæхид, уорс-уорсид.

38 § 1. Нимæдзон еу нимæдзæвдесæг ку уа, уæд æй æ фæсте, еци дзурди хæццæ финсун гъæүй хæцæнæй: еу бон (гъома, еунæг бон; еу бон ма байзадæй бæрæгбонмæ), еу хатт (гъома, еунæг хатт; еу хатт уомæн дæр бантæстæй гол бакъуæрун), еу дзурдæй (гъома, еунæг дзурд скæнгæй: еу дзурдæй дæр гъудиадæ исирæзүй), еу минкъий (гъома, еунæг минкъий: рæсæни æрмæст еу минкъий биццеу лæудтæй).

2. Нимæдзон еу, æ фæсте ци дзурд лæууа, уой хæццæ предмети æбæлвурдзийнадæ ку æвдесонцæ, уæд æй финсун гъæүй зэнхуæцгæй: еубон (гъома, кæцидæр бон; еубон æрбауайай), еухатт (гъома, кæддæр; еухатт цауæни адтæн), еуминкъий (гъома, минкъийгомау; еуминкъий ма ралæудтæй, уæдта рандæ 'й) еухузон, еудзийнадæ, еугонд.

Феппаййнаг. Хæцæнæй кенæ зэнхуæцгæй кæд финсун гъæүй еу, уой базонунæн фæгъæүй раттун фарста: еу-мæ фарста цал? раттæн ку уа, æ фæсте ци дзурд лæууий, уомæ ба хæцæнæй зэндæр ести фарста (ка?, ци?, цæмæй? кæмæй? æ, æнд.) ку уа раттæн, уæд еу финсун гъæүй хæцæнæй. Хæцæнтæй сæмæ ку наæ дæттæн фарста, уæдта сæ финсун гъæүй зэнхуæцгæй. Арахдæр уæхæн дзурдтæмæ фæддæттæн фарстатае кæд?, куд?

3. Нимæдзон еу-и фæсте æндæр нимæдзон ку лæууа ёма фарста цал?, цæйбæрцæ?-йæн дзуапп ку дæттæ, уæд сæ финсун гъæүй дефиси хæццæ: еу-дууæ, еу-æртæ, еу-æхæз, еу-инсæй, еу-сæдæ æ.у.и.

39 § Нимæдзонтæ дууæ, æртæ, цуппар, сæ фæсте ци дзурдтæ фæууй, уони хæццæ арах байууунцæ ауæхæн формити: ду-, æрти-, цуппæр-, ёма сæ финсун гъæүй куд игъусунцæ, уотæ: дудзæсгон, дукъахуг, дувзагон, дувæрæй, æртивæрæй, æртикъахуг,

æртивæлтæрæй, цуппæркъахуг, цуппæрдегъон, цуппæрвæлтæрæй.

40 § Вазутгин нимæдзонтæ финсун гъæүй зэнхуæцгæй: нимæдзонтæ фиццаг хай куд игъусуй, уотæ финст цæүй, дуккаг хайши ба финсун гъæүй –дæс, -сæдæ, -инсæй (-инсæдзи): еуæндæс, дууадæс, æртингæс, цуппæрдæс, финдæс, æхсæрдæс, зæвддæс, зæстдæс, зæуддæс, дууæсæдæ, æртæсæдæ, цуппæрсæдæ, фондæсæдæ, фараастæсæдæ, дууинсæй (дууинсæдзи), æртингæй (æртингæдзи), цуппæрингæй (цуппæрингæдзи), фондзингæй (фондзингæдзи), дууæфондзингæй (дууæфондзингæдзи), æртæфондзингæй (æртæфондзингæдзи).

41 § Амад нимæдзонтæ аразæт дзурдтæ финсун гъæүй хæцæнтæй: дуун еу, дууæсæдæ æртинг дууæ, цуппæр мини, мин фараастæсæдæ науæддæ фондз, еу дуккаг хайши, цуппæр æхсæзæймаг хайши, дуун фæндзгай, дууæ ёма дууинсæй (дууæ ёма дууинсæдзи), дæс ёма дууинсæй (дæс ёма дууинсæдзи), дæс ёма дууинсæйгай (дæс ёма дууинсæдзигай).

42 § Морон нимæдзонтæ араæт цæунцæ бæрцон нимæдзонтæбæл хай бафтаутæй, ёма сæ финсун гъæүй хæцæнæй: дуккаг хай, æртиккаг хай, цуппæрæймаг хай (цуппæрæн хай), фæндзæймаг хай, дæсæймаг хай (дæсæн хай).

43 § Цæгомон номевгутæ цубур формитæ иннаæ дзурдти хæццæ финсун гъæүй хæцæнæй: Сæ хæццæ. Ё мадæ. Е 'нсуваэр. Нæ дин залгтон. Равардтон ин. Бадзурдтон имæ. Боз си дæн. Не 'тасемæн дæр. Уе 'уазæг. Ракурдтон си. Арази 'й е.

44 § Вазутгин номевгутæ финсун гъæүй зэнхуæцгæй: мæхе, дæхе, æхе, наæхе, уæхе, сæхе, мæхуæдæг, дæхуæдæг, æхуæдæг, наæхуæдæг, наæхуæдтæ, уæхуæдæг, уæхуæдтæ, сæхуæдæг, сæхуæдтæ, алке, алци, кайфæнди, цийфæнди, күдфæнди.

45 § Ёлвасон номевæг хе-йæн сæрмагонд нисанеуæг ку фæууй, уæд æй номдартæ хæццæ финсун гъæүй хæцæнæй: хе киунутæ, хе загъд, хе дзурд.

Фал хе вазутгин дзурди хай ку фæууй, уæд æй финсун гъæүй иннаæ хайши хæццæ зэнхуæцгæй: хеуарzon, хехузон, хесбайнон, хеаргъ, хебæраги, хеваст, хевændon, хевæрцон, хекритикæ, хестаун, хехснæн.

46 § 1. Номевæг æй, гъæлæсон дамугъабæл ка фæууй, уæхæн дзурди фæсте ку фæллæууй, уæд фегъусуй æ разæй лæууæг дзурди хæццæ зэнхуæцгæй, фал æй финсун гъæүй хæцæнæй, æ пахауй, уотемæй апострофи хæццæ: Цæмæ 'й равардтай? Ка 'й

зонуй? Нæ 'й раугътонцæ. Базудтонцæ 'й.

2. Дзурди кæрон а кенæ й ку фæууий, уæд араæх æ фæсте лæууæг номевæг æй -и и æлвæст не 'рçæуий æма æ разæй ба фегъусуй й, фал си й финсун нæ гъæуий: бузудта æй (игъусуй: базудтайæй), базудтай æй (игъусуй: базудтайæй), раугътæ аей, раугътай æй, хизтай æй, хизта æй, финста æй, финстай æй.

47 § 1. Амонæн номевæг а æ фæсте лæууæг дзурди хæццæ финсун гъæуий хеçæнæй: а биццеу, а кизгæ, а иуазæг, а хæдзарæ, а бæстихай, а сæумæ, а изæр.

2. Амонæн номевæг а æ фæсте лæууæг дзурди хæццæ фæрсдзурд ку ратта, уæд æй финсун гъæуий æнхуæцгæй: абони, ахсæви, асæуми, ауалдзæги, азумæги, асæрди, афæззæги.

Феппаййнаг. Еуæй еу дзурдти а æмбæлуй æнхæст форми айæ, фал дзурдбæл бафтуйгæй ба æ рахауий æма си финсæн ай- айсоми, айзæр(и), айфиццаг(и).

3. Амонæн номевæг а æнхуæцгæй финсун гъæуий ауæхæн номевгуты дæр: ауал, ацал-аул, ауæхæн.

48 § Фарстон-рахастон номевгутаæ ка, ци-йæй аразгæ æбæлвурд, бæлвурд æма идæнцон номевгутаæ еске, ести, алке, алци, неке, неци, маке, маци, зðæхгæ номевæг кæрæдзе гуринон хауæни финсун гъæуий: еске, естæй, алке, алцæй, неке, нецæй, маке, мацæй, кæрæдзæй.

49 § Идæнцон номевгуты æма идæнцон фæрсдзурдти не æма ма хайæгтæ финсун гъæуий æнхуæцгæй: неке, неци, некæци, нецал, нециуавæр, некæд, некуд, некæми, некумæ, нецæй, маке, маци, макæци, макæд, макуд, макæми, макумæ, мацæй.

50 § Хайæг ес-и фæрци араæт вазуггин номевгуты æма фæрсдзурдти дуккаг хай финсун гъæуий æнаæ мурон æйийивддзийнæдтæй: ескæбæл, естæбæл, ескæд, ескæми, естихузи, естихузон, ескæци, ескæцæй, ескæцирдæмæ, ескæцирдигæй, естирдæмæ, естирдигæй.

51 § Разæфтауæнтаæ æ-, æн-, æм-, раз-, дæл-, уæл-, бун-, фæс- и фæсте ци дзурдтæ бафтуйунцæ, етæ æзæллангон æмгъæлæсонтæй ку райдайунцæ, уæд игъусун райдайунцæ зæлланготæй æма сæ финсун дæр гъæуий зæллангон æмгъæлæсонтæй: æгадæ, æндзæвун, æмдзо, развæндаг, уæлгуст, бундзæфхад, фæсгуст.

52 § 1. Разæфтауæн æнаæ- ку бафтуйй тухгин гъæлæсон а- ай райдайæг дзурдтæмæ, уæд а-ий разæй лæмæгъ гъæлæсон æ

араæх рахауий æма 'й финсун дæр нæ гъæуий: æнæ+амонд - æнамонд, æнæ+ауæрдон - æнауæрдон, æнæ+араæхст - æнараæхст, æнæ+аййепп - æнаййепп, æнæ+адæ - æнадæ.

2. Разæфтауæн æнæ- ку бафтуйй лæмæгъ гъæлæсон æ-йæй райдайæг дзурдтæмæ, уæд си еу æ рахауий, æма 'й финсун дæр нæ гъæуий: æнæ+аæхснад - æнæхснад, æнæ+аæртæст - æнæртæст, æнæ+аæвгъу - æнæвгъу, æнæ+аæркаæсæг - æнæркаæсæг.

3. Разæфтауæн æнæ- ку бафтуйй тухгин гъæлæсон е-йæй райдайæг дзурдтæмæ, уæд араæ æ рахауий, æма 'й финсун дæр нæ гъæуий: æнæ+ервæзæг - æнервæзæг, æнæ+евдæлон - æненвдæлон.

Феппаййнаг. Гъæлæсон е-йæй райдайæг дзурди разæй æнæ ку фæууий, æма си æ ку нæ рахауий, уæд æнæ фæууий разæвæрд, æма 'й финсун гъæуий хеçæнæй: æнæ+еске - æнæ еске, æнæ+ервæзунгæнæг - æнæ ервæзунгæнæг.

4. Разæфтауæн æнæ- ку бафтуйй лæмæгъ гъæлæсон и-йæй райдайæг дзурдтæмæ, уæд хаттай æ рахауий, æма 'й финсун нæ гъæуий: æнæ+иронх - æниронх, æнæ+ирисхъæ - æнирисхъæ, æнæ+игъосæг - æнигъосæг, æнæ+игъуст - æнигъуст, æнæ+ихæлцæ - æніхæлцæ.

Феппаййнаг. Гъæлæсон и-ий разæй æ ку нæ рахауий, уæд æнæ фæууий разæвæрд, æма 'й финсун гъæуий хеçæнæй: æнæ иронх, æнæ ирисхъæ, æнæ игъосæг, æнæ игъуст, æнæ ихæлцæ.

Феппаййнаг. Разæфтауæн æнæ- ку бафтуйй и-йæй райдайæг дзурдтæмæ, уæд хаттай æ нæ рахауий, фал и ба рахезүй й-мæ, æма си финсун гъæуий й: æнæ+иуæрст - æнæйуæрст, æнæ+исæрст - æнæйсæрст, æнæ+итуд - æнæйтуд, æнæ+ихæлд - æнæйхæлд, æнæ+итигъд - æнæйтигъд.

53 § Предмети бæрæггæнæг артикль и игъусуй йи, фал финсун гъæуий и, ци дзурд бæрæг кæнүн, уой хæццæ хеçæнæй: и бараЁæг, и лæхъуæн, и кизгæ, и киунугæ, и бæласæ, и тиллæг, и бонигъæдæв.

IV. МИВДЕСГУТИ РАСТФИНСУЙНАДÆ

54 § Вазуггин мивдесгуты æма мивдесгуты вазуггин формити æййевгæ хай - æнхусгæнæг мивдесæг - финсун гъæуий хеçæнæй: гъæр кæнүн, æнгъæлмæ кæсун, никъæрцц ласун, хуарз ун, хуарз фæуун.

55 § 1. æнхусгæнæг мивдесæг ун мивдесгуты æнæцæсомон

формити финсун гъауий аэнхæстæй: дзурдæуий, киндауий, финстауий, костæуий, лигъдæуий, кувдæуий.

2. Ёнхусгæнаэг мивдесæг ун æргомон здæхæни æртиккаг цæсгони ку я, уæд мивдесæги номхундон хайи хæццæ фегъусуй аэнхуæцгæй, фал æй финсун гъауий хеçæнаэй: хуарз æй, хуарз æнцæ, сабур æй, сабур æнцæ, гъигтаг æй, гъигтаг æнцæ.

Феппаййнаг. æ) Мивдесæги номхундон хай гъæлæсон æ-бæл ку фæууя, уæд аэнхусгæнаэг мивдесæг ун-æй æртиккаг цæсгони рахауий æ, æма си æввæрун гъауий апостроф: фагæ 'й, фагæ 'нцæ, цъасæ 'й, цъасæ 'нцæ, цъæлае 'й, цъæлае 'нцæ.

а) мивдесæги номхундон хай гъæлæсон а, е, и, у-бæл ку фæууя, уæд аэнхусгæнаэг мивдесæг æнцæ-йæй хаттай рахауий æ, фал æй æнгъезүй финсун дууæ хузи дæр – апострофи хæццæ дæр, æма æ-ий хæццæ дæр: исկъала 'нцæ, искъала æнцæ; неке 'нцæ, неке æнцæ; арзи 'нцæ, арази æнцæ; куру 'нцæ, куру æнцæ.

Гъæлæсон æ ку наэ рахауий, уæд хаттай æ разæй фегъусуй 'й, фал æй финсун ба некæд гъауий.

б) Ёнхусгæнаэг мивдесæг æй идæнцион хайæг наэ-ий хæццæ финсун гъауий аэнхуæцгæй: наэй.

г) Бæллеццаг здæхæни нуриккон-исуйнаг афони аэнхусгæнаэг мивдесæг финсун гъауий:

æ) бæллеццаг здæхæни вазуггин хузæ: уайинæ, уайланæ, уайсæ, уайтайтæ, уайдæ, уайуонцæ;

а) бæллеццаг здæхæни цубур хузæ: адтайнæ, адтайланæ, адтайсæ, адтайтайтæ, адтайдæ, адтайуонцæ;

б) Бадзурдон здæхæни ун финсун гъауий атæ: уон, уай, уа, уæн, уонцæ, уæнтæ.

в) Фæдзæхтон здæхæни ун финсун гъауий атæ: уо, уæд, уотæ, уæнтæ.

56 § Мивдесæги æргомон здæхи исуйнаг афонæ финсæн ес дууæ хузи: кæндзæнæн, кæндзæн; финсдзæнæн, финсдзæн, баддзæнæн, баддзæн, зардзæнæн, зардзæн; кæндзинан, кæндзинан; финсдзинан, финсдзиан; баддзинан, баддзиан; зардзинан, зардзиан; кæндзинайтæ, кæндзинайтæ; финсдзинайтæ, финсдзиайтæ; кæндзæнæнцæ, кæндзæнцæ; финсдзæнæнцæ, финсдзæнцæ.

Феппаййнаг. Мивдесæги бундор с, з-бæл ку фæууий æма 'йæл

-дзæнæн ку бафтуйуй, уæд с æма з сæхе хузæн искæнунцæ дз, æма си фегъусуй дæргъвæтийнæ ес кенæ зз, фал си финсун ба алкаеддæр гъауий дз: дзорæн коссæн, гъаззæн – финсæн коидзæн, гъæздæн.

57 § Мивдесæги евгъуд афони бундори кæраентти финсун гъуй т, бæлвурд ку не 'гъуса, уæддæр: бад-тæн, бад-тан, бад-тæ, бад-тайтæ, бад-тæй, бад-тæнцæ, зард-тон, зард-тонцæ, зард-тай, зард-тайтæ, зард-та, зард-тонцæ, цуд-тæн, цуд-тæ.

Фал: цудан, цудайтæ, цудæй, цудæнцæ.

58 § Мивдесæги евгъуд афони бундор –вд кенæ гъ-бæл ку фæууя, уæд евгъуд афони цæсгомон формити кæраентти разæй д рахауий, æма 'й финсун дæр наэ гъауий: сагъд – сагътон, уагъд – уагътон, ауигъд – ауигътон, æйиивд - æйиивтон, цавд – цавтон, кувд – кувтон.

59 § Мивдесæги евгъуд афони бундори –т кенæ -ст ку фæууий, уотэмæй сæбæл евгъуд афони цæсгомон форми кæрон (-тон) æфтуд ку 'рцæуий, уæд, дууæ т-ий фæвийеу уогæй, сæву си рахауий, æма си финсун гъауий еунаэг т: куст+тон – кустон, кустайнæ; финст+тон – финстон, финстайнæ; къахт+тон – къахтон, къахтайнæ.

60 § Фæсæфтауæн –д-ий фæрци мивдесæгæй араэз дзурдтæ берæуон нимæдзи –итæ форми разæй –д фегъусуй дæргъвæтийнæй, фал си финсун гъауий –дт: конд+итæ - кæндтитæ, тунд+итæ - тундтитæ, къагъд+итæ - къæгъдтитæ (фал: къахт – къæхтитæ), калд+итæ - кæлдтитæ.

61 § Разæфтауæнтæ мивдесгути хæццæ финсун гъауий аэнхуæцгæй: рацæун, бацæун, æрцæун, исцæун, ницæун, æрцæун, æрбацæун, фæццаун.

62 § 1. Разæфтауæн æма мивдесæги æхсæн хайæгтæ, байвæргæ дзурд дан, кенæ номевгутæ ку байвæрдæуий, уæд разæфтауæн дæр, хайæгтæ дæр, байвæргæ дзурд дæр, номевæг дæр, мивдесæг дæр финсун гъауий хеçæнаэй: Радзурдтонцæ, дан, мин æй. – Ра, дан, мин æй дзурдтонцæ. Ёрхæссетæ, дан, бабæй мин æй, цит. – Ёр, дан, бабæй мин æй, цит, хæссетæ. Ёрбахæссæ 'й. – Ёрба 'й хæссæ. Бабадæ ма суминкъий. – Ба ма бадæ суминкъий. Рауддæ мæ абони. – Ра мæ уадзæ абони.

1. Феппаййнаг. Фæсæфтауæн æма мивдесæги æхсæн дан кенæ цит ку байвæрдæуа, уæд сæ дууердигæй дæр хеçæн кæнуун гъауий къæдзугтæй: Ёрба, дан, цудæй. Ёрба ин, цит, хæссидæ.

2. Фæсæфтауæн æма мивдесæги æхсæн берæхаттон хайæг

еу ку байвэрдэй, уәд ай разәфтауәни хәццае финсун гъәүй аңхуаңгәй дефиси хәццае: Ёербаадәй-еу. – Ёерба-еу уадәй. Раудәй-еу ма мәмә. – Ра-еу ма мәмә уадәй.

3. Фәсәфтауән аәма мивдесәги аәхсән цәй ку байвэрдәй, уәд ай финсун гъәүй разәфтауәни хәццае зәнхуаңгәй, мивдесәги хәццае ба хеңәнәй: Раңаеу уадтән. Раңаеу-еу уадтән. Раңаеу, дан, ма уадтән.

Феппаййнаг. Разәфтауәнтә ни-, фә- аәма мивдесәги аәхсән зәндәр дзурдтә ку байвэрдәй, уәд разәфтауәнти хуәд фәсте ци дзурд фәлләуүй, уой аәмгәләсон (гәләсон си ку уа, уәдта гәләсони разәй йй) фегъусүй дәргъвәтийнәй, фал си финсун гъәүй хұмәтәг әмгәләсон: Ниуадзә мәе. – Ни мәе уадзә (игъусүй аәма каст цәүй: ниммәуадзә). Фәххастон, дан, сәе. – Фә, дан, сәе хастон (игъусүй аәма каст цәүй: фәддан сәе хастон).

Феппаййнаг. Разәфтауәнтә ни- аәма фә-бәл цәй ку бафтуй, уәд ц фегъусүй дәргъвәтийнәй, аәма си финсун дәр гъәүй дувәргонд ци: Фәццае хаудтәй. Ниццае цудәй.

63 § 1. Разәфтауән ни- гәләсон а, е-йәй райдайгә мивдесгутәбәл ку бафтуй, уәд се 'хәен фегъусүй дәргъвәтийнәй, аәма 'й финсун дәр гъәүй дувәргондай: ауазун – ниийауазун, аразун – ниийаразун, ахәссун – ниийахәссун, амайун – ниийамайун, есун – ниийесун, ервәзун – ниийервәзун, еугайгонд – ниийеугайгонд, ефхәссун – ниийефхәссун.

2. Разәфтауән ни- ку 'рцәүй аәфтуд у-йәй райдайгә мивдесгутәмәе, уәд фегъусүй дәргъвәтийнәй, аәма 'й финсун дәр гъәүй дувәргондәй уу: уайсадун – ниуайсадун, уайун – ниуайун, уәзун – ниууәзун, уәлдаун – ниууәлдаун, угаргонд – ниуугаргонд, уегъун – ниууегъун, уедзун – ниууедзун (фал: едзун – ниийедзун), уинун – ниуунун (фал: инун – ниийинун), унәрун – ниунаәрун, уозгалун – ниууозгалун, уорамун – ниууорамун.

3. Разәфтауән ни-гәләсон и-йәй райдайгә мивдесәгбәл ку бафтуй, уәд дууә и-йемәй еу рахау, фал си байзайуй, аәма си финсун дәр гъәүй еунәй: идзәхсун – ниидзәхсун, игъаун – ниийгаун, игъәндүн – ниийгаңдун, игъосун – ниийгөсун, имәхсун – ниимәхсун, ирәзун – ниирәзун, исәрдун – ниисәрдун;

Феппаййнаг. Разәфтауән ни- гәләсон и-йәй райдайгә мивдесәгбәл ку бафтуй, уәд хаттай и наә рахау (е арәх фәууий и дзурдбәл логикон цавд ку фәххай), аәма уәд дууә и-йи аәхсән фегъусүй дәргъвәтийнәй, фингәе дәр си ай дувәргондай:

ниийидзәхсун, ниийисәрдун, ниийимәхсун.

4. Разәфтауән ни- гәләсон а-йәй райдайгә мивдесәгбәл ку бафтуй, уәд аә рахау, аәма 'й финсун дәр наә гъәүй: аәхсәдун – ниҳсәдун, аәртайун – ниртайун, аәзмәлун – низмәлун, аәмбүйун – нимбүйун, аәзмәнтун – низмәнтун, аәнсәндун – ниңсәндун, аәсхуайун – ниңсүайун.

5. Разәфтауән ни- ку бафтуй аәмгәләсонтәй райдайгә мивдесгутәй, уәд аәмгәләсонтә фегъусунцае дәргъвәтийнәй, аәма сәе финсун дәр гъәүй дувәргондай: зарун – низзарун, ласун – нилласун, сәлун – ниссәлун, рәйун – ниррәйун, уасун – ниуусун, дзорун – нидздорун, гәр кәнун – нигъяэр кәнун, хъабил кәнун – ниҳхъабил кәнун, къахун – никъкъахун, тъәппитә кәнун – нитътъәппитә кәнун.

64 § 1. Разәфтауән фә- гәләсон а, е-йәй райдайгә мивдесгутәбәл ку бафтуй, уәд се 'хәен фегъусүй дәргъвәтийнәй, аәма си финсун дәр гъәүй дувәргондай: аразун – фәйиаразун, амайун – фәйиамайун, амонун – фәйиамонун, архайун – фәйиархайун, ауазун – фәйиауазун, есун – фәйиесун, ервәзун – фәйиервәзун, ефхәссун – фәйиевхәссун, вугонд – фәйиевгонд, ех ун – фәйиех ун.

2. Разәфтауән фә- гәләсон а-йәй райдайгә мивдесгутәбәл ку бафтуй, уәд дууә а-йи аәлвәст аәрцәунцае аәма раттунцае е: аәзмәнтун – фезмәнтун, аәнналун – февналун, аәнтаун – фентаун, аәнтьохун – фентьохун, аәвгәрдун – февгәрдун, аәстаун – фестаун, аәндәе ун – фендәе ун, аәрра кәнун – ферра кәнун.

3. Разәфтауән фә- ку бафтуй у-йәй райдайгә мивдесәгбәл, уәд у фегъусүй дәргъвәтийнәй, аәма 'й финсун гъәүй дувәргондай: уорамун – фәууорамун, уайсадун – фәууайсадун, уарун – фәууарун, уфсун – фәууфсун, унгәг кәнун – фәуунгәг кәнун, урдуг ун – фәуурдуг ун.

4. Разәфтауән фә- гәләсон и-йәй райдайгә мивдесәгбәл ку бафтуй, уәд:

а) арәх дууә гәләсони дәр аәлвәст аәрцәунцае аәма рахезунцае е-мәе: ирайун – ферайун, игъосун – фегъосун, инсун – фенсун, исәфун – фесәфун, ирәзун – ферәзун, имисун - фемисун;

а) хаттай дууә гәләсони дәр байзайунцае (арәхдәр и дзурдбәл логикон цавд ку фәххай), фал уәд сәе астәу ба фегъусүй дәргъвәтийнәй, аәма си финсун гъәүй дувәргондай:

идзæхсун – фæйийидзæхсун, игъæндун – фæйийигъæндун, ирайун – фæйийирайун.

5. Разæфтауæн фæ- æмгъæлæсонтæй райдайгæ мивдесæгбæл ку бафтуй, уæд æмгъæлæсон фегъусүй дæргвæтийнæй, æма си финсун дæр гъæуïй дувæргонд æмгъæлæсон: косун – фækкосун, дзорун – фæдздаорун, кахун – фækкъахун, гъæр кæнун – фæгъæр кæнун, сор ун – фæссор ун, сорун – фæссорун.

65 § 1. Разæфтауæнтæ ра-, ба-, æрба гъæлæсон æ-йæй райдайгæ мивдесгутæбæл ку бафтуй, уæд æ рахауïй, æма 'й финсун нæ гъæуïй: æвналун – равналун, бавналун, æрбавналун; æхгæнун – рахгæнун, бахгæнун, æрбахгæнун; æвзедун – равзедун, бавзедун, æрбавзедун.

2. Разæфтауæнтæ ра-, ба-, æрба- гъæлæсон е-йæй райдайгæ мивдесгутæбæл ку бафтуй, уæд хаттай е рахауïй, æ бæсти ба фегъусүй ï, æма си финсун гъæуïй: есун – байсун, райсун, æрбайсун (фал: байесун, рапесун, æрбайесун); евдæлун – равдæлун, бавдæлун, æрбавдæлун (фал: рапевдæлун, байевдæлун, æрбайевдæлун).

3. Разftauæнтæ ра-, ба-, æрба- гъæлæсон и-йæй райдайгæ мивдесгутæбæл ку бафтуй, уæд хаттай и рахауïй, æ бæсти ба фегъусүй ï, æма си финсун гъæуïй: ирайун – рапрайун, байрайун, æрбайрайун; идеаг кæнун – райдзаг кæнун, байдзаг кæнун, æрбайдзаг кæнун, ивазун – рапивазун, байивазун, æрбайивазун; имисун – рапимисун, æрбайимисун; игæрдун – рапгæрдун, байгæрдун, æрбайгæрдун; ихалун – рапихалун, æрбайхалун; игъусун – рапгъусун, байгъусун, æрбайгъусун.

66 § Разæфтауæнтæ æр-, ис- æфтуд ку æрцæунцаæ æ-йæй райдайгæ мивдесгутæмæ, уæд хаттай фегъусүй кенæ æ (æраевæрун, исæвæрун, æрæздахун, исæздахун, æрæхгæнун, исæхгæнун), кенæ и (æривæрун, исивæрун, æриздахун, исиздахун, æрихгæнун, исихгæнун), фал си финсун гъæуïй æ: æрæвæрун, исæвæрун, æрæздахун, исæздахун, æрæхгæнун, исæхгæнун.

67 § Вазуггин мивдесгутæй араэст номдартæ, миногонтæ, миногмитæ æма фærсагмитæ финсун гъæуïй:

æ) æнхуæцгæй, кæд æнхусгæнæг мивдесæг æнаæ разæфтауæн уа, уæд: хумæ кæнун – хумæгæнæг, хумæгæнгæй; гъæр кæнун – гъæргæнæг, гъæргæнгæй;

а) хеçæнтаæй, кæд разæфтауæни хæццаæ уа, уæд: хумæ кæнун

– хумæ бакæнæг, хумæ бакæнгæй; гъæр кæнун – гъæр никкæнæг, гъæр никкæнгæй.

68 § Мивдесæги бундор дæргвæтийнæ æмгъæлæсонбæл ку фæуïй, уæд ибæл æмгъæлæсонæй райдайаæ дзурди хай ку бафтуй, уæд дæргвæтийнæ æмгъæлæсон райдайуïй цубурæй, игъусун æма 'й финсун гъæуïй цубурæй: лæуун – лæудзæнæн, лæудтæн, лæугæй; бæттун – бæтдзæнæн, бæтгæй.

V. АÆРБАЙСГÆ ДЗУРДТИ РАСТФИНСУЙНАДÆ

69 § Дамуѓатæ ё, ы, э, ю, я, æ, ш, щ, ч финсун гъæуïй æрмæст уруссаг æвзагæй æрбайсгæ дзурдти: ёлкæ, щёткæ, Тында, Сыктывкар, экскаватор, экран, юрист, бюст, жюри, полярон, Аляскæ, журнал, жанр, шахмæттæ, шофири, Шаляпин, Щедрин, чемпион, Челябинск.

70 § АÆрбайсгæ дзурдти раст финсуну туххæй æрдæбæл дарун гъæуïй:

1. Бæлвурд ку нæ уа, æрбайсгæ дзурд æй, æви нæ, уæд и дзурд финсун гъæуïй иннæ параграфти лæвæрд орфографион æгъдæуттæмæ гæсгæ (араехдæр: турккаг, балхъайраг, кæсгон, араббаг, персайнаг æма æндæр æвзæттæй): хъæрццигъа, хъаз, киунугæ, хъунадзин, æпхæ, ирисхъæ, уораза, тегуакъæ, дин, паддзах, пахампар;

2. Уруссаг æвзагæй раги ци дзурдтæ æрбафтудæнцæ æма дигорон æвзагмæ гæсгæ фонетикон æйиивддзийнæдтæ кæми æрцудæй, уони финсун гъæуïй дигорон æвзаги орфографион æгъдæуттæмæ гæсгæ, куд ниффедар æнцæ æвзаги, уой хинцæй: пъæлито, пъартвел, ассик, пец, къариндаç, къниаз, дохтири (дохтур дæр), инаелар, болкъон, фанар, къобеç, къæнцæлар, кълас, кæбинет, скъапп, къæлиндар, скъюла, сосе;

3. Араех, уруссаг æвзагæй æрбайсгæ дзурдти, æмгъæлæсонтæ к, п, т-йæй ку райдайунцаæ, уæд фегъусунцаæ къ, пъ, тъ, æма сæ финсун дæр гъæуïй куд игъусунцаæ, уотæ: пъеро, пъагон, стъол, тъетрад, къартæ, закъон, къанторæ, ракъетæ, къассæ;

4. Фæстаг рабстæгии ци дзурдтæ æрбайстæй уруссаг æвзагæй, уони финсун гъæуïй, уруссаг æвзаги куд финист цæунцаæ, уотæ, æрмæст сæт кæрæнти æйиивддзийнæдтæ æрцæугæй:

æ) дзурди кæрон æнаæцавдон а ку уа, уæд дигорон æвзаги фегъусүй лæмæгъ гъæлæсон æ-йи хузæн æма си финсун гъæуïй

аэ: машинæ, трассæ, минаæ, шинæ, тиараæ, зелкæв;

Фал: кукла.

а) дзурди кæрон –ия ку уа, уæд я нæбап фегъусуй æма 'й финсун дæр нæ гъæуй: парти, революци, конституци, автономи, автобиографи, классификаци;

Фал: Александрия, Византия, София.

б) дзурди кæрон –ие ку уа, уæд е нæбап фегъусуй æма 'й финсун дæр нæ гъæуй: расписани, телевидени;

в) дзурди кæрон –ея ку уа, уæд фегъусуй –ийæ, фал си финсун гъæуй ея: бакалея, Корея, Кассиопея, Помпей.

Фал: идеяæ.

71 § Ёндæр адæмти муггæтæ, нæмтæ, фиди нæмтæ финсун гъæуй, уруссаг æвзаги куд финст цæунцаæ, уотæ: Пушкин Александр Сергеевич (Сергейи фурт дæр), Толстой Лев Николаевич (Николайи фурт дæр), Леонардо да Винчи, Генрих Гейне, Бодуэн де Куртене, Измаил-бей, Фирдоуси, Омар Хайям.

72 § Уруссаг æвзагæй ærbaisgæ дзурдти æмгъæлæсон мурти кьюар ку фембæлуй, уæд сæ разæй дæр, се 'хæн дæр гъæлæсон финсун нæ гъæуй: скъола, скъапп, студент, октябрь, градус, скълад.

73 § Уруссаг æвзагæй ærbaisgæ дзурдти кæрæнтти æмгъæлæсонти кьюар кенæ дæргъвæтийнаæ æмгъæлæсонтаæ ку фæууй, уæд берæуон нимæдзи фæсæфтауæн –т кенæ æмгъæлæсонæй ка райдайуй, уæхæн дзурди хай æфтуд æрцæуй дзурди бундормæ комкоммæ: метр – метртæ, студент – студенттæ, центр – центртæ, кадр – кадртæ, штамп – штамптæ, октябрь – октябрьмæ, театр – театрмæ.

Фал: скъапп – скъæплитæ, кьюрс – кьюрситæ, лентъæ – лентытæ, тепм – темппитæ.

74 § Уруссаг æвзагæй ærbaisgæ дзурдти хъæбæр нисан (ъ) æма фæлмæн нисан (ъ) финсун гъæуй уруссаг æвзаги куд, уотæ: подъезд, съезд, объект, пъесæ, роль, кольт.

75 § Ёrbaisgæ дзурдти кæрон фæлмæн нисан (ъ) ку фæууй, уæд æй финсун гъæуй, æмгъæлæсонæй райдайгæ дзурдти хæйттæ сæбæл баftaugæй дæр: роль – ролтæ, ролмæ, ролти, ролтьæмæ.

Фал: роль – роли, ролæн, ролæй.

76 § Ёrbaisgæ дзурдти кæрон æ-бæл ку фæууй, уæд ибæл фæсæфтауæн –аг баftaugæй æ рахай æма 'й нæ гъæуй финсун: Европæ – европаг, Польшæ – польшаг, Украинаæ – украинаг.

Фал: Чукоткаæ – чукотаг, Кубæ – кубæйаг.

77 § Ёrbaisgæ дзурдти кæрон и ку фæууй, уæд ибæл фæсæфтауæн баftaugæй фундæр хатт байзайуй æма 'й финсун дæр гъæуй: австралиаг, швециаг, италиаг, географион, политологиян (политологон дæр), полиграфион, этнографион, терминологиян (терминологон дæр), филологиян (филологон дæр), философион (философон дæр), демократион (демократон дæр).

Фал: болгайраг, испайнаг, гермайнаг, японаг.

78 § Ёrbaisgæ дзурдти кæрон ея ку фæууй, уæд фæсæфтауæн –он-бæл баftуйгæй я рахай æма æ бæсти финсун гъæуй ея: галантрея – галантнерейон, бакалея – бакалейон.

79 § Ёrbaisgæ дзурдти интернационалон суффикстæ -ал, -ар, -ист ку æмбæла, уæд сæ финсун гъæуй æнæйиевгæй: материалон, интернационалон, пленарон, гуманитарон, материалист, интернационалист, националон (национ дæр), националист, централон (центрон дæр), центрист.

80 § Уруссаг æвзагæй ærbaisgæ мивдесгутæ финсун гъæуй æнхусгæнæг мивдесæг кæнун-и хæццæ вазутин мивдесæги хузи: агитировать – агитаци кæнун, редактировать – редакци кæнун, фаршировать – фаршировкæ кæнун, регулировать – регулировкæ кæнун.

VI. УСТУР ДАМУГЬА

81 § Гъудиадæ райдайæг дзурди фиццаг дамугъа финсун гъæуй устур дамугъайæй.

Феппаййнаг. 1. Ёмдæвги медæгæ устур дамугъайæй финсæн ес алли рæнгти фиццаг дзурд дæр.

2. Комкоммæ нихаси фæсте автори дзурдтæ финсун гъæуй минкъий дамугъайæй: "Хъæбæр мæ фæндуй дæ фæуунун", – загъта Кермен сабургай. (Гадати Л.) "Хуарз. Дзорæ", – загъта Дзандар, нæуæгæй æфсæйнаги хъуæлбæл æрбадгæй. (Малити Б.) "Фæлдахæн! Сауæнгæдæр фæстаг агорий уæнгæ! Нæхе куститæ нæ 'нцæ?!" – æ дзæккори инод гупп не 'нцайуй Кончойæн. (Икъати А.)

3. Хецæнгонд гъудити скъуддзæгтæ берæстъæлфитæй хецæнгондæй ку æмбæлонцæ еу гъудиади, уæд устур дамугъайæй финсун гъæуй æрмæст фиццаг дзурд, берæстъæлфити фæсте ци гъудити скъуддзæгтæ ес, уони ба финсун гъæуй минкъий

дамугъайәй: Нафи загъта: "Куройнәе бавгәедтон... әма... мәе зәердәе ардәмәе әхсайдыт..." . (Хугати Г.)

82 § Седәен кенәе әвастгъәри фәсте гъәри нисан ку фәуүй, уәед ә фәсте ци дзурд әевәрд фәуүй, уой финсун гъәүй устур дамугъайәй: "Гъа! Єрәесгарә 'й!' – ләхъуән исмаастгүн әй. (Икъяти А.) "Фәууу! Мабал дзорә! Ду дәр и гиуртә, и цъаммартә, и гадзирахаттәй ңәүгүтәй дә! О, о! Ду дәр нәе цардихалгутәй, цийес давгутәй дә. Ду дәр нәе еци әзәннәйтәй дә! Фал нәе, нәе уин бантәсдәнәй! Нәе! Нәе! (Малити Б.)

Феппаййнаг. Әвастгъәр гъудиади астәу ку фәуүй, уәед гъәри нисани фәсте ләууяг дзурд финсун гъәүй минкүй дамугъайәй: "Уәедәй фәестәмәе - маразәгъай! – хып-сун дәр нәбал скодта," – дзурдта мәе синхон.

83 § Комкоммә нихаси дустъәлфи фәсте фиццаг дзурд финсун гъәүй устур дамугъайәй: Уәдта Афай нәбал фәйтәедзәе кодта әма сәе бафарста: "Ци уәе гъәүй?" (Малити X.)

Феппаййнаг. Гъудиади медәегәе цитатәе әввәрд ку 'р҆цәуа, куд әхай, уәед әй финсун гъәүй минкүй дамугъайәй: Мадта (Малити Г.) "фунау ку фәессурдтай рохс уалдзәг изол", уоми дәр алци дәр әе бунати 'й. (Бабочити Р.)

84 § Устур дамугъайәй финсун гъәүй:

1. Адәймәгүти нәемтти, мүггәети, фиди нәемтти (дзурдтәе "фурт" әма "кизгә"-й фәестәмәе), фәеномугти: Гарданти Хъайтухъын Фурт Михал, Дзагурти Григорий (Губади), Цорионт Резван, Хуадони-Фурт, Собий-Фурт, Ёгъузарон, Ёгъузарти Хъаурбеки кизгәе Асиат, Дзоцци, Мәгәмәт, Гәмәт, Мингий;

2. Фонсбәл, ңәрәгйтәбәл әввәрд нәемтәе: Бүйан, Дзәгъар, Гъосой, Ёрфән, Бодзо, Мела;

3. Астрономион әма географион объектти нәемтәе, ңәүгәдәнти, гъәути, горәтти, гъәунги, азгүнсти ти әма әндәр үәхәнти нәемтәе: Нептун, Ләдәртәе, Авд Хуәри, Бонвәрнон, Ләдзгутәе; Европә, Ази, Америкә, Африкә, Австрали, Кавказ, Диғоргом, Сонгути ком, Дайрани ком, Таймази цъете, Аравиаг сакъадах, Ямали сакъадах, Кипри хъурас, Сардиний хъурас, Сау-Денгиз, Ираеф, Уорсдон, Сәехоли дон, Лескени дон, Дон, Дунай, Днепр, Диғорә, Уаза; Лескен, Чикола, Махчески гъәу, Нари гъәу, Мәңгүти поселок, Диғора, Беслән, Мәңдәг, Сабурдзийнади проспект, Сәребардзийнади фәзәе, Темирати әенсуварти номбәл гъәунгәе, Абайти Васой гъәунгәе;

Феппаййнаг. Ауәхәен нәемтәе дууәе кенәе фулдаәр дзурдтәй араәт ку фәуунцәе, уәед әнхусгәнәг дзурдтәе ком, цъете, сакъадах, хъурас, денгиз, дон, гъәу, поселок, проспект, фәзәе, гъәунгәе ә. әнд. финсун гъәүй минкүй дамугъайәй.

Феппаййнаг. Дзурдтәе хор, зәнхәе, мәйәе астрономион нәемтәе әвдесәг ку фәуунцәе, уәед сәе финсун гъәүй устур дамугъайәй: Әнккәет планетитәе дәр зелунцәе Хори аллифарс. Планетитәй цард әрмәст Зәнхәбәел ес. Зәнхи аллифарс зелүй Мәйәе.

Феппаййнаг. Уәлдәефон итигъади әрдәмадә әвдесәг нәемтәе финсун гъәүй минкүй дамугъайәй, фал етә ист ку фәеццәунцәе куд территориалон нәемтәе, уәед сәе финсун гъәүй устур дамугъайәй: Идард Скасәни бәститәе, Астана Алматы Республиkitәе, Хәстәг Скасәни паддзахәйтәе, Нигуләни паддзахәйтәе, Қәгати полюс, Хонсари полюс.

4. Республиkitәи, паддзахәйтди әма әндәр бәстити официалон нәемтәе. Республикае Қәгат Иристон-Алани, Қәсәг-Балхъари Республикае, Хъәрәссе-Черкеси Республикае, Китайи Адәмөн Республикае, Уәрәсей Федеративон Республикае, Америки Еугонд Штаттар, Фәскавказ.

5. Уәрәсей Федераций еутур бәрzonдәр бунәтти нәемтәе әма қадгин нәемтәе: Уәрәсей Федераций Президент, Қәгат Иристони-Алани Сәргылаеуяг, Қәгат Иристони-Алани Хеңауди Сәрдар, Уәрәсей Федерации Бәгъатәр;

Феппаййнаг. Ёндәр күсти бунәтти нәемтәе, титултәе финсун гъәүй минкүй дамугъайәй: президент (Битирадон фонди президент), сәрдар (къолхози сәрдар), министр (экономики министр), культури скъуәлхт архайәт;

6. Историон ңаути, дөгти әма фәзинди сәрмагонд нәемтәе (дугай, кенәе фулдаәр дзурдтәй хунд ку ңәүонцәе уәхәен дзурдтәе, уәедта устур дамугъайәй финст ңәүй әфиццаг дзурд әма дзурдбасти ци сәрмагонд дзурд я, етәе): Византий импери, Ренессанс, Фидибәсти Устур түгъд. Фиццаг Дүйненойн түгъд, Октябрь революци;

7. Бәрәгбәенттәе әма зингә ңаути нәемтти фиццаг дзурдтәе: Нәүеаң анз, Дүйненей силгоймәгти бон, Фиццаг май, Уәллахези бон, Конституций бон;

8. Дини ҳәеццәе баст бәрәгбәенттәе, изәйтәе, идаугутәе әма дзиуәртти нәемтәе: Устур Хуңау, Бәрзондибадәг Уасгерги,

Геуәргоба, Елия, Уацелла, Уас Никкола, Фәлвәера, Галәгон, Узунәет, Гуләри Габонә, Хәнәзи Зенина, Хетәги къох, Уасгергий дор, Хуцауи дзиуарә, Хъурмантә, Басилтә;

Фал: бундортә, цәппорсө, комуадзән, уораза, хъурманләхъ, кәххәнәнтә, геуәргобай мәйә, никколай мәйә, басилти мәйә, хуцаубон, геуәргибон.

9. Орденти нәэмтәе аәнхәстәй финсгәй (дзурдтә орден аәма къәпхән финсун гъәүй минкый дамугъайәй): Ленини орден, Сурх Стъалуй орден, Фәглойни Сурх Түрүсай орден, Фидибәсти Түгъди I къәпхәни орден;

10. Дүйнейон аәма уәлдәр паддзахадон косәндәнтти аәма организацитинәэмтәе еугур дзурдтә дәр: Европи Іәдасдзийнади Совет, Еүгөнд Нацити Организаци, Уәрәсей Федераций Паддзахадон Думә, Уәрәсей Федераций Сәйраг Тәрхондонә, Федераций Совет, Республики Парламент.

85 § Министрәдти аәма уони сәйраг унаффәдәнтти нәэмтәе, уәедта иннәе центрон косәндәнтти аәма организацити нәэмтти устур дамугъайәй финст ىаүй номи фиццаг дзурд, ци сәрмагонд нәэмтәе си уа, уони хәецә: Медгъуддәгти министрадә, Фәесарәйнаг пъуддәгти министрадә, Культури галауан, Диғорон паддзахадон драмон театр, Дзәуәгигъауи наукон центр, Спорти галауан, Уәрәсей Федераций Наукити академи, Абайти Васой номбәл Цәгат Иристони гуманитарон аәма социалон аәртасәнтти институт.

VII. ЦУБУРГОНД ДЗУРДТИ РАСТФИНСУЙНАДӘ

86 § Еуәй-еу дзурдтә аәма дзурдбәститә цубургондәй финсун гъәүй уотә:

ә. – аенос

әәе – аеностәе

ә. аенд. – аәма аендәртә

ә. аенд. уәх. – аәма аендәр уәххәнттә

ә. у. и. – аәма уотә идарддәр

т. – том

тт. – томтәе

г. – горәт

п. – гъәу

обл. – област

ф. – фарс

фф. – фәрстәе

акад. – академик

доц. – доцент

проф. – профессор

студ. – студент

фак. – факультет

ф.н.к. – филологон науқити кандидат

ф.н.д. – филологон науқити доктор

Феппаййнаг. Дзурдтә цубурәй финсгәй, нәййес цубур кәнән гъәләсөн дамугъабәл. Финсун гъәүй: милици рай. хайядәе, гъәу, хәдзарадә.

87 § 1. Дзурди дувәргонд аәмгъәләсөн ку уа, уәед аей цубур кәнун гъәүй, дувәргонд аәмгъәләсонтәй аәрмәст еунәг финсгәй: грамматикон – грам. рәедуд, бәттәг – бәт. дзурд, уруссаг – урус. аәвзаг.

2. Дзурди дууә кенәе фулдәр аәмгъәләсөни ку уа, уәед аей цубур кәнун гъәүй фәстаг аәмгъәләсөни фәсте: сәрк. исист, уәләнх. гъудиадә.

3. Вазутин дзурди дууә хайи цубургәнгәй се 'хәен аәвәрун гъәүй дефис: аәндагбунатөн хауән – аәнд.-бун. хауән, пъәууонхәдзарадон аәзтадә – п. -х. аәзтадә.

88 § 1. Аббревиатуригә финсун гъәүй устур дамугъатәй: РЦИ-А, УФ, ЦИПУ, ЦИАУ, ЦИГСӘИ, АЕШ.

2. Гъудиади медәтәе аббривиатуригә финсун гъәүй, куд сәе дзурдаеүй, уомәе гәөгәе дефис аәма и-ий хәецә: ЦИГСӘИ-ий наукон косәг, ЦИПУ-ий студент, АИШ-и цәргутә, ВАК-и унаффә.

VIII. ДЗУРД ЕУ РӘЕНГЪАЙ ИННЕМӘ Хәссүни аәгъдәуттәе

89 § Дзурдтә еу рәенгъәй иннемә хәссүн гъәүй иуонггай: фә-рәт, пах-са, уәр-дун, хуәр-дә, кәрд-чүх.

90 § Еуаңғон дзурдаен нәййес дехгәнәу, аәма ин нәййес еу рәенгъәй иннемә рахәсәен дехтәгондәй: хор, ләг, уәс, дин, маст, карст, сирд, стъол, скъапп.

91 § Иуонг аразәг дамугъа еунәгәй ку уа, уәед ин нәдәр ниуудзән нәййес, нәдәр иннәе рәенгъәмә рахәсәен. Нәййес рахәсәен: а-хур, а-гадәе, е-сун, ради-о, бакале-я. Ауәхән дзурдтәе рахәссүн гъәүй: ахур, зега-дәе, есун, ра-дио, бака-лея (ба-калея).

92 § Дзурди астæу дувæргонд æмгъæлæсон ку фæууй, уæд си сæ еуей уадзун гъæуий фиццаг рæнгъи, инней ба гъæуий рахæссун дуккаг рæнгъæмæ: дук-каг, бæт-тæн, хæц-цæ, уæрц-цæ, фий-йау, æй-йафун.

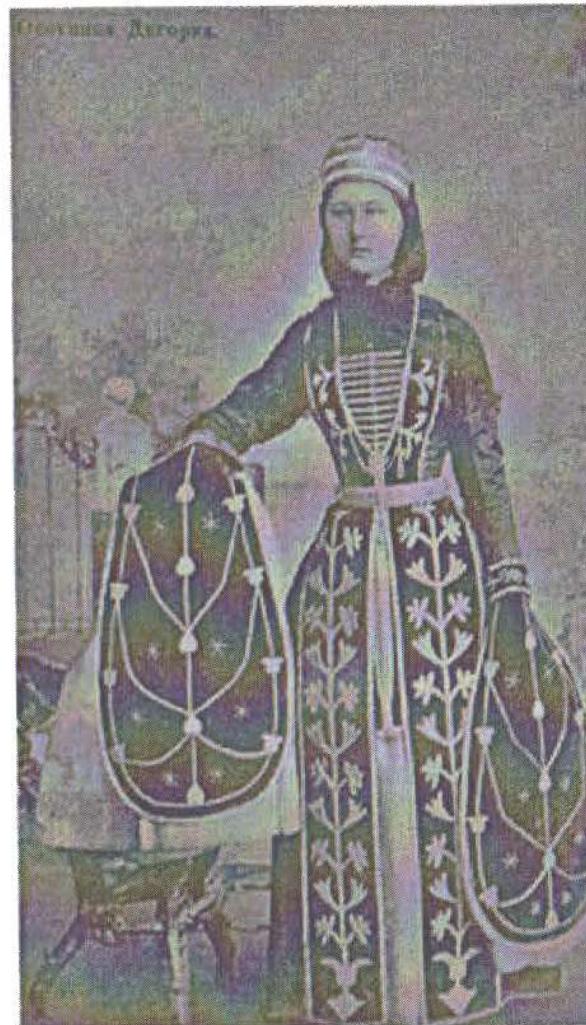
93 § Дигорон æвзаги цалдæр мури нисангонд цæунцæ дугай нисанемæй (дз, гъ, къ, пъ, тъ, хъ, цъ, уæдта ærbaisgæ дзурдти дæ). Дугай нисанемæй бæрæгтонд муртæ финсæй нæйиес кæрæдземæй хеçæн кæнæн, еу рæнгъæй иннемæ хæсгæй. Не 'нъезуй уотæ хæссун: хæд-зарæ, сæг-ъæ, мæт-ъæл, фах-ъæра. Ауæхæн дзурдтæ хæссун гъæуий мæнæ атæ: хæ-дзарæ, сæ-гъæ, мæ-тъæл, фа-хъæра.

Редакцийæй.

Дигорон æвзаги орфографи исаразун æй хъæбæр ахсигааг гъуддаг. Хуарз уайдæ, æма æвзаги дæснитæ сæ гъудитæ ку зæгъиуонцæ Тахъазти Фæдари проекти туххæн.

**КАВКАЗАГ РАГОН ЕЗДОН МУГГÆГТИ
КИЗГУТТИ УÆЛЕДАРÆС**

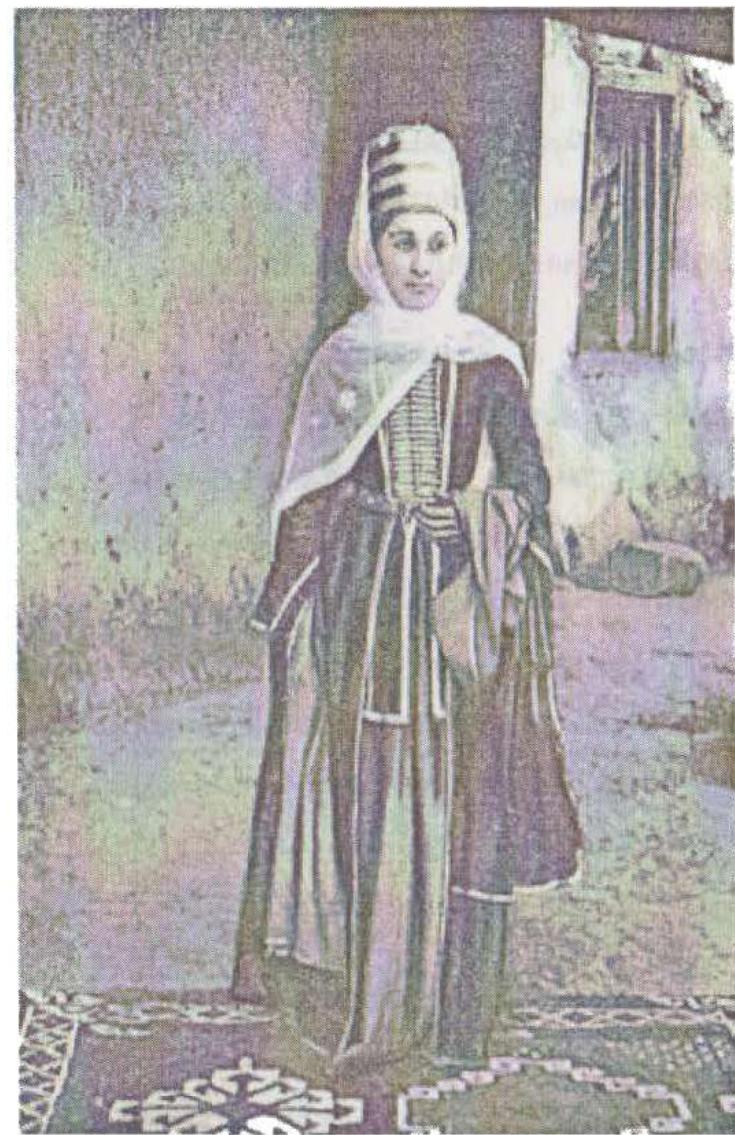

Дигорон кизгæ

Кäсгөн кизгæ

302

Балхъайраг кизгæ

303

НОМЕРИ ЕС:

ÆГЬУЗАРТИ Саукай.	СИКЬО (Уацау).....	3
ГОДЗОЙТИ Хасан.	ÆМДЗÆВГИТАË.....	71
ХУЫГАТЫ Сергей.	УЫЦЫ САБЫР БОНРАÆФТЫ (Ираэйы радзырд).....	78
ДЗОДЗАТИ Вано.	АРЬÆУТТАË.....	89
ГÆДЖЫНОН-ХАБÆТЫ Риммæ.	ÆМДЗÆВГÆТТАË.....	100
ÆГЬУЗАРТИ Таймураз.	ÆУУÆНКАË (Мæ бонугæй).....	104
ОМАР ХАЯМ.	ЦУППАРРÆНГЬОНТАË (Лолати Б. тæлмац).....	123
ЧЕРЧЕСТЫ Хъасболат.	РАДЗЫРДТАË.....	132
БУДАЙТИ Милуся.	ФИНСТАËГ ÆМБАЛМÆ.....	145
УАЛЫТЫ Виктор.	НАНУЛИЙЫ КАРК (Радзырд).....	161
ХОДЫ Камал.	РОХСАНÆ (Расинмæ гæсгæ).....	172
ТАЙСАУТИ Сослæнбæг.	ТАБУ ХУЦАУÆН	231
ДИГОРОН ФЕНОМЕН ТЕРКАГ ХЪАЗАХЬИ ÆФСАДИ ИСТОРИЙ.....		253
ХУЫГАТЫ Ирлан.	ФЫДГÆНД ÆМАË ФЫДÆНДИДЗÆН (Тугъанты Батырбæджы новеллæ «Ханифæ»-йы сюжеты нывæст).....	262
ТАХЪАЗТИ Федар.	ДИГОРОН ÆВЗАГИ ОРФОГРАФИ ÆМА ПУНКТУАЦИЙ ÆГЬДÆУТТИ ПРОЕКТ.....	270